

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

CERH-TA‘DİL AÇISINDAN ZÂHİDLER: KUŞEYRÎ *RİSÂLE*’Sİ ÖZELİNDE

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Seher ÖZTOPRAK

Danışman:

Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

İSTANBUL

2021

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

CERH-TA'DÎL AÇISINDAN ZÂHİDLER: KUŞEYRÎ RİSÂLE'Sİ
ÖZELİNDE

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Seher ÖZTOPRAK

Danışman:

Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

İSTANBUL

2021

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda 020118YL13 numaralı Seher ÖZTOPRAK'ın hazırladığı “*Cerh-Ta'dil Açısından Zâhidler: Kuşeyrî Risâle'si Özelinde*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 16/06/ 2021 günü 14:30-15:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet YÜCEL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Zekeriya GÜLER
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet EFENDİOĞLU
Marmara Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Seher ÖZTOPRAK

Tarih: 16. 06. 2021

ÖZ

Rivâyet asrı içerisinde telakki edilen h. II, III ve IV. asırlarda sûfîlerin hadis rivâyet faaliyetlerine katıldıkları bilinmektedir. Diğer yandan ilgili asırlar erken dönem zühd hayatının etkin biçimde yaşandığı ve önde gelen zâhidlerin temâyüz ettiği döneme tekâbül etmektedir. Erken dönem zühd hareketinin hadis rivâyet faaliyetlerine etkisi ise merak konusudur. Zâhidlerin yer yer hadis uydurmacılığıyla anılan bir grup olması, bu faaliyetlerin hadis âlimleri nazarında hangi konumda bulunduklarının tespitini önemli kılmaktadır. Nitekim sûfîlerin hadis ilmiyle ilişkisine dair iddiaların isabetli olup olmadığını anlayabilmek, hadis âlimlerinin değerlendirmelerini tespit etmekle mümkün olacaktır. Bu çalışma hem tasavvuf hem hadis âlimi olan Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *er-Risâle*'sini temel alarak ilgili risâlede biyografisi kaydedilen 83 sûfînin hadis ilmindeki yerini ve cerh-ta'dîl durumlarını incelemeyi hedeflemektedir. Bu amaçla *er-Risâle*'de yer alan 83 sûfî arasından hadis rivâyetiyle meşgul olanlar tespit edilmiş, ardından ilgili sûfîler ikincil bir incelemeye tâbî tutularak hadis âlimlerinin haklarında cerh-ta'dîl hükmü zikrettiği sûfî-râvîlerin zühd hayatı ve hadis ilmindeki yeri incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda sûfî-râvîlerin hadis ilmine yaklaşımına ve zühd hayatının hadis rivâyet faaliyetlerine etkisine dair bazı tespitler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Sûfî, Zâhid, Kuşeyrî Ricâli, Cerh-Ta'dîl.

ABSTRACT

It is known that Sufis participated in hadith narration activities in the 2nd, 3rd and 4th centuries of Hijri, which is considered within the century of narration. On the other hand, the relevant centuries correspond to the period in which the early ascetic life was effectively lived and the prominent ascetics distinguished themselves. The effect of the early ascetism movement on hadith narration activities is a matter of curiosity. The fact that the ascetics are a group that is sometimes referred with fabrication of hadith makes it important to determine the position of these activities in the eyes of hadith scholars. As a matter of fact, it will be possible to understand whether the claims regarding the relationship of Sufis with the science of hadith are correct or not, by determining the evaluations of hadith scholars. This study was conducted taking into Abū l-Qāsim ‘Abd al-Karīm al-Qushayrī’s (ö. 465/1072) *Risâla* as the main source, aiming to examine the place of 83 Sufis, whose biographies were recorded in the relevant treatise, in the science of hadith and their state of al-Carh and al-Ta’dil. For this purpose, among the 83 Sufis in the *Risâla*, those who were engaged in narration of hadiths were determined, and then the relevant Sufis were subjected to a secondary study, and the ascetic life and place of the Sufi-narrators to whom hadith scholars mentioned al-Carh and al-Ta’dil decree were examined. As a result of these investigations, some determinations about the approach of Sufi-narrator, to the science of hadith and the effect of ascetic life on hadith narration activities are presented.

Keywords: Hadith, Abūl-Kāsim al-Qushayrī, *Risāla al-Quṣayriyya*, Sufī, Ascetic, *Rijal al-Qushayriyya*, al-Carh and al-Ta’dil.

ÖNSÖZ

İslam düşünce geleneğinde bir bilginin neliği kadar “nasıl” ve “kim” tarafından aktarıldığı hususu da ayrı bir önem taşır. Bir bilginin sıhhatini tespit etmek üzere sorulan bu sorular, söz konusu bilgi İslam’ın ikinci ana kaynağı olan sünnete dair olduğunda hadis ve “rivâyet ilmi”ne kaynaklık eden temel sorular haline gelmiştir. Hadis ilminde bilginin rivâyet keyfiyetini ve sıhhat durumunu ortaya koyabilmek ise bilginin nakil zincirini gösteren isnâd ve bilginin aktarıcısı olan râvînin durumunu incelemekle mümkündür. Bu noktada cerh-ta’dîl ilmi hem isnâdın hem de râvînin durumuna ilişkin hadis uzmanlarının görüşlerini ortaya koyarak bilginin sıhhatine dair değerlendirmede bulunma imkânı sağlamaktadır.

Hadis tarihi açısından hicrî ilk beş asra tekabül eden ve İslâmî bilginin yoğun olarak aktarıldığı “rivâyet” dönemi, hadis uzmanlarının yanı sıra farklı ilimlerle de meşgul olan âlimlerin aktif biçimde katılabildiği bir nakil faaliyetini kapsamaktadır. Bu açıdan her ne kadar müstakil bir ilim olarak teşekkül etmemiş olsa da erken dönemde fıkıh, tefsir veya kelam konularıyla ilgilenen âlimlerin yanı sıra zühd hayatıyla temâyüz eden sûfî/zâhidlerin de hadis rivâyet faaliyetlerinden uzak kalmadıkları anlaşılmaktadır. Ancak bir âlimin zühd hayatını tercih etmesi diğer ilim sahalarıyla meşgul olan âlimlerden farklı birtakım hassasiyetler taşıması anlamına gelmektedir. Bu hassasiyetlerin zâhidlerin hadis tahsiline ve rivâyet faaliyetlerine etkisi ise merak konusudur.

Elinizdeki çalışma, hadis faaliyetlerindeki durumları ve hadislere yaklaşımları bakımından zaman zaman eleştirilere maruz kaldığı belirtilen ve “tergîb ve terhîb için hadis uydurmakla” itham edilerek hadis ilminde olumsuz bir intiba ile anılan zâhid/sûfîlerin, hadis ilmiyle ilişkisini daha yakından mercek altına almayı hedeflemektedir. Sûfîlerin hadis ilmindeki yerini tespit ederek söz konusu tenkitlerin isabetli olup olmadığını ortaya koymak ise hadis uzmanlarının cerh-ta’dîl değerlendirmelerini ele almayı gerektirir. Bu minvalde bir giriş ve iki bölümden oluşan çalışmada Kuşeyrî’nin (ö. 465/1072) *er-Risâle* adlı eserinde biyografilerine yer verdiği 83 sûfînin hadis ilmindeki durumları ve hadis faaliyetlerine etki eden zühd

hassasiyetlerini tespit edilerek erken dönem zühd-hadis ilişkisine dair bazı değerlendirmelere yer verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Kuşeyrî öncesi zühd tarihi ana hatlarıyla zikredilirken İmâm Kuşeyrî ve *er-Risâle* isimli eseri ile ilgili bilgilere de yer verilerek incelemeye konu olan 83 zâhid arasında kaç ismin hadisle meşgul olduğunun tespiti yapılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümündeysen Kuşeyrî'nin biyografisine yer verdiği zâhidler arasında hadisle meşgul olduğu tespit edilenler hakkında hadis uzmanları tarafından cerh-ta'dîl değerlendirmelerine tâbî tutulanlar tespit edilmiştir. Bu bölümde incelemeye konu olan zâhidler hadis ilmindeki durumlarına göre “sika” yahut “zayıf” kategorisinde ele alınarak her bir zâhidin zühd hayatındaki yeri ile hadis ilmindeki konumu üzerinde durulmuştur.

Çalışma süreci boyunca konu ile ilgili temel soruları sorabilmek üzere beni destekleyen, yol gösterici görüş ve tavsiyeleriyle çalışmanın olgunlaşmasına katkı sunan kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet YÜCEL'e teşekkürlerimi arz ederim. Çalışmanın muhtelif evrelerinde görüşlerinden istifade ettiğim, bana her daim fikirlerimi müzakere imkânı sunan, kıymetli vakitlerini ayırarak hem bu çalışmada hem de hadis talebeliğindeki yolculuğumda destek ve teşviklerini esirgemeyen kıymetli hocalarım Prof. Dr. Zekeriya GÜLER ve Dr. Öğretim Üyesi Ahmad SNOBER'e ve teze dair önemli değerlendirmeleri ve yapıcı tenkitleriyle çalışmaya katkı sunan jüri üyesi Doç. Dr. Mehmet EFENDİOĞLU'na ayrıca şükranlarımı sunarım. Tezin her bölümünü okuyarak önemli tenkit ve görüşleriyle tecrübe ve tavsiyelerinden istifade ettiğim, ihtiyaç duyduğum her anda yanımda olma nezaketini gösteren kıymetli arkadaşım ve meslektaşım Arş. Gör. Büşra ÇETİN'e, hayatımda ve ilim yolculuğumda sonsuz teşvik ve destekleriyle her daim yanımda olan biricik aileme de teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Gayret bizden, tevfiğ ise Allah Teâlâ'dandır.

Seher ÖZTOPRAK

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
BEYAN.....	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	xii
TABLolar	xiii

GİRİŞ

KUŞEYRÎ, ZÂHİDLER VE HADİS.....	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	3
3. Kavramsal Çerçeve	8
4. Konu ile İlgili Çalışmalar.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

KUŞEYRÎ VE <i>ER-RİSÂLE</i> ADLI ESERİ	13
1. 1. Kuşeyrî Öncesi Dönemde Zühd ve Kuşeyrî <i>Risâle</i> 'sinin Kaynakları.....	13
1. 1. 1. Hadis Literatüründe Kitâbü'z-Zühd Türü	17
1. 1. 2. Zühd Tabakâtı.....	19
1. 2. Bir Zühd Tabakât Müellifi Olarak Kuşeyrî ve <i>er-Risâle</i> Adlı Eseri.....	23
1. 2. 1. Kuşeyrî'nin Hayatı	23
1. 2. 2. Hadis İlmindeki Yeri	28
1. 2. 3. <i>er-Risâle</i> 'nin Muhtevastaki Ricâlin Hadisle Meşguliyeti	30

İKİNCİ BÖLÜM

HAKLARINDA CERH-TA'DÎL HÜKMÜ VERİLMİŞ OLAN KUŞEYRÎ RİCÂLİ	41
2. 1. Sika Hükmü Verilenler	42
2. 1. 1. İbrâhim b. Edhem (ö. 161/778 [?]).....	42
2. 1. 1. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi	42

2. 1. 1. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	43
2. 1. 2. Dâvud et-Tâî (ö. 165/781 [?]).....	48
2. 1. 2. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi.....	48
2. 1. 2. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	50
2. 1. 3. Fudayl b. İyâz (ö. 187/803)	53
2. 1. 3. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi.....	53
2. 1. 3. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	55
2. 1. 4. Ebû Süleyman ed-Dârânî (ö. 215/830).....	62
2. 1. 4. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi.....	62
2. 1. 4. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	64
2. 1. 5. Bişr el-Hâfî (ö. 227/841)	66
2. 1. 5. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi.....	66
2. 1. 5. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	67
2. 1. 6. Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/ 859 [?]).....	73
2. 1. 6. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi.....	73
2. 1. 6. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	75
2. 1. 7. Ahmed b. Ebü'l-Havârî (ö. 246/860).....	77
2. 1. 7. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi.....	77
2. 1. 7. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	79
2. 1. 8. Serî es-Sakatî (ö. 251/865)	82
2. 1. 8. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi.....	82
2. 1. 8. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	84
2. 1. 9. Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890 [?])	88
2. 1. 9. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi.....	88
2. 1. 9. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	89
2. 1. 10. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896).....	90
2. 1. 10. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi.....	90
2. 1. 10. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	93
2. 1. 11. Bünân el-Hammâl (ö. 316/928).....	95
2. 1. 11. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi.....	95
2. 1. 11. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	97
2. 1. 12. Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932)	98
2. 1. 12. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi.....	98
2. 1. 12. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	100

2. 1. 13. Ebû Alî er-Rûzbârî (322/934).....	106
2. 1. 13. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi	106
2. 1. 13. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	108
2. 1. 14. Ebû Saîd b. A'râbî (ö. 341/952)	110
2. 1. 14. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi	110
2. 1. 14. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	111
2. 1. 15. Ebû'l-Abbâs es-Seyyârî (ö. 342/953-54).....	116
2. 1. 15. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi	116
2. 1. 15. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	118
2. 1. 16. Ca'fer el-Huldî (ö. 348/959).....	120
2. 1. 16. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi	120
2. 1. 16. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	121
2. 1. 17. Abdullah er-Râzî (ö. 353/964).....	125
2. 1. 17. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi	125
2. 1. 17. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	125
2. 1. 18. İbn Nüceyd (ö. 366/976).....	126
2. 1. 18. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi	126
2. 1. 18. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	128
2. 1. 19. Nasrâbâdî (ö. 367/978)	130
2. 1. 19. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi	130
2. 1. 19. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	132
2. 2. Zayıf Hükümü Verilenler.....	136
2. 2. 1. Şakîk el-Belhî (ö. 194/810)	137
2. 2. 1. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi	137
2. 2. 1. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	139
2. 2. 2. Ma'rûf el-Kerhî (ö. 200/815-16 [?]).....	142
2. 2. 2. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi	142
2. 2. 2. 2. Hadis İlmiyle İlişkisi	143
2. 2. 3. Mansûr b. Ammâr (ö. 225/840).....	145
2. 2. 3. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi	145
2. 2. 3. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	148
2. 2. 4. Ahmed b. Âsım el-Antâkî (ö. 239/853).....	150
2. 2. 4. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi	150
2. 2. 4. 2. Hadis İlmindeki Yeri.....	151

2. 2. 5. Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857)	152
2. 2. 5. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi	152
2. 2. 5. 2. Hadis İlmindeki Yeri	157
2. 2. 6. Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk (ö. 298/910-11)	160
2. 2. 6. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi	160
2. 2. 6. 2. Hadis İlmindeki Yeri	162
2. 2. 7. İbn Atâ er-Rûzbârî (ö. 369/980)	164
2. 2. 7. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi	164
2. 2. 7. 2. Hadis İlmindeki Yeri	165
2. 3. Hakkında Yanlış Cerh-Ta'dîl Bilgisi Verilen Sûfiler	168
2. 3. 1 Ebû Hafs el-Haddâd (ö. 260/874)	168
2. 3. 1. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi	168
2. 3. 1. 2. Hadis İlmindeki Yeri	170
2. 3. 2. Abdullah el-Harrâz (ö. 310/922)	171
a. Hayatı ve Zühdle İlişkisi	171
b. Hadis İlmindeki Yeri	171
2. 4. Değerlendirme	172
SONUÇ	178
BİBLİYOGRAFYA	184
EKLER	196
ÖZGEÇMİŞ	199

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a. mlf.	Aynı müellif
b.	bin
Bkz./bkz.	Bakınız
b.y.	Basım yeri yok
çev.	çeviren
der.	derleyen
<i>DİA</i>	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	editör
H./h.	hicrî
haz.	hazırlayan
IRCICA	İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
KDO	Klasik Düşünce Okulu
krş.	karşılaştırmız
Ktp.	Kütüphane
M./m.	miladî
MÜİF	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
No.	Hadis Numarası
Nu.	Numara
s.	sayfa
t.y.	basım tarihi yok
trc.	tercüme eden
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı
ve diğer.	ve diğerleri
<i>MEBİA</i>	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi

TABLÖLAR

Tablo Nu.	Tablo Adı	Sayfa Nu.
Tablo 1	Kuşeyrî <i>Risâle</i> 'sinde Biyografileri Yer Alan Sûfîler	196
Tablo 2	Kuşeyrî Ricâli Arasında Hadis Rivâyetiyle İlgilenen Sûfîler	32
Tablo 3	Hakkında Cerh-Ta'dîl Hükmi Zikredilen Kuşeyrî Ricâli	172

GİRİŞ

KUŞEYRÎ, ZÂHİDLER VE HADİS

1. Araştırmanın Konusu

İsnâd araştırmaları seneddeki râvîlerin durumlarını tahkik ve rivâyet sürecindeki irtibatlarını takip etmek üzere kuruludur. Bir isnâdda yer alan râvînin hadis ilmi açısından durumunu anlamak ise cerh ve ta'dîl denilen bir bilgi birikimine sahip olmakla mümkündür. Hadis isnâdlarında yer alan râvîlerin ve rivâyetlerinin konunun uzmanı âlimlerce tetkike tâbî tutuldukları ve bazı sebeplerden eleştiriye uğradıkları bilinmektedir. Üstelik hadis rivâyetinin belirli bir gruba has kılınmayıp adâlet ve zabt şartlarını taşıyan her Müslümanın dâhil olabildiği bir faaliyet olması, konunun uzmanı hadis münekkitlerinin ilgili rivâyet ya da râvîler hakkındaki sözlerini değerli kılmaktadır.

Hadis tarihi kaynaklarında “rivâyet dönemi” içerisinde telakki edilen h. II, III ve IV asır,¹ meslekten muhaddis âlimlerin yanı sıra fıkıh, kelim ya da tasavvuf ilminde ön plana çıkan, bununla birlikte hadis rivâyet ettiği bilinen âlimlerin azımsanmayacak bir yekûn teşkil ettiği dönemdir. Bu açıdan hadis rivâyet faaliyetlerinin yoğun olduğu bu asırlarda âlimlerin çeşitli ilim uzmanlıklarına sahip olmakla birlikte rivâyet faaliyetlerine de katılmaları ve böylelikle isnâdlarda yer almaları şaşırtıcı değildir. Diğer yandan meslekten hadisçi olmayan isimlerin rivâyet faaliyetlerinin, hadis âlimleri ve münekkitleri nazarında sıhhat bakımından hangi konumda görüldükleri ve ne derece dikkate alındıkları hususu merak konusudur.

Bahsi geçen asırlarda hadis rivâyetiyle meşgul olan zümrelerden biri de zâhid ve sûfîlerdir. Dolayısıyla isnâdların oldukça titiz bir şekilde incelendiği ve adalet ve zabt kusurlarının tespit edilip kaydedildiği bir ilmî ortamda, sûfîlerin hadis ilmindeki durumuna ilişkin hadis münekkitlerinin açıklamaları önem taşımaktadır. Diğer yandan sûfîlerin hadis uydurma faaliyetleri ile isimleri sıkça anılan bir grup olmaları² ve Christopher Melchert'ın erken dönem hadis ricâl münekkitlerinin erken dönem zâhidlerini hadis râvîsi olmaları bakımından “büyük ölçüde ihmâl etmiş” olduğu

¹ İlgili ayırım için bkz.: Ahmet Yücel, *Hadis Târîhi*, 37. Baskı, İstanbul: İFAV Yayınları, 2017, s. 19.

² Abdullah Aydın, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, Ankara: Seha Neşriyat, 1986, s. 166-171.

söylemi,³ muhaddis ve sûfilerin hadis ilmi özelindeki ilişkilerini daha detaylı biçimde incelemeyi gerektirir. Bu nedenle elinizdeki çalışma, zâhidlerin hadis ilmiyle ve rivâyetiyle ilişkilerini hadis âlimlerinin değerlendirmeleri üzerinden ele alarak temelde “sûfî” olmanın hadis uzmanlarınca bir cerh sebebi olup olmadığı sorusuna Kuşeyrî *Risâle*’si özelinde bir cevap aramaktadır. Bu sayede iddia edildiği üzere sûfilerin hadis âlimlerince “bir râvî olarak” ihmâl edilip edilmediği, varsa bu ihmâlin nedeni, sonuçları ve hadis rivâyet faaliyetlerine etkileri gibi hususlar Kuşeyrî *Risâle*’si örnekliğinde incelenmiştir.

Çalışmanın Kuşeyrî *Risâle*’siyle sınırlı bir zâhid grubu esas alması, erken dönemde zühdün İslam dindarlığını ifade eden kapsayıcı bir anlam genişliği bulunmasından kaynaklanan bir tercihe dayanmaktadır. Bu anlam genişliği, zühd olarak ifade edilen dindarlığı taşıyan her Müslümanın bir biçimde zâhid, âbid, sûfî vb. sıfatlarla nitelenebileceği anlamına gelmekteydi. Ancak bu nevi nitelemelerle anılan isimlerin sayıca çokluğu, her bir âlimin hayatını titiz şekilde incelemeyi gerektiren bir çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Diğer yandan bir şekilde zühdle ya da tasavvufu ilişkilendirilen isimlerin hakikatte belirli bir “sûfî” tâifesine mensup olup olmadıklarının hadis âlimlerinin ifadelerinden çok kendisi de bir sûfî olan Kuşeyrî gibi bir âlimin tespitine dayanarak ele alınması daha isabetli bulunmuştur. Dolayısıyla çalışmada Kuşeyrî’nin *er-Risâle*’de hal tercemelerini zikrettiği ve tasavvufun öncüleri olarak konumlandığı 83 isim örnek olarak seçilmiştir. Nitekim diğer hadis ve tasavvuf kaynaklarına bakıldığında da Kuşeyrî ricâli olarak bilinen 83 ismin zâhid ya da sûfî olduğu konusunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde Kuşeyrî ve *er-Risâle* adlı eserine dâir bilgiler verilmiştir. Kuşeyrî’nin düşünce yapısını ve tevarüs ettiği ilmî birikimi anlayabilmek amacıyla Kuşeyrî öncesi zühd-tasavvuf tarihine ve kaynaklarına kısaca değinilmiş, ardından bir mutasavvıf ve hadis âlimi olarak Kuşeyrî’nin hayatı ve *er-Risâle* eseri üzerinde durulmuştur. Ardından *er-Risâle*’de biyografileri verilen 83 sûfî arasından hadis ilmiyle ilgilenenler tespit edilmiş ve tabloda gösterilmiştir.

³ Christopher Melchert, *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü* (çev.- der. Ali Hakan Çavuşoğlu), İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. 311.

Çalışmanın omurgasını oluşturan ikinci bölüm ise haklarında cerh-ta'dîl hükmü zikredilen Kuşeyrî ricâlini ele almaktadır. Birinci bölümde hadis ilmiyle meşgul oldukları tespit edilen sûfiler, ikinci bir elemeye tâbî tutularak haklarında cerh-ta'dîl hükmü bulunanları tespit edilmiş ve tespit edilen 26 sûfî, zühdle ilişkileri, hadis ilmine karşı tutumları, hadis ilmindeki yerleri ve cerh-ta'dîl durumları bakımından ele alınmıştır. Bu bölümde ele alınan sûfiler, hadis rivâyetine ehliyetleri bakımından güvenilir (sika) ve zayıf râvîler olarak iki kısma ayrılarak her biri müstakil başlıklar altında zikredilmiştir. Diğer yandan çalışma boyunca istifade edilen kaynaklarda yer alan bazı bilgilerin tetkik edilmesi sonucu hakkında yanlış cerh-ta'dîl bilgisi kaydedildiği anlaşılan iki sûfiye dair bilgilere, hataları tashih etmek amacıyla ikinci bölümün sonunda yer verilmiştir.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Bu çalışmada sosyal bilimler alanında kullanılan belge inceleme (dökümantasyon) yöntemi esas alınmış, elde edilen bilgiler tümevarım ve tümdengelim yöntemleriyle sunulurken bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışma boyunca incelenen sûfilerin sayıca çokluğu sebebiyle çeşitli kaynaklardan istifade edilmiş ve dökümantasyon yöntemi kullanılarak konu açısından önemli görülen bilgiler kaydedilmiştir. Seçilen sûfi örneklemini üzerinden tespit edilen veriler değerlendirilerek h. II, III ve IV. asır hadis-tasavvuf ilişkisine dair bazı sorulara cevap aranmıştır: Erken dönem zâhidleri arasında hadis ilmiyle meşgul olan âlimler var mıdır? Varsa bu meşguliyetin derecesi nedir? Zühd hayatı zâhidlerin hadis ilmine bakışlarını etkilemiş midir? Hadis uzmanları zâhidlerin hadisçiliğiyle ve rivâyetleriyle ilgilenmiş midir? Bu soruların cevaplarına aşağıda kaydedilen aşamalarla ulaşılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde erken dönem zâhidlerinin öncülerini temel alması bakımından Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'si esas alınarak burada hayat hikâyeleri kaydedilen 83 sûfinin hadislerle meşgul olup olmadığı incelenmiştir. Bu tespiti yapabilmek içinse kaynaklarda yer alan bazı bilgiler referans alınmıştır. Örneğin bir sûfi hakkında hadis uzmanlarının “muhaddis”, “hadis âlimi” gibi doğrudan onun hadis ilmiyle meşguliyetini belirten nitelemeler kullanıp kullanmadığı incelenmiş ve bu vasıflarla anılan sûfiler tespit edilip incelemeye konu olmuştur. Ayrıca bu nitelemelerle anılmayan ancak kaynaklarda haklarında açık biçimde “hadis ilmiyle meşgul oldu”, “hadis isnâd/rivâyet etti”, “hadis yazdı”, “hadis imlâ ettirdi”, “(fulândan) hadis dinledi” şeklinde ifadelere yer verilen

sûfiler de ilgili kısma dâhil edilmiştir. Bu nevi sarîh açıklamaların yer almadığı durumlardaysa incelenen sûfilerin hadis hocalarının ve talebelerinin bulunduğu delalet etmesi bakımından *ravâ an fulân* ya da *ravâ anhu fülân* şeklinde kaydedilen bilgiler dikkate alınmış ve bu isimlerin hadis rivâyetiyle meşgul oldukları kanaatine varılmıştır. Hadis ilmiyle ilgilenip ilgilenmediği incelenen sûfiler hakkında *ravâ an/anhu* yerine *hakâ an/hukiye anh* veya *ehaze an/anhu (fulân)* fiilleriyle kaydedilen bilgiler ise ilgili sûfilerin hayatlarına dair elde edilen tüm verilerle bir arada değerlendirilmiştir. Nitekim bu ifadelerle söz konusu sûfilerin hadis rivâyetinden ziyade zühdle ilgili sözlerin naklinde yer aldığı ihtimali daha güçlü bulunmuştur. Bu nedenle ilgili sûfilerin bilgi aktarımlarına işaret eden *hakâ an/hukiye anh* ya da *ehaze an/anhu* şeklindeki sîgalar, ifadelerin bağlamları da dikkate alındığında, söz konusu sûfilerin hadis rivâyetinde yer aldığını tespit için yeterli bulunmamıştır.

Kuşeyrî ricâli arasında kaynaklarda “imâm” olarak nitelendirilen sûfilerle ilgili “hadiste imâm” şeklinde açık bir değerlendirme bulunanların hadis ilmiyle ileri düzeyde meşgul olduğu sonucu çıkarılmıştır. Ancak mutlak anlamda “imâm” nitelemesiyle tanıtılan sûfilerin söz konusu öncülüğünün tasavvuf ilminde olduğu düşünüldüğünden, hakkında hadisçiliğine dair ek bilgi bulunmayan sûfiler bu nitelemeye dayanarak hadisle meşgul olan isimler arasında addedilmemiştir.

Araştırmaya konu olan sûfilerin meşhur hadis kaynaklarında herhangi bir hadis rivâyetinin yer alıp almadığı hususu da çalışmanın dikkate aldığı sorular arasındadır. Tespit edildiği kadarıyla meşhur hadis kaynaklarında hadis rivâyeti yer alan sûfilerin hadis ilmiyle meşgul oldukları sonucuna varılmıştır. Diğer yandan incelenen sûfilerle ilgili bir hadis münekkidinin cerh ya da ta’dîl ifadesinin bulunması başlı başına bu kimselerin hadis rivâyeti ile bir şekilde meşgul olduğunu anlamak için yeterli ve güçlü bir delil olarak kabul edilmiştir. Nitekim bir sûfiyle ya da rivâyet ettiği hadislerle ilgili hadis âlimlerinin müsbet veya menfî bir değerlendirmede bulunmuş olması, kanaatimizce, onun hadis ilmiyle meşguliyeti bakımından hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunulmayan sûfilere göre farklı bir konumda yer aldığına işaret etmektedir. Bir râvî hakkında cerh-ta’dîl hükmü zikredilmiş olması, o râvînin hadis ilmiyle meşgul olduğunu gösterdiği gibi -hükmün neliğinden bağımsız olarak- hadis uzmanlarının kendisiyle ilgilendiğini ve en azından hadis rivâyetlerini -müsbet ya da menfî- nazar-ı itibâra aldıklarını göstermektedir. Bu açıdan bir sûfinin hadisçiliğine dair

değerlendirmelerin tesbiti, en azından ilgili sûfinin hadis uzmanlarının dikkatlerini çeken bir hadis faaliyeti içerisinde bulunduğuna işaret etmesi bakımından kıymetli görülmüştür.

Çalışmada ele alınan 83 sûfinin burada izah edilen esaslara göre hadis ilmiyle meşguliyetinden söz etmek, sözü edilen ilginin asgarî düzeyde olabileceğini imâ edebileceği gibi incelenen sûfinin bir “muḥaddis” olarak tanınmasına sebep olacak kadar hadis ilmiyle ileri düzeyde meşguliyetini de içerebilmektedir. Hadis rivâyeti bakımından râvîlerin rivâyet sayıları ve zabt durumları farklılaşabildiği gibi sûfîlerin de hadis rivâyetine yaklaşımları, ilgileri, hadis rivâyet sayıları ve zabt konusundaki yetkinlikleri aynı seviyede değildir. Ayrıca bir sûfinin meşhur hadis kaynaklarında herhangi bir hadis rivâyetinin yer almasıyla, rivâyetleriyle ilgili yeterli bilgiye ulaşamayan bir sûfinin yalnızca hadis hocalarının ve talebelerinin bilinmesi, bu sûfîlerin hadis ilmindeki yerleri ile ilgili haklarında aynı kuvvette bir değerlendirme yapma imkânı sunmayacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde 83 sûfî arasında hadis rivâyetiyle ilgisi tespit edilen râvîler ikinci bir elemeye tâbî tutularak incelenmiş ve bölüm, hadisle meşgul olduğu tespit edilen Kuşeyrî ricâli arasından haklarında cerh-ta‘dîl hükmü zikredilen sûfîlere hasredilmiştir. Bu sûfîlerin belirlenmesinde de birtakım kriterler esas alınmıştır. Bu bölümde hakkında mütekaddim ve müteahhir dönem hadis uzmanlarınca verilen çeşitli cerh-ta‘dîl hükümleri bulunan sûfîlere yer verildiği gibi en az bir âlimin hadis ilmindeki durumuna dair bir değerlendirmesi tespit edilen sûfîler de araştırmaya dâhil edilmiştir. İlgili cerh-ta‘dîl değerlendirmeleri daha çok erken dönem kaynaklarından ricâl, tabakât, ilel, suâlât ve tarih kitapları taranarak tespit edilmiştir. Bu minvalde erken dönem âlimlerinden Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İclî (ö. 261/875), Ebû Hâtim er-Râzi (ö. 277/890), İbn Hibbân (ö. 354/ 965) Dârekutnî (ö. 385/995), Buhârî (ö. 256/870), Tirmizî (ö. 279/892) gibi önde gelen hadis münekkitleri ile müteahhir dönem âlimlerinden Zehebî (ö. 748/1348) ve İbn Hacer’in (ö. 852/1449) değerlendirmeleri esas alınmıştır. Bu kaynaklara ek olarak İbn Hibbân’ın *es-Sikât*’ı ile Kâsım b. Kutluboğa’nın (ö. 879/1474) *Kütüb-i Sitte* râvîleri dışındaki râvîleri zikrettiği *es-Sikât*⁴ eseri de dikkate alınmış, her iki âlimin eserlerinde zikrettiği ancak hakkında sarîh bir ta‘dîl ifadesi kullanmadıkları sûfîlere de sika râvîler arasında yer verilmiştir. Ancak İbn Hibbân ve İbn Kutluboğa’nın ilgili sûfî hakkında açıkça “sika”

⁴ Eserin tam ismi *es-Sikât min men lem yaka’ fî Kütübi’s-Sitte*’dir.

hükmü zikretmediği hallerde ihtiyatlı bir tavır sergilenmesi gerektiği akla gelebilir. Nitekim bir râvînin herhangi bir müsbet açıklama yapılmaksızın *Sikât* türü bir eserde zikredilmesinin çeşitli sebepleri olabileceği göz önüne alındığında zikredilen râvî ile ilgili açık bir değerlendirmede bulunulmadığı takdirde râvî hakkında mutlak olarak “sika” hükmünde karar kılınması isabetli olmayacaktır. Ancak bu noktada *Sikât* türü eserlerde hadisçiliği hakkında açık bir ta’dîl hükmü verilmemiş bir râvî ile ilgili diğer kaynaklarda hakkında zikredilen herhangi bir cerh ifadesinin yer alıp almadığı sorusu öne çıkarılmıştır. Nitekim söz konusu râvîler hakkında bahsi geçen kaynaklarda veya diğer hadis münekkitleri nazarında kaydedilmiş herhangi bir cerh hükmünün tespit edilmemesi bahsi geçen sûfîlerin sika olduğu sonucunu kuvvetlendiren bir karine olarak görülmüştür.

Bir râvî hakkında yalnızca bir sika âlim tarafından cerh-ta’dîl hükmü kaydedilmiş olması durumundaysa ilgili râvînin hadis ilmindeki yerini ya da durumunu tespitinde benzer bir tavır benimsenebilir. Bu çalışmada söz konusu durumla -az da olsa- karşılaşıldığından bu konuda izlenilecek metoda dair bilgi vermek isabetli olacaktır. Cerh-ta’dîl faaliyetinde cârihin yahut muaddilin hadis ilmindeki durumunun ve yerinin önemi malumdur. Bununla birlikte çalışmada incelenen sûfîler hakkında mutlak bir cerh-ta’dîl hükmü belirtmekten ziyade ilgilendiğimiz husus, bu isimlerin hakkında ifade edilen hükümlerin varlığı ve mâhiyeti meselesidir. Dolayısıyla çalışmanın ana gâyesi, ilgili sûfîler hakkında vârid olan hükümlerin mümkün mertebe tespit edilmesidir. Bu açıdan hakkında hadis âlimleri tarafından herhangi bir cerh-ta’dîl hükmü kaydedildiği tespit edilen her bir Kuşeyrî ricâlinin ilgili kısma dâhil edilmesinin çalışmanın amacına hizmet ettiği düşünülmüştür.

Haklarında cerh-ta’dîl hükmü zikredildiği tespit edilen her bir sûfnin hayatı ve zühde ilişkisine dair kaynaklarda yer alan bilgilere kısaca işaret edilmiş, ardından ilgili sūfnin hadis ilmindeki yeri ve durumu üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda ilgili sūfnin hadis ilmiyle ilişkisine delalet eden sözleri, hadis ilmine ve rivâyetine karşı tutumu ile zühd ahlâkının hadis rivâyetine etkisi ile ilgili nakledilen bazı bilgilere yer verilmiştir. Ancak bir râvînin rivâyetlerine bakılmaksızın hadis ilmindeki yerini ortaya koymak isabetli olmayacağından incelenen sūfîlerin rivâyetlerinin kaynaklarda yer bulup bulmadığı sorusu da önemli bulunmuştur. Diğer yandan her bir sūfî ile ilgili kaydedilen tüm rivâyetlere yer vermek bu tezin sınırlarını ve amaçlarını aşmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde incelenen sūfîlerin hadis rivâyetlerinin *Kütüb-i Sitte*’de

taranarak tespit edilmesine öncelik verilmiş, bununla birlikte rivâyetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer almayan sûfîler için araştırmanın kapsamı genişletilerek *Kütüb-i Tis'a* içerisine dâhil edilen İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvattâ'*ına, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine ve Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*'ine de müracaat edilmiştir. Hicrî II. asrın sonu ile h. III veya IV. asırda yaşamış olup zaman bakımından *Kütüb-i Sitte* ve *Kütüb-i Tis'a* müelliflerinin yaşadığı dönemlere yetişememiş sûfî-râvîlerin rivâyetlerini tespit edebilmek üzere farklı kaynaklara da müracaat edilmiştir. Bu kaynaklar arasından bir musannef, bir kapsamlı sünen, mu'cem, bir ricâl ve bir tarih kitabı seçilerek araştırmanın kaynakları çeşitlendirilmiştir. Bu minvalde musannef türü eserler arasından Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211/826-27) *el-Musannef*'i, sünen kaynakları arasından Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-kübrâ*'sı, mu'cem eserlerinin en meşhurları olması bakımından Taberânî'nin (ö. 360/971) üç *Mu'cem*'i, ricâl kitabı olarak tasavvuf büyüklerini incelemesi bakımından Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ*'sı ve geniş muhtevası dolayısıyla İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu Dimaşk*'ı kaynaklar arasına eklenmiştir.

İlgili sûfîlerin zikredilen kaynaklarda tespit edilen hadis rivâyetlerine işaret edilmiş olsa da rivâyetlerin sıhhat durumlarına ilişkin inceleme ve değerlendirmeler tezin kapsamına dâhil edilmemiştir. Ancak bir râvînin cerh edilmesine neden olan bir hadis rivâyetine işaret edildiğinde ilgili rivâyet zikre değer görülmüş ve kaydedilmiştir.

Yukarıda zikredilen kaynaklara ek olarak çalışmanın her iki bölümünde ele alınan 83 sûfî hakkında bilgi edinmek üzere hem sûfî hem de hadis kaynakları içerisinde addedilen tabakât ve ricâl kitapları başta olmak üzere belirli şehirlere ait *Târîhu Bağdad*, *Târîhu Dimaşk* gibi önde gelen tarih kitaplarının, ilel ve suâlât türü eserlerin de dâhil edildiği bir kaynak tarama çalışması yürütülmüştür. Bu incelemelerde birincil kaynakların kullanımı esas alınmış, ismi geçen kaynakların yanı sıra râvîlerin nisbelerinin doğru yazımı konusunda Abdulkerîm b. Muhammed Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) *el-Ensâb* eserinden istifade edilmiştir. Diğer yandan hadis ilmiyle meşgul olduğu tespit edilen sûfîler hakkında hadis uzmanlarınca herhangi bir cerh-ta'dîl değerlendirmesinin bulunup bulunmadığını tespit için cerh-ta'dîl kitapları başta olmak üzere suâlât, ilel, târih ve ricâl kitaplarına müracaat edilmiştir. Kaynakları açısından çok sayıda eserin taranmasını gerektiren bu çalışmada, teknolojik imkânlardan yararlanılarak *Şamile* ve *Câmiu'l-Harameyn* isimli ricâl programlarına da başvurulmuştur.

3. Kavramsal Çerçeve

Çalışmaya konu olan âlimlerin temsil ettikleri “tâife”nin yaşadıkları dönemde hangi nitelemelerle anıldıkları hususu önem taşımaktadır. Özellikle tasavvufun henüz müstakil bir ilim olarak teşekkül etmediği ilk iki asırda zühd hayatıyla temâyüz eden kimselerin çeşitli vasıflarla anıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar arasında -Kuşeyrî’nin de ifade ettiği üzere- “zâhid” ve “âbid” şeklindeki nitelemelerin yanı sıra ilerleyen dönemlerde “sûfî” kelimesi de bu tâifeye işaret eden isimlerin başında gelmektedir. Kelimenin iştikâkı ile ilgili çeşitli görüşler olsa da kelimenin yün anlamına gelen *sûf* kelimesine nisbetle yünden yapılmış elbise giyen kişi anlamında kullanıldığı görüşü ön plandadır.⁵ Yaygın olan bu isimlendirmelerin dışında yine bu tâifeye mensup kimseler bazı hususiyetlerinden yola çıkan farklı nitelemelerle de anılmaktadır. Örneğin bu kimseler çok Kur’an okudukları için *kurrâ*, çokça ibâdet ettikleri için *âbid* ya da *nüssâk*, çok tevbe edip ağladıkları için *bekkâûn*, diyar diyar dolaştıkları için *seyyâhûn*,⁶ sınırlı yiyeceklerle yetindikleri için *cûiyye*, vatanlarını terkettikleri için *gurebâ*, sahip oldukları mallarını terkettikleri için *fukarâ* ve aralarında kalacak yerleri olmadan yaşayan ancak zarûrî hallerde mağaralara sığınarak ömürlerini geçirenler bulunduğundan Horasan ehli tarafından *şikeftiyye*⁷ olarak isimlendirilmektedir. Bununla birlikte erken dönemlerde önde gelen sûfîleri tanıtmak üzere *üstad*, *şeyh*, *âlim*, *hâkim*, *şeyh-i kebîr* ve *şeyhu’l-meşâyih* gibi nitelemelerle de karşılaşmak mümkündür.⁸ Elbette zikredilen nitelemelerle anılan bir kimsenin daha etraflı bir inceleme yapılmaksızın doğrudan zühd ve tasavvuf ile ilişkilendirilmesi sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır.⁹ Ancak bu nitelemeler, erken dönemde zâhidlerle ilgili kullanılan farklı kavramların olduğuna ve üzerinde ittifak edilmiş bir isimlendirmenin

⁵ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Taarruf*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979, s. 53-54; De Lacy O’leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, (çev. Hüseyin Yurdaydın – Yaşar Kutluay), 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1971, s. 114.

⁶ Nitekim İbnü’n-Nedîm’in *Fihrist*’de “Ahbârü’s-suyyâh ve’z-zühhâd, ve’l-ubbâd, ve’l-mutasavvife ve’l-mütekellimîn ale’l-vesâvis ve’l-hatarât ve esmâü kütübihim” başlıklı bir bölüm açarak sûfîleri bu sınıfa dâhil etmesi dikkat çekicidir. Bkz.: İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, (thk. İbrâhim Ramazan), 2. Baskı, Beyrut: Dârü’l-marife, 1997, s. 223.

⁷ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf*, s. 53-5; krş.: Aydın, *Tasavvuf ve Hadis*, s. 31-33. Bu isimlendirmelerle ilgili bkz.: Louis Massignon, *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, (çev. Mehmed Ali Aynî), İstanbul: Ataç Yayınları, 2006, s. 51; Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili*, İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2006, s. 234, 237.

⁸ Uludağ, *Tasavvufun Dili*, s. 234, 237.

⁹ Aydın, *Tasavvuf ve Hadis*, s. 31-33.

bulunmadığına işaret etmekte, diğer yandan dönemin âlimlerinin zâhidlere bakış açılarını ve onların toplumda hâiz oldukları ayırıcı bazı vasıfları yansıtmış olmaktadır.

Zâhidlerin farklı isimlendirmelerle anılmasının etkisi zühd hayatıyla temâyüz eden isimleri ele alan tabakât kitaplarına da yansımaktadır. Bu kitaplara bakıldığında diğer nitelemeler arasından daha çok zâhid ve sûfî kavramlarının öne çıktığı görülse de bu iki kavramın da kullanımında dikkatli bir ayırımıda bulunulduğunu söylemek zordur. Bu çalışmaya konu olan Kuşeyrî ricâlinin de biyografileri ile ilgili bilgilere bakıldığında incelikli bir ayırım gözetilmeksizin söz konusu edildikleri kaynaklarda kendilerini nitelemek üzere sûfî, zâhid, âbid, şeyh vb. çeşitli ifadelerin kullanıldığı görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada bahsi geçen isimler hakkında zâhid, şeyh vb. şeklinde kaydedilen nitelemelerde belirgin bir farklılık gözetilmeksizin bu sıfatların aynı hususa işaret ederek birbirlerinin yerine kullanılabileceği düşünülmüştür.

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus elinizdeki çalışmada Kuşeyrî *Risâle*'sinin bir "tabakât" kitabı olarak ele alınıp incelenmiş olduğudur. Her ne kadar *er-Risâle* isimli eser "tasavvufa dair klasik bir eser"¹⁰ şeklinde genel bir tanımla anılmaktaysa da kitabın sûfî tabakât kitabı görünümünün yanında temel tasavvuf terimleriyle ilgili yaptığı izâhların önemi nedeniyle "ilk tasavvuf şerh kitaplarından biri"¹¹ şeklinde ele alınabilecek farklı bir yönünün olduğu da ifade edilebilir. Ancak bu çalışmada ilgili eserin sûfî tabakât örneği olarak kabul edilebilecek bir bölümü esas alındığından çalışma boyunca Kuşeyrî'nin eseri zühd "tabakât" literatürünün bir parçası olarak telakki edilmiş ve kitap "zühd tabakât" örneklerinden biri olarak görülmüştür.

Bu çalışmada Kuşeyrî *Risâle*'sinin tabakât yönü merkeze alındığından çalışma boyunca "Kuşeyrî ricâli" şeklinde kullanılacak tabirle kastedilenin ne olduğu izâha muhtaçtır. Bu minvalde çalışma boyunca "Kuşeyrî ricâli" olarak söz konusu edilen isimlerin, Kuşeyrî *Risâle*'sinin bir bölümünü hasrettiği ve görüşlerinin Sünnî düşünceye uygun olması nedeniyle öncü kabul ederek hayat hikâyelerine yer verdiği 83 sûfîyi belirtmek üzere kullanıldığı hatırd tutulmalıdır.

¹⁰ Süleyman Uludağ, "er-Risâle", *DİA*, XXXV, 122.

¹¹ Ekrem Demirli, KDO Kuşeyrî Okumaları 2. Seminer, https://www.youtube.com/watch?v=q_i-I-7wik (Erişim 18. 03. 2021).

4. Konu ile İlgili Çalışmalar

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kuşeyrî ricâlinin cerh-ta‘dîl durumuna ilişkin müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak zâhidlerin hadis ilmine yönelik tutumlarına ilişkin Abdullah Aydınî’nın *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis* eseri bu sahada yapılan çalışmaların başında gelmektedir. Eserde doğuş dönemi olarak isimlendirilen ilk üç asırda zâhidlerin hadis rivâyetine bakışı, hadis rivâyetlerinin değerleri, hadis öğrenim ve öğretimleri gibi hususlar ele alınmaktadır. Bununla beraber çalışmanın zühd-hadis ilmi ilişkisini anahatlarıyla sunduğunu ancak dönemin zâhidlerini detaylı şekilde ele almaktan çok tasavvuf ve hadis arasındaki ilişkileri umûmî surette sunduğunu söylemek gerekir. Nitekim zühd-hadis ilişkisini ele almak isteyen araştırmacıların söz konusu çalışmadan müstağni kalması mümkün değildir. Diğer yandan Aydınî’nın ele aldığı isimler ve kaydettiği bilgilerin bu çalışma açısından sınırlı kaldığı söylenebilir.

Muhittin Uysal’ın *Tasavvuf Kültüründe Hadis* adlı eseri sûfîlerin hadis rivâyetlerinin durumunu esas alan bir çalışma olmakla birlikte sûfîlerin hadis râvîsi olarak durumlarına ve Kuşeyrî’nin *er-Risâle* eserine ilişkin bir başlık açması bakımından da ayrı bir önemi hâizdir. Ancak ilgili kısımlarda aktarılan bilgilerin doyurucu olmadığı, eserin daha çok bazı tasavvuf kaynaklarında yer alan ihtilaflı hadis rivâyetlerini incelemeyi hedeflediği ifade edilmelidir.

Tasavvuf-hadis ilişkisine dair kaleme alınan çalışmalardan biri de Bilal Saklan’a aittir. *Hadis Tarihinde Muhaddis Sûfîler* isimli çalışma, h. IV. asırda yaşamış muhaddis-sûfî âlimleri tespit ederek söz konusu dönemde bir şekilde hadis ilmiyle meşgul olan sûfîleri kaydetmeyi ve bazı hadis meseleleri ile ilgili bilgiler sunmayı hedeflemektedir.¹² Zikredilen isimlerle ilgili yer yer cerh-ta‘dîl hükümlerinin de kaydedildiği kitap bu çalışma için örnek teşkil etmiştir. Saklan’ın çalışması sûfîlerin hadis ilmiyle meşgulliyetlerinin yoğunluğuna bakarak “muhaddis-sûfî” ya da “sûfî muhaddis” şeklinde tanımlanması noktasında¹³ önemlidir. Çalışmanın incelediği 161 sûfînin hadis ilmindeki

¹² Bilal Saklan, *Hadis Tarihinde Muhaddis Sûfîler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2012, s. 18.

¹³ Saklan, *Muhaddis Sûfîler*, s. 19. Araştırmacı, “muhaddis-sûfî ile aslen sûfî olmasına karşın hadisle meslek olarak da meşgul olan kimseleri kastederken “sûfî-muhaddis” ifadesiyle hadisle meslek olarak meşgul olan ve sûfî meşrepli olmalarıyla öne çıkan muhaddisleri kastettiğini belirtmektedir. Diğer yandan bu iki kavramın erken dönemde sûfîler arasında kullanımına dair bazı örneklerle rastlamak mümkündür. Nitekim Serî es-Sakatî Cüneyd-i Bağdadi’ye dua ederken: “Allah seni sûfî-muhaddis değil, muhaddis sûfî kılsın” demiştir, bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ*, Beyrut: Dârü’l-fikr, Kâhire: Mektebetü’l-Hancî, 1996, X, 255. Serî es-Sakatî bunun gerekçesini

durumlarına ilişkin bir çerçeve sunma gayreti de takdire şayandır. Ancak kitap, hicrî IV. asırda yaşamış sûfilere incelemesi yönüyle bu çalışmada ele alınan Kuşeyrî ricâlinin sınırlı bir kısmını içermektedir. Üstelik ilgili eserde bahsi geçen 161 sûfinin sayıca çokluğu, her biri hakkında detaylı bir inceleme yapma imkânını ortadan kaldırmış, bu nedenle ilgili sûfilerin hadis ilmindeki durumlarına ilişkin bilgiler muhtasar biçimde kaydedilmiştir.

Zâhidlerin hadis ilmine bakış açılarını inceleyen Necmeddin Şeker'in "İlk Dönem Tasavvuf Erbabının Hadis İlmine Yaklaşımları"¹⁴ isimli makalesi de tasavvuf ehlinin hadis rivayet etme konusundaki yaklaşımlarına dair bazı örnek ve çıkarımlar sunması bakımından önemlidir. Ancak gerek çalışmanın hacmi gerek Abdullah Aydın ve Bilal Saklan'ın konuyla ilgili görüşlerine sıkça atıf yapması bakımından alana dair doyurucu bilgiler içerdiğini söylemek zordur. Diğer yandan ilgili makalede "Cerh ve Ta'dil Açısından Sufiler" başlığının yer alması dikkat çekicidir. Ancak bu başlık altında kaydedilen bilgilerin sınırlı ve yüzeysel kaldığı görülmektedir.

Hadis ve tasavvuf ilişkisini ele alan kaynakların yanı sıra önde gelen bazı sûfilere müstakil olarak odaklanan ve ilgili sûfinin bir eseri üzerine yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Yavuz Köktaş'ın *İlk Dönem Sûfilere ve Hadis* kitabı Hakîm et-Tirmizî'nin (ö. 320/932) hayatı ve hadis ilmindeki yerini inceleme gâyesi taşımakta ve Hakîm'in *Nevâdirü'l-Usûl* ve *Kitâbü'l-Menhiyyât* eserleri üzerinden hadis yorum faaliyetini ele almaktadır.¹⁵ Ancak Hakîm et-Tirmizî bu çalışmada ele alınan isimlerden yalnızca biridir.

Fikret Karapınar'ın *Muhaddis Sufilerin Hadis usulü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri (H. 4-5/ M.10-11. Asır)* isimli çalışması, sûfilerin hadis usûl ve prensiblerini ortaya koyarak sûfilerin hadis anlayış ve kullanımına yönelik karşılaştıkları ithamların geçerli olup olmadığı sorusuna h. IV- V. asır yüzyılda yaşamış meşhur muhaddis-sûfilerin

de şöyle açıklamıştır: "İnsan önce ibadete başlar sonra hadis yazarsa gevşer. Hadis yazmakla başlar da sonra zühhd ve ibadete yönelirse başarır." Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 125. Cüneydi Bağdadî de: "Kur'an ezberlemeyen, hadis yazmayan ve fıkıh öğrenmeyen kimseye uyulmaz" diyerek şer'i ilimleri öğrenmenin önemine işaret etmiştir. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 255; Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Dımaşk: Dâru'l-hayr, 2003, s. 72. Bu ifadelerde görüldüğü üzere önde gelen sûfilerin hadisle meşguliyeti tasavvufia işigale öncelmesi dikkat çekicidir.

¹⁴ Necmeddin Şeker, "İlk Dönem Tasavvuf Erbabının Hadis İlmine Yaklaşımları", *EKEV Akademi Dergisi* 53 (2012): 111-130.

¹⁵ Yavuz Köktaş, *İlk Dönem Sûfilere ve Hadis: Hakîm et-Tirmizî Örneği*, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010, s. 16-17.

bazı eserleri üzerinden bir cevap aramayı hedeflemektedir.¹⁶ Dolayısıyla eser daha çok s  filerin hadis alma ve anlama metodları ile ilgili bilgiler vermekte ve muhaddis s  filerin hadis ilmi ve usulüne yaklaşımlarını tetkik etmektedir.

Tasavvuf-hadis ilişkisini inceleyen çalışmalardan bir diğeri Ahmet Yıldırım'ın *Tasavvufun Temel   ğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* isimli doktora çalışmasıdır. Ancak çalışmanın daha çok tasavvuf ehlinin hadis naklinde hadis   limlerinden ayrıldıkları yönlere ve tasavvufi öğretilerin hadislerde nasıl bir karşılık bulunduğuna odaklandığı ifade edilmelidir. Yıldırım'ın konu ile ilgili ayrıca "Tasavvuf Ehlinin Hadis riv  yeti ve riv  yet Us  lleri Açısından Tasavvuf Hadis Münasebeti"¹⁷ isimli bir makale kaleme aldığı ve burada bazı s  filerin hadis riv  yet faaliyetlerine bakış açısına işaret eden bilgilere az da olsa yer verdiği görülmektedir.

Erken dönem z  hidler ve hadis riv  yetiyle ilgili zikredilmesi gereken çalışmalar arasında Christopher Melchert'ın bazı makalelerinin elinizdeki çalışmaya ilh  m verdiği belirtilmelidir. Melchert'ın Ali Hakan   avuşoğlu tarafından   eviri ve derlemesi yapılan 11 makalesi *S  nn   Düşüncenin Teşekkülü* isimli kitapta bir araya getirilmiştir. Bahsi geçen eserde Melchert'ın "Hanbeliler ve Erken Dönem S  filer", "Ehl-i Had  sin Dindarlığı", "Erken Dönem Z  hidler ve Hadis riv  yeti" adlı makaleleri, çalışmanın temel sorularını belirlemede istifade edilen araştırmaların başında gelmektedir.

¹⁶ Fikret Karapınar, *Muhaddis S  filerin Hadis usulü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri* (H. 4-5/ M. 10-11. Asır), Konya: Adal Ofset, 2009, s. 11.

¹⁷ Ahmet Yıldırım, "Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti ve Rivayet Us  lleri Açısından Tasavvuf Hadis Münasebeti", *  sl  m   Araştırmalar*, 10 (1997): 110-123.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUŞEYRÎ VE *ER-RİSÂLE* ADLI ESERİ

1. 1. Kuşeyrî Öncesi Dönemde Zühhd ve Kuşeyrî *Risâle*'sinin Kaynakları

Bir kavramın işaret ettiği olguyu anlamak, onun hem sözlük hem de terim anlamını ele almayı gerektirmektedir. Bu bağlamda “zâhid” kelimesinin hangi düşünce ya da eylemlere sahip fertleri kapsadığını anlamak için zühhd kelimesini incelemek önemlidir. *Ze-he-de* fiil kökünden türeyen zühhd kelimesi, yine fiil haliyle *ze-he-de fih* yahut *anh* harfi cerleriyle beraber kullanılmakta ve “rağbetsiz olmak, yüz çevirmek” ile “bir şeyi terketmek” anlamlarına gelmektedir. Üstelik Arap dilcilerine göre *z-h-d* kökü azlık ve azla yetinme manâlarını içerir.¹⁸ Ancak burada ifade edilen yüz çevirmenin genel anlamda “rağbet” etmemenin bir karşıtı olarak değil; yalnızca dînî hususlarda özel bir anlamı belirtmek üzere kullanıldığını eklemek gerekir.¹⁹ Nitekim terim anlamıyla zühhd, kulun dünyevî arzu ve isteklerden yüz çevirmesi olarak ifade edilmektedir.²⁰

Bir ilim olarak tasavvufun teşekkül dönemine kadar çeşitli aşamalardan geçtiği göz önüne alındığında tasavvuf tarihi uzmanlarının tasavvufu önceleyen dönemi “zühhd dönemi” olarak isimlendirmeleri zühhd ile tasavvuf arasındaki sıkı ilişkiyi göstermesi bakımından kayda değerdir.²¹ Hicrî ilk asırda tasavvuf adıyla bilinen bir isimden bahsetmek mümkün değilse de bu isimlendirme, zühhd döneminin tasavvufun bir ilim

¹⁸ Yaşar Nûri Öztürk, “Zühhd”, *MEBİA*, XIII, 638; Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, İstanbul: Matbaatü Bahriyye, 1304-1305/1886-1887, s. 1155-1156.

¹⁹ Edhem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Değişimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1997, s. 787.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3. Baskı, Beyrut: Dârü Sâdır, 1414/1993, III, 196-197; Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, (çev. Ekrem Demirli), İstanbul: İz Yayıncılık, 2004, s. 282. Benzerî bir tanım önemli sûfilerden Ruveyn tarafından dile getirilmiştir, bkz.: Serrâc, *el-Lüma'*, Mısır: Dârü'l-kütübü'l-hadîsiyye - Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1960, s. 73.

²¹ Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 15, 19; Hacı Bayram Başer, “Sünnî Tasavvufun Teşekkül Sürecinde Şeriat-Hakikat İlişkisi Sorunu (Hicrî III ve IV. Yüzyıllar)” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), s. 11. Her ne kadar zühhd döneminin tasavvufu öncelediği kabul edilse de tasavvuf tarihinde zühhd-tasavvuf dönemi şeklindeki ayrımın çeşitli problemlere yol açtığı ve özellikle tasavvufun sürekliliğini göz ardı etme tehlikesini barındırdığı da göz ardı edilmemelidir. Detaylı bilgi için bkz.: Başer, “Sünnî Tasavvuf”, s. 11-27. Nitekim bu çalışmada zühhd-tasavvuf ayrımının tarihsel olarak da kesin çizgilerle gözetilmesinin isabetli olmayacağı kanaati üzerine zühhdü asr-ı saadetten bu yana İslam dindarlığının en kapsamlı ifadesi olarak ele almak ve tasavvuf literatürü içerisinde zühhdün özel bir önemi olduğundan hareket ederek bu noktada bahsedilmesi gereken hususlara kısaca işaret etmek daha isabetli bulunmuştur.

olarak teşekkülünü önceleyen bir dönem olarak konumlandırıldığını ve tasavvufa geçişin ilk adımları olarak değerlendirildiğini gösterir.²²

İslâm'da daha çok mânevî hayatı temsil eden zühdün tasavvuf ilmiyle ilişkisini belirleyebilmek ise zâhid ya da sûfî olarak nitelendirilen kimselerin hangi düşünce ve davranışlara sâhip olduklarını tespit edebilmek bakımından önem taşımaktadır. En geniş ifadesiyle zühdün temel iki hassasiyeti “nefsin dünyevî isteklerine” ket vurmak ve “kesîf bir ibâdet hayatı yaşamak”²³ şeklinde formüle edilebilir. Bu minvalde zühd üzere yaşama gayretinin nüvelerini Hz. Peygamber'de (s.a), ashâbında ve onlara tâbî olan neslin örnekliğinde bulmak mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber'i (s.a) örnek alarak yetişen sahabe ve onların izinden giden tâbiin neslinde -belirli bir isimlendirme ile anılmıyor olsalar dahi- diğer insanlara nazaran ahlâki anlayışları ve çok ibâdet etmeleriyle öne çıkan isimlerden söz edilmektedir. Sahabe nezdinde Ebû Zerr'in (ö. 32/652), tâbiin neslinde Âmir b. Abdullah (ö. 60/680), Ebû Müslim Havlânî (ö. 62/682), Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744) gibi kimselerin ibâdet ve ahlâk anlayışlarıyla öne çıkmaları bunun bir örneğidir.²⁴ Ancak zühd hareketinin ve tasavvufun belirginleşerek belirli bir grubu niteleyecek bir hareket hâline dönüşmesi çeşitli âmillerin etkisiyle şekillenen bir sürecin sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

Tasavvuf kaynaklarında zühd hareketinin ortaya çıkışıyla ilgili âmillerin iç ve dış dinamiklere bağlı olarak açıklandığı görülmektedir. Özellikle İslam toplumunun iç dinamiklerini merkeze alan açıklamalarda İslam coğrafyasında fetihlerin genişlemesiyle iktisadi olarak refaha ulaşılması ve bunun dünyaya olan meyli arttırması üzerinde durulmaktadır. Bu durumu esefle karşılayan bir grup Müslümanın karşı bir tepki oluşturmak üzere dünya nimetlerine karşı nefislere ahiret hayatını merkeze alan bir yaşam biçimini sunma gayretleri zühd hareketinin ortaya çıkışı ile ilişkilendirilmektedir.²⁵ Bununla birlikte tasavvufun menşeyini dış kaynakların etkisine dayandıran görüşlerin varlığı da bilinmektedir.²⁶

²² Nitekim Abdullah Aydınli da tasavvufu “zühd döneminin bir uzantısı” olduğunu düşünmektedir, bkz.: Aydınli, *Tasavvuf ve Hadis*, s. 34.

²³ Aydınli, *Tasavvuf ve Hadis*, s. 35.

²⁴ Aydınli, *Tasavvuf ve Hadis*, s. 44-45.

²⁵ Aşkar, *Tasavvuf Tarihi*, s. 15; Ömer Rıza Doğrul, *İslamiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1948, s. 58-59.

²⁶ Bu açıklamaların bir örneği için bkz.: Nicholson, *İslam Sufileri*, (çev. Yücel Belli – Murat Temelli), İstanbul: Ataç Yayınları, 2004, s. 8, 12, 15; O'leary, *İslâm Düşüncesi*, s. 114, 116. Ayrıca bkz.: Fikret Karapınar, “İlk Devir Sûfîlerinin Hadis Birikimleri”, *Marife* 7/2 (2007): s. 39.

Tasavvufun menşei ve teşekkülü ile ilgili çeşitli tartışmaları ele almak bu çalışmanın amaçlarından biri değildir. Dolayısıyla bu konu ile ilgili değerlendirmeleri konunun uzmanlarına tevdi etmek gerekir. Ancak çalışmanın hareket noktası olarak seçilen Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'de verdiği bilgiler üzerinden tasavvuf isminin ortaya çıkışı ile ilgili tarihsel bir süreçten bahsetmek mümkündür. Kuşeyrî, seçtiği sûfî büyüklerinin biyografilerini ele almadan önce kısa bir açıklama yaparak “sahabe”, “tâbiûn” ve “etbâü't-tâbiîn” isimlendirmelerine değinir. Bu isimlendirmelerse “sohbet” esaslıdır. Ancak bu nesillerin ardından zaman ilerledikçe insanların dindarlık bakımından mertebelerinin farklılaştığına dikkat çeken Kuşeyrî, “insanların havâslarından, dini hususlara sıkı sıkıya bağlı kimseler” olarak tanıttığı grup için “zâhidler ve âbidler” isimlendirmesinin öne çıktığını belirtir ve söz konusu kullanımın başlangıcına dair bir bilgi sunar.²⁷ Ancak Kuşeyrî'nin sözünü ettiği bu dönemde bid'atlar çoğalmış ve her grup kendini bir şekilde zâhid olarak öne çıkarmak istemektedir. Bu durumdan hayıflanarak Kuşeyrî, gerçek zâhidleri diğerlerinden ayırt etmek istemektedir. Nitekim Kuşeyrî'nin “Ehl-i Sünnet'in havâsları” ve “kalplerini gafletten koruyan” kimselerin *tasavvuf* ismini alarak diğerlerinden ayırdığını belirtmesi de bu yüzdendir.²⁸

Kuşeyrî, tasavvuf isminin kullanılmaya başlandığı tarih olarak ise 200/816 yılının öncesine işaret etmekte,²⁹ böylelikle tasavvuf kelimesinin kullanılışı ile ilgili önemli bir tarihlendirmede bulunmaktadır. Nitekim bu bilgi ilk kez tasavvufun ortaya çıktığı döneme işaret ettiği düşünülerek tasavvuf tarihi araştırmacıların referans aldığı temel bilgiler arasındadır. Bu bilgiyle birlikte kaynaklarda ilk kez kendisi için “sûfî” ifadesi kullanılan kişinin Ebû Hâşim el-Kûfî (ö. 150/767) olduğu ifade edildiğinden³⁰ h. II. asrın ikinci yarısından itibaren bu isimlendirmenin vârolduğu sonucuna ulaşılmaktadır.³¹

²⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 30. Tabakât kitaplarından hareketle tâbiîn neslinde nâsikler, zâhidler, âbidler ya da bekkâûn (ağlayanlar) olarak tanınan bir kısmın bulunduğu ifade edilmektedir. Ancak Kuşeyrî'nin verdiği bilgilerde zâhid isminin belirli bir grubu temsil edecek şekilde kullanımı etbâü't-tâbiîn dönemi ve sonrasına nisbetle açıklanmaktadır. Ömer Rıza Doğrul'un “Kûfe ile Basra'da zâhidlik ile nâsiklik yayıldığı sırada İslâm âleminin daha başka yerlerinde de zâhidlerle nâsikler zuhur etmiş ve bunlar gitgide mutasavvıflar adını almışlardır” şeklindeki çıkarımı ise dikkat çekicidir, bkz.: Doğrul, *İslamiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, s. 48.

²⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 30-31.

²⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 31.

³⁰ Aydın, *Tasavvuf ve Hadis*, s. 46; Arif Erkan, *İslam'da Zühhd ve Tasavvuf*, İstanbul: Eskin Matbaası, 1972, s. 151; O'leary, *İslâm Düşüncesi*, s. 116.

³¹ “Sûfî” nitelemesinin ilk kez Ebû Hâşim'e izafe edildiği kanaatini paylaşan De La O'leary, 150/767'de Şam'da, bundan elli yıl kadar sonraları da Horasan'da bazı tanınmış şeyhlerin etrafında toplanan

Ancak bir kavramın ilk kez kullanılmaya başlandığı dönemi tespit etmek, o kavramın tarihsel süreçte gelişerek kapsamının genişlemesi ya da daralmasını dikkate almama tehlikesi barındırmaktadır. Dolayısıyla tasavvuf tarihi açısından önemli olan Kuşeyrî'nin verdiği bu bilgi, h. II. asrın ikinci yarısında ortaya çıktığı ifade edilen “sûfî taifesinin” daha sonraki asırlarda tasavvufun da gelişmesiyle birlikte belirli ritüellere ve anlam dünyasına sâhip “sûfî” taifesiyle aynı özellikleri taşıdığı manasına da gelmemelidir. Buna ek olarak Kuşeyrî'nin “[hicrî] 200 yılından önce” şeklindeki ifâdesinin oldukça genel bir dönemi kapsadığı da göz ardı edilmemelidir. Yine de Kuşeyrî'nin biyografisini zikrettiği ilk ve en erken döneme ait ismin İbrâhim b. Edhem (ö. 161/778 [?]) olduğu düşünüldüğünde en azından Kuşeyrî'nin sûfî kelimesiyle kastettiği kimselerin bahsettiği döneme tesadüf ettiği anlaşılmış olur.

Her ne kadar Kuşeyrî'nin *tasavvufa* ilişkin tarihlendirmesi burada sona erse de tasavvufun teşekkül sürecinde üzerinde durulması gereken dönemin özellikle h. II. asrın ikinci yarısından itibaren gelişen ve h. III. asrı kapsayan süreç olduğunu söylemek mümkündür. Zira h. III. asırdan itibaren sûfiler tarafından yeni ıstılah ve kavramların kullanılmaya başlaması ile tasavvuf anlayışı fikrî bir değişim kaydetmiştir. Bu dönemde tasavvufî makamlar ve manevî haller ile ilgili kavramların ve fena-bekâ gibi nazariyyelerin temellerinin atıldığı görülmektedir.³² Ayrıca zühd ve tasavvuf konusunda önde gelen zâhidlerin daha çok bu asırda yetiştiği de ifade edilmelidir. Nitekim Kuşeyrî ricâlî özelinde bakıldığında da zikredilen sûfilerin çoğunluğunun h. III. yüzyılda yaşamış olmaları dikkat çekmektedir.³³

Hicrî II. asrın ikinci yarısı ile h. III. asır aynı zamanda zühd literatürüne dair yazılan ilk eserlerin verildiği dönemlerdir. Bu dönemde bir yandan öncelikli olarak hadis literatürü içerisinde ortaya çıkan, daha sonra müstakil bir telif haline gelen *Kitâbü'z-zühd*'lerin³⁴ diğer yandan tasavvuf tarihinin ilk kaynaklarının telif edilmeye başlandığı görülmektedir. Nitekim ilk sûfilerden Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) tarafından tasavvuf tarihine kaynaklık eden ilk eserlerden olan *er-Riâye li Hukukillah* ve Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) tarafından kaleme alınan *Hatmü'l-evliyâ* bu dönemin ürünleridir. Yine bu

derviş grupların varlığından söz ederek benzeri bir kanaati paylaşır, bkz.: O'leary, *İslâm Düşüncesi*, s. 122.

³² Abdülhakim Yüce, “el-Lüma”, *Tasavvuf Klasikleri* (ed. Ethem Cebecioğlu), s. 58.

³³ Ayrıntılı liste için bkz.: EK-1

³⁴ Aşkar, *Tasavvuf Tarihi*, s. 20.

dönemden itibaren tasavvufun sünnî gelenek içinde meşruluğu hususunda Kur'an ve sünnete uygunluğunu ifade etmek üzere ilk tasavvuf kaynakları verilmeye başlanmış, h. IV. asra gelindiğinde Ebû Nasr es-Serrâc'ın (ö. 378/988) *el-Lümâ'*, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) *Kûtu'l-kulûb*'u, Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) *et-Taarruf li mezhebi ehl-i't-tasavvuf*'u ve Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'yi telif etmesiyle “ilk tasavvuf klasikleri”³⁵ oluşmuştur. Dolayısıyla Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sini anlayabilmek için *Kitâbü'z-zühd*'lerin ve Serrâc'dan başlayarak ilk tasavvuf klasiklerinin ve sûfî tabakât kitaplarının genel özelliklerini bilmek önem taşır.

1. 1. 1. Hadis Literatüründe Kitâbü'z-Zühd Türü

Önceleri Câmi' türü eserler içinde bir bölüm olan “Kitâbü'z-Zühd”lerin zamanla müstakil eserler olarak telif edilmeye başlanmasıyla *Kitâbü'z-Zühd* ya da *Zühd ve Rekâik* adıyla kaleme alınan çok sayıda telif ortaya çıkmıştır.³⁶ Her ne kadar müstakil olarak telif edilmiş olsalarda *Kitâbü'z-Zühd* olarak zikredilen ilk eserlerde belirli bir zühd tanımı yapılmamakta, kitabın ele aldığı konuların bütünü zühd ile kastedilen anlamı ortaya koymaktadır. Nitekim bu kitaplarda ibâdetlerin faziletleri, ölüm, cennet ve cehennem ahvâli, tefekkür, tevekkül, rıza ve sabır gibi çeşitli konularla ilgili hadis rivayelerinin toplandığı ve serdedildiği görülmektedir. Dolayısıyla zühd literatürü içerisinde yer alan kitapların İslam dindarlığının kapsacıyı bir çerçevesini sunduğunu söylemek mümkündür.³⁷ Bu kitaplar daha çok Kur'an ve sünnetten hareketle zühd ve zühde işaret eden hususlara değinmekte ve bunu Hz. Peygamber, sahabeler ve enbiyâların zâhidane yaşamlarından örnekler sunarak gerçekleştirmektedirler.³⁸

Bir kısmı günümüze ulaşmamış olsa da kaynaklarda işaret edildiği üzere h. X. asrın sonuna kadar zühd hususunda müstakil olarak telif edilen 90'a yakın eserin

³⁵ Tasavvuf tarihinde yaygın kanaat bu metinleri “tasavvuf klasikleri” olarak ele almak olsa da bu kitaplarla ilgili “ilk tasavvuf şerhleri” olarak zikredilmesini daha isabetli bulan araştırmacılara da rastlamak mümkündür, bkz.: Ekrem Demirli, KDO Kuşeyrî Okumaları 2. Seminer, https://www.youtube.com/watch?v=q_i-I-7wik (Erişim 18. 03. 2021).

³⁶ Aşkar, *Tasavvuf Tarihi*, s. 21; Mehmet Emin Özafşar, “Zühd ve Rekâik”, *DİA*, XLIV, 535-536.

³⁷ Hacı Bayram Başer, “Tasavvufu Önceleyen Dönemde Ahlâk Literatürü: Kitâbü'z-zühd'ler”, *İslâm Ahlâk Literatürü Ekoller ve Problemler* (ed. Ömer Türker – Kübra Bilgin Tiryaki), 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları, 2016, s. 143.

³⁸ Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1990, s. 17.

varlığından söz edilmektedir.³⁹ Günümüze ulaştığı tespit edilen yahut bazıları günümüze ulaşmamış olsa da zühd literatürü içinde zikredilen eserler incelendiğinde bu literatüre katkı sağlayan âlimlerin bir kısmının muhaddisler ve bir kısmının da zühd ile tanınan önde gelen sûfî âlimler olduğu görülmektedir. Örneğin günümüze ulaşan önemli *Kitâbü’z-Zühd* eserleri arasında önde gelen muhaddislerden Abdullah b. Mübârek’in (ö. 181/797) *Kitâbü’z-zühd ve’r-rekâik*’i, Muâfâ b. İmrân’ın (ö. 185/801) *Kitâbü’z-Zühd*’ü, Ahmed b. Hanbel’in *Kitâbü’z-Zühd*’ü ile Beyhakî’nin *Kitâbü’z-zühdi’l-kebîr* eseri yer almaktadır.⁴⁰ Bunların yanı sıra zühd ile meşhur âlimlerden İbrâhîm b. Edhem’in *Kitâbü’z-Zühd*,⁴¹ Fudayl b. İyâz’ın (ö. 187/803) *er-Rekâik*,⁴² Bişr b. Hâris el-Hâfî’nin (ö. 227/841) *Kitâbü’z-Zühd*,⁴³ Hâris el-Muhâsibî’nin *Mesâil fi’z-zühd*, Ca’fer el-Huldî’nin (ö. 348/959) *el-Fevâid ve’z-Zühd ve’r-Rekâik*⁴⁴ ve Ahmed b. Ebü’l-Havârî’nin (ö. 246/860) *Kitâbü’z-Zühd*⁴⁵ isimli eserleriyle bu alana katkı sağladıkları kaydedilmektedir. Elinizdeki çalışma açısından burada zikredilen İbrâhîm b. Edhem, Fudayl b. İyâz, Bişr el-Hâfî, Muhâsibî, Ca’fer el-Huldî ve Ahmed b. Ebü’l-Havârî’nin Kuşeyrî ricâli arasında yer alması kayda değerdir. İleride detaylı olarak ele alınacağı üzere bu isimlerin hadis ilmiyle meşgul oldukları tespit edilen ve haklarında cerh-ta’dîl hükümleri bulunan sûfîler arasında yer aldığı görülecektir. Her biri önde gelen sûfîlerden addedilen bu dört ismin zühd konusundaki hadis rivâyetlerin bir araya getiren kaynaklar olarak *Kitâbü’z-Zühd*’lere katkıda bulunması, bu sahadaki teliflerin çoğunlukla “hadis ilmiyle meşgul olan zâhid-sûfîler, ya da zühdi hayata ilgi duyan muhaddisler” tarafından gerçekleştirdiği söylemini desteklemektedir.⁴⁶

³⁹ Başer, “Kitâbü’z-Zühd’ler”, s. 144. Kitâbü’z-zühd literatürü ile ilgili ayrıntılı listeler için bkz.: Beyhakî, *Kitâbü’z-zühdi’l-kebîr*, (thk. Amir Ahmed Haydar), Beyrut: Dârü’l-Cinân, 1987, (Takdîm’den), s. 47-56; Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, s. 17-30.

⁴⁰ Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, s. 18-24.

⁴¹ İbrâhîm b. Edhem’e nisbet edilen *Kitâbü’z-Zühd* ismiyle kaydedilen eseri kaleme alan kişi ise Muhammed b. Hasan b. Kuteybe’dir (ö. 310/923), bkz.: Beyhakî, *Kitâbü’z-zühdi’l-kebîr*, (Takdîm’den), s. 53.

⁴² Zühd literatürü arasında zikredilse de bu eserin günümüze ulaşmadığı ifade edilmektedir, bkz.: Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, s. 26.

⁴³ bkz.: Fuad Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-arabî (Geschichte des arabischen Schrifttums)*, (çev. Mahmud Fehmî Hicâzî), Riyad: İdâretü’s-Sekâfe ve’n-Neşr bi-Câmi’ati’l-İmâm Muhammed b. Sü’ûd el-İslâmiyye, 1991, I (4. Kısım), 111.

⁴⁴ Beyhakî, *Kitâbü’z-zühdi’l-kebîr*, s. 47-56.

⁴⁵ Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, s. 26-27; Beyhakî, *Kitâbü’z-zühdi’l-kebîr*, (Takdîm’den), s. 47, 50.

⁴⁶ Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, s. 17; bkz. Özafşar, “Zühd ve Rekâik”, *DİA*, XLIV, 536.

Zühhd kitaplarının telifinde h. III. asır ön plana çıktığı, ancak h. IV. asırdan itibaren bu teliflerde kaydadeğer bir duraklama yaşandığı söylenebilir.⁴⁷ Ancak bu noktada h. IV. asırda “tasavvuf klasikleri” olarak bilinen ilk derli-toplu tasavvuf eserlerinin kaleme alındığı göz önüne alınırsa zühhd literüründe ele alınan konuların tasavvuf klasiklerinin önemli bir bölümünü oluşturduğu görülecektir. Dolayısıyla müstakil zühhd kitaplarında ele alınan konuların tasavvuf klasiklerine kaynaklık teşkil ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁸

Kitâbü’z-zühhd’ler başta olmak üzere zühhd kaynaklarında tasavvufî hayatın “kişilerin zühdü” üzerinden sunulması ilk tasavvuf klasiklerinde de yankı bulmuştur. Bu kitaplarda sûfîlerin hayat hikayelerini kaydetmek üzere tabakât ve terâcim bölümlerine yer verilmektedir.⁴⁹ Bu açıdan Kuşeyrî’nin *er-Risâle*’de tasavvufun temel konularına ilişkin bilgiler vermesinin yanı sıra eserinin bir bölümünü 83 sûfînin zikrine hasretmesi ve zühhd hususundaki incelikleri bu şahıslar özelinde temsil etme çabası anlam taşımaktadır.

1. 1. 2. Zühhd Tabakâtı

Hicrî III. asırdan itibaren ilk tasavvuf metinlerinin telif edilmeye başlandığı zikredilmişti. Hicrî IV. ve V. asır ise bu açıdan “tasavvuf klasikleri” olarak bilinen eserlerin telif edildiği döneme tekabül etmektedir. İslam tarihinde tabakât türü kitapların başlangıcını h. II. asrın ortalarına kadar getirmek mümkünse de bu kitapların daha çok hadis râvîlerinin durumlarını bilme ihtiyacına binaen telif edildiği görülmektedir.⁵⁰ Bununla birlikte tabakât yazımının tasavvuf tarihinde önemli bir tür olarak benimsendiği ve bu türün ilk örneklerinin zühhdle meşhur olan isimlerin hal tercemelerini zikretmek adına h. IV. asırda verilmeye başlandığı görülmektedir. Bu eserler arasında kendisi de bir sûfî olan Ebû Saîd b. Arabî’nin (ö. 341/952) *Tabakâtü’n-nüssâk*’ı, Muhammed b. Dâvud b. Süleyman’ın (ö. 342/953) *Ahbârü’s-sûfiyye ve ’z-zühhd* eseri, Ebû’l-Abbâs Muhammed b. Zekerîyya’nın (ö. 395/1006) *Târîhu’s-sûfiyye* ve Abdurrahmân es-Sülemî’nin (ö. 412/1021) *Tabakâtü’s-sûfiyye*’si zikredilmektedir. Ancak bu kitaplar arasında günümüze ulaşan tek eser Sülemî’ye aittir.⁵¹ Sülemî’nin ardından sûfî tabakât yazımı geleneği güçlü bir biçimde

⁴⁷ Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, s. 17; Başer, “*Kitâbü’z-Zühhd*’ler”, s. 144.

⁴⁸ Başer, “*Kitâbü’z-Zühhd*’ler”, s. 144-152.

⁴⁹ Başer, “*Kitâbü’z-Zühhd*’ler”, s. 154.

⁵⁰ Aşkar, *Tasavvuf Tarihi*, s. 28.

⁵¹ Aşkar, *Tasavvuf Tarihi*, s. 30-31.

Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* ve Hucvîrî'nin (ö. 465/1072 [?]) *Keşfu'l-mahcûb* eseri ile sürdürülmüştür.

Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'yi telif ettiği ortamı ve kendisinden önceki ilmî birikimi anlayabilmek, sözü edilen eserlerle ilgili bazı bilgilerin ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Kuşeyrî öncesi birikimi takip edebilmek ise tasavvuf tarihinin ilk örnek metinlerini incelemek anlamına gelmektedir. Zira bu eserlerin Kuşeyrî'ye kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır.

Tasavvuf tarihinin ilk kaynaklarından biri olan *Kitâbü'l-Lüma*⁵² Serrâc et-Tûsî (ö. 378/988) tarafından yazılmıştır. Serrâc bu eseri kaleme alma sebebini yaşadığı dönemde tasavvuf ehlinin benimsediği asılları hakikati üzerine beyan ederek, sûfilere benzeyen ancak onlar hakkında sûizanna sebep olan kimselerin hakîkî sûfilerden ayrışmasını sağlamak olarak dile getirmektedir.⁵³ Ayrıca Serrâc, yaşadığı asırda gerçek mânâda sûfî sıfatını hak etmemesine karşın çok sayıda insanın tasavvuf ile ilgili kendisine bir kitap nisbet ettiğinden ancak iyi işler çıkarmamalarından dem vurur.⁵⁴ Bu nedenle amacı -sûfilere yöneltilen çeşitli eleştirilere de cevap verecek şekilde- tasavvufun Kur'an ve Sünnet'e uygunluğunu ortaya koymaktır.⁵⁵ Bir giriş ve on iki bölümden oluşan *el-Lüma*, sûfî kelimesinin anlamından başlayarak tasavvufî hususlarla ilgili temel konuları ele alırken diğer yandan tasavvufî makam ve hallere de değinmektedir. Serrâc, özellikle dört halifeden başlayarak sahabelerin zühd hayatına ilişkin rivâyetlere yer vererek bir bakıma tasavvufu sahabe'nin zühd yaşantısının bir devamı olarak konumlandırmaktadır.⁵⁶

Serrâc'ın ardından Kelâbâzî (ö. 380/990) *et-Taarruf li mezhebi ehl-i't-tasavvuf* eserini kaleme alarak sûfî tabakât literatürüne katkıda bulunmuştur. 75 bölümden oluşan eserde ikinci bölüm sûfî ricâli başlığı altında önde gelen sûfî büyüklerinin zikrine hasredilmiştir. Bu isimler arasında Kuşeyrî'nin de *er-Risâle*'de ele aldığı sûfilerin pek çoğu yer almaktadır. *Taarruf*'un sûfî ricâli dışında ru'yet bahsi, kader ve insanın fiilleri, istitaat, şefa'at, marifet ve ilim, ruh, velilerin kerametleri, kesb ve tasavvufî hallere ilişkin bilgilerle tasavvufî konulara ağırlık vererek gaybet ve şuur, vecd, sekr, fenâ ve bekâ gibi kavramlardan da söz etmesi kayda değerdir. Aynı zamanda hadis âlimi ve hâfızı olan

⁵² Aşkar, *Tasavvuf Tarihi*, s. 53.

⁵³ Serrâc, *el-Lüma*, s. 18.

⁵⁴ Serrâc, *el-Lüma*, s. 19.

⁵⁵ Serrâc, *el-Lüma*, s. 21.

⁵⁶ Serrâc, *el-Lüma*, s. 166-193.

Kelâbâzî'nin⁵⁷ eseri tasavvuf tarihi bakımından kıymetlidir. Öyle ki eserin kıymeti “taarruf olmasaydı tasavvuf bilinmezdi”⁵⁸ şeklinde dile getirilmektedir.

Kelâbâzî'nin ardından Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) *Kûtu'l-kulûb* eseri dikkat çekmektedir. Mekkî, kitabının telif sebebiyle ilgili sarîh bir bilgi vermese de eserin dönemin tasavvuf eleştirilerine karşı tasavvufun Kur'an ve sünnet'e aykırı olmadığına bir gösterge olarak hazırlandığını söylemek mümkündür. Kitapta ele alınan tasavvufî konuların ayet ve hadislerle dayanması bunu göstermektedir.⁵⁹ Nitekim Arberry, Kelâbâzî'nin Hallâc'ın ölümü ile sûfîlerin taraftarlarının artmasıyla “sünnî akide arasındaki uçurumu bir dereceye kadar kapatma” amacıyla eserini kaleme aldığını ifade etmektedir.⁶⁰ 48 bölümden oluşan eserde Mekkî, muâmele, evrâd, gece namazı kılma, Kur'an tilaveti, namaz, oruç, nefis muhasebesi, tasavvufî makamlar vb. pek çok konuya değinmiştir. Sûfîlerin hayatına müstakil bir başlık altında değinmeyerek sahabe, tâbiin ve sûfî âlimlerin sözlerinden istifade etmeyi tercih etmiş olması bakımından Mekkî'nin eseri sûfî tabakât kitaplarından farklıdır.⁶¹ Ancak ele aldığı konular itibarıyla tasavvuf klasiklerinin ilkeleri arasındadır.

Günümüze ulaşan ve ilk sûfî tabakât kitapları arasında zikredilen Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Tabakâtü's-sûfiyye*'siye kendisinden sonra telif edilen sûfî tabakât kitaplarının temel kaynaklarının başında gelmektedir. Sülemî bu eserinde sûfîleri beş tabakaya ayırmış ve her tabakada yirmişer sûfiyi ele alacağını ifade etmiştir.⁶² Ancak son tabakada yirmi üç sûfî kaydederek toplam 103 sûfiye yer vermiştir. Bu kitapta önceki teliflere göre dikkat çeken husus, Sülemî'nin sahabe ve tâbiin neslinden addedilen zâhidlerle ilgili bir bilgi vermeksizin birinci tabakaya Fudayl b. İyâz'ı zikrederek başlamasıdır. Nitekim bu husus Kuşeyrî'yi de etkilemiş görünmektedir. Her ne kadar Kuşeyrî eserine Fudayl'ın hayatını zikrederek başlamasa da ele aldığı ilk isim İbrâhim b. Edhem olmuş, dolayısıyla her iki müellif de zâhidlerin zikrine sahabe ve tâbiin neslinden

⁵⁷ Erhan Yetik, “et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf Ebû Bekir Muhammed el-Kelâbâzî”, *Tasavvuf Klasikleri* (ed. Ethem Cebecioğlu), s. 93.

⁵⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsî'l-arabî, t.y., I, 429.

⁵⁹ Ramazan Muslu, “Kûtu'l-kulûb Ebû Tâlib el-Mekkî”, *Tasavvuf Klasikleri* (ed. Ethem Cebecioğlu), s. 85.

⁶⁰ Arberry, “Kelâbâzî”, *MEBİA*, VI, 538.

⁶¹ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahcûb ve vasfî tarîki'l-mürîd ilâ makâmî't-tevhîd*, (thk. Asım İbrâhim el-Kıyâlî), Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 2005.

⁶² Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, (thk. Nûreddin Şüreybe), 3. Baskı, Kâhire: Mektebetü'l-hancî, 1997, s. 3.

kimselerle başlamak yerine h. II. asrın ikinci yarısından başlayacak şekilde zâhidlere yer vermeyi tercih etmişlerdir.

Kuşeyrî öncesi birikimden söz ederken Kuşeyrî'nin istifade ettiği önemli sûfî tabakât kitaplardan biri olan Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ* eserinden de kısaca söz edilmelidir. Ebû Nuaym, eserine Sülemî'de olduğu üzere Fudayl b. İyâz gibi zâhidlerin zikriyle başlamak yerine sahabe, tâbiin ve tebe-i tâbiin dönemi zâhidlerini öncelikli olarak zikretmektedir. Bununla birlikte Ebu Nuaym'ın da Sülemî'nin *Tabakâtü's-sûfiyye* eserinden önemli ölçüde istifade ettiğini söylemek mümkündür.⁶³ 10 ciltlik hacmi ile yazılan sûfî tabakât kitapları arasında en geniş kapsamlı eser olan *Hilye*, sahabe döneminden başlayarak h. IV. asrın sonlarına kadar yaşamış 689 zâhid ve sûfînin hayatını muhtevîdir. Ayrıca Sülemî'den istifade eden Ebû Nuaym, eserinde kadın zâhidlere de yer verir.⁶⁴ Eserin hadis ilmi açısından da önemi büyüktür. Ebû Nuaym, sûfîlerin hayatlarını ele alırken rivâyet ve nakillere geniş biçimde yer vermiş, sûfîlerin varsa hadis rivâyetlerini de senedleriyle kaydetmiştir. Ayrıca zühd ve ahlâk hususlarında kaydettiği bazı hadislerin yalnızca *Hilye*'de bulunması, eseri hadis ilmi açısından değerli kılan bir diğer noktadır.⁶⁵

Kuşeyrî öncesi dönemde, özellikle h. IV. ve V. asırda telif edilen tasavvuf kaynaklarının yazıldıkları ortamın zâhidlere yönelik ciddî tenkitler barındırdığı ve bu hususun eserlerin telif edilme sebeplerinde ve telif uslûbunda etkili olduğu anlaşılmaktadır. Zâhidlere karşı yöneltilen bu eleştiriler, büyük mutasavvıfların tasavvufun ve sûfîlerin hakikatlerini, Kur'an ve Sünnet'e aykırı bir hususu savunmadıklarını vurgulama ihtiyacı hissetmelerine ve bu nedenle önde gelen zâhidlerin hayat hikâyelerini kaleme alarak bu isimler üzerinden sahih bir tasavvuf anlayışını yansıtmaya çabalarına neden olmuştur. Bu dönemin tasavvuf ilmi açısından semeresi, tasavvuf ilminin tedvin ve tasniflerle muntazam bir veçhede kavuşturulmasının ilk adımlarının atılmasıyla alınmıştır. Bu nedenle önde gelen sûfîlerin tasnif ve telifleriyle tasavvuf ilmi müdevven hale gelmeye başlamıştır denilebilir.⁶⁶ Dolayısıyla burada zikredilen eserler Kuşeyrî'ye kadar gelen sürecin basamaklarını oluşturmaktadır.

⁶³ Osman Türer, "Hilyetü'l-evliyâ", *DİA*, XVIII, 52.

⁶⁴ Aşkar, *Tasavvuf Tarihi*, s. 35-37.

⁶⁵ Osman Türer, "Hilyetü'l-evliyâ", *DİA*, XVIII, 51-52.

⁶⁶ Abdülhakim Yüce, "el-Lüma", *Tasavvuf Klasikleri* (ed. Ethem Cebecioğlu), s. 58.

1. 2. Bir Zühd Tabakât Müellifi Olarak Kuşeyrî ve *er-Risâle* Adlı Eseri

1. 2. 1. Kuşeyrî'nin Hayatı

Tabakât kaynaklarında zikredildiği üzere Kuşeyrî'nin tam ismi Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik b. Talha'dır. Kuşeyr kabilesine mensup bir baba ile Sülem kabilesine mensup bir annenin oğlu olan Kuşeyrî, 375/986⁶⁷ ya da 376/987 yılında⁶⁸ Horasan'a gelen Arap kabilelerinin yaşadığı Üstüvâ denilen bölgede dünyaya gelmiştir.⁶⁹ Küçük yaşta babasını kaybeden Kuşeyrî, edîb Ebül-Kâsım el-Yemânî'nin (ö.?) himâyesine girmiş ve bu sayede ondan Arap dili ve edebiyat alanında öğrenim görmüştür.

Kuşeyrî, dil alanında aldığı eğitimin yanı sıra babasının köyü olan Üstüvâ bölgesinden alınan ağır vergilerin azaltılması adına genç yaşında hesap öğrenmek için Nîsâbur'a yolculuk ederek maliye memuru (müstevfî) olma hedefini gerçekleştirmek istemişti.⁷⁰ Nitekim bu yolculuk Kuşeyrî'nin ilmî hayatının dönüm noktası olacaktır. Nîsâbur'a geldiğinde Ebû Alî ed-Dekkâk'ın (ö. 405/1015) sohbet meclisine tesadüf eden Kuşeyrî, bu meclisten oldukça etkilenecek Ebû Alî'ye intisâb eder. Dolayısıyla Ebû Alî ed-Dekkâk'ın Kuşeyrî'nin zühd ve tasavvuf hayatına yön verdiği söylenebilir.⁷¹ Nitekim Kuşeyrî'nin tasavvuf silsilesi hocası Ebû Alî ed-Dekkâk vasıtasıyla Ebü'l-Kâsım el-Fîruzâbâdî (ö. ?)- Şiblî (ö. 334/946)- Cüneyd el-Bağdâdî (ö. 297/909)- Serî es-Sakatî (ö. 251/865) - Ma'rûf el-Kerhî (ö. 200/815-16 [?]) - Dâvud et-Tâî'den (ö. 165/781 [?]) tâbiin nesline ulaşmaktadır.⁷²

Hocası Ebû Alî ed-Dekkâk'ın yönlendirmeleriyle ilim tahsiline devam eden Kuşeyrî, fıkıh öğrenimini Ebû Bekir Muhammed b. Bekr et-Tûsî'den (ö. 420/1029) almış daha sonra Ebû Bekir b. Fûrek'ten (ö. 406/1015) de kelam ilmini tahsil etmeye

⁶⁷ Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, 2. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985XVIII, 227.

⁶⁸ Ebü'l-Ferac İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mulûk ve'l-Ümem*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1992, XVI, 148; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhârî men zeheb*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1988, V, 275.

⁶⁹ Abdülkerim b. Muhammed er-Râfî el-Kazvîni, *et-Tedvîn fî ahhârî kazvîn*, (thk. Azîzullah el-Utârîdî), Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1987, III, 210.

⁷⁰ Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Tabakâtü fukahâi's-Şâfiyye*, (thk. Muhyiddîn Ali Necîb), Beyrut: Dâru beşâiri'l-islâmiyye, 1992, II, 563; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, (thk: Ömer Abdüsselam Tedmürî), 2. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1993, XXXI, 171.

⁷¹ Kazvîni, *et-Tedvîn*, III, 211.

⁷² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993, IV, 1570.

başlamıştır.⁷³ Kuşeyrî, İbn Fûrek'in vefatıyla birlikte kelam ilminde Ebû İshâk el-İsferâyînî'den (ö. 418/1027) istifade etmiştir.⁷⁴ Nitekim Kuşeyrî'nin kelam ilmindeki yeteneğini farkederek İsferâyînî, bir müddet sonra Kuşeyrî'nin derslere katılmasına gerek olmadığını söyleyerek ona kendi kitaplarını vermiş ancak anlamadığı hususlarda kendisine müracaat etmesini istemiştir.⁷⁵

Kuşeyrî bir taraftan fıkıh ve kelam tahsili görürken aynı zamanda Ebû Alî ed-Dekkâk'ın sohbetlerinde bulunmayı sürdürmüştü. Mürşidi ile aralarındaki samimiyetin ve muhabbetin ilerlemesini şeyhinin kızı Fâtımâ ile evlenmesi takip etmiş, nitekim Kuşeyrî bu evlilikten her biri saygıdeğer ve ilim ehli evlatlarla rızıklandırılmıştır.⁷⁶

Kuşeyrî'nin küçük yaşlardan itibaren aldığı eğitimlerle başlayan ilmî hayatı birden çok ilim dalıyla meşguliyeti sebebiyle hayli zengindir. Zikredildiği üzere Arap dili, edebiyat, fıkıh, kelâm ve tasavvuf alanında tahsil gören Kuşeyrî, bu ilimlerin yanı sıra hadis, tefsir, usûl ve nahiv ilimleriyle de ileri düzeyde meşgul olmuş, şiir ve telif yönünde mâhir bir âlim olarak tanınır hale gelmiştir.⁷⁷ Öyle ki Kuşeyrî'nin hâiz olduğu bu vasıflar İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) onu "imâm, fakîh, usûlî, müfessir, yazar"⁷⁸ şeklinde çok yönlü bir âlim olarak tanıtmaya imkân vermiştir. Bununla birlikte Kuşeyrî'nin daha çok tasavvuf ilminde temâyüz ettiği söylenebilir.

Bir sûfî olarak Kuşeyrî'nin tasavvuf ilmindeki yetkinliği ve çok yönlü ilmî kişiliği *el-Ensâb* müellifi Sem'ânî (ö. 562/1166) tarafından "dünyanın faziletiyle, ilim ve zühdüyle en meşhur isimlerinden biri"⁷⁹ olarak takdim edilmesinden ve hakkında zikredilen "Kuşeyrî kemâli ve ustalığında kendi gibisi ile karşılaşmamıştır, o, hakikat ve şeriat ilimlerini birleştirmiştir"⁸⁰ şeklindeki övgüden de anlaşılmaktadır. Bu hususa katılan hadis hâfızı Zehebî de Kuşeyrî'yi tasavvuf ilmine vukûfiyetini vurgulayacak şekilde

⁷³ Ebü'l-Fidâ b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8. Baskı, Beyrut: el-Mektebetü'l-meârif, 1990, XII, 107; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 148; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân ve'ibreti'l-yakzân*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997, III, 70.

⁷⁴ Kazvînî, *et-Tedvîn*, III, 211.

⁷⁵ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-şâfiyye*, II, 564; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, III, 70.

⁷⁶ Kazvînî, *et-Tedvîn*, III, 211; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVIII, 228.

⁷⁷ Ebü'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, (thk. İhsan Abbâs), Beyrut: Dâru Sâdır, 1978, III, 205-206.

⁷⁸ İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-tarih*, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-arabî, 1997, VIII, 245.

⁷⁹ Abdulkarîm b. Muhammed Sem'ânî, *el-Ensâb*, Haydârabad: Meclisü dairetü'l-meârifî'l-osmâniyye, 1962, X, 427.

⁸⁰ Zehebî, *el-İber fî haberi men ğaber*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y., II, 319; Tâceddin es-Sübkî de kendisini "şeriatle hakikati cemetti" diyerek methetmektedir, bkz.: İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-şâfiyye*, II, 563.

“zâhid, sûfî ve Horasan şeyhi”⁸¹ olarak anmakta, ayrıca onu tüm meziyetlerine işaretle “imâm, kudve ve üstâd” olarak takdim etmektedir.⁸² Kuşeyrî hakkında güzel ahlâkı, incelikli bir uslûbu hâiz ve tasavvuf ve zikir hususunda bir benzerinin bulunmadığı şeklinde ifade edilen övgüler,⁸³ kendisinin niçin önde gelen zâhidlerden sayıldığına dair işaretler sunar. Özellikle vaaz hususunda etkili uslûbu ile temâyüz eden Kuşeyrî hakkında “Şeytan meclisinde bağlı kalsa tevbe eder” şeklinde mübâlağalı bir takdir ifadesi kullanılması da bu minvalde anlaşılmalıdır.⁸⁴

Mürşidi Ebû Alî ed-Dakkâk’ın vefatının ardından uzlete çekilerek eserlerini telif etmeye başlayan Kuşeyrî’nin⁸⁵ otuza yakın eser kaleme aldığı ifade edilmiştir.⁸⁶ Bu eserlerin bazıları günümüze ulaşmamışsa da bir kısmı neşredilmiştir. Telifleri arasında tefsir alanında “tefsirlerin en güzellerinden” olduğu belirtilen *et-Tefsîrû’l-kebîr*⁸⁷ ve *Letâifü’l-işârât*,⁸⁸ akâid ve kelam alanında *et-Tahbîr ve’t-tezkîr*⁸⁹ ve *Şikâyetü Ehli’s-sünne* isimli risâlesi;⁹⁰ tasavvuf alanında *Kitâbü’l-Cevâhir*⁹¹ ile *er-Risâle (Risâletü’l-Kuşeyriyye)*,⁹² *Ahkâmü’s-semâ’*, *Uyûnü’l-ecvibe fi funûni’l-esvele*,⁹³ *Edebü’s-sûfiyye*⁹⁴ ve

⁸¹ Zehebî, *el-İber*, II, 319.

⁸² Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, XVIII, 227.

⁸³ Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, XVIII, 229; Ayrıca bkz.: İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, III, 206.

⁸⁴ Alî el-Yemânî el-Yâfiî, *Mir’âtü’l-Cenân*, III, 71.

⁸⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, III, 206; Yâfiî, *Mir’âtü’l-Cenân*, III, 70.

⁸⁶ Aşkar, *Tasavvuf Tarihi*, s. 64. Kuşeyrî’nin eserleri hakkında detaylı bilgiler için bkz.: Süleyman Akkuş, “Kuşeyrî’nin Hayatı, Eserleri ve Kelâmî Görüşleri”, (Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997), s. 29-61.

⁸⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, III, 205-206; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 148.

⁸⁸ Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, XVIII, 229-230. Eserin ilk baskısı İbrâhim Besyûnî tarafından yapılmıştır (Kahire 1967-1970). Ayrıca Abdullatif Hasan Abdurrahman’ın tahkiki ile 3 cilt halinde neşredilmiştir (Beyrut: Dârül-kütübi’l-ilmiyye, 2007). *Letâifü’l-işârât* = *Kuşeyri Tefsiri* adıyla Mehmet Yalar tarafından tercüme edilmiştir (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2012).

⁸⁹ İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, V, 276. Eser matbudur, (nşr. İbrâhim Besyûnî, Kahire: Dârül-kütübi’l-arabî, 1968; nşr. Abdülvâris Muhammed Ali, Beyrut: Dârül-kütübi’l-ilmiyye, 1999).

⁹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 64; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 340; Süleyman Akkuş, “Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî’nin Bir Risâlesi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2000, s. 89. Süleyman Akkuş söz konusu risâlenin 446/1054 yılında kaleme alındığını belirtir. Eserin tam ismi *Şikâyetü Ehli’s-sünne bi-hikayeti mâ nâlehum min mihne*’dir. Eser matbudur, (nşr. Muhammed Halid Zülğani – Muhammed Yusuf İdris, Amman: Dâru’n-Nur, 2016).

⁹¹ Ebû Nasr Tâcüddîn es-Sübkî, *Tabakâtü’s-şâfiyyeti’l-kübrâ*, 2. Baskı. b.y.: Hicr Yayınları, 1992, V, 159.

⁹² Çeşitli baskı ve tercümeleleri bulunmaktadır, (Bulak: 1284/1867; Kahire: 1385/1965; Beyrut: 1419/1998, Dimaşk: 2003). Eserin Türkçe tercümeleleri için bkz.: Kuşeyrî, *Risale*, (trc. Tahsin Yazıcı), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1966; a.mlf., *Risale-i Kuşeyriye*, (trc. Ali Arslan), İstanbul: Arslan Yayınları, 1978; a.mlf., *Kuşeyri Risalesi*, (trc. Hoca Sadettin Efendi, haz. Mehmet Günyüzlü), İstanbul: Yasin Yayınevi, 2003; a.mlf., *Kuşeyri Risalesi*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yayınları, 1981; a.mlf.: *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, (trc. Muhammed Coşkun), İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013.

⁹³ Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, XVIII, 229-230.

⁹⁴ İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, V, 276.

edebiyat alanında bir gramer kitabı olan *Nahvü'l-kulûb*⁹⁵ isimli eserleri bulunmaktadır. Zikredilen eserlere ek olarak kaynaklarda *el-Müntehâ fî nüketi ulî'n-nühâ*⁹⁶ ve *el-Münâcât*⁹⁷ isimli teliflerinden de söz edilmektedir. Hadis alanında ise *Kitâbü'l-Erba'în fî'l-Hadîs*⁹⁸ ile *Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuhû*⁹⁹ adıyla kaydedilen iki eseri bulunmaktadır. Ayrıca miraç hakkında bilgiler içeren *Kitâbü'l-Mi'rac*¹⁰⁰ ve Eşârî itikadına dair kaleme aldığı *Kitâbü'l-Lüma' fî'l-i'tikad* ve *el-Fusûl fî'l-usûl* risâleleri bulunmaktadır.¹⁰¹ Bu iki risâle Kuşeyrî'nin *Bulğati'l-makâsîd*'la birlikte *Selâsü Resâli'l-Kuşeyrî* ismiyle bir arada neşredilmiştir.¹⁰² Teliflerinin çokluğuna rağmen Kuşeyrî'nin daha çok tasavvuf alanında telif ettiği *er-Risâle* eseri ile tanındığını söylenebilir.

Kuşeyrî'nin *er-Risâle* eseri ayrıca ele alınacak olduğundan, söz konusu telifleri arasında yaşadığı dönemin ilmî ve siyâsî tartışmalarını yansıtmaları bakımından burada *Şikâyetü Ehli's-sünne* isimli risalesi üzerinde durmak yerinde olacaktır. Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Tuğrul Bey (ö. 455/1063) döneminde Nîsâbur'da bulundukları sırada Ebü'l-Hasan el-Eş'ârî'ye (ö. 324/935-36) karşı başlatılan bir fitnede Eş'ârî'ye dine ve sünnete uygun olmayan görüşler isnâd edilmişti. Bu fitne 455/1063 yılında İmam Eş'ârî'nin lanetlenmesine neden olmuş, yaşanan bu olay üzerine Kuşeyrî söz konusu risâleyi yazarak Eş'ârîlerin yaşadığı baskıları anlatmak istemiştir.¹⁰³ Eş'ârî mezhebine sıkı bir bağlılığı bulunan Kuşeyrî, bu dönemde Eş'ârîlerin öncülerinden biri olarak sultanın huzuruna çıkmış ve kendilerine isnâd edilen görüşleri reddetmede aktif bir rol üstlenmiştir.¹⁰⁴ Ancak Tuğrul Bey'in Kuşeyrî ile beraberinde Reîs el-Fuâtî (ö. 446/1054), İmâmü'l-Hameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve Ebû Sehl b. Muvaffak'ın (ö. 456/1064)

⁹⁵ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVIII, 229-230. Eser *Nahvü'l-kulûbi'l-kebîr* adıyla basılmıştır, (nşr. İbrâhim Besyûnî – Ahmed Alemüddin el-Cündî, Kahire: Mektebetü Âlemi'l-fıkr, 1994).

⁹⁶ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVIII, 229-230.

⁹⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 276.

⁹⁸ Berlin Milli Ktp. Nu: 1457, (vr. 1a-13a), (Akkuş, “Kuşeyrî'nin Hayatı” s. 70'den naklen)

⁹⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1920. Ancak eser günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca *Kitâbü'l-Mi'rac Hakka Yükseliş* adıyla Cevher Caduk tarafından tercüme edilmiştir, (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2011).

¹⁰⁰ Eser Ali Hasan Abdülkâdir tarafından neşredilmiştir, (Paris: Dâr Byblion, 2005).

¹⁰¹ Risaleler R. M. Frank tarafından yayınlanmıştır, bkz.: R. M. Frank, “Two Dogmatic Works Of Abu'l-Qasim Al-Qushayri”, “el-Luma' fî'l-İ'tikad”, MIDEO, XV (1982), s. 53-74; a.mlf., “el-Fusul fî'l-Usul”, MIDEO, XVI (1983), s. 59-94. *el-Luma'* eserinin Türkçe tercümesi için bkz.: İsmail Şık, “Kuşeyrî'nin “Luma' fî'l-İ'tikad” Adlı Akâid Risalesinin Çeviri ve Değerlendirilmesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2008): 199-209.

¹⁰² Kuşeyrî, *Selâsü Resâli'l-Kuşeyrî*, (thk. et-Tablavî Mahmûd Sa'd), Kahire: Matbaatü'l-Emane, 1988.

¹⁰³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 64; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 340; Akkuş, “Kuşeyrî'nin Bir Risâlesi”, s. 89. Süleyman Akkuş söz konusu risâlenin 446/1054 yılında kaleme alındığını belirtir.

¹⁰⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 64.

hakkında yakalama kararı çıkarmasından savunmaların dikkate alınmadığı ve fitnenin durulmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Kuşeyrî aleyhinde verilen bu kararda onun *Şikâyetü Ehli's-Sünne* ismiyle kaleme aldığı bu mektubunun da etkisi olmuş olabilir.¹⁰⁵ Fitnenin giderek büyümesi sonucu Eş'arîlerin düzenlediği ilim meclisleri ilgâ edilmiş, tedris faaliyetlerine ket vurulmuştur. Üstelik bahsi geçen isimler hakkında yakalama kararı çıkarılması sonucu İmam Cüveynî saklanmayı başarmış olsa da Kuşeyrî ile Reîs el-Fuâtî hapsedilmekten kurtulamamıştır. Yaklaşık bir ay kadar süren hapis hayatı, Ebû Sehl'in kendilerini kurtarması ile son bulmuştur.¹⁰⁶

Hayatının büyük bir kısmını Nîsâbur'da geçiren Kuşeyrî, zikredilen mihne döneminin ardından vatanından ayrılarak Bağdat'a yönelmiştir. Nitekim burada kendisini Abbâsi halifesi Kâim Biemrillah (ö. 467/1075) iyilikle karşılamış, Kuşeyrî bu sayede ilgâ edilen ilim meclislerini burada yeniden ihyâ edebilmiştir.¹⁰⁷ Bağdat'ta vaaz meclisleri düzenlemeye başlayan Kuşeyrî, âlimlerin takdir ve teveccühünü kazanmıştır. Nitekim Alparslan ve veziri Nizâmülmülk'ün yönetiminde olduğu dönemde rahat bir nefes alan Kuşeyrî'nin Nizâmiye medresesinde ve Şeyhü's-şuyûh ribatında da vaaz etmeye başlaması,¹⁰⁸ bu hüsnükabulün bir neticesi olmalıdır.

Kuşeyrî'nin Eş'arî mezhebine sıkı bağlılığının siyasî otoritenin yanı sıra bir dönem Hanbelilerle arasında da düşmanlığa sebep olduğu hatta bu fitne sonucunda iki grup arasında kanlı bir çatışma çıktığı bilinmektedir.¹⁰⁹ Söz konusu fitne ile ilgili yeterli bilgi bulunmamasına karşın Kuşeyrî'nin dini hususlarda çeşitli sıkıntılara (mihne) maruz kaldığı dönemin 440/1049 ile 455/1063 yıllarına tekabül ettiği¹¹⁰ bilgisi göz önüne alındığında Hanbelilerle arasında geçtiği belirtilen fitnenin de bu tarihlerde vuku bulmuş olması muhtemeldir. Hayatının son dönemleriniyse mihneden uzak biçimde geçiren Kuşeyrî, 16 Rebûlahîr 465/30 Aralık 1072 tarihinde Nîsâbur'da vefat etmiştir. Kabri şeyhi Ebû Alî ed-Dekkâk'ın kabri yanındadır.¹¹¹

¹⁰⁵ Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin", *DİA*, XXVI, 474.

¹⁰⁶ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, IV, 209.

¹⁰⁷ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVIII, 231-232.

¹⁰⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 208; Akkuş, "Kuşeyrî'nin Hayatı", s. 28.

¹⁰⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 278.

¹¹⁰ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVIII, 231-232.

¹¹¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 149; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 107; Uludağ, "Kuşeyrî", *DİA*, XXVI, 475.

1. 2. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Kuşeyrî'nin meşgul olduğu ilimler arasında hadis ilminin de bulunduğu bilinmektedir. Kuşeyrî'nin İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî'nin babası Rüknlislâm el-Cüveynî (ö. 438/1047) ile Ebû Bekir el-Beyhakî'nin de bulunduğu bir grupla hac yolculuğuna çıkması,¹¹² hadis ilmiyle meşguliyetine olumlu bir katkı sunmuştu. Bu vesileyle Bağdat ve Hicaz'da hadis dinleme imkânı bulan Kuşeyrî, bu hadisleri imlâ etmiş ve eserlerini kaleme almaya başlamıştı.¹¹³

Kuşeyrî'nin hadis aldığı hocaları arasında Bağdat'ta iken hadis dinlediği Ebü'l-Hasen Muhammed b. Hasen el-Kattân (ö. ?), Abdurrahman b. İbrâhim el-Müzekkî (ö. 397/1007) ve Ebü'l-Hüseyn Ali b. Muhammed b. Bişrân (ö. 415/1024),¹¹⁴ Mekke'de iken istifade ettiği Ebû Abdullah Muhammed b. Fadl b. Nazîf el-Mısrî (ö. 431/1040), Nîsâbur'da iken kendilerinden hadis semâ imkânı elde ettiği Ebü'l-Hüseyn el-Haffâf (ö. 395/1005), Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), İbn Bâkûyeh eş-Şîrâzî (ö. 428/1036) ve Ebû Nuaym el-İsferâyînî gibi isimler bulunmaktaydı.¹¹⁵ Bu isimlerin yanı sıra Kuşeyrî, Ebû Bekir b. Fûrek'den, Ebü'l-Hasan el-Alevî (ö. 441/1049)'den ve müşşidi Ebû Alî ed-Dekkâk'ın vefatı sonrası tasavvuf yolunda intisâb ettiği şeyhi Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'den de hadis tahsil etmiştir.¹¹⁶

Diğer yandan Kuşeyrî, dinlediği hadisleri rivâyet etmiştir. Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071)¹¹⁷ başta olmak üzere oğulları Abdullah (ö. 477/1085), Abdülvâhid (ö. 494/1101), Ebû Nasr Abdurrahîm (ö. 514/1120), Abdülmin'im (ö. 532/1138) ile Muhammed İbnü'l-Fadl Ebû Abdullah el-Fürâvî (ö. 530/1136), Abdülvehhâb b. Şâh (ö. 535/1141), Abdülcebbâr b. Muhammed el-Huvârî (ö. 536/1142) ve Abdurrahman b. Abdullah el-Bahîrî (ö. 540/1146)¹¹⁸ gibi isimler kendisinden hadis rivâyetinde bulunmuştur.

¹¹² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 148; Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî", *DİA*, XXVI, 473.

¹¹³ Kazvînî, *et-Tedvîn*, III, 211; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 148.

¹¹⁴ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, V, 153; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVIII, 228.

¹¹⁵ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-şâfiyye*, II, 565-566; Kazvînî, *et-Tedvîn*, III, 211; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, V, 153; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXXI, 172.

¹¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, (thk: Beşşar Avvâd Maruf), Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 2001, XII, 366; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVIII, 228; bkz.: Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî", XXVI, 473.

¹¹⁷ Kazvînî, *et-Tedvîn*, III, 211.

¹¹⁸ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVIII, 228-229.

Kuşeyrî'nin ilim hayatında hadisle meşguliyetine bakıldığında 437/1046 yılında kendisinin başında bulunduğu hadis imlâ meclisi tertip etmesinden hareketle¹¹⁹ bu tarihten itibaren hadis rivâyetiyle daha yakından ilgilenmeye başladığı anlaşılmaktadır. Vefat ettiği 465/1073 yılına değin¹²⁰ sürdürdüğü hadis derslerine 27 yıl boyunca devam etmiş olduğu düşünüldüğünde söz konusu ilgi daha açık bir biçimde görülmektedir. Bu derslerde Kuşeyrî hem hadis imlâ ettirmiş hem de imlâ ettirdiği hadislerle ilgili işârî yorumlarda da bulunarak¹²¹ tasavvuf ve hadis ilimlerindeki bilgilerini mezc ederek aktarmıştır. Nitekim hadis imlâ meclislerini düzenlemeye başladığı 437/1046 yılında aynı zamanda tasavvuf literatürünün ilk eserleri arasında sayılacak *er-Risâle* isimli eserini de yazmaya başlaması,¹²² tasavvuf ve hadis alanındaki ilgisini ve faaliyetlerini birlikte yürüttüğünü göstermektedir.

Bir hadis âlimi ve râvîsi olarak Kuşeyrî'nin hadis ilmindeki durumuna ilişkin en önemli izâhlardan biri, aynı zamanda kendisinden hadis rivâyetinde bulunan Hatîb el-Bağdâdî'ye aittir. 448/1056 yılında Bağdat'a giden Kuşeyrî, burada hadis rivâyet etmişti. Bağdat âlimlerinden kendisini dinleyenler arasında Hatîb el-Bağdâdî de söz konusu mecliste yer almıştı. Nitekim bu vesileyle kendisinden istifade eden Bağdâdî, Kuşeyrî'nin hadis ilminde “sika” olduğunu dile getirmiş ve onun Bağdat'ta etkileyici vaazlar verdiğine de dikkat çekmiştir.¹²³

Kuşeyrî'nin hadis ilmindeki durumu ile ilgili görüş belirten diğer bir âlim de İbn Hallikân'dır (ö. 681/1282). İbn Hallikân onun hadis ilminde önde gelen âlimlerden (*allâme fih*) olduğunu ifade etmektedir.¹²⁴ Daha çok tasavvuf ilmindeki yeri ile temâyüz eden Kuşeyrî'nin Sehâvi tarafından aynı zamanda bir “muhaddis” olarak tanıtılması¹²⁵ da gözden kaçırılmamalıdır. İmam Zehebî ise Kuşeyrî hakkında “imâm, zâhid, kudve” ifadelerini kullanır.¹²⁶

¹¹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 206; Yâfî, *Mir'âtü'l-Cenân*, III, 71.

¹²⁰ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-şâfiyye*, II, 565.

¹²¹ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-şâfiyye*, II, 565.

¹²² Aşkar, *Tasavvuf Tarihi*, s. 68.

¹²³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XII, 366.

¹²⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 205.

¹²⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 275.

¹²⁶ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVIII, 227.

1. 2. 3. *er-Risâle*'nin Muhtevasındaki Ricâlin Hadisle Meşguliyeti

Kuşeyrî'nin 437/1046 yılında yazdığı *er-Risâle* eseri ilmî bakımdan olgunluk döneminin bir ürünüdür.¹²⁷ Eser tasavvuf klasikleri arasında en yaygını olup tasavvufun temel kaynakları arasında ilk sırada zikredilmektedir.¹²⁸ Eserin önemi yalnızca ilk kaynaklar arasında yer almasında değil yazıldığı h. V. asrın ilmî ortamını yansıtmaya ve tasavvufu Sünnî çerçevede yer alacak şekilde konumlandırma çabasında yatmaktadır. Bir giriş ile 55 bölüm (bâb) ve 24 fasıldan oluşan eserde Kuşeyrî, sûfî tâifesinin faziletlerinden bahsederek sözlerine başlar. Bu kimselerin şer'î hükümlere bağlılıklarından, kalplerinin ve amellerinin ihlâsından ve her durumda Allah Teâlâ'ya rucû ettiklerinden bahseder. Ancak Kuşeyrî'ye göre artık gerçek manada bu kimselerin sayısı pek azdır, onlardan geriye ancak izleri kalmıştır. Söz konusu dönemde kalplerde dine karşı hürmet azalırken helâl ve haram dairesine bile dikkat edilmez olmuştur.¹²⁹ Bir de hakiki manada sûfî sayılamayacak kimseler hakikat ve hâllerin zirvesinde oldukları iddiasıyla şer'î tüm emir ve kayıtlardan soyutlandıklarını söyleyip hakikate ulaştıklarını iddia edince tasavvuf zümresinin ibtilâsı başlamıştır.¹³⁰

Kuşeyrî'nin resmettiği dönemde gerçek sûfîlerin karşısında iki zümre vardır: Hakîkî anlamda sûfî olmayan ancak bu konuda iddiaları olan kimseler ve sûfî tâifesine karşı ciddi eleştiriler yönelten muhalifleri. Böyle bir ortamda Kuşeyrî, sûfî tâifesine karşı özeleştiride bulunurken bir müddet çekinmişse de tasavvufun hakikatte sünnî düşünceye uygunluğunu belirtme ihtiyacına binaen eserini yazmaya kânî olmuştur.¹³¹

Kuşeyrî, tasavvufun hakikatlerini ortaya koymak ve bu tâifenin önde gelen isimlerinin bizzat hayatlarına şahitlik etmek adına risalede 83 sûfinin biyografilerini zikrederek onların zühd yaşantısından, itikâdî ve ahlâkî durumlarından söz etmiş, bu sayede tasavvuf ehlini doğru tanıtmayı amaçlamıştır.¹³² Ancak bunu yaparken ele alacağı isimlerin hayat hikâyelerini genişçe nakletmeyi tercih etmemiş, ele aldığı isimlerin zühd hayatlarına ve bazı menkıbelerine işaret ederek sünnî düşünceye muhalif söz ve tavırlarının olmadığını göstermek istemiştir. Örneklik teşkil etmek adına zikrettiği 83

¹²⁷ Aşkar, *Tasavvuf Tarihi*, s. 68.

¹²⁸ Aşkar, *Tasavvuf Tarihi*, s. 64.

¹²⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 6-8.

¹³⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 8.

¹³¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 9.

¹³² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 9.

isim arasında tasavvufî konulardan söz ederken eserinde kendisine atıf yaptığı Hallâc-ı Mansûr'u zikretmemesi bu kabildendir. Nitekim Kuşeyrî'nin tasavvufî hal ve makamlarla ilgili bahislerde abdâl,¹³³ gavs¹³⁴ ve kutub gibi kavramlardan söz etmek yerine¹³⁵ ilk dönem zühd anlayışının odağındaki takvâ, verâ, zühd, havf, recâ, hüzn, tevekkül, şükür, murâkabe, rıza gibi terimleri üzerinde durması, sohbet ve semâ adâbı ile mürîdliğin gerektirdiği bazı ahlâki tutumları da işlemesi aynı amaca hizmet etmektedir.¹³⁶

Kuşeyrî, 83 sûfinin zikrine başlamadan evvel sûfilerin akâid ve tevhid meseleleri hakkındaki görüşlerini iki fasıl halinde ele almakta ve bir bakıma tasavvufun Ehl-i Sünnet düşüncesine uygunluğunu temellendirmektedir.¹³⁷ Ardından ilk sırada İbrâhim b. Edhem'i zikretmek suretiyle 83 sûfiyi kendine has bir sıralamayla ele almaktadır.¹³⁸

er-Risâle eseri ile ilgili yukarıda zikrettiğimiz kısa bilgilerin ardından, elinizdeki çalışmanın *er-Risâle*'nin “tabakât” türünün bir örneği olarak görülebilecek bölümü üzerine yoğunlaşacağını yinelemek ve bu açıdan tezin sûfî örnekleme ile ilgili bilgiler vermek istiyoruz. **Ek 1-Tablo 1**'de sunulacağı üzere Kuşeyrî, hal tercümelerine değindiği 83 sûfiyi kronolojik bir sıra takip ederek ele almamıştır. Nitekim Kuşeyrî'nin söz konusu sıralamada sûfilerin faziletlerini ön plana alan bir yaklaşım sergilemiş olması muhtemeldir. Kuşeyrî'nin sünnî bir tasavvuf anlayışını ortaya koymayı hedeflediği *er-Risâle*'de İbrâhim b. Edhem, Zünnûn el-Mısırî, Fudayl b. İyâz, Ma'rûf el-Kerhî, Serî es-Sakatî gibi isimleri ilk sırada zikredilmesinde bu isimlerin zühd ve ahlâk konuları başta olmak üzere sûfiler arasında da öncü kabul edilmelerinin etkili olduğu düşünülebilir.¹³⁹

¹³³ Bir tasavvuf terimi olarak abdâl kelimesi sayıları yedi, yetmiş veya kırk olarak zikredilen bir evliyâ zümresi için kullanılmaktadır, bkz.: Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002, s. 21.

¹³⁴ Gavs kelime anlamı itibariyle “imdâda koşma, yardım etme” anlamlarına gelir. Tasavvufî bir terim olaraksa gavs, en yüksek mânevî makamlardan biri olup ilâhî isimleri kendisinde cemedan, “Hz. Muhammed'in (s.a) hakikatine vâsıl olan kişi” olarak da tanımlanabilir. Tasavvuf terimlerinden *kutub* ile aynı anlamda kullanıldığı da söylenmektedir. Detaylı bilgi için bkz.: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 287.

¹³⁵ Süleyman Uludağ, “er-Risâle”, *DİA*, XXXV, 112.

¹³⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 179-590.

¹³⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 11-29.

¹³⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 30-168. Kuşeyrî'nin ilgili bölümde zikrettiği sûfileri h. II ile IV. asırda yaşamış olmaları bakımından belirli bir sıra gözetmesine karşın söz konusu sıralamada sûfileri vefat tarihlerine göre kronolojik olarak zikretmediği görülmektedir. Üstelik Kuşeyrî bu sıralamayı hangi kritere göre belirlediğine de işaret etmemektedir. Detaylı liste için bkz. EK 1- TABLO 1

¹³⁹ Ancak bu çalışmada Kuşeyrî'nin sıralaması yerine sûfilerin vefat tarihlerini dikkate alan kronolojik bir sıralama tercih edilecektir.

Kuşeyrî'nin biyografisine yer verdiği 83 sûfî arasında çeşitli ilimlerle meşgul olan isimler mevcuttur. Bu âlimler arasında kaç sûfînin hadis ilmiyle meşgul olduğu sorusu ise merak konusudur. Bu noktada “Araştırmanın Yöntemi” başlığı altında belirtilen kriterler ışığında aşağıdaki sûfîlerin bir şekilde hadisle meşgul oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 2
Kuşeyrî Ricâli Arasında Hadis rivâyetiyle İlgilenen Sûfîler

Kuşeyrî Ricâli (Kronolojik)	Vefat Tarihi	Hadisle Meşgul oldu mu?	Hakkında Cerh-Ta'dîl Hükmü Bulunuyor mu?
İbrahim b. Edhem	(ö. 161/778 [?])	Evet	Evet
Dâvud et-Tâî	(ö. 165/781 [?])	Evet	Evet
Fudayl b. İyâz	(ö. 187/803)	Evet	Evet
Şakîk el-Belhî	(ö. 194/810)	Evet	Evet
Ma'rûf el-Kerhî	(ö. 200/815-16 [?])	Evet	Evet
Ebû Süleyman ed-Dârânî	(ö. 215/830)	Evet	Evet
Mansûr b. Ammâr	(ö. 225/840)	Evet	Evet
Bişr el-Hâfî	(ö. 227/841)	Evet	Evet
Abdullah b. Hubeyk	(ö. ?)	Evet	Hayır
Bâyezîd-i Bistâmî	(ö. 234/848 [?])	Evet	Hayır
Hâtîm el-Esam	(ö. 237/851)	Evet	Evet
Ahmed b. Âsım el-Antâkî	(ö. 239/853)	Evet	Evet
Hâris el-Muhâsibî	(ö. 243/857)	Evet	Evet
Zünnûn el-Mısrî	(ö. 245/859 [?])	Evet	Evet
Ebû Tûrâb en-Nahşebî	(ö. 245/859)	Evet	Hayır
Ahmed b. Ebû'l-Havâîrî	(ö. 246/860)	Evet	Evet
Serî es-Sakatî	(ö. 257/865)	Evet	Evet
Yahya b. Muâz	(ö. 258/872)	Evet	Hayır
Ebû Hafs el-Haddâd	(ö. 260/874)	Evet	Hayır ¹⁴⁰

¹⁴⁰ Hakkında kaydedilen cerh-ta'dîl ifadesinin hatalı olduğu tespit edilmiştir.

Hamdûn el-Kassâr	(ö. 271/884)	Evet	Hayır
Ebû Saîd el-Harrâz	(ö. 277/890 [?])	Evet	Evet
Ebû Bekir el-Verrâk	(ö. 280/894)	Evet	Hayır
Sehl b. Abdullah et-Tüsterî	(ö. 283/896)	Evet	Evet
Amr b. Osman el-Mekkî	(ö. 291/904)	Evet	Hayır
Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî	(ö. 295/908)	Evet	Hayır
Cüneyd el-Bağdâdî	(ö. 297/909)	Evet	Hayır
Ahmed b. Mesrûk	(ö. 298/910-11)	Evet	Evet
Ebû Osman el-Hîrî	(ö. 298/910)	Evet	Hayır
Ruveyym b. Ahmed	(ö. 303/915-16)	Evet	Hayır
Yusuf b. Hüseyin	(ö. 304/917)	Evet	Hayır
Ali b. Sehl	(ö. 307/920)	Evet	Hayır
İbn Atâ [Ahmed b. Muhammed b. Sehl Ebû Abbas el-Edemî]	(ö. 309/922)	Evet	Hayır
Ebû Muhammed el-Cerîrî	(ö. 311/924)	Evet	Hayır
Bünân el-Hammâl	(ö. 316/928)	Evet	Evet
Muhammed b. Fadl	(ö. 319/931)	Evet	Hayır
Hakîm et-Tirmizî	(ö. 320/932)	Evet	Evet
Ebû Alî er-Rûzbârî	(ö. 322/934)	Evet	Evet
Ebû Ali es-Sekafî	(ö. 328/940)	Evet	Hayır
Abdullah b. Münâzil	(ö. 329/941)	Evet	Hayır
Ebu'l-Hasan es-Sâiğ [Ali b. Muhammed b. Sehl]	(ö. 330/942)	Evet	Hayır
Ebû Bekr b. Tâhir el-Ebherî	(ö. 330/942)	Evet	Hayır

İbrâhim b. Şeybân	(ö. 330/942)	Evet	Hayır
Şiblî [Ebû Bekir]	(ö. 334/946)	Evet	Hayır
Ebu Bekr b. Yezdânyâr	(ö. 334/946)	Evet	Hayır
Ebû Saîd b. A'râbî	(ö. 341/952)	Evet	Evet
Ebü'l-Abbas es-Seyyârî	(ö. 342/953-54)	Evet	Evet
Ca'fer el-Huldî	(ö. 348/959)	Evet	Evet
Bûşencî	(ö. 348/959)	Evet	Hayır
Abdullah er-Râzî	(ö. 353/964)	Evet	Evet
Bündâr b. Hüseyin	(ö. 353/964)	Evet	Hayır
Dükkî	(ö. 360/971)	Evet	Hayır
İbn Nüceyd	(ö. 366/976)	Evet	Evet
Nasrâbâdî	(ö. 367/978)	Evet	Evet
İbn Atâ er-Rûzbârî	(ö. 369/980)	Evet	Evet
İbn Hafîf	(ö. 371/982)	Evet	Hayır

Kaynak: Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 31-127.

Tablo 2'de görüleceği üzere bu çalışmada tespit edilebildiği kadarıyla Kuşeyrî ricâli arasında hadis ilmiyle ilgilenen sûfîlerin sayısı 55'tir. Bu sûfîler arasında 29 kişinin hadis ilmindeki durumuna dair hadis münekkitlerinin cerh-ta'dîl değerlendirmeleri bulunmazken 26 kişi hakkında ise çeşitli cerh-ta'dîl ifadelerine rastlanmaktadır. Diğer yandan söz konusu 55 sûfînin her birinin aynı seviyede hadis ilmiyle meşgul olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin tabloda yer alan isimler arasında Ebû Nuaym tarafından çok sayıda hadis rivâyet ettiği belirtilmesine karşın meşhur hadis kaynaklarında -neredeyse- rivâyetleri bulunmayan, ancak Ebû Nuaym tarafından teferrüd ettiği yedi hadisi kaydedilen Abdullah b. Hubeyk¹⁴¹ ve hakkında "az sayıda hadis rivâyet etmişti" denilen Bâyezîd-i Bistâmî yer aldığı gibi¹⁴² Ebû Tûrâb en-Nahşebî gibi gıybet konusunda hassas düşünen; hatta bu konuda Ahmed b. Hanbel'le münâkaşa eden bir sûfî de

¹⁴¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 170-171. Ebû Nuaym'ın İbn Hubeyk hakkında "çok sayıda hadis rivayet etti" ifadelerine karşılık İbn Hubeyk'in meşhur hadis kaynaklarında tespit edebildiğimiz bir rivayeti Taberânî'nin *el-Mu'cem*'inde yer almaktadır, bkz.: Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995, II, 76.

¹⁴² Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIII, 86.

bulunmaktadır.¹⁴³ Nitekim Ebû Tûrâb “çok sayıda hadis yazmış”¹⁴⁴ olan bir isimdir. Ancak hadis kaynaklarında rivâyetlerinin neredeyse hiç olmadığı görülmekte, ulaşılan bir merfû hadis rivâyeti de Ebû Nuaym’ın *Hilye*’sinde geçmektedir.¹⁴⁵ Söz konusu durum bir yandan rivâyetleri yazarak hadis tahsil eden diğer yandan hadis rivâyeti hususunda çekimser davrandığı anlaşılan Ebû Tûrâb en-Nahşebî’nin hadis ilmiyle ilişkisinin de sınırlı kalmasını ve hadis münekkitletlerinin kendisi hakkında cerh-ta’dîl hükmü belirtmemiş olmasını anlaşılır kılmaktadır. Nitekim bir defasında bazı râvîler hakkında “fûlân zayıf, fûlân sikadır” şeklinde görüş belirten Ahmed b. Hanbel’e dönerek “Âlimler hakkında gıybet etme ey şeyh” şeklindeki sitemde bulunan Ebû Tûrâb’ın,¹⁴⁶ hadis ehli ile bu noktada aynı zihin yapısına sahip olmadığı ortadadır. Ancak burada Ahmed b. Hanbel’in Ebû Tûrâb’a cevaben “Yazık sana, bu nasihattir; gıybet değil!” dediği hatırlatılmalıdır.¹⁴⁷ Dolayısıyla Ebû Tûrâb, cerh-ta’dîl faaliyetine karşı bir an için önyargıyla yaklaşmışsa da Ahmed b. Hanbel kendisine bu faaliyetlerin hadisleri/dini korumaya yönelik olduğunu ve bu noktada bu hassasiyetin yerinde olmayacağını ifade etmiştir.

Tabloda yer alan sûfîlerden Abdullah b. Hubeyk, Bâyezid-i Bistâmî ve Ebû Tûrâb en-Nahşebî gibi isimlerin yanı sıra Yahyâ b. Muâz, Hamdûn el-Kassâr, Amr b. Osmân el-Mekkî, Ebû’l-Hüseyn en-Nûrî, Cüneyd el-Bağdâdî, Ruveyym b. Ahmed’in de hadis rivâyetlerinin oldukça az olduğu anlaşılmaktadır.

Tabloda yer alan isimlerden Yusuf b. Hüseyin Ahmed b. Hanbel’den hadis semâi olan biridir.¹⁴⁸ Üstelik Ahmed b. Hanbel ile aralarında hadis rivâyetine dair bir diyalog da kaynaklardaki yerini almaktadır. Yusuf b. Hüseyin’in naklettiğine göre kendisi bir gün Ahmed b. Hanbel’den hadis nakletmesini ister. İmâm Ahmed “hadisle ne yapacaksın ey sûfî?” diye sorar. Ahmed b. Hanbel’den rivâyet işitmek hususunda ısrarcı olan Yûsuf, isteğini elde etmiş ve Ahmed b. Hanbel kendisine rivâyetinde bulunmuştur. Söz konusu rivâyetin iki farklı tarîkini kaydeden Hatîb el-Bağdâdî ise sıhhat açısından ilk rivâyeti

¹⁴³ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XVIII, 351.

¹⁴⁴ İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, III, 208.

¹⁴⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 50-51.

¹⁴⁶ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XVIII, 351.

¹⁴⁷ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XVIII, 351.

¹⁴⁸ Zehebî, *İber*, I, 448; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, IV, 25.

tercih etmiş, rivâyetin sonuna Yusuf b. Hüseyin'in Ahmed b. Hanbel'den bu hadis dışında nakledilen başka bir rivâyeti olmadığını hatırlatmıştır.¹⁴⁹

Tabloda yer alan İbn Atâ Ahmed b. Muhammed b. Sehl örneğinde görüldüğü üzere önceleri hadis meclisleri tertib ederken yaşadıkları bazı olaylar sonucu bu meclisleri bırakıp tasavvuf meclisleri kuranlar¹⁵⁰ da olmuştur. Bununla beraber az sayıda hadis naklettiği¹⁵¹ anlaşılan İbn Atâ'nın hakkında bir cerh-ta'dîl değerlendirmesi bulunmaması şaşırtıcı değildir. Tabloda yer alan sûfiler arasında gençlik döneminde hadisle meşgul olmasına karşın tasavvufa yönelen isimlerden biri de İbrâhim b. Şeyban'dır.¹⁵² Nitekim bu durum kaynaklarda yer alan hadis rivâyetlerinin sayıca az olmasını açıklamaktadır. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî İbn Şeyban'ın rivâyetleri hakkında “Onun Saîd b. Cafer- Hıdr b. Ebân- İbrâhim b. Hudbe- Enes b. Mâlik- Nebî kanalıyla gelen ‘Allah yere ve göğe konuşmaları için izin verseydi onlar muhakkak ramazanı oruçlu geçirenlere cenneti müjdelerlerdi’ hadisinden başka müsned bir rivâyetini bilmiyorum” demektedir.¹⁵³

Hadis rivâyetlerinin az olduğu bilinen bir diğer isim de Ebû Muhammed el-Cerîrî'dir. Tespit edilebildiği kadarıyla Ebû Muhammed'in Hâkim'in *Müstedrek*'inde ve Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde birer rivâyeti yer almaktadır.¹⁵⁴ Tabloda yer alan isimlerden Muhammed b. Fadl da Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855) ve onun tabakasından yer alan âlimlerden hadis dinlediği bilinen,¹⁵⁵ bununla birlikte kaynaklarda hadis rivâyetlerine pek yer verilmeyen sûfilerden biridir.

Sûfilerden Ebû Alî es-Sekafî ise “şer'î ilimlerin pek çoğunda imâm” olmasına karşın “[iştigal ettiği] çoğu ilmi askıya alarak tasavvufle meşgul olmuştur.”¹⁵⁶ Dolayısıyla kendisinin de bilinçli bir tercihle meşgul olduğu ilimlerden biri olan hadis tahsilini ve rivâyetini tasavvufa öncelemediği görülür. Bu husus, kendisi hakkında hadis münekkitlerinin cerh-ta'dîl hükmü belirtmemelerini de anlaşılır hale getirmektedir.

¹⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XVI, 462.

¹⁵⁰ Reşat Öngören, “İbn Atâ”, *DİA*, XIX, 336.

¹⁵¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXIII, 248.

¹⁵² Erhan Yetik, “İbrâhim b. Şeybân”, *DİA*, XXI, 352.

¹⁵³ İbnü'l-Cevzî, *Telkîhü fuhûmi ehli'l-eser fî uyûni't-târih ve's-siyer*, Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebû'l-Erkâm, 1997, s. 443.

¹⁵⁴ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-sahîhayn*, 2. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2002, III, 16; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, t.y., III, 133.

¹⁵⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 232. Nitekim Ebû Nuaym Muhammed b. Fadl'ın biyografisinde yalnızca merfû bir hadis rivayetini kaydetmektedir.

¹⁵⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 361; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XV, 282; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, II, 218.

Nitekim Ebû Alî'nin ileri yaşlarında hadis almaya başladığıyla ilgili bilgiler göz önüne alındığında,¹⁵⁷ bu hususun kendisinin meslekten bir hadis râvîsi olarak görülmemesinde etkili olduğu düşünülebilir.

Sülemî'nin ifade ettiği üzere “çok sayıda hadis yazmış ve rivâyet etmiş biri”¹⁵⁸ olan Ahmed b. Muhammed b. Münâzil'in de rivâyetlerin akibeti merak konusudur. Nitekim kaynaklarda yer alan rivâyetlerinin sayısı oldukça azdır.¹⁵⁹ Ali b. Muhammed b. Sehl de hadis rivâyetiyle meşgul olmasına karşın meşhur hadis kaynaklarında rivâyetlerine rastlanılmayan, yalnızca Taberânî'de naklettiği bir hadis rivâyeti bulunan bir sûfîdir.¹⁶⁰ Ebû Bekr b. Tâhir el-Ebherî de çok sayıda hadis yazıp rivâyet ettiği bilinmesine karşın¹⁶¹ kaynaklarda bu bilgiyi onaylayacak sayıda hadis rivâyetine yer verilmemiş biridir.

Tabloda yer alan isimlerden Ebû Bekir eş-Şiblî, önceleri İmâm Mâlik'in *Muvâtta*'sını ezberlemiş, hadis okumuş¹⁶² ve çok sayıda hadis yazmış olmasına rağmen hadisle meşguliyeti bırakarak ibâdete yönelmiş ve sûfîlerin öncülerinden biri olmuştur.¹⁶³ Nitekim kendisinden “20 yıl hadis yazdım, 20 yıl fukâhâ ile oturup kalktım” şeklinde nakledilen bilgi, bu meşguliyetin azımsanamayacak bir süreye dayandığını göstermektedir.¹⁶⁴ Buna karşın kaynaklarda kendisinden rivâyet edilen hadislerle ilgili bir veri bulunmadığı görülecektir. Nitekim bu husus, Hatîb el-Bağdâdî'nin de dikkatini çekmiş olacak ki Şiblî ile ilgili “kendisinden nakledilen haber ve hikâyeler çoktur ancak kendisinden bize ulaşan şu rivâyeti dışında müsned bir hadis rivâyeti nakledildiğini bilmiyorum”¹⁶⁵ diyerek ilgili hadisi rivâyet etmektedir.

¹⁵⁷ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XV, 281; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XXIV, 238.

¹⁵⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 366.

¹⁵⁹ Hadis kaynaklarında “Abdullah b. Münâzil” ismiyle kaydedilen senedlere bakıldığında Beyhakî'nin *Fedâilü'l-evkât* eserinde bir rivayete rastlanmaktadır. Adı geçen müellifin *Şuabü'l-îmân* eserinde ise iki rivayet yer almaktadır. Bunun yanı sıra sûfî tabakât eserlerinden Sülemî'nin *Tabakât*'ında ilgili râvînin bir hadis rivâyetine yer verdiği görülmektedir. bkz.: Beyhakî, *Fedâilü'l-evkât*, Mekke: Mektebetü'l-menârâ, 1990, s. 187; a.mlf., *Şuabü'l-îmân*, II, 244; XII, 348; Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 366-367.

¹⁶⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985, I, 346.

¹⁶¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXIV, 323.

¹⁶² İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1996, I, 270.

¹⁶³ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, Beyrut: Darü'l-fikr, 1995, LXVI, 50.

¹⁶⁴ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XV, 368.

¹⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XVI, 563.

İbn Yezdânyâr isimli sûfî ise İbn Mâce'nin öğrencilerinden biri olup¹⁶⁶ çok sayıda hadis rivâyet ettiği belirtilen bir isimdir.¹⁶⁷ Ancak tespit edilebildiği kadarıyla hadis kaynaklarında rivâyetlerine ulaşılammakta, yalnızca Sülemî ve Ebû Nuaym'ın sûfî tabakât eserlerinde birer rivâyeti yer almaktadır.¹⁶⁸ Üstelik İbn Yezdânyâr "Melekler semâyı, ashâb-ı hadis sünneti, sûfîlerse Allah'ı gözetir" diyerek hadis ve tasavvuf ehlinin kıymetine işaret eden bir isimdir.¹⁶⁹

Tabloda yer alan isimlerden Ebü'l-Hasen Bûşencî'nin hadis aldığı bazı hocaları ve naklettiği öğrencileri zikredilse de Sülemî'nin *Tabakât*'ında bir hadis rivâyeti yer almaktadır.¹⁷⁰ Bunun dışında İbn Asâkir de senedini tam olarak nakletmediği bir hadiste Bûşencî'ye işaret etmektedir.¹⁷¹ Bûşencî'nin hadis rivâyetlerinin âkıbetine dair önemli bir bilgi ise Subkî tarafından Hâkim en-Nisâbûrî'den nakledilmektedir. Buna göre Hâkim, Bûşencî'den bir müsned hadis rivâyet etmiş, ardından "Ebü'l-Hasen'in [Bûşencî] bu müsned dışında başka müsned hadisi olduğunu sanmıyorum" yorumunda bulunmuştur.¹⁷²

Tabloda yer alan isimlerden Ebû Bekr [Muhammed b. Dâvud] ed-Dükkî'nin zâhid Saîd b. Abdülaziz el-Halebî'den (ö. 318/930) ve hadis hâfızı Muhammed b. Ca'fer Ebû Bekr el-Harâitî'den (ö. 327/939) hadis dinlediği belirtilmişse de hakkında hadisçiliğine ve rivâyetlerine dair bir bilgi ve nakle rastlanılamamaktadır.¹⁷³ Bündâr b. Hüseyin de Dükkî'ye benzer şekilde İbrâhim b. Abdüssamed el-Hâşimî'den (ö. 325/937) bir hadis rivâyet ettiği bilinen¹⁷⁴ ve "yanlızca bir müsned hadis rivâyeti"nin¹⁷⁵ yazıldığı belirtilen bir sûfîdir.

Tabloda yer alan isimlerden Muhammed b. Hafîf ile ilgili İbnü'l-Cevzî'nin "kendisinden nakledilen hikâyelere bakılırsa ibâhîlerin yolundan gittiği anlaşıyor" yorumu dikkat çekmektedir.¹⁷⁶ Zehebî İbn Hafîf'in bir hadis rivâyetine yer

¹⁶⁶İbn Mâce, *Sünen*, (thk. Şuayb el-Arnâvut vd.), b.y.: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009, (Muhakkik Mukaddimesi'nden), s. 19.

¹⁶⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 364.

¹⁶⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, 406-407; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 364.

¹⁶⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 82.

¹⁷⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 458-459.

¹⁷¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLI, 211.

¹⁷² Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, III, 345.

¹⁷³ Hafîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, III, 172; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 138; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 271.

¹⁷⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVI, 87.

¹⁷⁵ İbn Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-müfterî fî mâ nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasen el-Eşarî*, 3. Baskı, Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1404/1983, s. 189.

¹⁷⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 288.

vermektedir.¹⁷⁷ Ayrıca onunla ilgili “Bu şeyh, ilim ve ameli cem eden, âli senedlere sahip, sünnetlere sıkı sıkıya bağlı birisidir” yorumunda bulunmaktadır.¹⁷⁸ Sülemî ise İbn Hafîf’in naklettiği iki merfû hadis rivâyetini zikreder.¹⁷⁹ İbn Asâkir mevkûf bir rivâyetine yer verir.¹⁸⁰ İbn Hafîf “Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ [ö. ?] ilk karşılaştığım şeyhti, onun sayesinde tevbe ettim, yine o, bana hadis yazmamı ilk kez salık veren kişidir, daha sonra beni riyâzete yönlendirdi”¹⁸¹ şeklinde açıklamalarda bulunur. Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla hayatında bir dönem hadis yazımıyla da meşgul olan İbn Hafîf’in daha sonra önceliği tasavvuf olmuştur. Nitekim kaynaklarda rivâyet edilen hadislerinin oldukça az sayıda olduğu anlaşılan İbn Hafîf ile ilgili “meslekten hadis râvîsi” olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Tabloda yer alan isimlerden Bündâr b. Hüseyin, Hatîb el-Bağdâdî’nin “kendisinden bir müsned hadis dışında başka rivâyet yazmadık” dediği bir sûfidir.¹⁸² Nitekim Zehebî, Bündâr’ın biyografisinde “İbrâhim b. Abdüssamed el-Hâşimî’den bir hadis rivâyet etmiştir” ifadelerini kullanarak Hatîb el-Bağdâdî’nin zikrettiği rivâyete işaret etmiştir.¹⁸³ Nitekim her iki âlimin de Bündâr’ın rivâyetleri ile ilgili ortak bir kanaate sahip olup kaynaklarda ilgili rivâyet dışında Bündâr’a nisbet edilen bir rivâyetle de karşılaşılması, Bündâr’ın “hadis râvîsi” denebilecek kadar rivâyeti olmadığını düşündürmektedir.

Yukarıda hadis rivâyet ettiği bilinmesine karşın haklarında herhangi bir cerh-ta‘dîl ifadesi kaydedilmeyen 29 sûfinin hadis rivâyet faaliyetleriyle ilişkisine dair bazı bilgiler kaydedilmiştir. Bu bilgiler değerlendirildiğinde, söz konusu isimlerin zühd hayatını benimsemelerinin hadis rivâyet faaliyetlerine topyekûn engel olmamakla birlikte bu faaliyetlerin derecesini de etkilediği söylenebilir. Nitekim bu isimler arasında Bâyezid-i Bistâmî, Ebû Tûrâb en-Nahşebî, Yahyâ b. Muâz, Hamdûn el-Kassâr, Amr b. Osmân el-Mekkî, Ebü’l-Hüseyin en-Nûrî, Cüneyd el-Bağdâdî gibi az sayıda hadis naklettiği anlaşılan isimler bulunmakla birlikte Ahmed b. Muhammed b. Münâzil ve Şiblî gibi çok

¹⁷⁷ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XXVI, 510-511.

¹⁷⁸ Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, XVI, 347.

¹⁷⁹ Sülemî, *Tabakâtü’s-sûfiyye*, s. 462-463.

¹⁸⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LII, 405-406.

¹⁸¹ İbnü’l-Mulakkîn, *Tabakâtü’l-evliyâ*, Kahire: Mektebetül-hâncî, 1994, s. 291.

¹⁸² İbn Asâkir, *Tebyînü kezîbi’l-müfterî*, s. 180. Nitekim Bağdâdî söz konusu hadisin “Kişi yakın dostunun (halîl) dini üzeredir” şeklindeki hadis olduğunu da kaydetmektedir.

¹⁸³ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XXVI, 87.

sayıda hadis yazmış ancak daha sonra tasavvufa yönelerek hadis rivâyetini bırakmış isimlerle de karşılaşmak mümkündür. Nitekim bu yönelimin söz konusu sûfîlerin hadis rivâyet etmiş olmalarına karşın hadis âlimleri nazarında “mesleken hadisçi” olarak addedilmemelerinde ve böylelikle kendilerinden nakledilecek hadislerin sınırlı sayıda kalmasında etkisi olduğu düşünülebilir. Zira hadis kaynaklarında az sayıda rivâyetleri yer alan bu sûfîlerin, işittikleri veya yazdıkları hadislerin de az sayıda olduğu sonucuna doğrudan ulaşmak isabetli olmayacaktır. Burada dikkat çeken asıl husus, ilgili sûfîlerin mesleken “hadis râvîsi” olmak yerine “zâhid” kimliğini ön planda tutmalarındır. Bu açıdan hadis âlimlerinin de söz konusu isimleri daha ziyade zühdle ilişkilendirmiş olmaları tabîîdir. Diğer yandan gençliğinde hadis tahsil etme gayreti taşımasına karşın zühd hayatına yönelerek bu meşguliyeti bırakan İbn Atâ Ahmed b. Muhammed b. Sehl, İbrâhim b. Şeybân ve Ebû Alî es-Sekafî gibi isimlerin örnekliğinde görüldüğü üzere zühd hayatının gerektirdiği yoğun meşguliyet, bazı sûfîlerin evveleminde hadis ilmiyle meşgul olmalarını sınırlamaktadır. Bu açıdan benzer şekilde ilgili sûfîlerin hadis râvîsi olarak öne çıkmamış ve çıkarılmamış olmaları garip değildir.

İKİNCİ BÖLÜM

HAKLARINDA CERH-TA‘DİL HÜKMÜ VERİLMİŞ OLAN KUŞEYRÎ RİCÂLİ

Bir önceki bölümde Kuşeyrî'nin *er-Risâle* eserinde biyografilerine yer verdiği “Kuşeyrî ricâli” olarak bilinen 83 sûfî arasından 55 ismin bir biçimde hadis rivâyetiyle ilgilendiği tespit edilmişti. Bu sûfîlerin 26’sı hakkındaysa hadis âlimlerinin cerh-ta‘dîl ifadeleri kaydedilmiştir. Bu bölümde hakkında cerh-ta‘dîl hükmü kaydedilen 26 sûfînin kısaca hayatları ve hadis ilmindeki konumuna dair bilgilere yer verilecektir. Bu noktada söz konusu 26 sûfînin hadis ilmindeki yerlerinin tespitinde erken dönem hadis münettiklerinin ifadeleri önceleneceği, ancak haklarında İbn Hacer ve Zehebî gibi âlimlerin açıklamaları bulunan sûfîlerin de çalışmaya dâhil edileceği belirtilmelidir.

Bu bölümde incelenecek 26 sûfî, hadis ilmindeki durumlarına göre “Haklarında Sika Hükmü Verilen”ler ile “Haklarında Zayıf Hükmü Verilen” râvîler olarak iki kısımda ele alınacaktır. Araştırmada yer verilen bazı sûfîlerin hakkında yer yer cerh-ta‘dîl ifadelerinin farklılaştığı göze çarpmaktadır. Bu nedenle haklarında farklı hükümler kaydedilen sûfîlerin hangi gruba dâhil edileceği hususu önemli bir sorudur. Söz konusu râvîlerin hadis ilmindeki durumunu belirtmek üzere zikredilen lafızlar farklılaşsa da çalışmada bu lafız farklılıklarının râvîyi temelde “sika” veya “zayıf” olmaktan çıkarmadığı görülmüştür. Dolayısıyla ilgili râvîlerin hadis ilmindeki durumu hangi kategoride değerlendirmeye daha yakın görünüyor ise râvî çalışmanın ilgili bölümünde ele alınmıştır. Bu bağlamda hem sika olduğu belirtilen hem de hadis rivâyetinde mütşkîn olmadığı ifade edilen Zünnûn el-Mısrî ile bir taraftan İbnü’l-Adîm ve İbnü’l-Kayyim tarafından tenkide maruz kalırken diğer yandan Zehebî ve İbn Hacer tarafından güvenilir kabul edildiği anlaşılan Hakîm et-Tirmizî, sika râvîler arasında ele alınacaktır. Hakkında “makbul” ve “sadûk fî nefsihî” ifadeleri kullanılan Hâris el-Muhâsibî ise, ileride değinileceği üzere bu lafızların bağlam ve kullanımı değerlendirilerek zayıf râvîler kategorisinde ele alınmıştır.

2. 1. Sika Hükümü Verilenler

Kuşeyrî ricâli arasından haklarında cerh-ta'dîl hükümü kaydedilen 26 sûfînin her biri hadis ilmiyle meşguliyeti ve hadis ilmindeki yeterliliği bakımından aynı seviyede değildir. Bu sûfiler arasında yalnızca bir hadis âliminin sika gördüğü ya da hakkında sarîh bir hüküm verilmesi de *Sikât* türü bir eserde biyografisi kaydedilen bazı sûfilerle de karşılaşmak mümkündür. Dolayısıyla bu bölümde hadis ilminde güvenilir olduğuna dair hadis uzmanlarının çeşitli ifadeleri tespit edilen sûfiler müstakil olarak incelemeye konu edilirken bazı kriterler esas alınmıştır. Örneğin araştırmaya konu olan isimler arasında erken dönem hadis uzmanlarından bir âlimin dahi güvenilir addettiği tespit edilenler bu bölüme dâhil edilmiştir. Diğer yandan hakkında açık bir cerh-ta'dîl hükümü bulunmamasına karşın *Sikât* türü bir hadis kaynağında sika raviler arasında zikre değer bulunan isimler de çalışmaya dâhil edilmiş; ancak ilgili kısımda bu hususa dikkat çekilmiştir. Nitekim *Sikât* türü eserlerde yer alan her râvinin sika kabul edilmesinin isabetli olmayacağı açıktır. Buna karşın hakkında herhangi bir cerh hükümü zikredilmeyen bir râvînin sika ravileri merkeze alan bir eserde yer alması durumunda, güvenilir olma ihtimalinin zayıf olma ihtimalinden daha kuvvetli olacağı düşünüldüğünden, bu sûfi-râvîler de güvenilir râvîler arasında zikre değer bulunmuştur.

2. 1. 1. İbrâhim b. Edhem (ö. 161/778 [?])

2. 1. 1. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

Tam ismi Ebû İshâk İbrâhîm b. Edhem b. Mansûr b. Yezîd b. Câbir¹⁸⁴ el-İclî olup Temîmî nisbesiyle de zikredilmektedir.¹⁸⁵ Aslen Horasan'ın Belh bölgesindendir.¹⁸⁶ Vefat yılı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Buhârî'den nakledilen bilgiye göre 161/778 yılında¹⁸⁷

¹⁸⁴ Büyükdedesinin ismi hakkında farklı bilgiler mevcuttur. İbn Kesîr bu ismi Câbir değil de Âmir olarak kaydedilmiştir; bkz.: İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 135.

¹⁸⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, (thk: Beşşar Avvad Maruf), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1982, II, 27; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire fî mulûki Mısır ve'l-Kahire*, Mısır: Dârü'l-kütüb, t.y., II, 36; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, VI, 277.

¹⁸⁶ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, VII, 387; Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, Kahire: Meclisü'l-A'lâ li's-Sekâfe, 2008, I, 314; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire*, II, 36.

¹⁸⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 37. Ayrıca bu yılda vefat ettiğini nakledenler için bkz.: İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, I, 191.

vefat eden İbn Edhem, Ebû Tevbe Rabi' b. Nâfi' 'ye (ö. 241/856) göreyse 162/779 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁸

Varlıklı bir ailenin oğlu olduğu belirtilen İbrâhim b. Edhem'in babasının ya da dedesinin Horasan hükümdarlarından olduğu söylenir.¹⁸⁹ Ancak İbrâhim b. Edhem zühd yolunu seçmiş, nitekim bu yolda zamanının önde gelen zâhidleri arasında yer almıştır.¹⁹⁰ Bu yolu tercih etmesinin sebebi ile ilgili anlatılan bir menkıbeye göre avlandığı sırada hâtiften "Bunun için mi yaratıldın, bununla mı emrolundun!" diyen bir ses işitmesiyle tasavvuf yolculuğu başlamıştır.¹⁹¹

İbrâhim b. Edhem'in Horasan dışında Mekke'de de bir süre kaldığı, orada Süfyân es-Sevrî ve Fudayl b. İyâz ile arkadaşlık kurduğundan söz edilmektedir.¹⁹² Bir süre Kûfe'de de bulunan İbn Edhem, ardından Şam'a giderek orada vefat etmiştir.¹⁹³ Nitekim kendi ifadesine göre yalnızca helâl lokma ile yetinmek amacıyla yerleştiği Şam'da 24 yıl kadar kalmıştır.¹⁹⁴ Kuşeyrî de *er-Risâle*'de İbrâhim b. Edhem'in zühd hayatına dair özellikle geçimini kendi eliyle sağladığına ve helâl lokma hususunda üstün ve takvâlı bir kimse olduğuna vurgu yapmaktadır. Ancak İbrahim b. Edhem'in hadisçiliğinden söz etmemekte, sûfîlik yönü üzerinde kısaca durup biyografisini sonlandırmaktadır.¹⁹⁵

2. 1. 1. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Zühd hayatının yanı sıra hadis rivâyetiyle de ilgilendiği görülen İbrâhim b. Edhem, Ebû Hâzim (ö. 97/715 [?]), Ferve b. Mücâhid el-Lahmî (ö. 100/719), Katâde (ö. 117/735),¹⁹⁶ Ebû İshak es-Sebî (ö. 127/745), Mâlik b. Dînâr (ö. 131/748'den önce), İbrâhim b. Meymûn es-Saiğ (ö. 131/749), Atâ b. Aclân (ö. 131/749), Mansûr b. Mu'temir (ö. 132/750), Ebân b. Ebû Ayyâş (141-150/758-768 arası), Saîd b. Merzubân (140/758'den sonra), A'meş (ö. 148/765), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Süfyan es-Sevrî, Ebû Sa'd

¹⁸⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 37. Ayrıca bu yılda vefat ettiğini nakledenler için bkz.: İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 282; Zehebî, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî Kütübü's-Sitte*, (thk: Muhammed Avvâme), Cidde: Dâru'l-Kıble, 1992, I, 208; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, I, 271.

¹⁸⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 27; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 240; İbnü'l-Verdî, *Târihu İbnü'l-Verdî*, I, 191.

¹⁹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 135.

¹⁹¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 31; İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, Dimaşk: Dâru'l-fikr, 1984-1989, IV, 19; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 30.

¹⁹² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 30; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 31.

¹⁹³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 240.

¹⁹⁴ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, VII, 390.

¹⁹⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 32-33.

¹⁹⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 240.

Minhâl (ö. ?), Şakîk el-Belhî (ö. 194/810) gibi pek çok âlimden hadis rivâyet etmiştir.¹⁹⁷ Kendisinden de Evzâî (ö. 157/774),¹⁹⁸ Süfyân es-Sevrî, Damra b. Rabîa (ö. 182/798), Abdurrahman b. Dahhâk (ö. ?), Ebû İshâk İbrâhim el-Fezârî (ö. 188/804 [?]), Ebû Haleveyh (ö. ?), Şakîk el-Belhî ve Bakıyye b. Velîd (ö. 197/812) gibi isimler hadis almıştır.¹⁹⁹ Hucvîrî (ö. 465/1072 [?]) ayrıca onun Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ile de görüştüğünü ve ondan ilim tahsil ettiğini söylemektedir.²⁰⁰ Abdullah b. Mübârek de İbrâhim b. Edhem'in de aralarında bulunduğu altmış kişilik bir grupla ilim öğrenmek için Horasan'dan ayrıldıklarını nakletmiş ve bu yolculukta sadece kendisinin ilim elde edebildiğini belirtmiştir.²⁰¹

İbrâhim b. Edhem her ne kadar hadis âlimlerinden rivâyetlerini dinleme imkânı bulsa da zühd hayatını tercih etmesinin hadisçiliğine ve hadis rivâyetine yaklaşımına etkisi merak konusudur. İbrâhim b. Edhem'in hadis âlimleriyle aralarında geçen bazı konuşmaları, kendisinin bir zâhid olarak hadis rivâyetine bakış açısını anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu minvalde İbrâhim b. Edhem'in hadis âlimleri arasından Süfyân es-Sevrî ile yakın ilişkisine değinmek gerekir.

Tabakât kitaplarından elde edilen bilgilerde İbrâhim b. Edhem ile Süfyân es-Sevrî arasında samimi bir ilişkinin bulunduğu ve aynı meclislerde bir araya geldikleri,²⁰² böyle zamanlarda Süfyân es-Sevrî'nin İbrâhim b. Edhem'le konuşmalarında daha dikkatli davrandığı nakledilmektedir.²⁰³ Yine bir araya geldikleri bir günde Süfyân'ın İbrâhim b. Edhem'e hadis ehli gibi hadis nakline yanaşmaması sebebiyle serzenişte bulunduğu, İbrâhim b. Edhem'in ise kendisine “Sen kendini haddesenâ ve huddisnâ ile meşhur ettin” şeklinde karşılık verdiği söylenir.²⁰⁴ Bu rivâyet, bir sûfî olan İbrâhim b. Edhem'in, hadis rivâyetinde “şöhret”in getireceği riyâ tehlikesine işaret ettiğini ve bunu nefsi için bir sorun olarak gördüğünü vurgulaması bakımından önemlidir. Ancak bu husus İbrâhim b. Edhem'in hadis âlimlerine karşı olduğu ve hadis rivâyeti ile meşguliyeti küçümsediği

¹⁹⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, Haydârabad: Dâru'l-meârifî'l-osmâniyye, 1973, VI, 24; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 240; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, VI, 277; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 28; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, VII, 387; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, X, 44.

¹⁹⁸ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, VII, 387.

¹⁹⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 24; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 28; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X, 44.

²⁰⁰ Hucvîrî, *Keşfu'l-mahcub*, I, 314.

²⁰¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 369.

²⁰² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 31; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 30.

²⁰³ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 27.

²⁰⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 33-34.

anlamına da gelmemektedir. Burada İbrâhim b. Edhem'in asıl endişesi, kişinin hem hadis rivâyetinde liyâkati hem de dini hassasiyet ve meziyetlerini koruyabilmesi ve geliştirebilmesi noktasındadır. Nitekim Süfyân es-Sevrî ile aralarında geçen bir başka olay da İbrâhim b. Edhem'in sufi meşrebini yansıtır niteliktedir: Süfyân es-Sevrî Remle'ye –ya da Beytü'l-Makdis'e- geldiğinde İbrâhim b. Edhem Süfyân'a haber gönderir ve “Gel, bize hadis rivâyet et” der. Bunun üzerine İbrâhim b. Edhem'in yanında bulunanlar şaşırarak “Bunun için onu buraya kadar çağırıyor musun?” diye çıkışılar. İbrâhim ise “Ben bunu onun tevâzusunu ölçmek için yaptım” şeklinde karşılık verir. Süfyân ise bu çağrıya uyarak gelmiş ve kendisine hadis rivâyet etmiştir.²⁰⁵ Bu örnekte görüldüğü üzere İbrâhim b. Edhem'in amacı yalnızca hadis rivâyeti elde etmek değil, aynı zamanda Süfyân'ı tevâzu konusunda sınamaktır. Ancak Süfyân'ın kendisine hadis rivâyet etmeyi kabul etmesi de İbrâhim b. Edhem'i hadis talebi konusunda yadırgamadığına bir işarettir.

İbrâhim b. Edhem'in bir zâhid olarak hadis rivâyeti sırasındaki tavrına işaret eden bir rivâyete göre, bazı âlimlerle hadis müzakeresi yaptıkları sırada İbrâhim b. Edhem sessizce beklemiş, nitekim sıra kendisine geldiğinde “haddesenâ Mansur” demiş, ancak meclisten kalkana kadar tek bir kelime etmemiştir. Aşabından bazıları İbn Edhem'in bu davranışını tenkit etmeye kalkınca o, “Ben halen bu meclisin kalbimde bırakacağı zarardan korkuyorum” diyerek bu davranışının sebebini izâh etmiştir.²⁰⁶ Dolayısıyla İbrâhim b. Edhem'in az hadis rivâyetinde bulunmasının sebeplerinden birinin riyâ endişesi olduğu da anlaşılmaktadır.

İbrâhim b. Edhem'in az hadis rivâyet etmesinin sebeplerinden bir diğeri “öğrendikleriyle amel etme isteği”dir. Nitekim muhaddislerden İsa b. Âsım'ın (ö. 110/729) İbrâhim b. Edhem'e “Niçin hadis talep etmiyorsun” diye sorduğu, buna karşılık İbn Edhem'den “Hadis rivâyetinden yüz çevirdiğim için ya da zühhd etmek için hadis talep etmiyorum değilim. Ancak bir hadis duyduğumda onunla amel etmek isterim, bu hal bana öyle galip gelir ki hadis meclislerinde oturmak bana sevimli görünmez” şeklinde bir cevap aldığı kaydedilir.²⁰⁷ Her ne kadar İbrâhim b. Edhem bu isteğinin zühhd için olmadığını düşünse de tasavvufî düşüncelerine bakıldığında özellikle “amel etme”

²⁰⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 367.

²⁰⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 135.

²⁰⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 33.

hususunda oldukça titiz olan bu zâhidin söz konusu hadis rivâyetleri olduğunda, bu düşüncesinin bir yansıması olarak hadis rivâyetinden çekindiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İbrâhim b. Edhem'in öğrendikleriyle amel etme konusundaki endişesinin az hadis rivâyet etmesinin nedenlerinden biri olduğu ve tercih ettiği zühd hayatının da bu düşüncesini desteklediği söylenebilir. Bu hususa işaret eden İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) İbrâhim b. Edhem'le ilgili "zühdle meşguliyeti kendisini hadis rivâyetinden alıkoydu" şeklindeki yorumu bu kanıyı desteklemektedir.²⁰⁸

İbrâhim b. Edhem'in zühd hayatının hadis rivâyetine etkisi yaşadığı dönemde âlimlerin dikkatini çekmiştir. İbn Edhem'in hayatıyla ilgili nakledilen bilgiler arasında kendisine "Neden hadis rivâyetini terkettin" diye sorulduğu, buna karşılık "Üç şeyle meşguliyetim beni hadis rivâyetinden alıkoydu: nimetlere şükretmek, günahlardan istiğfar etmek, ölüm için hazırlanmak" şeklinde cevap verdiği ve ardından haykırarak bayıldığı, bu olaya şahit olan insanların ise hâtiften "Benimle evliyamın arasına girmeyin" şeklinde bir ses duydukları ile ilgili haberler zikredilmektedir.²⁰⁹

Sonuç olarak İbrâhim b. Edhem, bir sûfinin hem hadisle meşguliyetinin mümkün olduğunu hem de bazı zâhidâne hassasiyetler nedeniyle bu meşguliyetin belli bir çerçevede kalacağını kendi şahsında örneklendiren biri olarak görünmektedir. Kendisinin hadis ilmine karşı saygı, muhabbeti ve ilgisiyle birlikte zühd hayatını tercih etmesinin doğal bir sonucu olarak riyâ korkusu ve öğrendikleri ile amel etme isteği, hadis rivâyetine karşı şahsî bir çekince taşımasına neden olmuştur. Buna karşın İbrâhim b. Edhem hem zühd hayatı hem de hadisle meşguliyeti bakımından önde gelen hadis âlimlerinin ilgisini çekmiştir. Örneğin İmam Buhârî'nin, hakkında herhangi bir cerh-ta'dîl hükmü belirtmemekle birlikte İbrâhim b. Edhem'in nisbesi ile ilgili bazı bilgiler aktarması, en azından İbrâhim b. Edhem ile ilgilendiğini gösterir.²¹⁰ Hadis ilmindeki durumundan bahsetmemesine karşın Süfyan es-Sevrî İbn Edhem hakkında "İbrâhim b. Edhem, İbrâhim Halîlu'r-Rahmân'a (a.s) benzerdi, eğer Resûlullah'ın ashabından olsaydı, onların arasında dahi üstün mertebeli kimselerden biri olurdu" şeklinde bir iltifatta

²⁰⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 240. Aynı yorum İbn Hallikân tarafından da nakledilmiştir, bkz.: İbn Hallikân, *Veşeyâtü'l-âyyân*, I, 32.

²⁰⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 135.

²¹⁰ Buhârî onun hakkında şu bilgiyi kaydeder: "Kuteybe, İbrâhim b. Edhem'in Kufe'de iken Temîmî, Şam'da iken İclî nisbesiyle bilindiğini söyledi." bkz.: İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Haydârabad: Matbaatü dairetü'l-meârifî'n-nizâmiyye, 1325/1907, I, 102-103.

bulunmuştur.²¹¹ Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14) ise İbrâhim b. Edhem'in hadisçiliğiyle ilgilenmiş ve İbnü'l-Mübârek'e İbrâhim b. Edhem'in hangi hocalardan hadis aldığını sormuştu. İbnü'l-Mübârekse cevaben İbn Edhem hakkında "birçok kimseden hadis işitti, faziletli bir kimseydi" demiştir.²¹² Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî (ö. 277/890) de İbrâhim b. Edhem'in seçkin ve fazilet sahibi kimselerden olduğunu kaydetmektedir.²¹³

Hadis âlimlerinin İbrâhim b. Edhem'le ilgili naklettiği bilgiler arasında hadis ilmindeki durumuna ilişkin daha açık bilgiler de yer almaktadır. Örneğin önde gelen cerh-ta'dîl âlimlerinden Ali b. Medînî (ö. 234/848-49) onu "sika ve insanların en âbidiydi" şeklinde tanımaktadır.²¹⁴ Nesâî (ö. 303/915) de İbn Edhem'i "sika, me'mûn, zâhidlerden biridir" şeklinde nitelemektedir.²¹⁵ Sülemî ise onunla ilgili Dârekutnî'nin cerh-ta'dîl hükmünü aktararak "Dârekutnî'ye onun hadis ilmindeki durumunu sordum, bana 'Eğer kendisinden hadis nakleden kimse sika ise o, sâhihu'l-hadistir'dedi" şeklinde önemli bir bilgi kaydeder.²¹⁶ Nitekim Zehebî bu bilgiyi destekleyecek şekilde Dârekutnî'nin İbrâhim b. Edhem'i sika kabul ettiğini ayrıca zikretmiştir.²¹⁷ Yine önde gelen cerh-ta'dîl âlimlerinden Yahyâ b. Maîn İbrâhim b. Edhem hakkında "âbid, sika"²¹⁸ demiş, İbn Numeyr (ö. 234/849)²¹⁹ ve İclî²²⁰ de onun için "sika" hükmünü vermişlerdir. İbn Hibbân (ö. 354/965) ise İbrâhim b. Edhem'in ismini *es-Sikât*'ta zikretmekle yetinmiştir.²²¹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbrâhim b. Edhem'le ilgili "sadûk" hükmü zikreden âlim ise İbn Hacer'dir.²²²

²¹¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 32.

²¹² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 32.

²¹³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 102.

²¹⁴ Ali b. Medînî, *Suâlat-ü İbn Ebû Şeybe li'bni'l-Medînî*, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1404/1983, s. 121.

²¹⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 28.

²¹⁶ Sülemî, *Suâlatü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*, (thk: Said b. Abdillâh el-Hümeyyid - Halid b. Abdurrahman Cüraysî, Riyad: Mektebetül melik fehd, 1427/2006, s. 92.

²¹⁷ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, VII, 396.

²¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 102-103.

²¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 103.

²²⁰ İclî, *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-duafâ ve zikri mezâhibihim ve ahhâbihim*, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985, I, 400.

²²¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 24.

²²² İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, Suriye: Dârü'r-reşîd, 1986, s. 87. Her ne kadar "sadûk" lafzının güvenilir veya zayıf râvîler için kullanıldığı bilinse de İbn Hacer'in bu lafzı "güvenilir râvîler" için kullandığı tespit edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz.: Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, 2. Baskı, İstanbul: İFAV, 2015, s. 127-130.

Hadis kitaplarında İbrâhim b. Edhem'in bazı hadis nakillerine yer verildiği görülmektedir. Örneğin Buhârî *Kitâbü'l-Edeb*'de ondan bir rivâyet nakletmektedir.²²³ Tirmizî de *Sünen*'in "Tahâret" bölümünde kendisinden ta'lik olarak bir hadis rivâyeti kaydeder.²²⁴ Dârekutnî *Sünen*'inde "Mest Üzerine Mesh Etmek" başlığı altında İbn Edhem'in bir rivâyetine yer verir.²²⁵ Ebû Hâtim de *İlelü'l-hadîs*'inde Bakıyye (b. Velîd)-İbrâhim b. Edhem kanalıyla merfû olarak nakledilen bir hadis ile ilgili yorumda bulunur ve yalnızca "Bu hadis Zebbân b. Fâid kanalıyla gelmiştir" der.²²⁶ Dârimî *Sünen*'de "Âlimleri Örnek Almak" başlığı altında kendisinden bir hadis nakletmektedir.²²⁷ Ahmed b. Hanbel ise *Kitâbü'z-Zühd*'de İbrâhim b. Edhem'e yer vermektedir.²²⁸ Bunların dışında Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr* ve *el-Mu'cemu'l-evsat*'ta ikişer rivâyetine yer verilirken²²⁹ *el-Mu'cemü's-sağîr*'de bir rivâyeti yer almaktadır.²³⁰ Beyhakî ise *es-Sünenü'l-kübrâ*'da²³¹ İbn Edhem'in üç rivâyetini kaydeder. Ayrıca Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr* eserinde de İbn Edhem'in bir hadis rivâyeti bulunmaktadır.²³²

2. 1. 2. Dâvud et-Tâî (ö. 165/781 [?])

2. 1. 2. 1. Hayatı ve Zühde İlişkisi

Dâvud et-Tâî'nin tam ismi Ebû Süleymân Dâvûd b. Nusayr'dır.²³³ Doğum yılı tam olarak bilinmese de Zehebî 100/719 küsur yıllarından birinde doğmuş olduğunu belirtir.²³⁴ Halife Mehdî döneminde Bağdat'a gelen Dâvud et-Tâî daha sonra Kûfe'ye dönmüş ve orada vefat etmiştir.²³⁵ Vefat yılı ile ilgili de belirsizlik bulunan Dâvud et-Tâî'nin

²²³ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, 1989, s. 428-429.

²²⁴ Tirmizî, *Sünen*, (thk: Ahmed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâki, İbrâhim Atve), 2. Baskı, Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975, "Tahâret", 70 (No. 94).

²²⁵ Dârekutnî, *Sünen*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2004, I, 357 (No: 748).

²²⁶ İbn Ebû Hâtim, *İlelü'l-hadîs*. b.y.: el-Metâbia'l-hımdî, 2006, VI, 138, 2296.

²²⁷ Dârimî, *Sünen*, Riyad: Dâru'l-muğnî, 2000, "İlim", 24 (No. 226).

²²⁸ Ebû Davûd, *Kitâbü'z-Zühd*, Kahire: Dâru'l-mişkât, 1993, I, 109, 350.

²²⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 359; XX, 189; a.mlf., *el-Mu'cemu'l-evsat*, IX, 104, 164.

²³⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-sağîr*, II, 250.

²³¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydârabad: Meclisü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1352-1355/1933-1936, I, 273, 274; VII, 264.

²³² Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1994, VI, 297.

²³³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X, 177; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 455.

²³⁴ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, VII, 422.

²³⁵ Hatûb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, IX, 311; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 279; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 459.

160/777,²³⁶ 162/779,²³⁷ 165/782²³⁸ ya da 166/783²³⁹ yıllarından birinde vefat ettiği düşünülmektedir. Rivâyetlere göre ölümüne sebep olan hastalık, bir gece cehennemle ilgili bir ayeti tekrar tekrar okuması sonucu ayetten çok etkilenmesiyle âriz olmuştur.²⁴⁰

Hayatının bir döneminde hadis dinleyen Dâvud et-Tâî, fıkıh, nahiv ve tarih (eyyâmü'n-nâs) ilmi ile de meşgul olmuştur.²⁴¹ “İnsanların en fasîh konuşanı ve en iyi arapça bileni” olarak temayüz etmiş,²⁴² aynı zamanda fakîh olup Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) öğrencilerinden biri olarak tanınmıştır.²⁴³ Diğer yandan “re'y ashâbının önde gelen âlimlerinden biri” olarak kabul görmüştür.²⁴⁴ Ancak daha sonra Dâvud et-Tâî'nin ibâdete yönelerek tüm meşguliyetlerini bıraktığı ve bu dönemden itibaren zühd ile ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.²⁴⁵ Zehebî'nin “imâm, fakîh, kudve, zâhid” ve “evliyâlardan biri” sıfatları ile tavsif ettiği Dâvud et-Tâî²⁴⁶ yine Zehebî tarafından “Kûfe'ye onun gibisi gelmemiştir” sözleriyle methedilmektedir.²⁴⁷

Dâvud et-Tâî'nin sufiler arasında zühd ve salâh bakımından eşi benzerinin olmadığı söylenmiştir.²⁴⁸ Fakirâne bir yaşamı tercih eden Dâvud'un yirmi yıl boyunca sadece üç yüz dirhemle geçindiği bilinmektedir.²⁴⁹ Zühd yaşantısında kanaat sahibi olmanın yanı sıra az konuşma ve uzlet gibi hususları benimsediği anlaşılmaktadır. Nitekim Dâvud et-Tâî bir gün Ebû Hanîfe'nin meclisindeyken eline geçirdiği bir taşı orada bulunanlardan birine atmıştı. Bu davranıştan rahatsız olan Ebû Hanîfe kendisine “Senin dilin de elin de fazla uzadı” şeklinde ikazda bulunmuştur. Bu tepkiden çok etkilenen Dâvud et-Tâî'nin bir sene boyunca mecliste hiç konuşmadığı ve uzlete çekildiği

²³⁶ Zehebî, *el-İber*, I, 183; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 460.

²³⁷ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, X, 184.

²³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, IX, 319; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut: Dârü Sâdır, 1968, VI, 367; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, X, 184.

²³⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, IX, 319; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 282; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 201.

²⁴⁰ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, X, 182; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 461; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 202-203; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, X, 182.

²⁴¹ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Meârif*, 2. Baskı, Kahire: Hey'etü'l-mısriyyeti'l-âhmedîye, 1992, s. 515; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 367.

²⁴² Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, X, 179; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, VII, 424.

²⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 221.

²⁴⁴ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, X, 177.

²⁴⁵ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 515; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 279; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, X, 177.

²⁴⁶ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, VII, 422.

²⁴⁷ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, VII, 425.

²⁴⁸ Zehebî, *el-İber*, I, 183.

²⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 279; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 457.

nakledilir.²⁵⁰ Nitekim bu davranışının arka planında nefsinin suskunlukla imtihan etmek ve uzlete ehil olup olmadığını denemek düşüncesinin etkisi olmuştur.²⁵¹

Dâvud et-Tâî'nin zühd yoluna girmesi ile ilgili çeşitli menkıbelere yer verilmektedir. Bu menkıbeler arasında Ebû Hanîfe'nin bir sohbet esnasında Dâvud'a "Ey Ebû Süleymân, edeb kısmını tahkim ettik" dediği, "O halde geriye ne kaldı?" şeklinde mukabelede bulunan Dâvud'un Ebû Hanîfe'den "Amel etmek!" şeklinde karşılık alması nedeniyle oldukça etkilenecek uzlete çekilmeye karar verdiği söylenir.²⁵²

Dâvud et-Tâî'nin zühd yolunda Basralı zâhid Habîb el-A'cemî (ö. 130/747-48 [?]) eliyle hırka giydiği²⁵³ rivâyet edilmişse de Zehebî, Dâvud'un Basra'ya, Habîb'in de Kûfe'ye gitmediğini göz önünde bulundurarak bu bilgiyi isabetli bulmamaktadır. Yine her ne kadar Ma'rûf el-Kerhî'nin Dâvud'un mürîdi olduğu ifade edilse de Zehebî bu iki sûfî arasında bir görüşme olmadığını belirtir.²⁵⁴ Önde gelen sûfilerden İbrâhim b. Edhem ve Fudayl b. İyâz ile arkadaşlık ettiği ifade edilen Dâvud et-Tâî'nin²⁵⁵ Habîb er-Râî'nin (ö. ?) mürîdi olduğu da nakledilmektedir.²⁵⁶

2. 1. 2. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Dâvud et-Tâî'nin zühd hayatının yanı sıra hadis ilmiyle de meşgul olduğu bilinmektedir. Abdülmelik b. Umeyr (ö. 133/751), Habîb b. Ebû 'Amra (ö. 142/760), Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760), Hişâm b. 'Urve (ö. 146/763)²⁵⁷ A'meş, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ (ö. 148/766)²⁵⁸ gibi önemli muhaddislerden hadis dinleme imkânı bulan Dâvud et-Tâî'nin kendisinden de hadis hâfızı İbn Uleyye (ö. 193/809), Şu'ayb b. Harb (ö. 196/812), Veki' b. Cerrâh (ö. 197/812), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Muâviye b. Hafs (ö. 201

²⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, IX, 311; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X, 178; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, VII, 423; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 456; Abdullah es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Beyrut: Dârü ihyâi't-türâsi'l-arabî, 2000, XIII, 313.

²⁵¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X, 178.

²⁵² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 49; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, (thk. Muhammed Edîb el-Câdir), Dımaşk: Dârü'l-mektebî, 1430/2009, s. 283-284.

²⁵³ Hırka giymek, tasavvuf dilinde tarîkate girmeye hak kazanan müridin tasavvuf yoluna kabul edilmesi anlamına gelmektedir, bkz.: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, "Hırka Giydirmek", s. 353-354. Zehebî'nin "lebsi'l-hırka" şeklindeki söz konusu aktarımı, ilgili dönemde de bu geleneğin vârolduğunu göstermektedir.

²⁵⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X, 184.

²⁵⁵ Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 283.

²⁵⁶ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 321; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 283.

²⁵⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 455.

²⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 278.

ya da 210/817 ya da 826), Mus'ab b. Mikdâm (ö. 203/819), İshâk b. Mansûr b. Selûl (ö. 204/820), Ebû Nuaym Fadl b. Dukeyn (ö. 218/833) gibi isimler hadis rivâyet etmiştir.²⁵⁹

Bir zâhid olarak Dâvud et-Tâî'nin hadis rivâyetine bakış açısını ortaya koyması bakımından kaynaklarda zikredilen bazı rivâyetlere yer verilebilir. Veki''den nakledilen bir bilgiye göre bir keresinde Dâvud et-Tâî kendilerine hadis rivâyet etmesini isteyen kimselere “Her bir kelimemde hata yapıp yapmadığımda titizlenen bir grubun karşısında oturup durmamı mı istiyorsunuz”²⁶⁰ şeklinde bir cevap vermiştir. Yine Dâvud'un hadis rivâyetiyle ilgili çekincesini “Rahatım bunda değil, çocuklara hadis imlâ ettireyim, sonra hatalarımı dillendirsinler de yanımdan kalktıklarında biri “bunda hata etti”, diğeri “şunda yanıldı” mı desin! Benim rahatım bunda değil, başkasında olmayıp da bende olan bir şey görüyor musun?” şeklinde açıklamaktadır. Dolayısıyla Dâvud et-Tâî'nin hadis rivâyetinde gösterilmesi gereken titizliğe ve ehl-i hadîsin bu konudaki hassasiyetine işaret ettiği ve bu sebeplerden dolayı hadis rivâyetinden çekindiği söylenebilir. Bir başka rivâyette kendisine bir hadis sormak üzere gelen kimseye Dâvud'un “Beni bırak, ben nefsimden kurtulmaya çalışıyorum” şeklinde çıktığı dile getirilmektedir.²⁶¹ Bu rivâyetlerde hadis rivâyetinde çekimser olduğu hissedilen Dâvud et-Tâî'nin yine de hadis ilmine karşı topyekûn olumsuz bir tavır aldığı sonucuna ulaşmak mümkün değildir. Anlaşıldığı kadarıyla zühd hayatını tercih etmesi, onun hassasiyetlerini artırmakta, hadis rivâyetine karşı kendisini yine kendi tercihi neticesinde sınırlamasına yol açmaktadır. Örneğin Dâvud'un hadis müzakerelerinde bulunduğu kaydedilmiştir. Ancak Dâvud'un kendisiyle yirmi gece hadis müzakere ettiği birisine bir gün “Müzakere buraya kadar! Bundan sonra asla benimle müzakere etmeye gelme” demesi,²⁶² ilgili meşguliyetini sınırlı tutmaya yönelik bir isteği hatıra getirebilmektedir. Diğer yandan Dâvud'un bu tutumu, karşısındaki râvîyle ilgili farklı bir durumdan da kaynaklanmış olabilir. Dâvud'un bu davranış değişikliğine dair açık bir neden tespit edilememiş olsa da bir sûfî olarak yirmi gece hadis müzakere faaliyeti içinde bulunmasının dikkat çekici olduğu söylenmelidir.

²⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 279; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 455-456; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X, 177; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, VII, 423.

²⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, IX, 312.

²⁶¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 356; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X, 177; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, VII, 423; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 457.

²⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 367.

Dâvud et-Tâî'nin zühd hayatını benimsedikten sonra kendisini tamamen ibâdete vermesiyle kitaplarını Fırat nehrine atması, zühd anlayışının ilim hayatına tesirini görebilmek adına önemli bir olaydır.²⁶³ Çeşitli ilimlerle meşgul olan Dâvud et-Tâî'nin yok ettiği kitapların içeriğine dair net bir bilgi görülemese de hadis ilmi ile ilgilendiği düşünüldüğünde imhâ ettiği telifler içinde yazdığı hadislerin de bulunmasının ihtimal dâhilinde olduğu söylenebilir. Bu olayı nakledenler arasında yer alan Dâvud et-Tâî'nin hadis talebelerinden İbn Uyeyne, hocasının bu davranışını aktarırken “Dâvud et-Tâî Ebû Hanîfe'nin meclislerinde bulunurdu. Daha sonra kitaplarını alıp Fırat nehrine attı ve ibâdete yönelerek uzlete çekildi”²⁶⁴ şeklinde bir kayıt düşmektedir. Bu ifadeler dikkate alındığında imhâ edilen kitaplar arasında en azından fıkıhla ilgili aldığı notlarının bulunma ihtimalinin yüksek olduğu akla gelmektedir.

Hadis âlimlerinin Dâvud et-Tâî hakkındaki ifadelerine bakıldığında, öğrencisi İbn Uyeyne dışında önemli hadis âlimlerinden Süfyân es-Sevrî ve Abdullah b. Mübârek'in de kendisini methettiği görülmektedir. Süfyân es-Sevrî'nin Dâvud için “o işinde titizdi” dediği,²⁶⁵ İbnü'l-Mübârek'in de onun hâlini takdir ettiği bilinmektedir.²⁶⁶

Dâvud et-Tâî'nin her ne kadar zühd hayatını merkeze almış olsa da hadis ilmiyle de meşgul olmuştur. Hadis ilmindeki durumu ile ilgili görüşlere bakılacak olursa önemli hadis münekkitlerinden Yahyâ b. Maîn'in Dâvud hakkında “sika” ifadesini kullandığı görülecektir.²⁶⁷ Zehebî de *el-Kâşif* isimli eserinde onun için “sika” ifadesini kullanırken²⁶⁸ *Mîzânü'l-itidâl*'de ise “tartışmasız o sikadır” demektedir.²⁶⁹ İbn Hacer de Dâvud et-Tâî'nin “sika” olduğunu düşünmektedir.²⁷⁰ İbn Hibbân *es-Sikât*'ta hal tercümesini kısaca özetlemekle iktifa etmekte ancak hakkında açıkça bir hüküm belirtmemektedir.²⁷¹ Nitekim Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361) bu hususa işaret ederek

²⁶³ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, X, 178; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 455.

²⁶⁴ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, X, 177-178.

²⁶⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 336; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, VII, 423.

²⁶⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 336.

²⁶⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 456.

²⁶⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 382.

²⁶⁹ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, Beyrut: Dâru'l-mârif, 1963, II, 21.

²⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 200.

²⁷¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 282.

“İbn Hibbân onu *es-Sikât* ravileri arasında zikretmiş ve hadislerini tahrir etmiştir, Hâkim en-Nîsâbü’rî de aynı şekilde ondan rivâyet etmiştir” şeklinde bir bilgi verir.²⁷²

Güvenilir bir râvî olduğu anlaşılan Dâvud et-Tâî’nin bazı rivâyetlerinin meşhur hadis kitaplarında yer aldığı görülmektedir. Nitekim Dâvud et-Tâî’nin *Kütüb-i Sitte* içerisinde Nesâî’nin *Sünen*’inde beş rivâyeti bulunmaktadır.²⁷³ *Kütüb-i Sitte* dışında da İbn Hibbân’ın *Sahîh*’inde beş,²⁷⁴ Hâkim’im *Müstedrek*’inde bir,²⁷⁵ Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-kebîr*’inde beş,²⁷⁶ *el-Mu‘cemü’s-sağîr*’de bir,²⁷⁷ *el-Mu‘cemü’l-evsat*’da ise bilgisayar programı aracılığıyla tespit edilebildiği kadarıyla 27 hadis rivâyeti nakledilmektedir.²⁷⁸ Bunların yanı sıra Bezzâr’ın (ö. 292/905) *Müsned*’inde²⁷⁹ bir rivâyeti zikredilmiştir. Ayrıca Mizzî’nin (ö. 742/ 1341) Ebû Davud’dan naklettiği bir bilgiye göre Süfyân b. Uyeyne’nin Dâvud et-Tâî’den bir, İbn Uleyye’nin ise rivâyet ettiği dokuz hadis bulunmaktadır.²⁸⁰

2. 1. 3. Fudayl b. İyâz (ö. 187/803)

2. 1. 3. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

Fudayl’ın tam ismi Ebû Alî Fudayl b. İyâz b. Mes‘ûd b. Bişr et-Temîmî el-Yerbû‘î dir.²⁸¹ Semerkand’da doğduğu, Horasan’ın Ebîverd kasabasında yetiştiği bilinmektedir.²⁸² Yaşı ilerlediğinde Kûfe’ye gelmiş, daha sonra Mekke’ye giderek hayatının sonuna kadar

²⁷² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, (thk. Âdil b. Muhammed – Üsâme b. İbrâhim), Kâhire: Fâruk el-Hadîsiyye, 2001, IV, 266.

²⁷³ Nesâî, *Sünen (Süğrâ)*, (thk. Abdülfettah Ebû Ğudde), 2. Baskı, Halep: Mektebü’l-matbûâtî’l-islâmiyye, 1986, “İftitâh”, 74; “Menâsiki’l-hac”, 207; “Cihâd”, 48 (3195); “Vesâyâ”, 2; “Kasâme ve’l-kûd”, 40-41.

²⁷⁴ İbn Hibbân, *Sahîh*, 2. Baskı, Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1993, I, 292; IV, 164; VI, 247; VIII, 48-49, 181.

²⁷⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 232.

²⁷⁶ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, II, 298, 341; V, 178; XVII, 215, 217.

²⁷⁷ Taberânî, *el-Mu‘cemü’s-sağîr*, I, 81.

²⁷⁸ Bu sayı “Câmiu Hâdimi’l-Harameyn” adlı hadis programının verilerine dayanarak tespit edilmiştir, bkz.: <https://sunnah.alifta.gov.sa/ViewHadith.aspx?RawyID=1881&BooksIDs=13&HadithDisplayType=ByRwah> (Erişim: 11. 01. 21). Bazı rivayetlerde Dâvud et-Tâî’nin ismi açıkça zikredilmek yerine isnâdlarda “ve bihi” şeklinde önceki isnâda atıfla zikredilmiş olması, bu noktada bizi ilgili programın verilerini kullanmanın daha isabetli olduğu kaanatine sevk etmiştir. Dâvud et-Tâî’nin bazı hadisleri için ayrıca bkz.: Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, II, 200-201.

²⁷⁹ Bezzâr, *Müsned*, Medine: Mektebetü’l-ulûm ve’l-hikem – Beyrut: Müessesetü ulûmi’l-Kur’ân, 1988-2009, X, 391.

²⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VIII, 459.

²⁸¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIII, 281-282; Sülemî, *Tabakâtü’s-sûfiyye*, s. 22.

²⁸² Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, VIII, 422; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 362; Sülemî, *Tabakâtü’s-sûfiyye*, s. 22.

burada kalmıştır.²⁸³ Kûfe’de iken bir süre Ebû Hanîfe ile yakın ilişki içinde olmuş ve kendisinden ilim tahsil etme fırsatı bulmuştur.²⁸⁴

Zehebî’nin “*imâm, kudve, sebt, şeyhu’l-islâm*”²⁸⁵ ve “*imâm, rabbânî, samedî, kânit, kebirü’ş-şe’n*”²⁸⁶ kelimeleriyle tanıttığı Fudayl, yine Zehebî’ye göre kadrinin yüce olduğu konusunda görüş birliği bulunan zâhid bir kimsedir.²⁸⁷ *Kutûblardan biri*²⁸⁸ olarak tanıtılan Fudayl²⁸⁹ için zâhid, *abdâl* ve *ehl-i tarîkten*²⁹⁰ biri ifadeleri de kullanılmaktadır.

Kuşeyrî *er-Risâle*’de onun Serahs ile Ebîver arasında yol kesen biri iken, âşık olduğu cariyeyi görmek için bir duvara tırmandığı sırada duyduğu ayetlerden etkilenerek tevbe edip tasavvuf yoluna girdiğinden söz etmektedir.²⁹¹ Kaynaklarda ibâdetle çokça meşgul olduğu, güzel ve tane tane Kur’an okuduğu,²⁹² Kur’an okurken gözlerinin yaşla dolduğu,²⁹³ özellikle takvâ hususunda akla gelen ilk isimlerden olduğu kaydedilmektedir.²⁹⁴ Nitekim Ebû Nuaym *Hilye*’de onun menkıbelerine genişçe yer vererek kendisinin daimi bir hüznü, çokça tefekküre gark olduğunu dile getirmiş, mânevî hallerinden ve verâsının yüceliğinden bahseden rivâyet ve hikâyeleri uzun uzadıya nakletmiştir.²⁹⁵ Şerîk b. Abdullah en-Nehâî (ö. 177/794) onu “her toplumda döneminin hücceti/önderi sayılabilecek birisi bulunur, işte Fudayl da bu asrın hüccetidir” sözleriyle methetmektedir.²⁹⁶

Fudayl’ın zühd anlayışına bakıldığında daha çok havf ve hüznü odaklı bir tasavvufî hâli ön planda tuttuğu,²⁹⁷ az konuşmayı ilke edinip çokça amel edilmesini

²⁸³ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 511.

²⁸⁴ Hucvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, I, 308.

²⁸⁵ Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, VIII, 421-422.

²⁸⁶ Zehebî, *Tezkiratü’l-huffâz*, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1998, I, 180.

²⁸⁷ Zehebî, *Mizân*, III, 361.

²⁸⁸ Kelime anlamı “değirmen taşının mili” olan kutb kelimesi tasavvufta “en büyük velî”, “her zaman âlemde Allâh’ın nazar kıldığı yer olan tek kişi” anlamında kullanılmaktadır, bkz.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 221.

²⁸⁹ İbnü’l-Mulakkîn, *Tabakâtü’l-evliyâ*, s. 266.

²⁹⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, IV, 47; Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, VIII, 425. Ehl-i tarîk ifadesi tarîkate giren, şeyhe bağlanan kimseler için kullanılmaktadır. bkz.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 119.

²⁹¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 36. Nitekim bu kıssa tabakât kitaplarında da zikredilmektedir, bkz.: Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, VIII, 423; İbnü’l-Mulakkîn, *Tabakâtü’l-evliyâ*, s. 266; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VIII, 298.

²⁹² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 199.

²⁹³ Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, VIII, 425.

²⁹⁴ Zehebî, *Tezkiratü’l-huffâz*, I, 180.

²⁹⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 84-139.

²⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VIII, 295.

²⁹⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 88-89.

savunduğu,²⁹⁸ kulun kalp selameti için gözyaşı dökmesini gerektiğini,²⁹⁹ yine az yemenin ve az uyumanın³⁰⁰ önemi üzerinde durduğu görülmektedir. Bu sıfatları hâiz olduğundan olsa gerek önde gelen hadis âlimi Abdullah b. Mübârek, Fudayl ile ilgili kendi hissiyatını dile getirerek “Fudayl’a baktığımda içimdeki hüznün yenilenir ve kalbime otururdu” demektedir.³⁰¹ Ayrıca İbnü’l-Mübârek ona hikmet dolu lisânı ve ilmi kendisine fayda veren kimselerden biri olması nedeniyle iltifatta bulunmuştur.³⁰²

2. 1. 3. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Fudayl b. İyâz’ın önde gelen zâhidlerden olmasının yanı sıra hadis rivâyetiyle de meşgul olduğu görülmektedir. Kendisinin Kûfe’de iken Safvân b. Süleym (ö. 124 ya da 132/742 ya da 750), Mansûr b. Mu‘temir, Atâ b. Sâib (ö. 136/753), Eş’as b. Sevvâr (ö. 136/753-4), Leys b. Ebû Süleym (ö. 138-148/756-766 arası), Ebû İshâk eş-Şeybânî (ö. 138/756), Humeyd et-Tavîl, Abdurrahman b. Ebû Leylâ (ö. 148/766), Süleyman A‘meş, Ca‘fer es-Sâdık (ö. 148/765) gibi pek çok âlimden hadis yazdığı bilinmektedir.³⁰³ Yine hadis hocaları arasında Ebân b. Ebû Ayyâş, İsmâil b. Ebû Hâlid (ö. 146/764), Muhammed b. Aclân (ö. 148/765) ve Süfyan es-Sevrî gibi tanınmış hadis âlimleri de zikredilmektedir.³⁰⁴ Bu isimlerin dışında Kûfe ve Hicaz âlimlerinden de hadis dinlediği kaydedilmiştir.³⁰⁵ Kendisinden Abdullah b. Mübârek, İbn Vehb (ö. 197/813), Yahya el-Kattân (ö. 198/813), Abdurrahman b. Mehdî, Süfyan b. Uyeyne, el-Esmâî (ö. ?), İmam Şâfiî (ö. 204/820), Abdurrezzâk es-San‘ânî (ö. 211/826-27), Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî (ö. 226/841), Müsedded (ö. 228/843), Kuteybe b. Saîd gibi aralarında önde gelen hadis âlimlerinin ve İbrâhim b. Beşşâr (ö. 230/845)’ın yanı sıra³⁰⁶ Bişr el-Hâfî (ö. 227/841), Serî es-Sakatî³⁰⁷ gibi aralarında önde gelen sûfîlerin de bulunduğu bir topluluk hadis rivâyet etmiştir.

Her ne kadar doğrudan açık bir hüküm belirtilmese de bazı rivâyetler Fudayl’ın hadis rivâyetinde önemli bir konuma hâiz olduğunu gösterir. Örneğin Ebû Ammâr’ın

²⁹⁸ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 98.

²⁹⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 99.

³⁰⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-sûfiyye*, s. 13.

³⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VIII, 296-297.

³⁰² Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, VIII, 425.

³⁰³ Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, VIII, 422; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VIII, 294.

³⁰⁴ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXIII, 282.

³⁰⁵ Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, VIII, 422.

³⁰⁶ Mizzî bu râvînin İbrâhim b. Edhem’in hizmetçisi olduğunu söyler, bkz.: Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXIII, 283.

³⁰⁷ Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, VIII, 422.

Hüseyin b. İdrîs'e "Keşke Fudayl sana bildiği hadisleri rivâyet etseydi" demesi üzerine Hüseyin b. İdrîs Ebû Ammâr'a "Onun hadislerini hüccet olarak görüyor musun?" şeklindeki bir soru yöneltmiştir. Ebû Ammâr bu soruya "Subhânallah! (Nasıl görünmez!)" şeklinde bir cevap vererek hayretini ifade etmiştir.³⁰⁸ Soruyu soran kimsenin Fudayl'ın hadis rivâyetlerinin durumunu merak etmesi olağan bir râvî-rivâyet sorgulamasının bir sonucu olabileceğini akla getirdiği gibi Fudayl'ın zühdle temâyüz etmesi nedeniyle hadislerine karşı temkinli bir tutum sergileyen bir râvînin merakı olarak da okunabilir. Ancak bu rivâyetle ilgili daha detaylı bilgilerin bulunamamış olması, bu ihtimallerle ilgili kesin bir yargıya ulaşılmasını engellemektedir. Bununla birlikte ilgili soru ve cevabın en azından Fudayl'ın dikkat çekecek derecede hadis rivâyeti ile meşgul olduğuna ve hadis rivâyetlerinin değeri konusunda Fudayl'ın yaşadığı dönemde olumlu bir intibâya sahip olduğuna işaret ettiği söylenebilir.

Öte yandan hadis âlimlerinin Fudayl b. İyâz'ın rivâyetleriyle ilgilendiği, onun hakkında cerh-ta'dîl lafızları zikretmelerinden de anlaşılmaktadır. Örneğin hadis âlimlerinden İclî Fudayl'la ilgili "Kûfelidir, sika, ibâdete son derece düşkün, sâlih bir kimsedir" yorumunda bulunmuş,³⁰⁹ Süfyân b. Uyeyne Fudayl için "sika" demiştir.³¹⁰ *Tabakât* müellifi İbn Sa'd da bu minvalde Fudayl için "sika, sebt, âbid, takvâ sahibi, faziletli bir kimseydi, çokça hadis rivâyet ederdi" ifadelerini kullanmıştır.³¹¹ Ebû Hâtim ise Fudayl için "sadûk" ifadesini kullanır.³¹² Nesâî de Fudayl'ın "sika, me'mûn, sâlih bir kimse" olduğunu belirtmektedir.³¹³ Yine kendisi hakkında açıkça sika hükmünü zikretmeye de İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ta Fudayl'ın kısaca biyografisine yer vermesi dikkat çekmektedir.³¹⁴ Fudayl'ın hadisçiliğine dair bir yorumda bulunanlardan biri de Dârekutnî'dir. Sülemî Darekutnî'ye Fudayl b. İyâz'ın hadis ilmindeki durumunu sormuş, Dârekutnî de onun sika olduğunu ifade etmiştir.³¹⁵

Müteakaddim dönem âlimlerinin kanaatlerine ek olarak Fudayl'ı sika kabul eden âlimlerden biri de Zehebî'dir. Zehebî Fudayl hakkında "sebt [âlim]lerden, sika olduğuna

³⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 295.

³⁰⁹ İclî, *es-Sikât*, II, 207.

³¹⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1952, VII, 73; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 295.

³¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1968, V, 500.

³¹² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 73.

³¹³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 295.

³¹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 315.

³¹⁵ Sülemî, *Suâlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*, s. 261-262.

dair ittifak edilmiş biridir” şeklinde bir yorumda bulunmuştur.³¹⁶ Üstelik Zehebî yalnızca Fudayl’a sika demekle yetinmemiş, kendisini cerheden Kutbe b. Alâ’ya³¹⁷ (ö. 211 veya 220/827 veya 835) karşı da onu müdafaa etmiştir. Ahmed b. Ebû Hayseme’nin (ö. 279 veya 297/893 veya 910) Fudayl hakkında “Kutbe b. Alâ ‘Fudayl’ın hadisini terkettim; çünkü o bu hadislerle Osman’ı (r.a) küçük düşürüyordu’ derdi” şeklindeki nakline sert bir biçimde karşı çıkan Zehebî, “Kutbe de kim! Kutbe kim ki Fudayl’ı cerh ediyor, asıl kendisi helak olmuş biridir!” yorumunu yapar ve bu cerh ifadesini yok sayar.³¹⁸

Fudayl’ın hadis ilminde sika olduğunu düşünen âlimlerin yanı sıra hadis rivâyetinde zabtı hakkında farklı izahlarda bulunan âlimler de mevcuttur. Bunların başında cerh-ta’dîl ilminin en önemli isimlerinden Abdurrahman b. Mehdî gelmektedir. İbnü’l-Mehdî onun hakkında “Sâlih bir kimsedir; ancak hadis ilminde hâfız değildi” ifadelerine yer verir.³¹⁹ Osmân b. Ebû Şeybe (ö. 239/853) de Fudayl için “sika, sadûktu; ancak hüccet değil” açıklamasını yapmaktadır.³²⁰

Fudayl b. İyâz’ın hakkında verilen cerh-ta’dîl değerlendirmeleri çoğunlukla sika olduğu kanaatinde birleşmekle birlikte İbnü’l-Mübârek ve Osmân b. Ebû Şeybe gibi âlimlerin onun hakkında “hâfız değildi” ya da “hüccet değildi” şeklindeki ifadeleri, kendisinin bazı zabt kusurları bulunduğuna işaret sayılabilir. Abdurrahman b. Mehdî’nin “hâfız” hükmünü rivâyetlerini alma hususunda ihtilaf bulunmayan râvîler için kullandığı dikkate alındığında³²¹ bu ifadeyle Fudayl b. İyâz’ı hadis âlimleri arasında güvenilirlik bakımından ilk sırada görmediği anlaşılmaktadır.³²² Bu durum Fudayl’ın asıl ilgisinin zühd hayatını yaşamak üzerine olduğunu düşünüldüğünde garip karşılanmayacaktır. Nitekim bu hususa dikkat çeken ve kendisini *Sikât*’ında zikretmesine rağmen hakkında

³¹⁶ Zehebî, *Mîzân*, III, 361; a.mlf., *el-Kâşif*, II, 124. Sebt terimi hadis ilminde râvinin güvenilir, rivayetlerinin sağlam olduğuna dair bir ta’dîl lafzıdır. bkz.: Müctebâ Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı. Ankara: TDV Yayınları, 2018, s. 353-354.

³¹⁷ Kutbe b. el-Alâ, Buhârî’nin zayıf râvîler arasına kaydettiği, Ebû Hâtim’in “hadisleri yazılır; ancak delil olarak kullanılmaz” dediği bir râvîdir, bkz.: İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 141. İmâm Buhârî Kutbe’nin hadis ilminde kâvî olmadığını belirtmiştir, bkz.: İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzan*, (thk: Ebû Gudde), Lübnan: Dâru’l-beşâirî’l-İslamiyye, 2002, VI, 396; Zehebî, *el-Kâmil*, VII, 181.

³¹⁸ Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*, III, 361.

³¹⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 73.

³²⁰ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi’s-sikât*, (thk. Subhi es-Sâmerâî), Kuveyt: Dâru’s-Selefiyye, 1984, s. 249; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VIII, 296.

³²¹ Ahmet Yücel, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 2. Baskı. İstanbul: İFAV, 2014, s. 118.

³²² Güvenilir râvîler hakkında kullanılan “hâfız” ifadesiyle “rivayetlerini ezberleyen, rivayetlerinde güvenilir râvîlere muhalefet etmeyen ve telkin kabul etmeyen râvîler” kastedilmektedir, bkz.: Yücel, *Hadis Istılahları*, s. 131.

sarîh bir hüküm belirtmeyen İbn Hibbân, Fudayl için şunları söylemektedir: “Kûfe’de hadis yazdı, daha sonra Mekke’ye gelerek burada şiddetli bir nefis terbiyesiyle, daim bir takvâ hali üzerine, çokça havf ve gözyaşı dökmekle invizaya çekilip dünyadan el etek çekerek ölünceye dek yaşadı.”³²³

Fudayl b. İyâz’ın zâhid kişiliğin hadis rivâyetine etkisini incelemek adına bazı rivâyetlere değinmek yerinde olacaktır. Örneğin İshak b. İbrâhim et-Taberî (ö. ?) Fudayl’ın durumunu şu cümlelerle özetler: “Hadisi sahihti (sahîhu’l-hadîs), doğru sözlüydü, hadis rivâyetinde oldukça çekingendi; hadis rivâyet etmek nefisine çok ağır gelirdi. Öyle ki Fudayl bana ‘Benden dirhem istemen sana hadis rivâyet etmemi istemenden daha sevimli gelir’ derdi.”³²⁴ Yine Fudayl’ın İshâk’a böyle söylediği bir gün İshak ona “Bana bende olmayan -işime yarayacak- rivâyetleri nakletmen bana dinarlar saçmandan daha sevimli/ hayırlı gelir” şeklinde karşılık vermiş, Fudayl ise “Şüphesiz sen meftunsun, keşke duyduklarınla amel etsen! Süleyman b. Mihran’ın [A‘meş] ‘Eğer önüne gelen yemeği yerken ondan bir lokma alır kenara koyar, sonra yeni bir lokma alır onu da kenara atarsan ne zaman doycaksın’ dediğini işittim” şeklinde onu uyarmıştır.³²⁵ Fudayl’ın İbrâhim’e verdiği örnekte açıkça vurguladığı husus, hadislerle amel etmenin çokça hadis rivâyet ederek doymamaktan daha hayırlı olduğudur. Bu düşünce Fudayl’ın zâhidâne bakış açısı ile de uyumludur. Zira Fudayl’ın zâhid meşrebi kendisinin hadis ilminden tamamen uzaklaşmasına sebep olmasa da bildiği hadislerin tamamını aktarmasını yahut daha fazla hadis toplamak iştihasına kapılmasını engellemiş görünmektedir. Yine de İbn Sa’d’ın onun hadis rivâyetleriyle ilgili “çokça hadis rivâyet ederdi”³²⁶ şeklindeki yargısına ve hadis ilmindeki hocalarının ve talebelerinin kuvvetine bakılırsa Fudayl’ın bir zâhid olarak hadis ilmiyle azımsanmayacak ölçüde meşgul olduğu söylenebilir. Bu hususu dile getiren ilk dönem sūfî tabakât müelliflerinden Hucvîrî “(Fudayl’ın) ehl-i hadis arasında âli isnâdlı ve makbûl rivâyetleri vardı” şeklinde verdiği bilgi de bu kanıyı destekler.³²⁷

³²³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 315.

³²⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 86-87; İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, VIII, 296.

³²⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 86-87. Bu diyalog Zehebî tarafından benzeri şekilde nakledilmektedir. Ancak Zehebî bu bilgiyi “Keşke bildiğin hadislerle amel etsen, duymadıklarınla ilgili de çaba içinde olurdun” şeklinde ek bir cümle ile kaydetmektedir. Bkz.: Zehebî, *Siyerü’l-âlemi’n-nübelâ*, VIII, 425.

³²⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, V, 500.

³²⁷ Hucvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, I, 308.

Fudayl b. İyâz'ın Süfyân es-Sevrî ile hadis müzakeresi için bir araya geldiği bilinmektedir. Nitekim bu mecliste Süfyân, müzakere sırasında ağlamaya başlar ve Fudayl'a dönerek bu meclisin kendilerine bereket ve rahmet olmasını temenni ettiğini söyler. Fudayl'ın cevabı ise, zühd ahlâkını yansıtır niteliktedir: “Bu meclisin bize zararı olmasından daha çok korkarım”. Bu cevaba şaşırان Süfyân, bunun nedenini sorduğunda Fudayl ona müzakere sırasında karşılıklı olarak en sağlam hadisleri rivâyet etme gayretinde olduklarını hatırlatır ve “ben senin için, sen de benim için süslenmiş oldun” der.³²⁸ Burada Fudayl'ın hadis rivâyet faaliyetini dünyevilikle ilişkilendirmesi kayda değerdir.

Her ne kadar Fudayl b. İyâz hadis rivâyetiyle meşgul olmuşsa da ashâb-ı hadis içinden bazı grupları eleştirmekten de geri durmamıştır. Nitekim bir gün Muhriz b. Avn (ö. 231/846) ile Mekke'de karşılaştığında “Ey Muhriz, sen de mi ashâbu'l-hadis ile birliktesin, Kur'an'a ne oldu? Vallahi Yemen'de Kur'an'ın bir harfi nâzil olsa onu öğrenmemiz için oraya kadar gitmemiz vacip olurdu, vallahi deve çobanı olup Allah'ın hoşnut olacağı bir hal üzerine bulunman, Allah'ın buğzedeceği bir halde olup da tavâf etmekten daha hayırlıdır.” şeklinde sitem etmiştir.³²⁹ Anlaşıldığı üzere Fudayl'ın eleştiri noktası nitelediği hadis grubunun sırf nakille meşgul olup öğrendikleri ile amel etmemeleri, Kur'an'ı Kerîm'i ikinci plana atacak derecede hadis rivâyeti peşinde koşmalarıdır. Dolayısıyla Fudayl her ne kadar hadis rivâyetiyle ilgilenmişse de Kur'an'ı ihmâl edecek boyutta hadis rivâyetiyle meşguliyeti de hoş görmemektedir. Nitekim onun hayat hikâyesi ve sözleri bir bütün olarak incelendiğinde hadis talebinin onun için amele mugâyir olmayacak bir ölçüde sevimli ve yakın geldiği, aksi uygulamalara karşı ise Fudayl'ın eleştirel bir tavır takındığı anlaşılır.

Fudayl'ın ashâb-ı hadîse yönelik eleştirileri, onları üstün bir konumda addetmesinden ve bazı davranışları onlara yakıştıramamasından da ileri gelmektedir. Nitekim bir gün ashâb-ı hadisten bir grupta karşılaştığında onlara yakıştıramadığı bazı

³²⁸ Muhammed b. Abdurrahmân b. Abbâs el-Bağdâdî el-Muhallîs, *el-Muhallîsyyât ve eczâ uhrâ li-Ebî Tâhir el-Muhallîs*, (thk. Nebîl Sa'düddîn Cerrâr), 2. Baskı, Katar- Vizâratü'l-evkâf ve's-suûni'l-İslâmiyye, 2011 – Kuveyt: Dârü'n-nevâdir, III, 114.

³²⁹ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, VIII, 427.

hasletler görmüş ve “Peygamberin vârisleri, böyle mi olacaktınız!” diyerek serzenişte bulunmuştur.³³⁰

Sonuç olarak bazı hadis âlimlerinin kendisini zabt yönünden eleştirmesine karşın Fudayl’ın hadis ilminde güvenilir kabul edildiğini ve adâlet cihetinden hakkında herhangi bir eleştiride bulunulmadığını ifade etmek gerekir. Üstelik Fudayl’ın hadisçiliğine dair oluşan bu müsbet kanaatler, Fudayl’ın rivâyetlerinin önemli hadis kaynaklarında yer alması ile sonuçlanmıştır. Zira Fudayl b. İyâz’ın *Kütüb-i Sitte* içerisinde Buhârî’nin *Sahîh*’inde iki,³³¹ Müslim’in *Sahîh*’inde sekiz,³³² Ebû Dâvud’un (ö. 275/889) *Sünen*’inde bir,³³³ Tirmizî’nin *Sünen*’inde dört³³⁴ ve Nesâî’nin *Sünen*’inde 10³³⁵ hadis rivâyetinin bulunduğu görülmektedir. Fudayl’ın rivâyetlerinin İbn Mâce (ö. 273/887) dışında *Kütüb-i Sitte* içerisinde beş kitapta yer alması dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra tespit edilebildiği kadarıyla Nesâî *es-Sünenü’l-kübrâ*’sında Fudayl’ın 30 rivâyetine daha yer vermektedir.³³⁶ *Kütüb-i Sitte*’ye ek olarak zikredilen üç kitapla birlikte *Kütüb-i Tis’a* içerisinde addedilen Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde üç,³³⁷ Dârimî’nin *Müsned*’inde ise Fudayl’ın altı rivâyeti³³⁸ yer almaktadır.

Zikredilen kitaplara ek olarak bilgisayar programı aracılığıyla yapılan taramalarda Fudayl’ın hadis rivâyetlerinin diğer hadis kaynaklarında da yer aldığı tespit edilmiştir. Buradan hareketle –*Kütüb-i Sitte* de dâhil olmak üzere- Fudayl’ın hadis kaynaklarında

³³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü ashâbi’l-hadîs*, (thk. Mehmet Said Hatiboğlu), Ankara: Dârü ihyâi’s-sünneti’n-nebeviyye, t.y., s. 45.

³³¹ Buhârî, *Sahîhü’l-Buhârî*, Dimaşk: Dârü’l-feyhâ – Dârü’l-menhel nâşirûn, 2017, “Tevhid”, 13 (No. 7397), 19 (No. 7414).

³³² Müslim, *Sahîh*, Beyrut: Dârü’l-kütübü’l-ilmiyye, 1991, “Salât”, (No. 422); “Mesâcid ve mevâdii’s-salât”, (No. 572), (No. 602); “Zekât”, (No. 1024); “Fedâil”, (No. 2327); “Sıfeti’l-kıyâmeti ve’l-cenneti ve’n-nâr”, (No. 2786), (No. 2821). Ayrıca müslim Mukaddimesinde de isnâdın önemi ile ilgili İbn Sirin’in “İsnad dindendir, dininizi kimden aldığınıza bakınız” sözünü rivayet edenler arasında Fudayl’ı da zikreder, bkz.: Müslim, *Sahîh*, “Mukaddime”, (No. 7), I, 14.

³³³ Ebû Dâvud, *Sünen*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit), Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, t.y., “Edeb”, Bâbü fî hakkî’l-mulûk, (No. 5166).

³³⁴ Tirmizî, *Sünen*, “Sıfeti Cehennem”, 2 (No. 2575); “İlim”, 19 (No. 2685); “Fedâilü’l-Kur’ân”, 9 (No. 2892); “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 41 (No. 3239).

³³⁵ Nesâî, *Sünen*, “İmâmet”, 3 (No. 780); “İmâmet”, 28 (No. 816); “Sehv”, 16 (No. 1209); “İftitâh”, 88 (No. 1027); “Sehv”, 25 (No. 1243); “Sehv”, 43 (No. 1279); “Menâsiki’l-hac”, 4 (No. 2627); “Vesâyâ”, 1 (No. 3615); “Sayd ve’z-zebâih”, 4 (No. 4267); “Hayz ve’l-istihâza”, 61 (No. 388).

³³⁶ bkz.: Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2001, I, 292, 306, 418, 432; II, 30, 40, 52, 68, 150; III, 392 vd.

³³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, b.y.: Cem’iyyeti’l-Meknizi’l-İslâmî - Dârü’l-minhâc, 2010, II, 751, 948; VIII, 4235.

³³⁸ Dârimî, *Sünen*, “Mukaddime”, 31 (No. 325).

yer alan rivâyetlerinin toplam sayısının 295'e ulaştığı görülmektedir.³³⁹ Bu rivâyetlerin yukarıda bahsi geçen kitaplar dışında hadis kaynaklarına göre dağılımı ise şöyledir: Fudayl'ın Saîd b. Mansûr'un (ö. 227/842) *Müsned*'inde 25, İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde ve Hâkim'in *Müstedrek*'inde altışar rivâyeti yer alırken İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde üç, Dârekutnî'nin *Sünen*'inde dokuz, Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde 12, İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde 29 hadis rivâyeti bulunur. Bunların dışında Ebû Dâvud'un *Merâsil*'inde bir,³⁴⁰ Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında 16, Bezzâr'ın *Müsned*'inde ise dört, Humeydî'nin *Müsned*'inde beş, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin (ö. 307/919) *Müsned*'inde dört, Abd b. Humeyd'in (ö. 249/863-64) *Müsned*'inde 10,³⁴¹ Tirmizî'nin *Şemâilü'l-Muhammediyye* eserinde bir, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde 44, *el-Mu'cemü's-sağîr*'inde iki, *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında 18, Ziyâüddin el-Makdisî'nin (ö. 643/1246) *el-Ehâdisü'l-muhtâra* eserinde sekiz rivâyeti tespit edilmektedir. Bunların yanı sıra Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu meâni'l-âsâr* kitabında beş,³⁴² *Şerhu müşkili'l-âsâr* eserinde ise Fudayl'ın yedi rivâyeti³⁴³ yer alır. İbn Hacer ise sekiz önemli müsned eserine zevâid olarak kaydettiği rivâyetleri bir araya getirdiği *el-Metâlibü'l-âliye*'de Fudayl'ın 15 rivâyetine yer vermektedir.³⁴⁴

³³⁹ Bu sayı Câmiu Hâdimi'l-hameyn isimli hadis programı ile tespit edilmiştir. "Câmiu Hâdimi Hameyn eş-Şerîfeyn", <https://sunnah.alifta.gov.sa/ViewRwah.aspx> (Erişim. 31. 12. 2020).

³⁴⁰ Ebû Dâvud, *el-Merâsîl*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1998, s. 145.

³⁴¹ Abd b. Humeyd'in asıl eseri *el-Müsnedü'l-kebîr* olarak tespit edilse de eser günümüze ulaşmamış, ancak müellif tarafından eser üzerine yapılan bir muhtasar çalışmasına ait bazı cüzler günümüze intikal edebilmiştir. *el-Müntehab min müsnedi Abd b. Humeyd* ismiyle eserin Mustafa el-Advî'nin tahkîki ile yayınlanmış bir nüshası da bulunmaktadır.

³⁴² Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1994, I, 237, 485; II, 82, 178, 182.

³⁴³ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, I, 360; II, 313; IV, 370; VI, 366; X, 313; XIV, 200; XV, 225.

³⁴⁴ bkz.: Câmiu Hâdimi Hameyn eş-Şerîfeyn Programı, "Fudayl b. İyâd", *Merviyâtuhû fî müttünî'l-kütüb* <https://sunnah.alifta.gov.sa/ViewHadith.aspx?RawyID=5116&BooksIDs=1,2,27,11,10,25,24,5,2,3,4,9,30,17,18,8,20,23,29,19,26,16,15,28,31,33,12,13,14,32&HadithDisplayType=ByRwah> (Erişim. 31. 12. 2020).

2. 1. 4. Ebû Süleyman ed-Dârânî (ö. 215/830)

2. 1. 4. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

Tam ismi Ebû Süleymân Abdurrahmân b. Ahmed b. Atıyye el-Ansî ed-Dârânî'dir.³⁴⁵ Aslen Vâsıtlı olduğu nakledilen Dârânî'nin³⁴⁶ Arap asıllı olduğu da ifade edilmiştir.³⁴⁷ Dımaşk'ın güneyindeki Dâreyyâ³⁴⁸ ya da Dârân³⁴⁹ köyünde Zehebî'nin verdiği bilgiye göre 140/758 yılı civarında doğan Ebû Süleyman,³⁵⁰ bir süre için Bağdat'ta bulunmuş, ancak daha sonra Şam'a geri dönmüş ve doğduğu köyde vefat etmiştir.³⁵¹ Hayatının büyük bir kısmını Dımaşk'te geçirmiştir.³⁵² Talebesi Ahmed b. Ebü'l Havâri'den 205/821 yılında³⁵³ vefat ettiği nakledilse de Sülemî ve Kuşeyrî gibi isimler vefat yılını 215/830 olarak kaydeder.³⁵⁴ Bazı rivâyetlerdeyse 204/820³⁵⁵ ya da 235/850 yılları vefat yılı olarak zikredilmektedir.³⁵⁶

Ebû Süleymân ed-Dârânî zamanının en önde gelen Şam âlimlerinden ve zâhidlerinden olup³⁵⁷ mutasavvıfların büyükleri arasında sayılmaktadır.³⁵⁸ İbnü'l-

³⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XI, 523; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 131. Bazı kaynaklar ismini Abdurrahman b. Ahmed olarak kaydeder ancak "kendisine Abdurrahman b. Atıyye'de denmiştir" ya da "kendisine İbn Asker el-Ansî de denmiştir" şeklinde farklı künye verir, bkz.: Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, X, 182; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXXIV, 122.

³⁴⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 214; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXXIV, 122; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XVIII, 60; Muhammed b. Şâkir el-Kutubî, *Fevâtü'l-vefeyât*, Beyrut: Dârü Sâdır, 1973-1974, II, 265.

³⁴⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXXIV, 123; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XV, 252.

³⁴⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, s. 75; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 255, 259; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 271; Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut: Dârü'l-alem li'l-malâyîn, 2002, III, 294; İsmâil b. Muhammed el-İsfahânî, *Siyerü's-selefi's-sâlihîn*, (thk. Kerem b. Hilmî b. Ferhât b. Ahmed), Riyad: Dârü'r-râye, 1999, s. 1028.

³⁴⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerat*, III, 29.

³⁵⁰ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, X, 182; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XV, 252.

³⁵¹ İbnü'l-Esîr *el-Kâmil*, V, 565; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 294.

³⁵² İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXXIV, 123; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 214.

³⁵³ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 2. Baskı, Beyrut: Dârü Sâdır, 1995, II, 431; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 106; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, X, 186; a.mlf., *el-İber*, I, 272; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XV, 243; Yâfii, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 23; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, 146.

³⁵⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, s. 75; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 57. Ayrıca bkz.: Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 10; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, X, 186; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 386; İbnü'l-İmâd, *Şezerat*, III, 28; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 293. Vefat yılını 205/821 olarak kaydeden İbnü'l-Cevzî, Dârânî'nin 215/830 yılında vefat ettiği bilgisini doğru olmadığı görüşündedir, bkz.: İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, 146.

³⁵⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 259.

³⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 259; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, II, 431.

³⁵⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 106; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 271.

³⁵⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 294.

Mulakkîn Dârânî'yi tanıtmak için “*evtâd* ve kutûblardan biridir”³⁵⁹ ifadelerini kullanırken³⁶⁰ İbnü'l-İmâd onun hakkında “zâhid, kudve” ve “abdâllardan biri” demiştir.³⁶¹ Özellikle takvâ hususunda üstünlüğüyle bilinen Dârânî'nin tasavvuf ve mevâiz hususlarında kıymetli sözleri bulunmaktadır.³⁶² Tasavvufa dair sözleri çoğunlukla önde gelen talebesi Ahmed b. Ebü'l Havârî (ö. 246/860) tarafından nakledilmiştir.³⁶³ Kendisinin riyazet hususunda çok hassas olduğu, özellikle açlıkla kendisini çokça sınadığı için “bündârü'l-câiîn/açların önderi” olarak bilindiği söylenir.³⁶⁴ Dârânî, kendisinden bazı kerametlerinin ve sıradışı hallerin sâdır olduğu³⁶⁵ ve bazı işari yorumlarda da bulunduğu kaydedilen sûfîlerdendir.³⁶⁶

Tasavvufi hallerine bakılacak olursa, Dârânî'nin nefse muhalefet etmeyi, şehvî duygulardan arınmayı, recâdan önce havfın gerekliliğini vurguladığı ve kalbin safâsına son derece önem verdiği anlaşılmaktadır.³⁶⁷ Nitekim zâhidlerin sûf giymeleri ile ilgili düşünceleri safâ anlayışını yansıtmaktadır. Ona göre kalbinde şehvî duygular kalmayan kişi zühdü bilinsin diye sûf giyebilir; ancak hakiki anlamda zâhid olmayan kişi sûflara sarılıp sarmalansa da zâhid değildir. Ona göre bu ümmetin en hayırlıları, Ebû Bekir ve ashabı gibi pamuk giyenlerdir, zühdle tanınmak için sûf giyenlerin ise değeri yoktur.³⁶⁸ Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin zühd anlayışında verâ önceliklidir.³⁶⁹ Nitekim bu anlayış, zühd tanımına da etki etmiş görülmektedir. Dârânî, yaşadığı dönemde özellikle Irak'da sûfîler tarafından çeşitli zühd tanımlarının yapıldığını haber vermekte ve dönemin tasavvuf anlayışını şu şekilde resmetmektedir:

³⁵⁹ Kelime anlamı “direkler” olan *evtâd*, *veted* kelimesinin çoğulu olup tasavvufi bir terim olarak veliler silsilesi içinde zikredilen bir zümredir. *Evtâdın*, Hz. İdris, Hz. İlyâs, Hz. İsa ve Hz. Hızır'a nâib olan ve âlemin dört yönünü koruyan zâtlar olduğu ifade edilmektedir. bkz.: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, “*Evtâd*”, s. 257.

³⁶⁰ İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 386.

³⁶¹ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 28.

³⁶² Zehebî, *el-İber*, I, 272; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 23; III, 28.

³⁶³ Haûb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XI, 523.

³⁶⁴ Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 295.

³⁶⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 29; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu 'z-zâhire*, II, 179.

³⁶⁶ Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 295.

³⁶⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 76, 79; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 58; Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 324; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 131; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 29; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 256; Yâfîi, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 23.

³⁶⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 258.

³⁶⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 257.

Zühd konusunda Irak ehli ile farklılaştık, onlardan bazıları zühdü insanlardan uzaklaşmak olarak tanımlarken bazıları da zühdü şehvetleri terketmeyi, bazılarıysa tokluğu terketmeyi savunmaktaydı. Herbirinin sözü diğerinden gariptir. Bense zühdün kişiyi (seni) Allah'tan uzaklaştıracak her türlü şeyi terk etmek olduğu görüşündeyim.³⁷⁰

2. 1. 4. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Ebû Süleyman ed-Dârânî her ne kadar riyazet ve zühd anlayışı ile öne çıksa da hadis rivâyeti ile meşgul olan sûfîler arasında yer almaktadır.³⁷¹ Nitekim hadis aldığı hocalar arasında Abdülvahid b. Zeyd el-Basrî (ö. 151-160/768-777 arası), er-Rabi' b. Sabîh (ö. 160/777), Süfyân es-Sevrî,³⁷² Ca'fer b. Hayyân Ebü'l-Eşheb el-Utâridî (ö. 162/779), Alkame b. Suveyd (ö. ?), Sâlih b. Abdilcelîl (ö. ?),³⁷³ İbrâhim b. Edhem'in de arkadaşı Ali b. Hasen b. Ebü'r-Rabi' (ö. ?)³⁷⁴ ve Irak ehlinde çok sayıda âlimin bulunduğu bilinmektedir.³⁷⁵ Kendisinden de önde gelen talebesi Ahmed b. Ebü'l-Havârî, Kâsım b. Osman el-Cûî (ö. 248/862) ve bazı Şam âlimleri ile³⁷⁶ Hâşim b. Hâlid (ö. ?), Humeyd b. Hişâm el-Ansî (ö. 271-280 arası/ 885-894 arası), İshâk b. Abdülmü'min ed-Dımaşkî (ö. ?), Abdülaziz b. Umeyr (ö. ?) ve kendisi de bir zâhid olan İbrâhim b. Eyyûb el-Hûrânî (ö. 238/853)³⁷⁷ gibi isimler hadis rivâyet etmiştir.

Hadis ilmindeki durumu ile ilgili kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla hakkında genel bir cerh-ta'dîl ifadesi kullanan tek âlim İbn Hacer'dir. İbn Hacer, isim benzerliğinden dolayı Dârânî ile karıştırılmaması adına onu muhaddis Abdurrahman b. Süleyman b. Ebû Cevn el-Ansî'den (ö. 191-200/807-816 arası) ayırdıktan sonra Ebû Süleyman ed-Dârânî hakkında “sika” ifadesini kullanır. Bununla birlikte rivâyetleri hakkında “sadece bir müsned hadisi bulunmaktadır, ancak zühd hususunda çokça sözü nakledilmektedir” notunu düşer.³⁷⁸ Nitekim Dârânî'nin rivâyetleri ile ilgili aynı husus Hatib el-Bağdâdî tarafından “Bir hadisi dışında başka müsned hadisini bilmiyorum”

³⁷⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 258.

³⁷¹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 75.

³⁷² Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, X, 182; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 255.

³⁷³ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, X, 182.

³⁷⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXXIV, 122.

³⁷⁵ Kasım b. Kutluboğa, *es-Sikât min men lem yaka' fî Kütübi's-Sitte*, Yemen: Merkezü'n-Nu'man, 2011, VI, s. 221; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 271.

³⁷⁶ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VI, s. 221-222; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 271.

³⁷⁷ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, X, 182.

³⁷⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 342.

şeklinde ifade edilmektedir.³⁷⁹ İbn Hibbân da Dârânî'yi *es-Sikât*'da zikretmekte ve hakkında “zamanının en faziletli ve âbid kimselerindendi, Şam hakının en hayırlılarından ve zâhidlerindendi, kendisine müracaatı gerektirecek fazla müsned rivâyeti yoktur” ifadelerini kullanmaktadır.³⁸⁰ İbn Ebû Hâtim ise *el-Cerh ve't-ta'dîl* eserinde İbn Hibbân'ın sözlerini tekrar eder ve Dârânî hakkında açıkça bir cerh-ta'dîl ifadesi kullanmaz.³⁸¹ Dârânî'nin hadis rivâyetlerinin azlığına ve bu rivâyetlerin hadis ilmindeki güvenilirlik derecelerine dair bu yorum İbn Hibbân ve İbn Ebû Hâtim'in yanı sıra İbn Hacer ve Kâsım b. Kutluboğa'nın da ortak kanaatleri ile “Kendisine dönmeyi gerektirecek pek fazla müsned hadis rivâyeti yoktur” şeklinde özetlenmektedir.³⁸² Ebû Süleyman ed-Dârânî hakkında hadis âlimlerinden İbn Hacer dışında herhangi bir âlimin cerh-ta'dîl ifadesi kullanmaması ise dikkat çekicidir.

Ebû Nuaym *Hilyetü'l-evliyâ* isimli eserde Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin isnâdında yer aldığı “Kim Allah için tevâzu sahibi olursa Allah onun kadirini yüceltir” şeklindeki merfû bir rivâyete yer vermektedir. Ancak bu rivâyetin isnâdıyla ilgili “İbrâhim b. Edhem kanalıyla gelen bu hadis garîbtir, bu tarîki dışında da başka bir tarîkten gelmemiştir.” yorumunu yapar.³⁸³

Ebû Süleymân ed-Dârânî'nin bir sûfî olarak hadis rivâyetlerinin az olmasının nedenine işaret eder mahiyetteki açıklaması dikkat çekicidir. Hadis yazımına karşı o, şöyle demektedir: “Kim evlenir, hadis yazar yahut geçimini sağlama derdine düşerse dünyaya meyletmiş demektir.”³⁸⁴ Dolayısıyla Dârânî'nin zühd düşüncesinin hadis rivâyeti noktasında bir çekimser bir tutum sergilemesinde etkili olduğu düşünülebilir.

³⁷⁹ Haûb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XI, 523.

³⁸⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 377.

³⁸¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 214. Burada Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin Süfyân es-Sevrî'den hadis rivayet ettiği ifade edilmektedir.

³⁸² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 342; Kâsım b. Kutluboğa, *es-Sikât*, VI, 222.

³⁸³ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 46.

³⁸⁴ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, I, 269.

2. 1. 5. Bişr el-Hâfî (ö. 227/841)

2. 1. 5. 1. Hayatı ve Zühde İlişkisi

Bağdat zâhidlerinden³⁸⁵ biri olan Bişr'in tam ismi Ebû Nasr Bişr b. Hâris b. Abdîrrahmân b. Atâ b. Hilâl b. Mâhân b. Abdillâh el-Hâfî el-Mervezî'dir.³⁸⁶ Merv asıllı olup³⁸⁷ 150/767³⁸⁸ ya da 152/769³⁸⁹ yılında doğduğu, 226/841,³⁹⁰ 227/842³⁹¹ ya da 229/844³⁹² yıllarından birinde vefat ettiği kaydedilmektedir. Vefat yerinin Bağdat³⁹³ ya da Merv³⁹⁴ olduğu ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır.

Bişr el-Hâfî'nin muhaddis Ali b. Haşrem'in (ö. 256/870) amcasının oğlu olduğu söylenmektedir.³⁹⁵ Kuşeyrî'ye göre ise Ali b. Haşrem Bişr el-Hâfî'nin kızkardeşinin oğludur.³⁹⁶ Ancak bazı rivâyetlerde aksi şekilde kendisinin Ali b. Haşrem'in dayısı olduğu da kaydedilmektedir. Nitekim İbn Asâkir ve Mizzî'nin her iki rivâyete de yer vermesi, bu konuda net bir bilgi olmadığını îmâ etmektedir.³⁹⁷

Bişr b. Hâris el-Hâfî son derece takvâlı, diline hâkim, gıybetten uzak bir kimseydi.³⁹⁸ Zühd, verâ ve ibâdetle eşi benzerinin olmadığı ve parlak zekâsıyla temayüz ettiği söylenmiş, “güzel bir târikte, müstakim bir mezhep üzere, izzet-i nefis sahibi” olduğu ifade edilmiştir.³⁹⁹ Kendisini önde gelen zâhidlerle birlikte zikreden Ebû Abdullâh b. Cellâ (ö. 306/918) “İbâreler Zünnûn'da, işâretler Sehl [et-Tüsterî]'de, takvâ da Bişr b.

³⁸⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 297.

³⁸⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 39; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, X, 177; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 274-275; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, IV, 99-100.

³⁸⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 43; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, X, 179; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 275;

³⁸⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 297; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 275.

³⁸⁹ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, X, 496.

³⁹⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 275.

³⁹¹ Zehebî, *el-İber*, I, 313; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XVI, 111; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 298; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, X, 281; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 275.

³⁹² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 143.

³⁹³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 445.

³⁹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 275.

³⁹⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 40; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVI, 106.

³⁹⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 43.

³⁹⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, X, 180; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 100.

³⁹⁸ İbrâhim el-Harbî bu hususu şöyle dile getirmektedir: “Bağdat'ta Bişr b. Hâris kadar zeki, onun kadar diline hâkim kimse yoktur. Her bir saç telinde akıl vardı, 50 yıldır onun bir Müslüman arkasından gıybet yaptığına şahit olunmamıştır, akli Bağdat ehli arasında paylaştırılrsa hepsi akıllı olur, onun aklındansa bir şey eksilmezdi.” bkz.: Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, X, 472; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XVI, 109; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 106-107.

³⁹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VII, 545; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, X, 181; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 101.

Hâris'teydi" diyerek bu hususa dikkat çekmektedir.⁴⁰⁰ Tasavvuf yoluna girmesi ile ilgili anlatılan menkıbeye göre Bişr, bir gün yerde bulduğu üzerinde besmele yazılı bir kağıdı görünce "Allah'ım, yüce ismin yere atılmış!" diyerek kağıdı kirli yerden kaldırıp özenle temizlemiş, daha sonra ise bir rüya ile kendisine dünya ve ahirette saygınlık verileceği müjdelenmiştir.⁴⁰¹

Çıplak ayak yürüğünden dolayı kendisine "hâfî" nisbesi verilmiştir.⁴⁰² Anlatıldığına göre bir gün ayakkabısının (na'1) bağı kopunca tamir ettirmeye gitmiş, ayakkabıcı sitemkâr şekilde "İnsanlar üzerinde ne kadar da külfetiniz var!" dediği için elindeki ve ayağındakini atarak bir daha ayakkabı giymeyeceğine dair yemin etmiştir.⁴⁰³ Kuşeyrî'nin naklettiği bilgiye göre rüyasında Resûlulullah'ı (s.a) görmüş, Hz. Peygamber onun akrânları arasından sıyrılarak Allah katında makam elde etmesini sağlayan fiillerini "(Çünkü sen) sünnetime ittiba ettin, sâlihler hizmet ettin, din kardeşlerini uyardın, ashâbıma ve ehl-i beytime karşı muhabbet besledin, bunlar seni ebrârın mertebesine ulaştırdı" diyerek sıralamıştır. Nitekim Bişr'in hayat hikâyesine bakıldığında, tüm bu sıfatlarının yanı sıra nefse muhalefet etme düşüncesinin zühd hayatında son derece ağır bastığı görülmektedir. Bişr b. Hâris insanın ibâdetin lezzetine (halâvet) ulaşması için nefsi ile şehvetleri arasına demirden bir duvar örmesi gerektiğini düşünen bir sûfîdir.⁴⁰⁴ Nitekim bu düşünce onun hayatında hadis rivâyeti noktasındaki tavrına sirayet edecek kadar etkili olmuştur.

2. 1. 5. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Bişr üstün ahlâki vasıfları ile önde gelen zâhidlerden olmasının yanı sıra hayatının önemli bir bölümünde hadis tahsiliyle de meşgul olmuştur. Ancak daha sonra sûfilîğe yönelerek⁴⁰⁵ hadis rivâyetinden kaçındığı ifade edilmektedir.⁴⁰⁶ Nitekim ilim talebi için Mekke, Kûfe, Basra gibi beldelere gitmesi, pek çok hadis âliminden istifade edebilmesine

⁴⁰⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, X, 192.

⁴⁰¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 44; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVI, 112. Benzeri kıssa için bkz.: İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 298.

⁴⁰² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 298; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 275; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 103.

⁴⁰³ İbnü'l-Mulakkîn, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 275.

⁴⁰⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, X, 195; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVI, 109; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, X, 473.

⁴⁰⁵ Zehebî, *el-İber*, I, 313.

⁴⁰⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, X, 180; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 297.

de vesile olmuştur.⁴⁰⁷ Bişr'in hadis dinlediği âlimler arasında bu ilimde önde gelen isimlerden Şerîk b. Abdullah, İmâm Mâlik, Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Hâlit b. Abdullah et-Tahhân (ö. 179/795), Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798), İbrâhim b. Sa'd (ö. 183/799), Muâfâ b. İmrân, Abdullah b. Mübârek, Fudayl b. İyâz, Yahya b. Yemân (ö. 189/804-5), İsa b. Yûnus es-Sebî (ö. 187/803), Ali b. Müshir (ö. 189/805), Ebû'l-Ahvas (ö. ?) ve Ebû Bekr b. Ayyâş (ö. 193/809) gibi pek çok âlimi görmek mümkündür.⁴⁰⁸ Kendisinden de Züheyr b. Harb (ö. 234/849), Ahmed b. İbrâhim ed-Devrakî (ö. 242/857), Serî es-Sakatî, Ali b. Haşrem, Ebû Neşid künyesiyle bilinen Ebû Cafer Muhammed b. Harun el-Bağdâdî (ö. 258/872), Muhammed b. Yûsuf el-Cevherî (ö. 265/879), İbrâhim b. Hânî (ö. 265/879) ve İbrâhim b. İshak el-Harbî (ö. 285/879) gibi isimler hadis rivâyet etmiştir.⁴⁰⁹

Bişr'in zâhid kişiliğinin hadis rivâyetine bakış açısına etkisi, üzerinde durulması gereken hususlardan biridir. Yaşadığı dönemde önde gelen pek çok hadis âliminden semâi bulunmasına karşın Bişr'in hadis rivâyet sayısının azlığı dikkat çekicidir. Bu hususla ilgili İbnü'l-Cevzî'nin açıklamalarına bakılırsa Bişr'in hadis rivâyetlerinin sayıca azlığında “hadis rivâyetine iltifat etmemesi ve bu nedenle ondan az sayıda hadisin zabt edilerek nakledilmesi” etkili olmuştur.⁴¹⁰ Zira Bişr b. Hâris'in aslında çok sayıda hadis bildiği, ancak zühd hayatını tercih etmesinin bir neticesi olarak “nefse muhalefet etme” düşüncesiyle hareket ettiği ifade edilmiştir. Bu düşüncenin hadis rivâyetine yansımaları ise nefsinin hadis rivâyet etmenin şehvetinden alıkoymak isteyen Bişr'in hadis rivâyetine karşı çekimser davranmasında görülmektedir.⁴¹¹ Kaynaklarda bu hususa delâlet edecek rivâyetler mevcuttur. Örneğin bir keresinde Bişr b. Hâris'e “Hadis rivâyet etmez misin?” diye sorulmuş, kendisi “Nefsim hadis rivâyet etmek istiyor, ancak ben nefsim bir şeyi çok isterse onu terkederim” şeklinde cevap vermiştir.⁴¹² Nitekim Bişr'in “Hadis rivâyetini çokça arzuluyorum, eğer bu arzu benden giderse muhakkak hadis rivâyet ederim” sözünü

⁴⁰⁷ İbnü'l-Cevzî, *Sıfetu's-safve*, (thk. Hâlid Mustafâ Tartûsî), Beyrut: Darü'l-kütübi'l-arabî, 2012 s. 430.

⁴⁰⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, X, 177; İbnü'l-Cevzî, *Sıfetu's-safve*, s. 430; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 297; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 100; Zehebî, *el-İber*, I, 313; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XVI, 106; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, X, 469.

⁴⁰⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, X, 177; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 297; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 100-101; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVI, 106; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, X, 470.

⁴¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *Sıfetu's-safve*, s. 430.

⁴¹¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVI, 106.

⁴¹² İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, X, 185; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVI, 107; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, X, 470; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 104-105.

de bu minvalde değerlendirmek mümkündür.⁴¹³ Yine İshâk el-Harbî'nin Bîşr'den naklettiğine göre de Bîşr, “Hadisle meşgul olmak ölüm azığı değildir” diyerek rivâyete dair çekincesini ortaya koyar.⁴¹⁴

Bîşr'in zühd hayatını tercih etmesi ile riyâdan sakınmak için son derece dikkatli davranması, hadis rivâyetine karşı tutumunda etkili olan hususlardan bir diğeridir. Bir gün hadis rivâyet ettiği sırada “Haddesenâ Hammâd b. Zeyd” dedikten sonra durup “Estağfirullah, şüphesiz isnâd zikrederken kalpte kibir oluşuyor” şeklindeki hissiyatını dile getirmesi bu hassasiyetinin bir göstergesidir.⁴¹⁵ Benzeri başka bir rivâyet göre ise Bîşr bir defasında da “Haddesenâ Mâlik” dedikten sonra “Estağfirullah, insanın haddesenâ Mâlik demesi dünya ziynetlerindendir” ifadelerini kullanmıştır.⁴¹⁶ Bîşr'e göre “haddesenâ” dünyevî konulardan biridir, bir kimse “haddesenâ” ve “ahberenâ” demekle aslında “bana yer açın” demek istemektedir.⁴¹⁷ Dolayısıyla Bîşr'in bir zâhid olarak hadis rivâyetinin dünyalık elde etme amacı⁴¹⁸ haline dönüşmesinden çekindiği anlaşılmaktadır.

Bîşr el-Hâfî'nin hadis rivâyetine karşı tutumuna ilişkin belki de en çarpıcı hâdis, uzun yıllar hadis ilmiyle meşgul olmasına karşın zühd yolunda karar kılmasının ardından kitaplarını gömmesidir.⁴¹⁹ Bu hususla ilgili İbrâhim b. Hâşim'in (ö. ?) “Bîşr b. Hâris'in 18 sepet hadisini gömdük”⁴²⁰ şeklindeki ifadesi son derece önemlidir. Şayet söz konusu rivâyet doğru ise bir zâhid olarak Bîşr'in kendisinin hiç de azımsanmayacak ölçüde hadis bildiği ve yazdığı söylenebilir. Üstelik bu rivâyet Bîşr'in az sayıda hadis rivâyeti bulunduğuna⁴²¹ ilişkin ifadelerin nakledilmesine sebep olan gerçekliğin arkaplanını gözler önüne sermektedir. Buna rağmen Bîşr'in bu kitaplardan yalnızca “ferd hadislerle ilgili nâdir olan bazı hadisleri rivâyet ettiği” de belirtilmiştir.⁴²²

Elbette Bîşr'in hadis rivâyetinin az olmasının sebebi yalnızca kitaplarının gömülmesi değildir; Hatîb el-Bağdâdî'nin de belirttiği üzere Bîşr kendisini hadis

⁴¹³ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, I, 268.

⁴¹⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVI, 107.

⁴¹⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVI, 107; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübela*, X, 470.

⁴¹⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik*, 2. Baskı, Mağrib: Matbaatü Fudâle, Vizâratü'l-evkâf ve's-şuûni'l-islâmiyye, 1983, II, 35.

⁴¹⁷ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, I, 268.

⁴¹⁸ Aydın, *Tasavvuf ve Hadis*, s. 145.

⁴¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VII, 545; Zehebî, *el-İber*, I, 313.

⁴²⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 105.

⁴²¹ Zehebî, *el-İber*, I, 313.

⁴²² Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, I, 268.

rivâyetine adamamış ve hadis rivâyet etmekten de hoşnut olmamıştır.⁴²³ Bu hususta “kim dünyada azîz, âhirette sâlim olmak isterse hadis rivâyet etmesin, şâhitlik yapmasın, bir kavme imâm olmasın, kimsenin [hakkı olan] yemeğini yemesin” şeklinde düşüncelerini dile getirmektedir.⁴²⁴ Söz konusu ifadesinde Bişr, hadis rivâyetini şâhitlik ve imâmet gibi önemli meselelerle birlikte zikretmektedir. Burada Bişr’in zikrettiği üç amelin ortak özelliği, her birinin yerine getirilmesi için titizliğe ihtiyaç duyulması ve bu amellerin yüksek dînî mesuliyyeti hâiz olmalarıdır. Bu açıdan düşünüldüğünde bir zâhidin bu hususlarda insanları sakındırması garip değildir. Bişr’in hayat hikâyesi bir bütün olarak incelendiğinde kendisinin hadis rivâyetiyle meşguliyeti bizâtihi tercih etmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Bişr’den rivâyet edilen hadislerin müzakere yoluyla elde edilmiş olması bu açıdan değerlendirildiğinde anlaşılır görünmektedir.⁴²⁵ Dolayısıyla Bişr’in az sayıda hadis rivâyeti bulunmasında zâhid kişiliğinin önemli ölçüde etkili olduğu söylenebilir.

Bişr el-Hâfî’nin hadis rivâyeti ile pek meşgul olmamasının yanı sıra ehl-i hadise karşı tutumu da dikkat çeken hususlardan biridir. Ashâbü’l-hadis’ten bir grup Bişr el-Hâfî’nin yanına geldiğinde Bişr onlara “Sizde gördüğüm hal de nedir?” diye sormuş, içlerinden biri Bişr’e hitâben “Ey Ebû Nasr, bu ilimleri Allah rızası için talep etmekteyiz, bu ilimlerin bir gün bize fayda vermesini umuyoruz” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Bişr’in hadis rivâyeti ile rivâyetlerle amel etme arasındaki ilişkiyi şu örnek üzerinden sunması ise mânidardır: “Elinizde iki yüz dirhem olsa beş dirhemini zekât olarak vereceğinizi bildiğiniz gibi iki yüz hadis duymuşsanız en az beşi ile amel etmeniz gerektiğini de bilmelisiniz, böyle yapmazsanız akibetiniz nice olur!”⁴²⁶ rivâyette görüldüğü üzere Bişr, amele dönüşmeyen her işi faydasız gördüğü gibi hadis rivâyetinin de sadece rivâyet toplamaya odaklanmasına itiraz etmektedir. Bişr’in aynı hassasiyetine işaret eden bir başka rivâyete göreyse Alî b Haşrem, aynı şeyhten dinledikleri bir hadisi kendisine hatırlatması adına Bişr’e bir mektup göndermiş, Bişr ise bu mektuba

⁴²³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VII, 545. Ayrıca bkz.: İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, X, 181; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, 101.

⁴²⁴ Şa’rânî, *et-Tabakâtü’l-kübrâ (Levâkihu’l-envârü’l-kudsiyye fî menâkibi’l-ulemâ ve’s-sûfiyye)*, Kahire: Mektebetü’s-sekâfeti’d-dîniyye, 2005, I, 135.

⁴²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VII, 545; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, X, 181; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, 101.

⁴²⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, X, 184; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, 104; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, I, 275; krş.: İbn Hacer, *Lisân*, II, 233.

“Bildiklerinle amel ettin de bilmediğin hadisleri mi talep ediyorsun?” şeklinde karşılık vermiştir.⁴²⁷ Hadis rivâyetlerinin amele dönüştürülmesinin önemi üzerinde ısrarla duran Bîşr el-Hâfi’nin yaşadığı dönemde yalnızca hadis toplamakla meşgul olmaları nedeniyle eleştirilen ashâb-ı hadise karşı eleştiri yöneltmesi de bu anlamda şaşırtıcı değildir. Nitekim ashâb-ı hadisten bir grup Bîşr’dan hadis dinlemek istediğinde Bîşr onlara mûciz bir beyitle karşılık verir:⁴²⁸

صار أهل الحديث فيهم حديثاً * إن شئنا الحديث أهل الحديث
[Şimdilerde ehl-i hadis hakkında konuşulur olmuştur,
Oysa hadis ilminin ayıbı da ehl-i hadistir.]

Bîşr b. Hâris’in hadis rivâyetinden çekinmesi ve ashâb-ı hadise de bazı eleştirilerde bulunması hadis ilmine karşı tavır aldığı anlamına gelmemelidir. Aksine Bîşr’in “Takvâlî olup niyetini halis tutan kimse için hadis talebinden ve ilim öğrenmekten daha iyi/üstün bir şey bilmiyorum, ancak ben, hadis ilminde attığım her adım için Allah’tan mağfiret dilerim”⁴²⁹ diyerek hadis öğrenmeyi teşvik ettiği, diğer yandan bu işin sorumluluğuna vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Bu hususa muğâyir görünen bir rivâyette ise Muhammed b. Hârûn Ebû Neşîd’in “Bîşr b. Hâris beni hadis rivâyetinden ve hadis ehlinden menetti” şeklindeki ifadeleri dikkat çekmektedir.⁴³⁰ Kaynaklarda Bîşr’in hadis rivâyetine muhalif bir tavrı destekleyen başka herhangi bir tenbihine rastlanmamaktadır. Ancak kendisinin zühd yolunu seçmesi ve nefsi adına çekinceleri nedeniyle az sayıda hadis rivâyet ettiği bilinmektedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Bîşr’in Ebû Neşîd’i hadis rivâyetinden menetmesi -ilgili rivâyetin sıhhatli şekilde nakledilmiş olması hâlinde- Ebû Neşîd’in şahsına yönelik özel bir düşüncesinden de kaynaklanıyor olabilir. Nitekim Bîşr’in ashâb-ı hadis olarak işaret ettiği kimseler ile ilgili diğer ifadelerini de göz önünde bulundurduğumuzda eleştirilerinin merkezinde “sırf rivâyetle meşgul olup hadisleri anlamayı/uygulamayı” ikinci plana atan kimseler olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda kendisi hakkındaki bu rivâyeti zikreden Ebû Neşîd isimli râvînin Bîşr’dan hadis rivâyet eden isimler arasında yer alması, Bîşr’in bu kimseyi

⁴²⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, 102.

⁴²⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, X, 217.

⁴²⁹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XVI, 108.

⁴³⁰ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XVI, 108.

gerçek manada hadis rivâyetinden menettiği düşüncesinin isabetli olmayacağını göstermektedir.

Diğer yandan Bîşr'in hadis rivâyeti noktasında bazı kriterlere önem verdiğini söylemek mümkündür. Zira o, kendisine ulaşan bir hadisi rivâyet etmek isteyip de ilgili hadisin sahih olmadığı sonucuna ulaşırsa böyle bir hadisin sıhhatinden emin olunmadığı sürece rivâyet edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Hatta Bîşr'e göre "[Sıhhatinden emin olunmamasına karşın] her kim bu hadis sahihtir diyerek rivâyet ederse, ona 'Sen zayıfsın!' deriz".⁴³¹ Dolayısıyla Bîşr'in hadis rivâyetinde sahih rivâyetlerin nakledilmesi taraftarı olduğu söylenebilir.

Bîşr b. Hâris'in ehl-i hadîsin öncülerinden Ahmed b. Hanbel'in övgüsüne mazhar olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Bîşr'in de "halku'l-Kur'an" meselesinde Ahmed b. Hanbel'i destekler nitelikte Kur'an'ın "gayr-ı mahlûk" olduğu görüşünü savunduğu bilinmektedir.⁴³² Ahmed b. Hanbel Bîşr el-Hâfi'nin ölüm haberi kendisine ulaştığında "Allah rahmet eylesin, bu ümmette Amir b. Abdikays dışında onun benzerini bilmiyorum" diyerek onu taltif etmektedir.⁴³³

Her ne kadar hadis rivâyetine karşı çekimser bir tutum sergilemiş olsa da hadis ilmindeki yerini tespit etmek üzere hadis münekkitlerinin onun hakkında cerh-ta'dîl ifadelerine yer vermesi dikkat çekicidir. Bîşr b. Hâris'in cerh-ta'dîl durumu hakkında Dârekutnî "Zâhid, dağ, sika, sadece sahih hadis rivâyet eder, belki de rivâyetlerindeki problem kendisinden hadis rivâyet edenlerdendi" ifadelerini kullanır.⁴³⁴ Dârekutnî bir taraftan Bîşr'in hadis ilminde son derece kuvvetli olduğunu "dağ gibidir" ifadesiyle pekiştirirken, diğer yandan kendisinden nakledilen rivâyetlerdeki bazı sıkıntıların da farkında olduğuna işret etmektedir. Ancak Dârekutnî, hatanın kaynağını Bîşr'den hadis rivâyet edenlere dayandırmaktadır. İbn Hacer de Bîşr'in "zâhid, celîl, meşhûr, sika, kudve" olduğu görüşündedir.⁴³⁵ Yine İbn Hacer'in naklettiğine göre Ebû Hatim er-Râzi Bîşr hakkında "sika razî" demiştir.⁴³⁶ İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) de *el-Cerh ve't-ta'dîl* kitabında Bîşr hakkında "sika merzâ" ifadelerini kaydetmektedir.⁴³⁷ Mesleme b. Kâsım

⁴³¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 105.

⁴³² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVI, 110.

⁴³³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 45.

⁴³⁴ Sülemî, *Suâlâtü Sülemî li'd-Dârekutnî*, s. 132.

⁴³⁵ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 122.

⁴³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 445. Ayrıca bkz.: Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-kemâl*, II, 392.

⁴³⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 356.

(ö. 353/964) aynı minvalde Bişr için “sika fâzıl” ifadelerini kullanmıştır.⁴³⁸ Yine Mesleme’nin *es-Sıla* adlı kitapta Bişr için “sika, fâzıl, hadis rivâyet ederdi, ancak (bildiği hadisleri çoğunlukla) nakletmemiştir” şeklinde ek bir açıklamada bulunduğu da ifade edilmiştir.⁴³⁹ İbn Hacer’in verdiği bilgiye göre Bişr’i sika kabul edenler arasında İbn Halfûn (ö. 636/1239) da bulunmaktadır.⁴⁴⁰ İbn Hibbân ise *es-Sikât*’ta Bişr el-Hâfi’nin hal tercümesine kısaca yer vererek hadis ilmindeki bazı hocalarını ve talebelerini zikretmiş, ardından onun hakkında “[Bişr’in] ibâdete düşkünlüğü, haberleri ve şemâili bilinmektedir, gizli bir takvâ hali üzereydi, kendisinin vasıfları anlatılmaya ihtiyaç duymayacak kadar bilinir [...] Fıkıh ve takvâda Sevrî’nin mezhebindendir” şeklinde bilgiler vermiştir.⁴⁴¹

Sika bir râvî olduğu anlaşılan Bişr el-Hâfi’nin hadis kaynaklarında *Kütüb-i Sitte* içerisinde rivâyetinin bulunmadığı görülmektedir. Ancak Hâkim en-Nîsâbûrî *Müstedrek*’te,⁴⁴² Taberânî ise *el-Mu‘cemü’s-sağîr* ve *el-Mu‘cemü’l-evsat*’ta birer rivâyetine yer vermektedir.⁴⁴³ Hâkim’in “Ebû Bekr’in Faziletleri” bölümünde zikrettiği hadise işaret eden Moğultay b. Kılıç, bu rivâyetle ilgili Hâkim’in “Bu hadis sahihtir, Bişr zamanının en takvâlî kimsesidir, meşhurdur” şeklinde bir yorum yaptığını ifade etmektedir.⁴⁴⁴ Ancak bu çalışmada söz konusu rivâyetle ilgili Hâkim’in böyle bir ibaresine rastlanılmamıştır. Bunun dışında Zehebî’nin verdiği bilgiye göre Ebû Dâvud *Kitâbu’l-Mesâil*’de Nesâî ise *Müsnedü Alf*’de kendisinden hadis nakletmiştir.⁴⁴⁵

2. 1. 6. Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/ 859 [?])

2. 1. 6. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

Asıl ismi Sevbân b. İbrâhim olup Zünnûn lakabıyla bilinmektedir. Ancak ismi ve künyesi ile ilgili farklı rivâyetler zikredilir. Kendisine Feyz b. Ahmed ya da Feyz b. İbrâhim de denildiği gibi⁴⁴⁶ künyesinin de Ebû’l-Feyz ya da Ebû’l-Feyyâz olabileceği

⁴³⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 445.

⁴³⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, II, 392.

⁴⁴⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, II, 392.

⁴⁴¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 143.

⁴⁴² Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 82.

⁴⁴³ Taberânî, *el-Mu‘cemü’s-sağîr*, II, 42; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, I, 205.

⁴⁴⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, II, 392.

⁴⁴⁵ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XVI, 113.

⁴⁴⁶ Zehebî, *Siyerü’l-âlami’n-nübelâ*, XI, 532; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 344. Kuşeyrî ise Zünnûn’un biyografisinde ismi ile ilgili yalnızca Sevbân ya da Feyz b. İbrâhim olmak üzere iki ihtimali kaydetmektedir, bkz.: Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 33.

söylenmektedir.⁴⁴⁷ Nûbe ya da İhmîm asıllı olduğu,⁴⁴⁸ doğumunun Mansûr'un hilafetinin sonlarına rastladığı,⁴⁴⁹ 245/860, 246/861 ya da 248/862 yıllarından birinde vefat ettiği belirtilmektedir.⁴⁵⁰

Zühd ile meşhur olan Zünnûn, zamanının önde gelen takvâ ehli âlimlerinden biridir.⁴⁵¹ Fasîh bir dile ve hakîm bir kişiliğe sahip olduğu söylenmiştir.⁴⁵² Nitekim Kuşeyrî *er-Risâle*'de bu niteliklerini öne çıkararak Zünnûn'un ilim, verâ', hâl ve edep bakımından zamanında tek olduğunu belirtir. Ayrıca Halife Mütevekkil'in (ö. 247/861) onu Mısır'dan Bağdat'a getirttiğinden, ancak vaazını duyduktan sonra çok etkilenip Zünnûn'a ikramda bulunduğundan ve onu Mısır'a geri gönderdiğinden bahseder. Nitekim Halife Mütevekkil bu karşılaşmadan, bulunduğu bir mecliste takvâ ehli zikredilince Zünnûn aklına geldiği için gözyaşı dökerek kadar etkilenmiştir.⁴⁵³

Zünnûn ile ilgili nakledilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla tasavvuf yolunu seçtikten sonra hayatı pek de kolay olmamıştır. Zünnûn, dönemin hâkim anlayışının yadırgayacağı yeni bir ilimden bahsetmesi nedeniyle zorluklarla karşılaşmış, eza ve cefa çekmiştir. Nitekim Zehebî'nin verdiği bilgilere göre Sülemî, *Mihanü's-sûfiyye* adlı eserinde Zünnûn'un Mısır'da tasavvufî hallerin derecelerinden ve evliyâların makamlarından bahseden ilk isim olduğunu belirtir. Ancak Abdullah b. Abdülhakem (ö. 214/829) Zünnûn'un görüşlerine sert biçimde karşı çıkmış, Zünnûn Mısır uleması tarafından dışlanmış ve hakkında “selefin daha önce görüş belirtmediği/konuşmadığı bir ilim ihdâs ettiği” haberi her yana yayıldığından zındıklıkla itham edilmekten kurtulamamıştır.⁴⁵⁴ İbn Hacer ise *Lisânü'l-mîzân*'da Zünnûn'u zındıklıkla itham edenler hakkında “cahiller” ifadesini kullanır.⁴⁵⁵ Sûfî tabakât yazarlarına göre ise Zünnûn, muhkem ifadeleri, incelikli işaretleri ile temayüz eden⁴⁵⁶ ve melâmet yolundan giden⁴⁵⁷

⁴⁴⁷ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XI, 532; a.mlf., *Mîzân*, II, 33.

⁴⁴⁸ Zehebî, *Mîzân*, II, 33; İbn Hacer, *Lisân*, III, 431. Hatîb el-Bağdâdî İhmîm'in Mısır'ın köylerinden biri olduğunu kaydeder, bkz.: Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, IX, 373.

⁴⁴⁹ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XI, 532.

⁴⁵⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 16; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XI, 17.

⁴⁵¹ İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 218.

⁴⁵² Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, IX, 373; İbn Hacer, *Lisân*, III, 431.

⁴⁵³ Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 34.

⁴⁵⁴ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XI, 534.

⁴⁵⁵ İbn Hacer, *Lisân*, III, 431.

⁴⁵⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 331.

⁴⁵⁷ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 311.

bir zâhiddir. Dolayısıyla yaşadığı dönemde bazı âlimler tarafından kolay kabul görmemesinin nedeni alışılmışın dışında farklı konulara değinmesi olmalıdır.

2. 1. 6. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Zünnûn el-Mısrî'nin zâhid olmasının yanı sıra hadis ilmiyle de ilgilendiği görülmektedir. Nitekim Zünnûn'un Mâlik b. Enes, Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Süfyân b. Uyeyne, Fudayl b. İyâz,⁴⁵⁸ İbn Lehîa (ö. 174/790) ve sûfî büyüklerinden Selm el-Havvas (ö. 213/829)⁴⁵⁹ gibi isimlerden hadis naklettiği bilinmektedir. Kendisinden Ahmed b. Subeyh el-Feyyûmî (ö. ?), Rabîa b. Muhammed et-Tâî (ö. ?), el-Hasen b. Mus'ab en-Nehaî (ö. ?), Cüneyd el-Bağdâdî (ö. 297/909), Mikdâm b. Dâvud er-Raînî (ö. 283/896) gibi isimler hadis rivâyet etmiştir.⁴⁶⁰ Ebû Muhammed Hibetullah b. Ekfânî'nin (ö. 524/1130) *Mâlik'ten Muvatta'yı rivâyet Edenlerin Zikri*⁴⁶¹ adlı eserinde Zünnûn'a yer verdiği görülmektedir.⁴⁶² Bu rivâyetlerin değeri hakkında Dârekutnî'nin görüşüyse ileride zikredilecektir.

Zünnûn el-Mısrî'nin hadis ilmindeki durumu ile ilgili bilgilere bakıldığında Hatîb el-Bağdâdî'nin Zünnûn'un rivâyetleriyle ilgili “kendisine sabit olmadığı anlaşılan hadisler nisbet edilmektedir, ancak bu konuda sorumluluk ona ait değildir” dediği görülebilir.⁴⁶³ İbn Kutluboğa ise Zünnûn'u *Kütüb-i Sitte*'de rivâyetleri bulunmayan sika ravilere hasrettiği *es-Sikât* kitabında zikreder ve Mesleme'nin Zünnûn için “sika” dediğini de belirtir.⁴⁶⁴ Sûfî tabakât müellifi Sülemî ise cerh-ta'dîl âlimlerinin önemli isimlerinden Dârekutnî'ye Zünnûn'un hadis rivâyetindeki durumunu sormuş, Dârekutnî ise “[Rivâyetin] senedinin [Zünnûn'a] nisbetinin doğru olduğu bilindiğinde hadisleri müstakimdir (sağlamdır) ve Zünnûn sikadır” cevabını vermiştir.⁴⁶⁵ Yine Darekutnî

⁴⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 344.

⁴⁵⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XVII, 398; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVIII, 265.

⁴⁶⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVIII, 266.

⁴⁶¹ Eserin adı *Tesmiyetü men ravâ'l-Muvatta an Mâlik*'dir.

⁴⁶² Mâlik b. Enes, *Muvatta-i İmam Mâlik* (Mukaddimesi), (thk: M. Mustafa el-A'zamî), Ebu Dabi: Müessesetü Zâyid b. Sultan, 2004, I, 202. Onun Malik'ten rivayet edenler zümresinde olduğunu İbn Kesîr de nakleder bkz.: İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 347.

⁴⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, IX, 373. Mezkûr ifade “وقد أسند عنه أحاديث غير ثابتة والحمل فيها على من دونه” şeklindedir. Bu ifade “kendisine sabit olmadığı anlaşılan hadisler nisbet edilmektedir; ancak bu konuda sorumluluk kendisinden [ilmî seviyesi bakımından] daha alt seviyede olan kimselere aittir” şeklinde de anlaşılmaya uygundur.

⁴⁶⁴ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, IV, 211.

⁴⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, IX, 373.

Zünnûn'un Mâlik b. Enes'ten rivâyetleri ile ilgili bir yorumda bulunarak “Zünnûn– Mâlik kanalıyla nakledilen rivâyetlerinin isnâdı ihtiyatla karşılanmalıdır, kendisi vâizdi. İsnadları tartışmaya açık rivâyetleri vardı” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁶⁶ Zehebî ise Zünnûn hakkında “Rivâyet ettiği hadisler pek azdır, zaten o, hadis rivâyetinde mutkîn değildi” yorumunda bulunmuştur.

Anlaşıldığı kadarıyla hadis âlimleri arasında zâhid ve sâlih bir kişi olduğu ikrar edilen Zünnûn'un hadis ilmiyle de meşgul olduğu bilinmekte, ancak rivâyetlerinin değeri konusunda tasavvuf ilmindeki mertebesine nazaran hadis ilminde önde gelen sika âlimlerden olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere adâleti bakımından eleştiriye maruz kalmayan ve Dârekutnî gibi bir âlimin nazarında “sika” olduğu ikrâr edilen Zünnûn'un zabt bakımından bazı eleştirilere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Ancak zabt hususunda sözü edilen kusurların bir kısmının Zünnûn'dan hadis nakleden râvîlere teşmil edilmesi gerektiği de belirtilmelidir. Diğer yandan Zünnûn'un hadis rivâyetlerinin sayıca azlığı ve zühdle meşguliyeti öncelemesine bakılarak “hadis râvîsî” olarak öne çıkmadığı sonucuna varılabilir.

Ekseriyetle hadis âlimlerinin zabt bakımından bazı eleştiriler yönelttiği Zünnûn hakkında önemli bir başka iddia ise incelenmeye muhtaçtır. Bu bağlamda Zünnûn ile ilgili *Tenzîhu's-Şerîa* müellifi Ebü'l-Hasan b. Arrâk'ın (ö. 963/1556) “Sevbân b. İbrâhim, İbnü'l-Cevzî'nin hadis uydurmakla itham ettiği kimsedir. O, Zünnûn el-Mısırî'dir” şeklindeki ifadesi dikkat çekicidir.⁴⁶⁷ Nitekim Zünnûn hakkında “hadis uydurmakla itham edildiği” iddiası, doğrulandığı takdirde ağır bir cerh ifadesi olup Zünnûn'un hadis ilmindeki yeri hakkındaki kanıyı değiştirebilecek mahiyettedir. Bu nedenle bu ibare dikkatli şekilde tetkik edilmelidir. Bu hususla ilgili İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzûat* kitabı başta olmak üzere eserlerinde Zünnûn ile ilgili kaydettiği değerlendirmeleri incelendiğinde söz konusu bilgiye rastlanmamıştır. Ancak kaynaklar incelendiğinde Resûlullah zamanında bir gezegenin parçalandığından ve bu olayın Ali'nin (r.a) evinin civarında görüldüğünden hareketle Resûlullah'tan sonra Hz. Ali'nin halife olacağını

⁴⁶⁶ Darekutnî, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif*, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1986, II, 999. Ayrıca bkz.: Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, IX, 373.

⁴⁶⁷ Ebü'l-Hasan b. Arrâk, *Tenzîhu's-şerîati'l-merfûa an ahhârî's-şenâti'l-mevzûa*, (thk. Abdülevhâb Abdüllatif – Abdullah el-Ğumârî), Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1399/1979, I, 43.

belirten bir rivâyetin⁴⁶⁸ isnâdında Sevbân b. İbrâhim isimli bir râvînin zikredildiği görülecektir. Nitekim İbnü'l-Cevzî'nin bu rivâyetle ilgili "Sevbân, hadis ilminde zayıftır, Zünnûn el-Mısırî'nin kardeşidir" şeklindeki ifadesi tespit edilmiştir.⁴⁶⁹ Bununla birlikte Zünnûn ve kardeşi ile ilgili aynı hususa işaret eden İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*'da Cevzekânî'nin (ö. ?) Sevbân b. İbrâhim hakkında "bu Zünnûn'dur, zâhiddi, hadis ilminde zayıftı" şeklindeki değerlendirmesini tashih eder ve "Doğrusu Sevbân, Zünnûn'un kardeşidir, yazma nüshada ben böyle gördüm" demektedir.⁴⁷⁰ Dolayısıyla hakkında zayıf hükmü verilen kimsenin aslında Zünnûn'un kardeşi olduğu ihtimali ortaya çıkmakta, bu durum Zünnûn ile ilgili verilecek "hadis uydurmakla itham edilme" hükmünün isabetli olmayacağını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Zehebî'nin tashihi göz önünde bulundurulduğunda iki râvî hakkında verilecek cerh-ta'dîl hükmünde olası bir karışıklık önlenmiş olacaktır.

Zünnûn el-Mısırî'nin *Kütüb-i Sitte* içerisinde rivâyeti bulunmamaktadır. Ancak Taberânî, *el-Mu'cemu's-sağîr*'de Zünnûn'un bir duasını kaydetmiştir.⁴⁷¹ Sülemî de Zünnûn'un merfû olarak isnâd ettiği "Dünyâ mü'minlerin hapishanesi, kâfirlerinse cennetidir" şeklindeki bir hadis rivâyetine yer vermektedir.⁴⁷²

2. 1. 7. Ahmed b. Ebü'l-Havârî (ö. 246/860)

2. 1. 7. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

İlgili sûfinin tam ismi Ahmed b. Abdullah b. Meymûn b. Abbâs b. Hâris el-Gatafânî et-Tağlebî Ebü'l-Hasen b. Ebü'l-Havârî'dir.⁴⁷³ Kûfe asıllı olup Dımaşk'te ikamet ettiği

⁴⁶⁸ İlgili rivayet şöyledir: "فَحَدَّثْتُ عَنْ حَمْدِ بْنِ نَصْرِ بْنِ أَحْمَدَ، قَالَ: أُنْبَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ بَرْدَانَ الصُّوفِيُّ، قَالَ: أُنْبَأَنَا أَبُو عَلِيٍّ النَّيْسَابُورِيُّ، قَالَ: أُنْبَأَنَا أَبُو الْفَضْلِ نَصْرُ بْنُ يَعْقُوبَ الْعَطَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُكَيْمَانُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ فَضَالَةَ حَدَّثَنَا أَبُو قُضَاعَةَ رِبْعَةُ بْنُ مُحَمَّدٍ الطَّائِي، قَالَ: حَدَّثَنَا ثَوْبَانُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْمِصْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ بِنِ عُثْمَانَ الْمِصْرِيُّ، قَالَ: غَسَّانُ التَّهْمَلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ثَابِتٌ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: انْقَضَ كَوْكَبٌ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: انْظُرُوا إِلَى هَذَا الْكَوْكَبِ، فَمَنْ انْقَضَ فِي دَارِهِ فَهُوَ الْخَلِيفَةُ مِنْ بَعْدِي، قَالَ: فَتَظَرَّنَا فَإِذَا هُوَ قَدْ انْقَضَ فِي مَنْزِلِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، فَقَالَ جَمَاعَةٌ مِنَ النَّاسِ: قَدْ غَوَى مُحَمَّدٌ فِي حُبِّ عَلِيٍّ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَالنَّجْمُ إِذَا هَوَىٰ} إِلَى قَوْلِهِ: {وَحْيِي يُوحَىٰ}."

⁴⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, (nşr. Abdurrahman b. Osman), Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1966, I, 373.

⁴⁷⁰ İbn Hacer, *Lisân*, II, 438.

⁴⁷¹ Taberânî, *el-Mu'cemu's-sağîr*, I, 335.

⁴⁷² Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 16-17.

⁴⁷³ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 85; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 369. İbn Kesîr ise tam ismini Meymûn b. Abbâs yerine "Meymûn b. Ayyâş b. Hâris" olarak vermiştir, bkz.: İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 348.

bilinen⁴⁷⁴ Ahmed b. Ebü'l-Havârî'nin doğum yılı, kendisinin Ahmed b. Hanbel'e verdiği bilgiye dayanarak 164/781 yılı olarak kaydedilmiştir.⁴⁷⁵ Vefat yılı ile ilgili ise farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı rivâyetlere göre 254/868⁴⁷⁶ veya 246/870⁴⁷⁷ yılında vefat ettiği söylenmiştir. Sülemî ve Kuşeyrî gibi bazı âlimler ise 230/845 yılına⁴⁷⁸ işaret etmektedir. Ancak İbn Asâkir ve Zehebî bu bilginin doğru olmadığını belirtmişlerdir.⁴⁷⁹ Mizzî ise 82 yaşında vefat ettiğini düşünerek 246/870 yılını daha isabetli bulmaktadır.⁴⁸⁰

Zehebî'nin ifadeleriyle “imâm, kudve, hâfız, Şam ehlinin şeyhi, zâhid, önde gelen âlimlerden biri”⁴⁸¹ olan Ahmed b. Ebü'l-Havârî, bir süre Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin sohbetinde bulunmuş,⁴⁸² Süfyân b. Uyeyne, Mervân b. Muâviye el-Fezârî (ö. 193/809), Bısr b. Serî (ö. 196/812) gibi âlimlerle arkadaşlık etmiştir.⁴⁸³ Cüneyd el-Bağdâdî onu “Reyhânetü's-Şâm” diyerek methetmektedir.⁴⁸⁴ Ayrıca Yahyâ b. Maîn onun hakkında “Şam ehli onunla (bereketiyle) yağmura doyar” demiştir.⁴⁸⁵ Zühd yoluna sâlih ve zâhid bir zât olan babası İbnü'l-Havârî sayesinde giren⁴⁸⁶ Ahmed b. Ebü'l-Havârî'nin kardeşi Muhammed, oğlu Abdullah⁴⁸⁷ ve eşi Râbiâ bint İsmâil de zâhidlerdendir.⁴⁸⁸

Oldukça mütevâzı bir hayat süren Ahmed b. Ebü'l-Havârî'nin zühd anlayışında sünnete ittiba etmek,⁴⁸⁹ nefse muhalefet etmek, her ne olursa olsun Müslümanları tahkir etmemek, ihlâs ve havf gibi ilk dönem zühd anlayışının temel hususlarını görmek

⁴⁷⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, s. 98; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXXI, 244; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 85; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XVIII, 52.

⁴⁷⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXXI, 253; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 85. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 374.

⁴⁷⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXXI, 253; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 374.

⁴⁷⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXXI, 253; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 197; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 94; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XVIII, 16; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 374; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 211.

⁴⁷⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, s. 99; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 63. Ayrıca bkz.: İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 31.

⁴⁷⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXXI, 253; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVIII, 55.

⁴⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 375.

⁴⁸¹ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 85.

⁴⁸² Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 86.

⁴⁸³ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, s. 98.

⁴⁸⁴ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, Kahire: Matbaatü Sünneti'l-muhammediyye, t.y., I, 78; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXXI, 245; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 348; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 86; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XVIII, 53; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 373.

⁴⁸⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 47; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXXI, 246; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 86-87; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XVIII, 52.

⁴⁸⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXXI, 245.

⁴⁸⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, s. 99.

⁴⁸⁸ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, VIII, 347.

⁴⁸⁹ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 88.

mümkündür.⁴⁹⁰ Kendisinin zühd anlayışını derinden hissettiren ancak eleştirilmesine sebep olan fiiliyse belli bir noktaya kadar ilim tahsiliyle meşgul olduktan sonra “Ne kadar da iyi yol göstericiydiniz, ancak yolu bitirdikten sonra hâlâ vasıtayla uğraşmak muhaldir” diyerek kitaplarını denize atması olmuştur.⁴⁹¹ Bir diğer rivâyete göre Ahmed b. Ebü'l-Havârî otuz sene kadar ilim tahsiliyle meşgul olmuş, ancak hedefine ulaşınca “Ey ilim, bunu seni aşağılayıp küçümsediğimden yapmıyorum, ancak hidayete ermek için yazıyordum, Allah’ın hidayetine ulaşınca sana ihtiyacım kalmadı” diyerek tüm kitaplarını denize dökmüştür.⁴⁹² Mizzî tarafından nakledilen ek bilgilere göreyse Ahmed b. Ebü'l-Havârî’nin zâhid olan babası kendisini Ebû Süleyman ed-Dârânî’ye yönlendirir. Bunun üzerine Ahmed “Sırrından söz etme, dediklerimi yap” diyen şeyhine uyar. Bir süre sonra ise tüm kitaplarını denize atar ve tamamen ibâdete yönelir.⁴⁹³

Ahmed b. Ebü'l-Havârî’nin söz konusu davranışını sûfî düşünce biçimini göz ardı ederek anlamak isabetli değildir. Nitekim pek çok âlimden istifade eden ve ilim tahsili için otuz yıl boyunca emek sarfeden bu zâtın ilmin değerini hafife alması düşünülemez. Burada söz konusu husus, kendini tamamen ibâdete vakfetmek isteyen kimsenin tüm meşgalelerinden soyutlanmak ve vâsitanın maksûdun önüne geçmesini engellemek hissiyle bir eylem gerçekleştirmesi olarak da algılanabilir. Nitekim Ahmed b. Ebü'l-Havârî’nin “İlim kulluk (hizmet) adabını öğrenmek için tahsil edilir” şeklindeki ifadesi, ilim tahsilinde hedef vurgusunu yansıtmaktadır.⁴⁹⁴

2. 1. 7. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Her ne kadar ömrünün sonlarında ibâdete çekilerek kitaplarını imhâ etse de Ahmed b. Ebü'l-Havârî’nin en az otuz yıl süren ilim tahsilinde hadis ilmine de yer vererek hadis rivâyetiyle meşgul olduğu bilinmektedir.⁴⁹⁵ Hadis ilminde otorite kabul edilen pek çok âlimden hadis öğrenen Ahmed b. Ebü'l-Havârî’nin hocaları arasında hadis hâfızı Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805), hadis hâfızı İbn Uleyye, Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzim (ö. 194 veya 195/810 veya 811), Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810), Abdullah b. Vehb,

⁴⁹⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 373.

⁴⁹¹ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 88; el-İsfahânî, *Siyerü's-selef*, s. 1070; Mustafa Bilgin, “Ahmed b. Ebü'l-Havârî”, *DİA*, II, 58.

⁴⁹² İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXXI, 246; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 88; el-İsfahânî, *Siyerü's-selef*, s. 1071.

⁴⁹³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 373.

⁴⁹⁴ İbn Ebû Ya‘lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 78; el-İsfahânî, *Siyerü's-selef*, s. 1070-1071.

⁴⁹⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 99.

Veki' b. Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. Numeyr el-Hemedânî (ö. 199/815), Ebû Usâme Hammâd b. Usâme (ö. 200/816), Mervân b. Muhammed (ö. 210/826), Amr b. Ebû Seleme (ö. 212/828), Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (ö. 212/828), Ebû Müshir Abdûla'la b. Müshir el-Gassânî (ö. 218/833), Abdülaziz b. Umeyr ed-Dımaşkî (ö. ?), Ebû Süleyman ed-Dârânî ve Yahyâ b. Maîn gibi pek çok isim zikredilmektedir.⁴⁹⁶ Ahmed b. Ebû'l-Havârî'den hadis nakleden isimler arasındaysa Ebû Zûr'a er-Râzî (ö. 264/878), İbn Mâce, Ebû Dâvud, Ebû Hâtim er-Râzi, Ebû Zûr'a ed-Dımaşkî (ö. 281/894), Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin de talebesi Abbâs b. Hamza en-Nîsâbü'rî (ö. 288/901), İbrâhim b. Yûsuf el-Hisincânî (ö. 301/914), Muhammed İbnü'l-Abbâs İbnü'l-Velîd İbnü'l-Derfes (ö. 303/916), Cafer b. Ahmed b. Âsım (ö. 307/920), Abdullah b. Muhammed b. Selm b. Habîb (ö. 310/923), Ahmed b. Hüseyin b. Ahmed b. Tullâb b. Kesîr (ö. 319/931), Abdullah b. İtâb b. Ahmed b. Kesîr (ö. 320/932) gibi pek çok hadis âlimi bulunmaktadır.⁴⁹⁷

Bir zâhid olarak hadis ilminde önde gelen âlimlerden hadis rivâyet eden ve yine önde gelen pek çok hadis âlimine nakilde bulunan Ahmed b. Ebû'l-Havârî'nin hadis talebine açıkça delalet eden bazı rivâyetlerle karşılaşmak mümkündür. Bu örnekler arasında Ebû Bekr b. Ayyâş ile aralarında geçen diyalog dikkat çekmektedir. Kendisinden hadis rivâyet etmek üzere Ebû Bekr b. Ayyâş'ın yanına giden Ahmed b. Ebû'l-Havârî, muhatabına “Bize hadis rivâyet etsen” şeklinde bir ricâda bulunmuş, Ebû Bekr b. Ayyâş ise ona “Bizden hadis talep etmeyi bırakın, bizim yaşımız kemâle erdi ve hadisleri unuttuk. Bize ahireti hatırlatın, eğer hakiki anlamda ehl-i hadîse yaraşır birilerini görseydim evlerine kadar gider onlara hadis rivâyet ederdim” şeklinde dönemin bazı hadis râvîleriyle ilgili serzenişini dile getirmiştir.⁴⁹⁸ Burada Ahmed b. Ebû'l-Havârî'nin hadis elde etmek için Ebû Bekr b. Ayyâş'ın yanına gitmesi dikkat çekicidir. Yine Ahmed b. Ebû'l-Havârî'nin Dımaşk'ın önde gelen hadis âlimleriyle beraber toplanıp Abbâs İbnü'l-Velîd b. Nasr'ın hadislerinden bazılarını yazdıkları da nakledilir.⁴⁹⁹ Her iki rivâyet de Ahmed b. Ebû'l-Havârî'nin hadis talebi konusunda istekli ve azimli olduğunu hissettirmektedir.

⁴⁹⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXXI, 244, 251; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 370; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 92.

⁴⁹⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXXI, 244-245; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 371-372; Ebû Ya'la el-Halîfî, *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989, II, 481-482.

⁴⁹⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXXI, 252; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 92.

⁴⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 132.

Ahmed b. Ebü'l-Havârî ile ilgili nakledilen bilgiler arasında dikkat çeken bir husus da halku'l-Kur'ân mihnesinde yargılanan isimler arasında yer almasıdır.⁵⁰⁰ Bu mihnede Halife Me'mûn Dımaşk'te hadis âlimlerinin toplanıp sorgulanmasını istemiş, bu minvalde Ahmed b. Ebü'l-Havârî, Hişâm b. Ammâr (ö. 244/859) ve Abdullah b. [Ahmed b. Beşir b.] Zekvân (ö. 242/857) ile soruşturmaya maruz kalmıştır.⁵⁰¹ Me'mun döneminde Dımaşk naibliği yapan İshâk (b. Yahyâ b. Muâz b. Müslim el-Hatlı)'ın (ö. 237/852) rifkatle bu sorgulamayı yapmaya çalıştığı, Ahmed b. Ebü'l-Havârî dışındaki âlimlerin geri adım attıkları, ancak Ahmed'in mihneye boyun eğmediği ve bu nedenle hapse atıldığı bilinmektedir.⁵⁰² Daha sonra Ahmed b. Ebü'l-Havârî'nin eşi ve çocuklarının yakarışları üzerine İshâk, İbn Ebü'l-Havârî'nin yanına giderek ona "yer mahlûk, gök mahlûk değil mi" şeklinde soru yöneltmiş⁵⁰³ ya da bir diğer rivâyete göre "Kur'an'da dağlar ve ağaçlar mahlûk olarak yoktur" cümlesine işaret ederek İbn Ebü'l-Havârî'den bu ifadeyi ikrâr etmesini istemiş ve böylelikle mihne soruşturması sonlandırılmıştır.⁵⁰⁴ Hadis âlimlerine karşı mihne sorgulamasına Ahmed b. Ebü'l-Havârî'nin de dâhil edilmiş olması, Ahmed b. Hanbel'e verdiği desteği ifade etmesinin yanında İbn Ebü'l-Havârî'nin yaşadığı dönemde "hadis âlimi" olarak kabul edildiğine de delil teşkil etmesi cihetiyle önem taşımaktadır. Bir sûfî olmasına karşın Ahmed b. Ebü'l-Havârî'nin hadis âlimlerine destek vermesi ve mihneye uzun süre dayanması, kendisinin ehl-i hadîs ile olan yakın ilişkisine bir işaret olarak okunabilir.

Hadis ilmiyle ve âlimleriyle yakın ilişki içerisinde bulunan Ahmed b. Ebü'l-Havârî'nin bu ilimdeki durumu ile ilgili bazı değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Örneğin Ebû Ya'la el-Halîlî (ö. 446/1055) Ahmed b. Ebü'l-Havârî'yi "zâhid, sika" ifadeleriyle nitelemektedir.⁵⁰⁵ İbn Asâkir de onun hakkında "sikalarından biridir" der.⁵⁰⁶ İbn Ebû Hâtim ise Ahmed b. Ebü'l-Havârî için "Babamın onun hakkında güzel sözler söyleyip uzun uzun onu methettiğini duydum" şeklinde bir bilgi aktarır.⁵⁰⁷

⁵⁰⁰ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 92.

⁵⁰¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 349; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 92-93; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XVIII, 54.

⁵⁰² İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXXI, 250; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVII, 99.

⁵⁰³ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 93.

⁵⁰⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXXI, 251.

⁵⁰⁵ el-Halîlî, *el-İrşâd*, II, 481.

⁵⁰⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXXI, 244.

⁵⁰⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 47.

İbn Hibbân Ahmed b. Ebü'l-Havârî hakkında açıkça sika hükmünü ifade etmese de *es-Sikât*'ta onun biyografisine yer vermektedir.⁵⁰⁸

Ahmed b. Ebü'l-Havârî'nin hadis rivâyetlerine bakıldığında *Kütüb-i Sitte* içerisinde Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde iki,⁵⁰⁹ İbn Mâce'nin *Sünen*'inde üç rivâyeti⁵¹⁰ tespit edilebilmektedir. Bunların dışında İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde dört,⁵¹¹ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında beş,⁵¹² Ebû Dâvud'un *Merâsil*'inde üç,⁵¹³ Taberânî'nin *Mu'cem*'lerinde toplam beş⁵¹⁴ ve Ziyâuddin el-Makdisî'nin *el-Ehâdisü'l-Muhtâra*'sında iki⁵¹⁵ hadis rivâyetine yer verilmektedir. Diğer yandan İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk*'i ve Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ* gibi biyografi eserlerinde de kendisinin hadis rivâyetleriyle karşılaşmak mümkündür.

2. 1. 8. Serî es-Sakatî (ö. 251/865)

2. 1. 8. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

Serî es-Sakatî'nin tam ismi Ebü'l-Hasen Serî b. el-Mugallis'tir. Bağdat ehliendir. Takvâ hususunda yaşadığı dönemde önde gelen zâhidlerinden biri olarak kabul edilen Serî es-Sakatî aynı zamanda Cüneyd el-Bağdâdî'nin dayısı ve hocasıdır.⁵¹⁶ Cüneyd dışında önde gelen sûfîlerden Ma'rûf el-Kerhî ile de görüştüğü bilinmektedir.⁵¹⁷ Nitekim Serî'nin Ma'rûf'un öğrencisi olduğu da ifade edilmektedir.⁵¹⁸ Vefatıyla ilgili kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. 251/865 yılında⁵¹⁹ vefat ettiği kabul edilse de 253/867 ya da 257/629 yıllarında vefat etmiş olabileceği de söylenmektedir.⁵²⁰ Ancak

⁵⁰⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 24.

⁵⁰⁹ Ebû Dâvud, *Sünen*, “Kitâbü'l-İcâra” Bâb fi'l-umrâ, (No. 294); “Kitâbü'l-harâc ve'l-Fey' ve'l-İmâra”, Bâb fi kerâhiyeti'l-iktirâd fi âhiri'z-zamân, (No. 2953).

⁵¹⁰ İbn Mâce, *Sünen*, “Et'ime”, 33 (No. 3316); “Et'ime”, 38 (No. 3327); “Menâsik- Halk”, 71 (No. 3044).

⁵¹¹ İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 232; VII, 192; IX, 178; XII, 5.

⁵¹² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 170; VI, 173, 359; VII, 28, 142.

⁵¹³ Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, s. 84, 188, 336.

⁵¹⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIII, 258; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-evsat*, I, 82; a.mlf., *el-Mu'cemü's-sağîr*, II, 59, 180.

⁵¹⁵ Ziyâuddin el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 3. Baskı, Beyrut: Dârü Hıdr, 2000, II, 289.

⁵¹⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, s. 48; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 116; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 611; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XV, 85.

⁵¹⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, s. 48; Hafîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, X, 260; İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye*, b.y.: İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye Üniversitesi, 1986, VIII, 44; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 88.

⁵¹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 13; Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 322; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 351.

⁵¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 232.

⁵²⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIX, 152; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 14.

Hatîb el-Bağdâdî ve Kuşeyrî 253/867,⁵²¹ Sülemî ise 251/865 yılında vefat ettiği bilgisini daha doğru bulmaktadır.⁵²²

Çarşıda çıkan bir yangında Serî'nin dükkânı dışındaki tüm dükkânlar yanmış, bu durum kendisine iletildiğinde bir anda “Elhamdülillah” dediği için otuz yıl boyunca bu hamdden pişmanlık duyarak istiğfar ettiğini söylemiştir.⁵²³ Bir anda ağzından çıkan hamdin insanların acılarına mukâbil kendi durumu için anlık da olsa sevinmesi anlamına geldiğini düşünmesi Serî'yi derinden üzmüş olacak ki Ebû Tâlib el-Mekkî'nin naklettiğine göre bu olay Serî'nin zühd yolunu tercih etmesine sebep olmuştur.⁵²⁴ Diğer bir rivâyete göre Serî, elindeki kabı yanlışlıkla yere düşürerek kıran bir cariyeyi zor durumdan kurtarmak için kendisine dükkânından bir kap vermiş, bunu gören Ma'rûf el-Kerhî Serî'nin kalbinin dünyaya karşı buğzetmesi için dua etmiştir. Bu duanın bereketini gören Serî'nin⁵²⁵ o günden itibaren zühd yoluna girdiği belirtilir.⁵²⁶ Aynı duanın farklı bir hikâyeye Ma'rûf'un Serî'ye “bu yetimi giydir” diyerek getirdiği bir yetim çocuğu giydirmesi üzerine duyduğu memnuniyetten ötürü vâkî olduğu da rivâyet edilmiştir.⁵²⁷ Hucvîrî ise Serî'nin tasavvufa girmesini Habîb er-Râî'nin (ö. ?) hayır duasının bereketine bağlamaktadır.⁵²⁸

Serî es-Sakâtî çokça ibâdet etmesiyle temâyüz eden bir zâhid olarak karşımıza çıkar.⁵²⁹ Cüneyd el-Bağdâdî onun hakkında “ondan daha çok ibâdet edeni görmedim, doksan sekiz yaşına girdiği halde ölüm döşeğindeki halinden başka bir vakitte onu uzanıp yatarken bile görmedim” demiştir.⁵³⁰ Serî es-Sakâtî, helâl lokma yemesiyle de hayli meşhur olmuştur. Bu durum Ahmed b. Hanbel'e ulaştınca İmam Ahmed'in onun hakkında “helal yiyecek konusundaki hassasiyetiyle bilinen şeyh” ifadelerini kullanmasından da

⁵²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, X, 266; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 41.

⁵²² Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 48.

⁵²³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 42; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, X, 262; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 175; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 13-14; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIX, 151; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XV, 85; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 358.

⁵²⁴ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, II, 76.

⁵²⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIX, 151; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 13; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, II, 339.

⁵²⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 13.

⁵²⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 41; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî târihi Halep*, (thk. Süheyl Zekkâr), Beyrut: Dârü'l-fıkr, t.y., IX, 4217; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 352.

⁵²⁸ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 322.

⁵²⁹ İbnü'l-Cevzî kendisi için “müctehid âbid” ifadesini kullanır, bkz.: İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XII, 66.

⁵³⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XII, 67; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 82. Bu söz Cüneyd Bağdadi yerine Hasan'dan nakledilmiştir: bkz.: Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, X, 266; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 41.

anlaşılmaktadır.⁵³¹ Tasavvuf tarihi açısından da önemli bir zâhid olan Serî es-Sakatî, Bağdat'ta "tevhid dili"ni ilk ortaya koyan ve hakikat ilminden (tasavvuf) ilk bahseden kişi olarak târif edilir.⁵³² Batınî işaretler hususunda Bağdatlı sûfiler arasında önde gelen isim olduğu kaydedilmektedir.⁵³³ Nitekim Sülemî *Tabakât*'ında ikinci tabakada zikrettiği sûfilerin çoğunun bir şekilde Serî es-Sakatî'ye tâbi olduğunu dile getirir.⁵³⁴ Nitekim Irak meşâyihinin çoğunluğunun Serî'nin mürîdi olduğu belirtilmektedir.⁵³⁵

2. 1. 8. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Zâhid olmasının yanı sıra hadis rivâyeti ile de meşgul olan Serî es-Sakatî, Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799), Ali b. Gurâb (ö. 184/800), Fudayl b. İyâz, Yahya b. Yemân, Ebû Bekr b. Ayyâş, Mervân b. Muâviye (ö. 193/809), Muhammed b. Fudayl b. Ğazvân (ö. 194/810), Süfyân b. Uyeyne, Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821) gibi isimlerden hadis dinlemiştir.⁵³⁶ Serî es-Sakatî'den hadis dinleyenler arasında ise sûfî öncülerinden Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk (ö. 298/910-11), Cüneyd el-Bağdâdî,⁵³⁷ Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî, İbrâhim b. Abdullah el-Muharramî (ö. 304/917),⁵³⁸ Muhammed b. Fadl b. Câbir es-Sakatî (ö. 288/901)⁵³⁹ ve Abbâs b. Yûsuf eş-Şeklî (ö. 314/ 926) gibi isimler hadis rivâyet etmiştir.⁵⁴⁰

Serî es-Sakatî'nin zâhid kişiliğinin hadis rivâyetlerine bakış açısını etkilediğini söylemek mümkündür. Serî es-Sakatî'ye bazı hadisler zikredildiğinde "Bunlar kabir için hazırlık olmaz" cevabını verdiği kaydedilen Serî'nin bu tutumunda kendisi için zühd hayatını öncelemesinin rolü büyüktür.⁵⁴¹ Bir zâhid olarak Serî'nin hem hadis yazımını oldukça önemseydiği ve tavsiye ettiği hem de dolaylı olarak zühd hayatının hadis talebini

⁵³¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 126.

⁵³² Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 48; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIX, 152; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 136; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 351. Hucvîrî ise bu ifade yerine Serî'nin ilk kez makamların derecelerinden/tertibül makamat ve bastul-ahvâlinde söz eden kişi olduğunu söyler, bkz.: Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 322.

⁵³³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIX, 152.

⁵³⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 48.

⁵³⁵ Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 351.

⁵³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, X, 260; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 127; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 232; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 13; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIX, 150; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, II, 339.

⁵³⁷ Cüneyd b. Muhammed'in kız kardeşinin oğlu olduğu bilgisi için bkz.: İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 13.

⁵³⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIX, 150.

⁵³⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 14.

⁵⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, X, 260.

⁵⁴¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 126-127.

zorlayabileceğine işaret ettiği şu ifadesinden de anlaşılmaktadır: “İnsan zühd yoluna girdikten sonra hadis yazarsa gevşer; ancak önce hadis yazmakla başlar da sonra zühd ve ibadete yönelirse başarır.”⁵⁴² Görüldüğü üzere Serî bir taraftan hadis tahsilinin önemine vurgu yaparken diğer taraftan zühd hayatı yaşamak isteyen birinin bu işe yeteri kadar zaman harcayamayacağı gerçeğinden hareket etmekte ve en doğrusunun ilk olarak hadis tahsiline yönelmek olduğunu belirtmektedir. Çünkü zühd hayatı yaşamak isteyen birinin tüm vaktini ibadete ayırması gerekecektir.

Her ne kadar az sayıda hadis rivâyet etmiş olduğu bilinse de Serî es-Sakatî ile ilgili hadis âlimlerinin değerlendirmeleri merak konusudur. Serî’nin hadis ilmindeki durumuna ilişkin açık bir hüküm tespit edilememiş olmasına karşın İbn Hibbân’ın *es-Sikât* eserinde Serî es-Sakatî’yi zikretmesi kayda değerdir. İbn Hibbân burada Serî hakkında “Bağdat’ın âbidlerindendir, Ebû Nuaym ve Irak ehlinen hadis rivâyet etmektedir. Ali b. Abdülhamîd el-Ğadâirî [ö. 313/926] Halep’de ondan bize hadis nakletmiştir” şeklinde bilgi vermektedir.⁵⁴³ Nitekim İbn Kutluboğa da İbn Hibbân’ın ifadelerini aynıyla naklederek Serî es-Sakatî’yi *Kütüb-i Sitte* râvîleri dışındaki güvenilir hadisçilere yer verdiği *es-Sikât* kitabında zikretmektedir.⁵⁴⁴ Bu isimler *es-Sikât* eserlerinde Serî’ye ver vermiş olsalar da onun sika olduğuna dair sarîh bir değerlendirmede bulunmamaktadırlar. Ancak diğer yandan Serî’nin hadisçiliğine dair diğer hadis ve tabakât kaynaklarında herhangi bir cerh hükmünün de yer almaması, onun sika olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Serî es-Sakatî’nin hadis ilmindeki yeri hakkında sarîh bir cerh-ta’dîl hükmü bulunmasa da hadis âlimlerinin Serî’nin naklettiği bazı rivâyetlerle ilgilendikleri görülmektedir. Bu rivâyetler arasında daha çok Muhammed b. İsa ed-Dehkân’ın (ö. ? [h. III - IV]) sûfî Ebü’l-Hüseyin en-Nûrî’ye “Serî’den hangi hadisleri aldın” şeklinde bir soru sorması üzerine Ebü’l-Hüseyin’in naklettiği rivâyet ön plana çıkmaktadır. Ebü’l-Hüseyin en-Nûrî- Serî es-Sakatî- Ma’rûf el-Kerhî- İbnü’s-Semmâk- Sevrî- A’miş- Enes (r.a)- Nebî isnâdıyla nakledilen “Kim Müslüman kardeşinin bir ihtiyacını giderirse Allah’a ömür boyu ibâdet etmiş gibi sevap kazanır”⁵⁴⁵ şeklindeki bu rivâyet zâhidler kanalıyla

⁵⁴² Süleimî, *Tabakâtü’s-sûfiyye*, s. 55; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 125; Benzer bir ifade için bkz.: Beyhakî, *el-Câmî’ li Şuabi’l-îmân*, (thk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî), Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 2003, III, 308.

⁵⁴³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 301.

⁵⁴⁴ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, IV, 427.

⁵⁴⁵ Ebü’l-Feyz İbnü’s-Sıddîk, *el-Müddâvî li ileli’l-Camii’s-sağîr*, Kâhire: Dârü’l-kütübî, 1996, VI, 396. Süleimî, *Tabakâtü’s-sûfiyye*, s. 165; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VI, 330; İbn Hacer, *Lisân*, VII, 428-429.

rivâyet edilmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim Muhammed b. İsa'nın bu rivâyeti Serî'ye bizzat sorduğu, Serî'nin de cevaben "Ma'rûf'un şöyle dediğini işittim: 'Kûfe'ye gittiğimizde zâhidlerden İbnü's-Semmâk denilen biri ile karşılaştım, kendisi ile hadis müzakere ettiğimizde bana 'Sevrî A'meş'ten benzeri şekilde rivâyet etmiştir, dedi'" şeklinde Ma'rûf'tan naklettiği bu rivâyet ile ilgili bilgi verdiği ifade edilmelidir.⁵⁴⁶ Söz konusu hadisin Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî'den Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî-Serî es-Sakatî- Ma'rûf el-Kerhî- İbnü's-Semmâk- Sevrî- A'meş- Enes (r.a)- Nebî (s.a) kanalıyla "kendisine hac ve umre yapan kimse gibi sevap yazılacağı" kaydı ile de rivâyet edildiği görülmektedir.⁵⁴⁷ Nitekim bu rivâyetin isnâdıyla ilgili bir takım eleştirilere rastlanmaktadır. Örneğin Zehebî, isnâd zincirindeki Muhammed b. İsa ed-Dehkân'ı *Mîzânü'l-i'tidâl*'de zikreder ve onun hem meçhul (lâ yu'raf) hem de mevzû haber nakleden biri olarak tanıtır. Ardından Muhammed b. İsa'nın Ebü'l-Hüseyin'den naklettiği bu rivâyeti zikreder.⁵⁴⁸ Zehebî'nin söz konusu eserini hem ihtisâr hem de ikmâl eden İbn Hacer ise *Lisânü'l-Mîzân*'da Zehebî'nin Muhammed b. İsa ile ilgili değerlendirmesini kaydederek "Muhammed b. İsa ed-Dehkân bu hadisin sorumlusu değildir" şeklinde bir açıklamada bulunur.⁵⁴⁹ Zehebî'nin Muhammed b. İsa hakkında ağır bir cerh ifadesi kullanmasına karşın İbn Hacer'in Muhammed b. İsa'nın hadiste hatanın sebebi olmadığını ifade etmesi, Muhammed b. İsa'nın söz konusu hadisle sorumlu tutulmayacak olsa da ilgili rivâyette bir problem olduğunu îmâ etmesi açısından önemlidir.

Konumuz açısından söz konusu rivâyette dikkat çeken husus, senedinde pek çok "sûfî" âlimlerin bulunmasına karşın hadis âlimlerinin rivâyetin sıhhatine ilişkin yorum ve îmâlarında, sened ricâlinin sûfî meşrepli oluşunu bir cerh noktası haline getirmemiş olmalarıdır. Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî, Serî es-Sakatî, Ma'rûf el-Kerhî, İbnü's-Semmâk gibi zâhidler aracılığıyla nakledilen bu rivâyet sûfîlerin hadis rivâyet etmelerine karşı hicri ilk asırlarda ciddi bir itiraz ortamı olmadığına bir işaret sayılabilir. Sûfîlerin hadis isnâdlarında yer alması rivâyetlerini zayıf kabul etmek için geçerli bir sebep olsaydı, bu

⁵⁴⁶ İbnü's-Siddîk, *el-Müdevvî*, VI, 396-397; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*, 2. Baskı, Faysalabad: İdâretü'l-ulûm el-Eseriyye, 1981, II, 20.

⁵⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VI, 330; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, II, 20; Zehebî, *Mîzân*, III, 679; İbn Hacer, *Lisân*, VII, 429.

⁵⁴⁸ Zehebî, *Mîzân*, III, 679.

⁵⁴⁹ İbn Hacer, *Lisân*, VII, 428-429.

rivâyetin ilgili cerh için uygun bir zemine sahip olduğu söylenebilir ve bu hususta söz konusu olabilecek cerh lafızları kayıtlara geçirdi. Ancak rivâyetin sûfîlerin hâkim olduğu bir isnâda sahip olmasına karşın bu hususun rivâyetin sıhhat bakımından değerlendirmesinde olumlu veya olumsuz bir yargıya yol açmadığı ve ilgili rivâyetin “sadece bir hadis rivâyeti olarak” değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Ancak sûfîlerin tüm hadis rivâyetlerinin hadis tenkit kriterlerine göre objektif biçimde değerlendirildiğini iddia edebilmek için yalnızca sûfî meşrepli olması nedeniyle rivâyetleri cerhe uğramış kimselerin olup olmadığı hususu dikkatli biçimde incelenmeye muhtaçtır. Nitekim bu çalışma ilgili soruyu Kuşeyrî ricâlî üzerinden cevaplandırmak adına bir teşebbüstür.

Yukarıda bahsi geçen örnekle birlikte Serî es-Sakatî’nin hadis kaynaklarında nakledilen rivâyetlerinin sayıca az olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu hususta meşhur ve önde gelen hadis âlimlerinden hadis dinlemiş olmasına karşın Serî’nin bir sûfî olarak hadis rivâyet etmekten kaçınmasının etkisi büyüktür.⁵⁵⁰ *Kütüb-i Sitte* içerisinde herhangi bir rivâyeti yer almayan Serî es-Sakatî’nin diğer hadis kaynaklarında da az sayıda hadis rivâyeti tespit edilebilmektedir. Diğer yandan Serî’nin hadis rivâyetiyle meşgul olduğuna ilişkin kendisinden rivâyet olunan bir “müsned”inin bulunduğu⁵⁵¹ bilgisi kayda değerdir.

Serî’nin tasavvufa ilişkin sözleri tasavvuf ve hadis kaynaklarında yer almasına karşın bu nakillere oranla Serî es-Sakatî’den nakledilen hadis rivâyetlerinin sayısı oldukça düşüktür. Serî es-Sakatî’nin hadis rivâyetlerine bakıldığında Ebû Nuaym’ın Serî’nin biyografisinde kendisinden beş hadis rivâyeti naklettiği görülmektedir.⁵⁵² Hadis hâfızı ve sûfî Ebû Sa’d el-Mâlînî (ö. 412/1022) ise Serî’nin bir hadis rivâyetini kaydetmektedir.⁵⁵³ Yine İbnü’n-Nehhâs olarak bilinen Mısırlı Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ömer b. Muhammed b. Saîd (ö. 416/1025) rü’yetullah meselesine dair Serî’den nakledilen bir hadis rivâyetine yer verir.⁵⁵⁴ Hadis hâfızı ve fakîh İbnü’l-Mufaddal (ö. 611/1214) ile Şamlı muhaddis Alâî, hadis âlimi Silefî’den (ö. 576/1180) naklettikleri ve isnâdı Cüneyd el-Bağdâdî- Serî es-Sakatî- Ma’ruf el-Kerhî- sûfî Ma’bed

⁵⁵⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 127.

⁵⁵¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 232.

⁵⁵² Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 127-128.

⁵⁵³ Mâlînî, *el-Erbeûn fî şuyûhu’s-sûfiyye*, (thk. Âmir Hasan Sabrî), Beyrut: Dârü’l-beşâiri’l-islâmiyye, 1997, s. 84.

⁵⁵⁴ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ömer b. Muhammed b. Saîd İbnü’n-Nehhâs, *Rü’yetullah Teâlâ*, Delhi: Dârü’l-ilmîyye, 1987, s. 12.

b. Abdülazîz- Hasan el-Basrî- Enes b. Mâlik- Nebî'ye (s.a) dayanan “Hakkı talep etmek fazrdır” şeklindeki bir hadis rivâyetini zikreder. Nitekim Silefî naklettiği bu rivâyete ilişkin “bu hadisin metni gariptir, isnâdı azîzdir, halefin seleften naklettiği sûfî rivâyetlerinden [olması hasebiyle] hasendir, haydi şeyhimiz Ahmed b. Alî es-Sûfî'ye [rivâyetine] gelin, [rivâyeti] bu şekilde sadece ondan yazdım” yorumunda bulunur.⁵⁵⁵ Sem'ânî'nin hocalarından biri olan İsmâil b. Muhammed el-İsfehânî (ö. 535/1141) de Serî es-Sakatî'nin merfû bir hadis rivâyetine yer vermektedir.⁵⁵⁶

2. 1. 9. Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890 [?])

2. 1. 9. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

İlgili sûfinin tam ismi Ebû Saîd Ahmed b. Îsâ el-Harrâz'dır. Bağdat ehlinden olan Ebû Saîd el-Harrâz'ın⁵⁵⁷ vefat yılı ile ilgili farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. İbnü'l-Esîr ve İbn Asâkir gibi tarihçilere göre 277/891,⁵⁵⁸ Sülemî'ye göre 279/893,⁵⁵⁹ Zehebî'nin meşhur olduğunu belirttiği bilgiye göreyse 286/899 yılında vefat etmiştir.⁵⁶⁰

Bir süre Mekte'de ikamet eden Ebû Saîd el-Harrâz “sûfilerin en fakihî” olarak methedilmektedir.⁵⁶¹ Ayrıca etkili sözleri nedeniyle İbn Asâkir kendisini “Cüneyd'den (el-Bağdâdî) sonra sûfiler arasında en güzel konuşan kişi” olarak tanımlar.⁵⁶² Mücâhede, takvâ ve murâkabesi ile bilinen ve zamanının meşhur sûfilerinden olan Harrâz⁵⁶³ tasavvuf tarihi açısından “fenâ ve bekâ hallerinden bahseden ilk kişi” olması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir.⁵⁶⁴ Ayrıca Ebû Saîd el-Harrâz'ın şeriat-hakikat ayrımını ifade eden

⁵⁵⁵ Şerefüddin İbnü'l-Mufaddal, *Kitâbü'l-erbeîn el-mürattebe alâ tabakâtü'l-erbeîn*, Riyad: Dâru Edvâi's-selef, 1413-1414/1992-1993, s. 436; Alâî, *el-Müselâtu'l-muhtasıra*, (thk. Ahmed Eyyûb Muhammed el-Feyyâz), Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2007, s. 82-85.

⁵⁵⁶ İsmâil b. Muhammed İbnü'l-Fadl b. Alî el-Kureşî el-İsfehânî, *et-Terğîb ve't-terhîb*, Kahire: Dâru'l-hadîs, 1993, III, 180.

⁵⁵⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 228; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 130.

⁵⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmî fi't-târîh*, VI, 457; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 130; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîhi Dimaşk*, III, 209.

⁵⁵⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 228; Şa'rânî de bu görüştedir, bkz.: Şa'rânî, *Tabakât*, I, 167.

⁵⁶⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XX, 499; Yâfiî de 286 yılında vefat edenler arasında Ebû Saîd el-Harrâz'ın ismini zikretmektedir, bkz.: Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 159.

⁵⁶¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 131.

⁵⁶² İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 130.

⁵⁶³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 58; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XII, 281. Ayrıca bkz.: Sadefî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 180.

⁵⁶⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 228; Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 355; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 130; Zehebî, *el-İber*, I, 412; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 359; Sadefî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 180; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 167.

“Zâhire aykırı düşen her bâtin bâtıldır” şeklindeki veciz ifadesi sûfiler arasında meşhurdur.⁵⁶⁵

Önde gelen sûfilerin takdirlerini kazandığı anlaşılan Ebû Saîd el-Harrâz, Cüneyd el-Bağdâdî'nin “Eğer Allah bizden Ebû Saîd'in üzerinde bulunduğu halin hakikatini talep etseydi helâk olmuştuk” şeklinde iltifatına mazhar olmuştur.⁵⁶⁶ Bu hususu sûfilere el-Murtaiş (ö. 328/940) “Ebû Saîd hakikatlerle ilgili konuştuğunda insanlar onun evlâdı mesabesinde kalır” sözleriyle dile getirmektedir.⁵⁶⁷ Ebû Saîd el-Harrâz'ın sûfilerle güçlü bir bağa sahip oluşu, dönemin önde gelen sûfilerinden Zünnûn el-Mısırî, Ebû Abdullah en-Nibâcî (ö. 211-220/ 827-835), Bişr b. Hâris el-Hâfî, Serî es-Sakatî, Ebû Ubeyd el-Busrî (ö. 251-260/865-874)⁵⁶⁸ gibi isimlerle ile de yakın ilişki kurmasından da anlaşılmaktadır.

Tasavvuf düşüncesinde tasavvufî makamlar üzerinde duran Harrâz, tevhîdi yedi makamda ele almış, bu makamlar arasında da fena ve bekâ/ikâme kavramlarından söz etmiştir.⁵⁶⁹ Herevî'nin kaydettiği bilgilere göre görüşleri nedeniyle sûfi mihnesine maruz kalarak Bağdat'tan çıkarılmıştır. Bir süre Mekke'de ikamet etmiş, bir süre de Mısır'da bulunmuştur. Ancak burada “Benimle Hakk [Allah] arasında perde yoktur” sözü de tepkiyle karşılanmış ve bu nedenle Mısır'ı da terk etmek zorunda kalmıştır.⁵⁷⁰

2. 1. 9. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Ebû Saîd el-Harrâz hadis ilmiyle meşgul olan sûfilere biridir. Kendisinin İbrâhim b. Edhem'in arkadaşı İbrâhim b. Beşşâr'dan az da olsa hadis rivâyet etmiş olduğu ifade edilmektedir. Ali b. Muhammed el-Mısırî (ö. ?),⁵⁷¹ Ebû Muhammed el-Cerîrî (ö. 311/924), Ali b. Hafs er-Râzî (ö. ?), Muhammed b. Alî el-Kettânî (ö. ?)⁵⁷² gibi isimler ise Harrâz'dan hadis rivâyetinde bulunmuştur.

⁵⁶⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 231; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 58; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 426.

⁵⁶⁶ Zehebî, *el-İber*, I, 412; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XXI, 79; Yâfî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 159; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 359.

⁵⁶⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 131; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXI, 79.

⁵⁶⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 228; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 130.

⁵⁶⁹ Herevî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, (nşr. M. Server Mevlâî), b.y.: İntişârâtü Tûs, 1362/1943, s. 181.

⁵⁷⁰ Herevî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 159, 183.

⁵⁷¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XII, 281.

⁵⁷² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXI, 78.

Ebû Saîd el-Harrâz'ın hadis ilmindeki cerh-ta'dîl durumu ile ilgili tespit edebildiğimiz kadarıyla erken dönem hadis münekkitlerinin onun hakkında sarîh bir değerlendirmesi bulunmamaktadır. Ancak Kâsım b. Kutluboğa'nın *es-Sikât* eserinde Harrâz'ın biyografisine yer vermesi kayda değerdir.⁵⁷³

Çok fazla hadis rivâyetinin bulunmadığı anlaşılan Harrâz'ın *Kütüb-i Sitte* içerisinde hadis rivâyeti yer almamaktadır. Ancak sûfî tabakât yazarı Sülemî, Harrâz'ın hal tercemesinde Hz. Âişe (ö. 58/678) kanalıyla naklettiği tek bir hadisine yer verir.⁵⁷⁴ Bu rivâyet dışında Harrâz'ın “Kalpler kendisine iyilik eden (muhsîn) kimseyi sevmeye meyillidir” şeklindeki bir hadis rivâyetini yorumlaması dikkat çekicidir. Bu hadisin mânâsına ilişkin olarak Harrâz, “Allah dışında bir muhsîn görenin vay hâline! Nasıl oluyor da tüm varlığıyla Allah'a yönelmiyor!” şeklinde bir yorumda bulunur.⁵⁷⁵ İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) söz konusu rivâyet hakkında “Bu hadis sahih değildir, ancak (Harrâz'ın) sözü söylenebilecek en güzel yorumdur” şeklindeki düşüncesi kayda değerdir.⁵⁷⁶ Anlaşıldığı kadarıyla Harrâz, söz konusu rivâyetin sıhhatine ilişkin olumsuz bir açıklamada bulunmamakta, aksine bu rivâyetin manasını açıklama gayretindedir. İbn Kesîr'in hadisi sahih bulmamasına karşın Harrâz'a karşı sert bir tavır içinde olmaması dikkat çekicidir.

2. 1. 10. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896)

2. 1. 10. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

Sehl'in tam ismi Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. Îsâ b. Abdillâh b. Refî' et-Tüsterî'dir.⁵⁷⁷ İran'ın kuzeybatısındaki Hûzistan beldesinin Tüster şehrinde 200/816, 201/817 ya da 203/819 yılında doğduğu tahmin edilmektedir.⁵⁷⁸ Basra'da 273/887⁵⁷⁹ ya

⁵⁷³ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, I, 454.

⁵⁷⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 228-229.

⁵⁷⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 231; Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 355.

⁵⁷⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 58.

⁵⁷⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 206; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 189-190; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 429.

⁵⁷⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 430; Sadefî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XVI, 12; Mustafa Öztürk, “Sehl et-Tüsterî”, *DİA*, XXXVI, 321.

⁵⁷⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 55; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 74; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XII, 362.

da 283/896⁵⁸⁰ yılında vefat ettiği nakledilse de Zehebî'nin tercih ettiği bilgiye dayanarak Sehl'in 283/896 yılında vefat ettiği söylenebilir.⁵⁸¹

Zamanının önde gelen sûfî büyüklerinden biri olarak takdir edilen Sehl et-Tüsterî, vaazları, takvâsı, kerâmetleri ve tasavvufî halleri ile tanınan,⁵⁸² riyazet ve ihlâs ehli âlimlerden biridir.⁵⁸³ Ebu Nuaym Sehl'in durumunu "Tüm söylemleri amel ve ahvâllerin ayıp ve kusurlardan ârî olmasını sağlamak içindi" şeklinde ifade etmektedir.⁵⁸⁴

Bir süre Basra'da ikamet ettiği bilinen⁵⁸⁵ Sehl et-Tüsterî, 273/887 yılında⁵⁸⁶ Hac için Mekke'de bulunduğu sırada önde gelen sûfîlerden Zünnûn el-Mısırî ile bir araya gelmiştir.⁵⁸⁷ Zühd yolunu tercih etmesinde dayısı Muhammed b. Sevvâr'ın (ö. ?) katkısı büyüktür. Sehl üç yaşında iken geceleri kalkıp Muhammed b. Sevvâr'ın namaz kılışını izler, dayısı Muhammed ise "kalbimi meşgul ediyorsun, uyu!" diye tenbih ederdi.⁵⁸⁸ Sehl biraz büyüdüğünde dayısı bir gün kendisine "Seni yaratan Allah'ı zikretmez misin" diye sormuş ve Sehl'e "Allah benimledir, Allah beni görür, benim yaptıklarım şâhittir" şeklindeki zikri belli sayılarda yapmasını öğütlemiştir. Kaynaklarda Sehl'in bu zikirler sayesinde kalbinde bulduğu halâvet vesilesiyle zühd yoluna girdiği nakledilmektedir.⁵⁸⁹

Sehl et-Tüsterî Sünnî âlimler arasında "şeriatla hakikati birleştiren kişi" olarak tanımlanmaktadır.⁵⁹⁰ Feridüddin Attâr (ö. 618/1221) Sehl'in bu nitelemeyi ilk dönem sûfîlerine göre kullandığı dilin daha rahat anlaşılmasına bağlamaktadır. Çünkü Attâr'a

⁵⁸⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 55; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 342; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XII, 362; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 149.

⁵⁸¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXI, 189; Sülemî de bu tarihin daha isabetli olduğunu söyler, bkz.: Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 206.

⁵⁸² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 55; Zehebî, *el-İber*, I, 407; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIII, 330; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 34; Sadefî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XVI, 11.

⁵⁸³ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 206; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 232; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 429; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 351.

⁵⁸⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 190.

⁵⁸⁵ İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 233.

⁵⁸⁶ Şa'rânî, *Tabakât*, I, 142.

⁵⁸⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 206; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 55; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 429; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXI, 187; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIII, 330; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 342; Sadefî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XVI, 11; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 149.

⁵⁸⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 56.

⁵⁸⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 56; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 233; Sadefî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XVI, 11.

⁵⁹⁰ Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 351.

göre şeriatle hakikatin ayrılığı düşünölemeyecek bir imkânsızlıktır.⁵⁹¹ Diğer yandan Sehl'in tasavvuf yolunun Melâmilere benzediğı ifade edilmiştir.⁵⁹²

Sehl et-Tüsterî'nin zühd anlayışını kendi ifadesiyle "Kur'an'a sarılmak, sünnete uymak, helâl lokma yemek, sıkıntıları defetmek, tevbe etmek ve hakları yerine getirmek" şeklinde altı ilkeyle özetlemek mümkündür.⁵⁹³ Tevekkül anlayışını merkeze alan Sehl, buna karşın Şakîk el-Belhî'nin kesbi yeren düşüncesini benimsemeyerek "kim tevekkülü eleştirirse imânı eleştirmiş gibi olur, kim de kesbi eleştirirse sünneti eleştirmiş olur" yorumunu yapmış, kendi çizgisini ortaya koymuş ve zühd düşüncesinde sünnete bağlılığını yinelemiştir.⁵⁹⁴ Sehl, sûfîlerin sahip olması gereken üç özelliğı "sırrını korumak, fakrini korumak ve farzları eda etmek" şeklinde ifade etmektedir.⁵⁹⁵ Kuşeyrî'nin verdiği bilgilere göre Sehl, altı ya da yedi yaşında iken hâfızlığını tamamlayan, hayatının büyük çoğunluğunu oruç tutarak geçiren bir sûfî olarak⁵⁹⁶ sözlerini eyleme de dönüştüren bir âlimdir.

Sehl'in zühd yolunda özellikle sünnete uyma konusunda büyük bir hassasiyeti olduğı görölmektedir. Nitekim bu husus sünnetin sahih bir şekilde nakledilmesi hususunda büyük bir titizlik gösteren ehl-i hadîse karşı duyduğı büyük bir saygının işareti olacaktır. Nitekim Sehl'in Ebû Dâvud'a gelerek "Resulullah'ın hadislerini naklettiğın dilini çıkar da öpeyim" dedmesi ve Ebû Dâvud'un izin vermesiyle sünnete olan saygısını göstermek adına onun dilini öpmesi bu saygının boyutunu gözler önüne sermektedir.⁵⁹⁷

Sehl et-Tüsterî tıpkı Zünnûn el-Mısırî ve Hâris el-Muhâsibî gibi görüşleri nedeniyle vatanından ayrılmak zorunda kalan isimlerden biridir. rivâyet edildiğine göre meleklerin şeytan ve cinlerin kendisiyle buluştuğunu ve konuştuğunu iddia eden Sehl'e halk tarafından uyarılar ve tepkiler gecikmemiş, kabîh yorumlarda bulunduğunun düşünölmesi hayatının sonuna kadar ikamet edeceği Basra'ya gitmesine sebep

⁵⁹¹ Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 351.

⁵⁹² İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 343.

⁵⁹³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXI, 188. Altı husus içinde tevbe yerine "günahlardan kaçınmak" ilkesi de zikredilmektedir, bkz.: İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 343. Aynı söz Sülemî ve Şa'rânî tarafından yedi ilke olarak zikredilmiş, tevbe ve günahlardan kaçınma ilkeleri birlikte verilmiştir, bkz.: Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 210; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 172-173.

⁵⁹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü'l-İblis*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 2001, s. 250.

⁵⁹⁵ Şa'rânî, *Tabakât*, I, 142.

⁵⁹⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 56-57.

⁵⁹⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXI, 187; a.mlf., *Siyerü'l-âlâmi'n-nübelâ*, XIII, 331; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 316; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 366-367.

olmuştur.⁵⁹⁸ Sehl et-Tüsterî Basra dışında Abâdân'a⁵⁹⁹ da yolculukta bulunmuş ve burada Ebû Habîb Hamza b. Abdullah el-Abbâdî'den (ö. ?) istifade etme imkânı bulmuştur.⁶⁰⁰ Sehl'in istifade ettiği âlimler arasında önde gelen sûfîlerden Zünnûn el-Mısırî de bulunmaktadır.⁶⁰¹

2. 1. 10. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Sehl et-Tüsterî'nin özellikle zühd hayatını tercih etmesine de vesile olan dayısı Muhammed b. Sevvâr'dan çokça istifade ettiği ve kendisinden hadis rivâyet ettiği bilinmektedir.⁶⁰² Sehl et-Tüsterî'den hadis rivâyet eden âlimler arasında ise Ömer b. Vâsıl (ö. ?), Ebû Muhammed el-Cerîrî, Abbâs b. Isâm (ö. ?) ve Muhammed b. Münzir el-Huceymî (ö. ?) gibi isimler bulunmaktadır.⁶⁰³

Sehl et-Tüsterî'nin hadis rivâyetini sünnetin muhafazası için oldukça kıymetli bulduğu ve bu nedenle ehl-i hadîse karşı son derece hürmetkâr bir tavra sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Dâvud'un hadis nakletmesi nedeniyle dilini öpmek istediği nakledilmişti. Bu hususta ehl-i hadîs ile Sehl arasında geçen bazı diyaloglar da bu hassasiyeti teyit etmektedir. Örneğin Sehl'in bir gün ashâb-ı hadisten bir grupta karşılaştığında onlara "Allah'a mürekkebe elinizdeyken kavuşun!" demesi hadis ehline verdiği teşvik ve desteğin bir ifadesidir.⁶⁰⁴ Yine Sehl'e "Bir kimse ne zamana kadar hadis yazabilir?" diye sorulduğunda "ölene, kalan mürekkebi kabre dökülünceye değin" şeklinde bir cevap vermesi de bu hürmetin ve teşvikin bir neticesi olmalıdır.⁶⁰⁵ Bununla birlikte Sehl et-Tüsterî açık biçimde de hadis yazımının önemi üzerine vurgu yaparak "Kim dünyayı ve ahireti istiyorsa hadis yazsın! Bunda dünya ve ahiret için fayda vardır" demektedir.⁶⁰⁶ Zehebî, bu alıntıyı Sehl'in hayatı özelinde naklettikten sonra bu anlayışın ilk dönem sûfîlerinde görüldüğüne işaret eder ve kendi zamanındaki bazı tasavvuf ehline

⁵⁹⁸ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 150.

⁵⁹⁹ Abâdân, İran'ın güneybatısında bulunan Hûzistan eyaletinde bir şehirdir.

⁶⁰⁰ Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 150.

⁶⁰¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXI, 187; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIII, 330.

⁶⁰² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 332; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIII, 330; İbnü'l-Cevzî, *Sıfeti's-safve*, s. 729.

⁶⁰³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXI, 187; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIII, 330.

⁶⁰⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXI, 187; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIII, 330; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 342.

⁶⁰⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXI, 187; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIII, 330-331; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 342.

⁶⁰⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXI, 187; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIII, 331.

karşı bir eleştiride de bulunacak şekilde “İşte sûfî büyükleri hadis ve sünnet söz konusu olduğunda bu denli azimliydiler, şimdiki şeyhler gibi cahil, bedbaht değil!”⁶⁰⁷ şeklinde bir yorumda bulunur. Bu yorum bir taraftan hem sûfî meşrebiyle tanınan Sehl’in hem de ilk dönem sûfîlerinin hadis ve sünnet hususunda oldukça titiz olduğunu târihî bir gerçeklik olarak kaydetmektedir.

Sehl et-Tüsterî’nin hadis naklini sünnetin bir taşıyıcısı olarak gördüğü çeşitli örneklerle ortaya konmuştur. Ancak kendisinin hadis rivâyetinde hangi konumda bulunduğu ve sûfî kişiliğiyle hadis rivâyetini ne şekilde meczettiği ayrı bir husustur. Nitekim kaynaklarda Sehl’in hadis ilmindeki durumuna ilişkin sarîh bir cerh-ta’dîl ifadesi bulunmasa da Kâsım b. Kutluboğa’nın *es-Sikât*’da kendisine yer verdiği görülmektedir. Bu eserde Kâsım b. Kutluboğa, Mesleme’den yaptığı nakille Sehl’i hadis âlimlerinden biri olarak kaydetmektedir. Ancak burada Sehl’in hadis rivâyet etmekten hoşlanmadığı ve hadis rivâyetinden kaçındığı da ayrıca belirtilmektedir.⁶⁰⁸

Kâsım b. Kutluboğa’nın Sehl et-Tüsterî için sarîh şekilde “sika” hükmünü zikretmemesine karşın *es-Sikât*’da biyografisine yer vermesi dikkat çekicidir. İbn Kutluboğa’nın naklettiği bilgiler dışında Sehl’in hadis ilmindeki yeri ile ilgili hadis uzmanlarının farklı bir değerlendirmesine rastlanılmamaktadır. Diğer yandan Sehl hakkında herhangi bir cerh ifadesi de tespit edilemediğinden Sehl’in güvenilir râvîler arasında yer alma ihtimalinin daha güçlü bulunduğunu ifade etmek gerekir.

Sehl’in hadis rivâyetlerinin bazı hadis ve sûfî tabakât kaynaklarında nakledildiği görülmektedir. Örneğin Hâkim *Müstedrek*’inde isnâdında sûfîlerin yer aldığı bir rivâyet zikretmektedir. Ancak bu rivâyet Sehl’in sözü olarak kullar için tevekkülün her hâl ve makamda önemli ve gerekli olduğuna dairdir. Nitekim Hâkim Sehl’in âkil ve ilim sahibi bir kulun kul olduğunu idrak etmesinin ardından sadece Allah’a tevekkül edeceğini, ona sığınacağını belirten bir sözünü de isnâdsız şekilde kaydeder. Ardından şu yorumda bulunur: “Resûlullah (s.a) bu tâifeyi diğer tâifelerde olmayan bazı özel sıfatlarla nitelemiştir, bu sıfatlara sahip olan kimse ‘tasavvuf’ ismini almaya layık olur”.⁶⁰⁹ Dolayısıyla Hâkim’in ilgili bâbda Sehl’e tasavvuf ehlini temsil etmesi yönüyle yer verdiği

⁶⁰⁷ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XXI, 187.

⁶⁰⁸ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, V, 160.

⁶⁰⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 18.

anlaşılmakta ve rivâyetlerin veriliş biçimi ve muhtevaları itibariyle Sehl'in burada bir hadis râvîsi olarak konumlandırılmadığı izlenimi oluşmaktadır.

Sehl'in zühd hayatına ilişkin sözlerini sûfî tabakât kitaplarında sıklıkla görmek mümkündür. Diğer yandan Sehl'in kaynaklarda yer alan hadis rivâyetlerinin sayıca az olduğu ifade edilmelidir. Tespit edilebildiği kadarıyla Ebû Nuaym Sehl'in bazı tasavvufî sözlerini kaydetmenin yanı sıra Sehl'in biyografisinde merfû olarak naklettiği iki hadis rivâyetine yer vermektedir. Bu rivâyetlerden ilki Hz. Peygamber'in gazveleri sırasında ensâr hanımlarından bazılarının gazve sırasında su dağıtımında ve yaralananların tedavisinde orduya yardımcı olduklarını belirten rivâyettir.⁶¹⁰ Nitekim bu rivâyet Sülemî'nin *Tabakâtü's-sûfiyye*'de Sehl'in hal tercümesinde kendisinden naklettiği tek rivâyettir.⁶¹¹ Ebû Nuaym'ın zikrettiği diğer rivâyetse Hz. Ali'nin faziletine işaret etmektedir.⁶¹²

2. 1. 11. Bünân el-Hammâl (ö. 316/928)

2. 1. 11. 1. Hayatı ve Zühde İlişkisi

Bünân'ın tam ismi Ebü'l-Hasen Bünân b. Muhammed b. Hamdân b. Saîd el-Hammâl'dır.⁶¹³ Aslen Vâsıtlı olup⁶¹⁴ gençlik yıllarını Bağdat'ta geçirmiş, daha sonra Mısır'a yerleşerek ölünceye değin burada ikamet etmiştir.⁶¹⁵ Mısır'da 316/928 senesinde vefat eden Bünân el-Hammâl'ın cenazesine belde halkından emsâli az görülen bir kalabalığın katıldığı kaydedilmektedir.⁶¹⁶

Zehebî'nin "imâm", "muhaddis", "şeyhu'l-İslâm"⁶¹⁷ ve "büyük zâhid",⁶¹⁸ Suyûtî'ninse (ö. 911/1505) Mısır'ın önde gelen âlimlerinden biri olduğunu belirttiği Bünân el-Hammâl,⁶¹⁹ "abdâl" sıfatıyla da nitelenmiş,⁶²⁰ zühd ve ibâdetiyle örnek

⁶¹⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 211.

⁶¹¹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 207.

⁶¹² Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 211-212.

⁶¹³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 273; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV, 108.

⁶¹⁴ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXIII, 508; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, III, 220.

⁶¹⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 291; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, III, 220; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 69.

⁶¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 274; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXIII, 510; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, III, 220; Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhira*, Mısır: Dârü İhyâi'l-kütübi'l-arabiyye, 1967, I, 513.

⁶¹⁷ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ* XIV, 488.

⁶¹⁸ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXIII, 508.

⁶¹⁹ Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 513.

⁶²⁰ Tağrıberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, III, 221.

gösterilen ve her kesimden insanın saygı gösterdiği bir isimdir. Bünân'ın sultanlardan gelen hiçbir şeyi kabul etmediği,⁶²¹ karşısındaki sultan dahi olsa doğru gördüğü bir hususu dile getirmekten ve nasihat etmekten çekinmediği anlaşılmaktadır. Bu özelliği nedeniyle çeşitli sıkıntılara da maruz kalmıştır. Bazı rivâyetlere göre Tolunoğulları hânedânı İbn Tolun'a (ö. 270/884) dînî bir meselede uyarılarda bulunmaktan geri durmadığı için yahut Humâreveyh isimli Hristiyan bir vezirin İslam beldesinde at üstünde dolaşmasını hoş görmediğini ifade ettiği için aslanların önüne atılarak cezalandırılmak istenmiş, ancak menkıbeye göre aslanlar ona dokunmamış ve parçalanmaktan kurtulmuştur. Nitekim bu hikâyeyi nakleden Ebû Alî er-Rûzbârî, kendisinin Mısır'a gelmesinde bu olaydan çokça etkilenmesinin etkili olduğunu belirtir.⁶²² Sülemî'nin sûfîlere karşı yapılan baskıları konu edindiği *Miheni's-sûfiyye*⁶²³ isimli eserinde bu olayı kaydetmesi de kayda değerdir. Mısır emîrî İbn Tolun'un Bünân el-Hammâl'ı yedi sene boyunca hapsetmesi, Bünân'ın uğradığı mihneler arasında zikredilmektedir.⁶²⁴

Kerâmet sahibi bir zât olan Bünân el-Hammâl,⁶²⁵ “Ahlâkın riyasından haramlardan kaçır gibi kaçın”,⁶²⁶ “Hür kimse tamâh ettiği sürece köle, köle ise kanaat ettiği sürece hürdür”⁶²⁷ sözleri ile meşhurdur. Önde gelen sûfîlerden Cüneyd el-Bağdâdî ile görüştüğü bilinen Bünân'ın Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî'nin akrânı ve aynı zamanda hocası olduğu da ifade edilmiştir.⁶²⁸ Ebû Saîd el-Harrâz ile de arkadaşlık ettiği ifade edilen Bünân, zühd yolunda Harrâz'a intisap ettiği belirtilir.⁶²⁹

⁶²¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 158; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 273; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIV, 488.

⁶²² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXIII, 509; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIV, 488-489; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 274. Kuşeyrî bu hikâyeyi açıkça nakletmemiş, yalnızca Bünân'ın aslanların önüne atıldığına işaret etmiştir, bkz.: Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 95.

⁶²³ Zehebî ve İbn Tağrıberdî bu olayı Sülemî'nin söz konusu kitabından aktardıklarını belirtmektedir. Örn Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIV, 489; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XXIII, 509; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, III, 221.

⁶²⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 324; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VII, 593; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXIII, 510; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIV, 488; Tağrıberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, III, 221.

⁶²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 158.

⁶²⁶ Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 513.

⁶²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VII, 592; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 324; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIV, 489.

⁶²⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 291; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXIII, 509; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIV, 488; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, III, 221; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 179.

⁶²⁹ Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 513.

2. 1. 11. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Bünân el-Hammâl'ın bir süre Bağdat'ta hadis dinlemiş, daha sonra Mısır'a geçerek ömrünün son zamanlarını burada geçirmiştir.⁶³⁰ Hatîb el-Bağdâdî Bünân'ın Mısır'da iken de hadis rivâyetinde bulunduğunu ve bu nedenle de hadislerinin Mısır ulemâsı tarafından bilindiğini belirtir.⁶³¹ Dolayısıyla Bünân'ın hem Bağdat'ta hem de Mısır'da hadis ilmiyle meşgul olduğunu söylemek mümkündür.

Bünân el-Hammâl'ın hadis dinlediği isimlere bakıldığında Hasen b. Arefe (ö. 252/886),⁶³² Humeyd b. Rabî' (ö. 258/872) ve Hasen b. Muhammed ez-Za'ferânî (ö. 259/873)⁶³³ gibi isimlerden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Zübeyr b. Abdülvâhid (ö. 347/958), (Ebû Saîd) İbn Yûnus (ö. 347/958), Hasen b. Raşîk (ö. 370/981) ve hadis hâfızlarından İbnü'l-Mukrî' olarak bilinen Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim (ö. 381/991) gibi pek çok isimse kendisinden hadis rivâyet edenler arasında yer almaktadır.⁶³⁴

Bu çalışmada hadis ve tarih-tabakât kaynaklarında Bünân el-Hammâl'ın bir zâhid olarak hadis rivâyetine bakış açısını ifade edecek bir açıklama yahut anekdota rastlanmamışsa da kendisinin hadis hocaları ve talebeleriyle iyi bir ilişki içinde olması ve bazı hadis rivâyetlerinin kaydedilmesinden hareketle en azından hadis rivâyetine karşı uzak ve olumsuz bir tavır içinde olmadığı söylenebilir. Nitekim hadis âlimlerinin de Bünân hakkında cerh-ta'dîl hükmü zikretmeleri onun hadisçiliğiyle ilgilendiklerini gösterir.

Bünân el-Hammâl'ın hadis ilmindeki cerh-ta'dîl durumuna ilişkin çeşitli açıklamalara rastlanmaktadır. Önemli hadis hâfızlarından Ebû Saîd b. Yûnus kendisini sika kabul ettiğini belirtmiştir.⁶³⁵ Bunun yanı sıra İmam Dârekutnî Bünân'ın 300/913'den sonra vefat ettiğini belirttikten sonra onunla ilgili “erdemli (*fâzıl*) bir kimse idi”⁶³⁶

⁶³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VII, 592; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, 69; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, III, 220-221.

⁶³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VII, 592.

⁶³² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VII, 592; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXIII, 508; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 273.

⁶³³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VII, 59; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXIII, 508; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIV, 488.

⁶³⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXIII, 509.

⁶³⁵ Ebû Saîd b. Yûnus el-Mısırî, *Târîhu İbn Yûnus el-Mısırî –Târîhu'l-Gurebâ-*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000, II, 48.

⁶³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VII, 592; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fî ref'il-irtiyâb ani'l-mü'telifi ve'l-müfteriki fî'l-esmâ ve'l-künâ*, Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1990, I, 362.

şeklinde bir yorumda bulunur. Nitekim Dârekutnî Bünân için ayrıca “sâlih bir şeyh idi”⁶³⁷ ifadesini kullanır. Bünân hakkında ta‘dîl ifadesi kullananlardan biri de İbnü’l-Cevzî’dir. Ona göre Bünân sika, zâhid ve ibâdete düşkün biridir.⁶³⁸

Tespit edilebildiği kadarıyla Bünân el-Hammâl’ın Sülemî’nin *Tabakâtü’s-sûfiyye*’sinde merfû bir rivâyeti bulunurken⁶³⁹ Ebû Nuaym’ın *Hilye*’sinde hal tercemesinin sonunda biri merfû biri mevkûf olmak üzere iki hadis rivâyeti yer almaktadır.⁶⁴⁰

2. 1. 12. Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932)

2. 1. 12. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

Hakîm’in tam ismi Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasen b. Bişr et-Tirmizî’dir.⁶⁴¹ Bazı kaynaklarda dedesinin ismi Hasen yerine Hüseyin olarak da kaydedilmektedir.⁶⁴² Vefat yılı ile ilgili farklı görüşler zikredilen Hakîm’in 255/869, 285/898 ya da 320/932 yıllarından birinde vefat ettiği düşünülmektedir.⁶⁴³ Hakîm’in vefat tarihine dair kaydedilen bilgiler arasında yaklaşık 65 yıl gibi önemli bir farklılık bulunması dikkat çekicidir. Bu noktada âlimlerin farklı görüş ve değerlendirmeleri bulunmaktadır. Kâtip Çelebi *Keşfü’z-zünûn*’da “İsbâtü’l-İlel li’ş-Şerîa” başlığı altında Hakîm et-Tirmizî’nin 255/869 yılında doğduğunu, 320/932 yılındaysa vefat etmiş olduğunu belirtse de⁶⁴⁴ Hakîm et-Tirmizî’ye atıf yaptığı farklı yerlerde vefat yılını 255/869 olarak kaydetmektedir.⁶⁴⁵ Bu husus Kâtip Çelebi’nin Hakîm et-Tirmizî’nin vefat yılına dair farklı ifadeler kullandığını göstermekle birlikte Çelebi’nin eserin büyük çoğunluğunda 255/869 yılını zikretmesi, bu tarihlendirmeyi tercih ettiğini hissettirmektedir. İbn Hacer ise 318/930 yılında İbn Yenâl el-Ukberî (ö. ?) isimli râvînin Hakîm et-Tirmizî’den hadis

⁶³⁷ Hamza b. Yûsuf es-Sehmî, *Suâlâtü Hamza b. Yûsuf es-Sehmî li’l-Dârekutnî ve gayrihi mine’l-meşâyih fi’l-cerhi ve’t-ta’dîl*, (thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Riyad: Mektebetü’l-Meârif, 1984, s. 182; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VII, 594.

⁶³⁸ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 273.

⁶³⁹ Sülemî, *Tabakâtü’s-sûfiyye*, s. 291-292.

⁶⁴⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 325.

⁶⁴¹ Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, XIII, 439; Zirikî, *el-A’lâm*, VI, 272.

⁶⁴² İbnü’l-Cevzî, *Sıfatü’s-safve*, s. 785.

⁶⁴³ Zirikî, *el-A’lâm*, LX, 272.

⁶⁴⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, I, 9.

⁶⁴⁵ Bkz.: Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, I, 700; II, 1104, 1257, 1415, 1979. Nitekim Hakîm et-Tirmizî’nin 255 yılında vefatına dair Kâtip Çelebi’nin kaydettiği bu bilginin hatalı olduğu ortaya konmuştur, bkz.: Zekeriya Güler, “Kâtip Çelebi’nin Hadis Kitabiyatı Bilgisi Üzerine”, *Osmanlı’da İlm-i Hadis*, (ed. Zekeriya Güler ve diğer.), İstanbul: İSAR Yayınları, 2020, s. 95.

rivâyet etmiş olduğu bilgisine dayanarak Hakîm'in 320/932 yılı civarında bir tarihte ve 90 civarı bir yaşta iken vefat ettiğini ifade etmektedir.⁶⁴⁶ Hakîm'in vefat yılına ilişkin söz konusu belirsizliğe dikkat çeken bir diğer isim de İbnü'l-İmâd'dır. İbnü'l-İmâd bu tarihlendirmedeki zorluğun nedenini Hakîm'in 285/898 yılından sonra Nisâbur'a gelmesiyle pek çok âlimin kendisiyle ilgili bilgilerden uzak kalmış olmasına bağlayarak söz konusu karışıklığın nedenine ilişkin bir açıklamada bulunmaktadır.⁶⁴⁷

Horasan'ın önde gelen şeyhlerinden biri olarak bilinen Hâkim et-Tirmizî,⁶⁴⁸ Zehebî tarafından "imâm, hâfız, ârif"⁶⁴⁹ ve "zâhid, muhaddis" olarak nitelendirilmektedir.⁶⁵⁰ Zehebî dışında İbnü'l-İmâd, Hakîm'in zâhid ve "hâfız" olduğunu dile getirirken⁶⁵¹ Suyûtî de Hakîm et-Tirmizî'yi "imam", "zâhid, vâiz" olarak tanımlamaktadır.⁶⁵² Modern dönem müelliflerinden Ziriklî ise Hakîm'i "bâhis, sûfî, hadis ve usûlü'd-dîn âlimi" olarak tarif etmektedir.

Hakîm et-Tirmizî'nin ilim tahsili için yolculuk etmek istediği ancak yaşlı annesini yalnız bırakamadığı için yolculuk etmediği nakledilmiştir. Nitekim ilim öğrenemediği için çok üzülen Hakîm, bir mezarlıkta samimi duygularla gözyaşı döktüğü bir günde nur yüzlü bir adam kendisine ilim öğretmek için gelmiştir. Kaynaklarda üç yıl boyunca Hakîm'in kendisinden ilim tahsil ettiği bu kimsenin Hızır olduğu şeklinde bir menkıbeye yer verilmektedir.⁶⁵³

Ebû Tûrâb en-Nahşebî (ö. 245/859), Ahmed b. Hadraveyh (ö. 240/854), İbnü'l-Cellâ (ö. 306/918) gibi sûfî âlimlerle arkadaşlık ettiği⁶⁵⁴ ve seyrûsulûk hususundaki makamlardan ilk söz eden sûfîlerden biri olan Yahyâ b. Muâz er-Râzî (ö. 258/872) ile de görüştüğü bilinen Hakîm,⁶⁵⁵ Tirmiz ehlinde pek çok kişinin zühd yoluna girmesine vesile olmuştur.⁶⁵⁶ Zühd anlayışında nefsin aldatmacalarına karşı insanın temkinli ve

⁶⁴⁶ İbn Hacer, *Lisân*, VII, 389. Ziriklî de Hakîm et-Tirmizî'nin 320 yılı civarlarında vefat ettiği görüşünü tercih eder, bkz.: Ziriklî, *el-A'âm*, II, 272.

⁶⁴⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 404.

⁶⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, *Sıfetu's-safve*, s. 786.

⁶⁴⁹ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIII, 439.

⁶⁵⁰ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXI, 276.

⁶⁵¹ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 404.

⁶⁵² Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 2. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994, s. 286.

⁶⁵³ Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 622.

⁶⁵⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 87; Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 217; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXI, 276; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIII, 440; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 621.

⁶⁵⁵ Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 621; Sâlih Çift, "Yahyâ b. Muâz", *DİA*, XLIII, 257.

⁶⁵⁶ Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 621.

uyanık olmasının önemine vurgu yaptığı anlaşılan Hakîm'in "insana kendisine zarar verecek bir şeyden dolayı mutlu olması ayıp olarak yeter" şeklindeki sözü meşhurdur.⁶⁵⁷

Çok sayıda telifi bulunan Hakîm'in zühd, tasavvuf⁶⁵⁸ ve hadis ilimlerine dair eserler yazdığı bilinmektedir.⁶⁵⁹ Telifleri arasındaysa *Hatmü'l-velâye*, *el-İlelû's-şerîa* ve *Nevâdirü'l-usûl* kitapları öne çıkmaktadır. *Nevâdirü'l-usûl* ismiyle kaleme aldığı eserinde 291 konu başlığı altında 291 hadis şerhinde bulunan Hakîm'in söz konusu eseri dikkate alındığında azımsanmayacak derecede hadis ilmi ile meşgul olduğu sonucuna ulaşılabilir. Çeşitli ilim dallarıyla meşgul olan Hakîm'in bir tefsir kitabı yazmaya başladığı ancak tamamlayamadan vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bu ilimlerin yanı sıra fıkıhla da ilgilenen Hakîm'in Ebû Hanîfe'nin seçkin talebelerinin birinden fıkıh tahsil ettiği belirtilmektedir.⁶⁶⁰

Hakîm et-Tirmizî'nin telif ettiği kitaplar nedeniyle Tirmîz'den ayrılmak zorunda kalmıştır.⁶⁶¹ Zehebî, Hakîm'e karşı bu muamelenin *Hatmü'l-velâye* ve *el-İlelû's-şerîa* isimli iki eseri nedeniyle küfre düşmekle suçlanmasının bir sonucu olduğunu belirtir. Hakîm'in *Hatmü'l-velâye*'de evliyâların da nebîler gibi sonuncusu (hatm) olduğunu söylediği ve velâyeti nübüvvet makamından daha üstün gördüğü iddia edilmiş, bu suçlamalar kendisinin Horasan yolculuğunu başlatmıştır. Ancak Horasan'a gittiğinde belde halkının sûfî düşüncelere sahip olması, "kendisiyle aynı mezhep üzere" olan bu insanlar arasında göze batmadan kabul edilmesine olanak sağlamıştır.⁶⁶² Nitekim Feridüddin Attâr Hakîm'in yaşadığı bu sürgünü onun için bir kusur olarak değil; aksine Hakîm'in kadrini yüceltmek amacıyla dile getirir: "Yaşadığı dönemde Tirmîz'de onun sözünü anlayan kimse yoktu, insanların arasında kovulmuş bir kimse olmasının nedeni budur".⁶⁶³ Nitekim Sülemî'nin de benzeri yorumla Hakîm'i savunması kayda değerdir.⁶⁶⁴

2. 1. 12. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Hakîm et-Tirmizî'nin *Nevâdirü'l-usûl fî ma'rifeti ehâdisü'r-Resûl* isimli bir hadis eseri telif ettiği bilinmektedir. Hakîm et-Tirmizî bu kitapta "asıl" olarak isimlendirdiği 291

⁶⁵⁷ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIII, 440; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 166.

⁶⁵⁸ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXI, 276.

⁶⁵⁹ İbn Hacer, *Lisân*, VII, 388.

⁶⁶⁰ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 353.

⁶⁶¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 272.

⁶⁶² Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXI, 277; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIII, 441; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 272.

⁶⁶³ Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 622.

⁶⁶⁴ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXI, 278.

farklı konu başlığı altında konu ile ilişkilendirdiği bir hadisi esas almış, ardından esas aldığı hadisi-varsa farklı tarîklerini de zikrederek- şerhetmiştir. Yakın bir döneme kadar eserin mevcut baskılarında hadisler isnâdsız nakledildiğinden eser bazı eleştirilere maruz kalmış olsa da⁶⁶⁵ eserin isnâdlı neşri yayınlanmış⁶⁶⁶ ve isnâdının eksik olması bakımından yöneltilecek eleştirilerin isabetli olmadığı ortaya çıkmıştır.

İlgili eserin isnâd bakımından durumu bir kenara bırakılırsa Hakîm'in ele aldığı konuyu serdetme ve esas aldığı hadisleri irâd ediş biçiminin hadis şerh yöntemine hizmet ettiği görülmektedir. Diğer yandan bir sûfî olarak Hakîm'in ilgili eserdeki amacının salt hadis rivâyeti olmadığı açıktır. Eserde Hakîm'in odak noktası hadiste anlamının bilinemeyeceğini düşündüğü kelimeleri şerh etmek⁶⁶⁷ ve ilgili hadisleri sûfî bakış açısıyla harmanlayarak yorumlamaktır. Nitekim *Nevâdirü'l-usûl*'de yer alan çeşitli konu başlıkları arasında "İstiâze Duası", "Öfkenin İmân Üzerindeki Etkisi", "Ayakkabı (Na'l) Giyerken Sağ ile Başlama Edebi", "Kunut Duasında Recâ'nın Tercih Edilmesi", "Esbâba Sarılmanın Tevhîde Zarar Vermemesi", İşçinin Yevmiyesini Vermede Acele Etme", "Fıkıh ve Fazileti", "Şükür ve Sabır", "Ahlâkın Mertebeleri ve İlmin Yeri", "Şükür Secdesi", "Hafî Zikir" gibi ana başlıklar bulunmaktadır. Hakîm et-Tirmizî'nin ele aldığı başlıkların çoğunlukla fıkıh ve tasavvufî bazı konu ve uygulamalara yönelik olduğu açıktır.⁶⁶⁸ Dolayısıyla *Nevâdirü'l-usûl* Hakîm'in sûfî bakış açısını ortaya koyduğu bir hadis şerhi olarak telakki edilebilir.⁶⁶⁹

Nevâdirü'l-usûl'le birlikte Hakîm'in müstakil bir hadis şerhi olarak telif ettiği diğer bir eseri *Kitâbü'l-menhiyyât*'tır. Bu eserde Hâkim 146 hadis rivâyetine yer vermektedir. Nehiy hadislerini ele alan ve bu hadislerin illet ve hikmetini anlamaya çalışan Hakîm et-Tirmizî'nin bu eserdeki hadislerin şerhinde fıkıh nosyonunun ağır bastığı söylenebilir.⁶⁷⁰

⁶⁶⁵ Karapınar, "İlk Dönem Sûfîleri", s. 49. Örneğin bu hususta Yavuz Köktaş, *Nevâdirü'l-usûl*'de yer alan hadislerin isnâdsız olmasını eleştiri noktalarından biri olarak değerlendirmiştir, bkz.: Köktaş, *İlk Dönem Sûfîleri*, s. 140.

⁶⁶⁶ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl*, (thk. Nureddin Boyacılar), Cidde: Dârü'l-minhâc, 2015.

⁶⁶⁷ Bazı örnekler için bkz.: Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl*, Beyrut: Dârü Sâdır, t.y., "الفرع" s. 9; "خوان" s. 34. Eserin isnâdlı ve isnâdsız olarak yayınlanan farklı basımları bulunması nedeniyle çalışmada her iki nüshaya da işaret etmek istenmiştir.

⁶⁶⁸ bkz.: Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl*.

⁶⁶⁹ Köktaş, *İlk Dönem Sûfîleri*, s. 45.

⁶⁷⁰ Köktaş, *İlk Dönem Sûfîleri*, s. 45, 153.

Hakîm et-Tirmizî'nin hadis rivâyetiyle ilişkisine bakıldığında Horasan ve Irak âlimlerinden çok sayıda hadis dinleme imkânı bulunduğu görülmektedir.⁶⁷¹ Nitekim Hakîm'in hadis rivâyet ettiği isimler arasında babası Ali b. Hasan et-Tirmizî (ö. ?) başta olmak üzere Sâlih b. Abdullah et-Tirmizî (ö. 239/854), Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855), Yahyâ b. Mûsâ el-Belhî (ö. 241/856), Ali b. Hucr es-Sa'dî (ö. 244/859), Utbe b. Abdullah el-Mervezî (ö. 244/858), Süfyân b. Vekî' (ö. 247/862), Abbâd b. Ya'kûb er-Revâcinî (ö. 250/864), Ya'kûb ed-Devrakî (ö. 252/866), Ali b. Haşrem (ö. 256/870), İsa b. Ahmed el-Askalânî el-Belhî (ö. 268/882), Muhammed b. Alî eş-Şakîk (ö. ?) gibi hadis âlimleri bulunmaktadır.⁶⁷² Hakîm et-Tirmizî'dense Yahyâ b. Mansûr el-Kâdî (ö. 350/964), el-Hasen b. Alî el-Cürcânî (ö. ?),⁶⁷³ Ebû'l-Hasen Ali b. Mahmûd b. Yenâl el-Ukberî, Ahmed b. İsa el-Cûzecânî (ö. ?)⁶⁷⁴ ile bazı Nisâbur âlimleri hadis rivâyetinde bulunmuşlardır.⁶⁷⁵ Zehebî'nin verdiği bilgiye göre Hakîm'in Nisâbur'a gelip burada hadis rivâyet etmeye başlama yılıysa 285/898'tir.⁶⁷⁶

Hakîm et-Tirmizî'nin hadis ilmiyle ilişkisine dair bazı açıklamalara rastlamak mümkündür. Örneğin Ebû Nuaym onun hakkında bazı meşhur teliflerinin bulunduğu ve hadis yazdığından bahsetmekte, Hakîm'in müstakîm bir meşrep üzere olup mürcie gibi bazı gruplara reddiyelerde bulunduğu söz etmekte ve onun "âsârı tâkip eden" biri olduğuna vurgu yapmaktadır.⁶⁷⁷ Ancak Ebû Nuaym onun hadisçiliğine dair açık bir değerlendirmede bulunmaz. Yine sûfî tabakât yazarlarından Feridüddin Attâr Hakîm'le ilgili "şeyhler arasında yüce ve saygıdeğer biriydi [...] Hadisler ve haberleri nakilde kendisine itimat edilen, mârifet ve hakikatler hususunda sika kabul edilen birisiydi" ifadelerini kullanmaktadır.⁶⁷⁸ Ancak Attâr bu değerlendirmede daha çok Hakîm'in sûfî yönüne işaret etmekte ve bir bakıma onun güvenilir bir sûfî meşrebe sahip olduğunu vurgulamaktadır. Yine de Attâr'ın Hakîm'in haberleri nakilde kendisine itimat edilen biri olduğunu belirtmesi kayda değerdir.

⁶⁷¹ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, II, 245.

⁶⁷² Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, II, 245; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXI, 276; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIII, 440; İbn Hacer, *Lisân*, VII, 387.

⁶⁷³ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, II, 245; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXI, 276.

⁶⁷⁴ İbn Hacer, *Lisân*, VII, 387.

⁶⁷⁵ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, II, 245; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXI, 276; İbn Hacer, *Lisân*, VII, 387.

⁶⁷⁶ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, II, 245; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIII, 440.

⁶⁷⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 233.

⁶⁷⁸ Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 621.

Hakîm et-Tirmizî ile ilgili farklı bir değerlendirmede bulunan ve kendisini hadis rivâyetleri nedeniyle eleştirenler de bulunmaktadır. Bu isimlerin başında *Târîhu Haleb* yazarı İbnü'l-Adîm'in (ö. 660/1262) bulunduğu söylenebilir. Bu değerlendirmenin değeri ise İbn Hacer'in, İbnü'l-Adîm'in Hakîm et-Tirmizî'ye karşı tenkitlerine yer vererek konu ile ilgili yorumlarda bulunmasında yatmaktadır. İbnü'l-Adîm'e göre Hakîm, şu özellikleri nedeniyle tenkit edilmelidir:

Ve işte bu [kişi], Hakîm et-Tirmizî, hadis ve rivâyet ehli değildir, hadis ilminde kendisinin ne tarîk ne de ilmî bilgisi (sınâetuhû) bulunur, kendisinin sûfî işaretleri, (tarîkatlere) ilişkin söylemleri, gizli ilimleri ve hakikatleri keşf hususunda iddiası bulunmakta, hatta bu nedenle fukahânın kâidelerinden saparak yergiyi ve hafife alınmayı hak etmektedir. sûfîler ve fakîhler onu eleştirmiş ve râzı olunan bir hayat dairesinden çıkarmışlardır. Onlar (Hâkim'i) şerîat ilmine cemaati/birlikteliği parçalayan hususlar dâhil etmesinden, çirkin [*fazîla*] kitaplarına mevzu hadislerle ve rivâyet edilmemiş, duyulmamış haberlerle doldurmasından dolayı eleştirmişlerdi. Kitaplarında illetlerini aklın anlayamayacağı şer'i hususların tamamını talil etmiştir ki onlar ne kadar da zayıf ve uydurma şeylerdir!⁶⁷⁹

İbnü'l-Adîm'in söz konusu eleştirilerini kaydeden İbn Hacer, bu ifadeleri zikrettikten sonra "İbnü'l-Adîm bu konuda abartılı ifadeler kullanmaktadır. Eğer sözlerinde önde gelen âlimlerin Hakîm hakkındaki eleştirilerine dair bir nakil olmasaydı bu sözleri zikretmez ve bu mübârek insanın biyografisini burada hatırlatmazdım" şeklinde bir açıklamada bulunarak bir taraftan İbnü'l-Adîm'e katılmadığını ifade ederken⁶⁸⁰ diğer taraftan Hakîm'i desteklediğini belirtmiş olmaktadır.

Söz konusu eleştirileri nakleden yalnızca İbnü'l-Adîm değildir. İbnü'l-Kayyim (ö. 751/1350) de Hakîm et-Tirmizî'yi benzeri nedenlerle eleştirmiştir.⁶⁸¹ Ayrıca Derviş el-Hût (ö. 1276/1859) da Hakîm et-Tirmizî'nin kitaplarına mevzû hadisleri dercetmesi yönüyle eleştirmekte, üstelik bu eleştiriye İbn Ebî Cemre'nin de zikrettiğini ifade etmektedir.⁶⁸² Diğer yandan bu eleştirilere katılmayan âlimler de bulunmaktadır. Bu

⁶⁷⁹ İbn Hacer, *Lisân*, VII, 388. Benzeri bir tenkit İbnü'l-Cevzî tarafından da dile getirilmektedir, bkz.: İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tuhfetü'l-mevdûd bi-ahkâmî'l-mevlûd*, (thk. Abdülkâdir el-Arnâvut), Dimaşk: Dârü'l-beyân, 1971, s. 203. krş.: Köktaş, *İlk Dönem Sûfîleri*, s. 48.

⁶⁸⁰ İbn Hacer, *Lisân*, VII, 388.

⁶⁸¹ İbnü'l-Kayyim, *Tuhfetü'l-mevdûd*, s. 203.

⁶⁸² Köktaş, *İlk Dönem Sûfîleri*, s. 48 (Derviş el-Hût, *Esne'l-metâlib*, s. 573'ten naklen).

tenkitlere doğrudan cevap veren İbn Hacer'in yanı sıra Zehebî'nin de Hakîm'in hadisçiliğine karşı müsbet bir tavır içinde bulunduğu söylenebilir. Zira sûfîlerin şatahâtlarından sakınılması ve sırât-ı müstakîm üzere olunması gerektiğini söylediği bir pasajın ardından Zehebî Hakîm hakkında "Haşa! O bu tarz örneklerden biri değildir. Kendisi hadiste *imâm*, işaretler hususunda tâbi olunması doğru olan (sahîhi'l-mütâbaa li'l-işârât), hoş ibareleri olan, diğer büyük âlimler gibi az da olsa eleştirilere maruz kalmış biridir." yorumunda bulunması dikkat çekicidir.⁶⁸³ Zehebî'nin bu ifadelerinde hem İbn Hacer'in gündeme aldığı üzere Hakîm'in eleştirildiğine dair bilgilere ulaştığı hem de bu eleştirilere katılmayarak Hakîm'i "hadiste imâm" şeklinde nitelendirdiği görülür. Ancak burada kullanılan ifadenin üst bir ta'dîl derecesi olarak kullanılıp kullanılmadığı merak konusudur. Söz konusu ifadesinin bağlamı dikkate alındığında Zehebî'nin Hakîm'e yönelik ağır ithamları bertaraf etmek üzere daha kesin ifadeler kullanma eğiliminde olduğu düşünülebilir. Zehebî'nin tavrı, kat'î biçimde Hakîm'e yönelik eleştirileri ortadan kaldırmaktan çok, ona yönelik ağır ithamları haketmediği noktasına yoğunlaşmış görülmektedir. Nitekim Hakîm'in "az da olsa eleştiriye uğramış biri" olduğunu kabul etmesi bu noktayı gözardı etmediğini ve Hakîm'e yönelik bazı eleştirilerin farkında olduğunu îmâ etmekte, diğer yandan Hakîm'in tasavvufla ilişkisine yönelik şatahât türü ithamlardan da uzak olduğunu belirtmek istediğini akla getirmektedir. Bununla birlikte Zehebî'nin ta'dîl ifadesi olarak Hakîm hakkında "hadiste imâm" lafzını kullanması, Zehebî'ye göre Hakîm'in hadis ilminde güvenilirliğine dair üst bir mertebede konumlandığına işaret etmekte, bu açıdan ilgili lafzın kullanımı önemli bir tercihi barındırmaktadır.

İbnü'l-Adîm'in Hakîm hakkındaki eleştirilerini değerlendirirken dikkate alınması gereken hususlardan biri de İbnü'l-Adîm'in daha çok tarih yazımı ve devlet yönetimi sahasında donanımlı olduğu, bununla birlikte hadis âlimi olarak temâyüz etmediği noktasıdır. Nitekim onun Hakîm hakkındaki değerlendirmelerinin çoğunlukla sûfî meşrebine yönelik olduğu görülmektedir. Diğer yandan Hakîm et-Tirmizî'ye "kitaplarına mevzu hadisleri doldurması" bakımından yöneltilen eleştiriler, Hakîm'in bir hadis râvîsi olarak görülmesinden çok eserlerinde kullandığı hadisler üzerinden değerlendirmeye

⁶⁸³ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXI, 278.

alındığını ve söz konusu eleştirilerde meslekten hadisçi olması yönüyle değil, meşrebi ile ilgili değerlendirmelere konu olduğunu da îmâ etmektedir.

Hakîm et-Tirmizî'ye dair değerlendirmelerde bulunan âlimlerden bir diğeri İbnü'l-Îmâd'dır. Hakîm hakkında “zâhid, hâfız” ifadelerini kullanan İbnü'l-Îmâd, ardından Hakîm'le ilgili “sûfî işaretleriyle ilgili görüşleri vardı, hadislerdeki gizli kalmış manaları istinbat etme gayretindeydi, (ancak) bazı istinbatları maksadından uzaklaştırılarak [yanlış anlaşılmış], bu husus nedeniyle de mihneye maruz kalmış ve inancı hakkında dahi eleştiri almıştır.” şeklinde bir yorumda bulunur.⁶⁸⁴ Nitekim bu husus, İbnü'l-Adîm'in Hakîm'i eleştirdiği noktaların İbnü'l-Îmâd nezdinde isabetli olmadığına ilişkin bir açıklama hüviyetindedir. Çünkü İbnü'l-Îmâd'a göre Hakîm'in söyleyiş maksadından uzaklaştırılarak yanlış anlaşılan ifadeleri bulunmaktadır.

Hakîm et-Tirmizî hakkında yukarıda zikredilen değerlendirmeler daha çok sûfî yönü üzerine odaklı olsa da bu eleştiriler arasında Hakîm'in eserlerinde hadis kullanış biçimine de dikkat çekildiği görülmektedir. Nitekim te'lif ettiği eserlerde hadis rivâyetlerine yer veren Hakîm'in *Nevâdirü'l-Usûl* eserinde 291 hadisi şerhetmesi de kayda değerdir. Yakın bir döneme kadar eserdeki hadislerin isnâdsız biçimde nakledildiği ifade edilmekteyse de⁶⁸⁵ son çalışmalarla esere ait hadislerin isnâdlı nakledildiği beş tam nüsha bulunması,⁶⁸⁶ bu kitabın en azından isnâd bakımından eksik olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Hakîm'in ilgili rivâyetleri isnâdsız aktarması dolayısıyla hadis sıhhat kriterleri bakımından rivâyetlerin değeri hakkında doğrudan menfi bir yaklaşım sergilenmesi isabetli olmayacaktır. Diğer yandan *Nevâdirü'l-usûl*'de yer alan hadislerin sıhhat durumu üzerine Reca Mustafa Huzeyyin tarafından yapılan çalışmada 291 hadis arasında 131'inin sahih, 47'sinin hasen, 80'inin zayıf ve 21 hadiste teferrüd edildiği ortaya konmuştur. Bu tespitle ele alınan hadisler arasında çok zayıf ve mevzû hadislerin tespit edilmemiş olması kayda değerdir.⁶⁸⁷ Ancak Yavuz Köktaş'a göre Hakîm et-Tirmizî bu eserinde kendisi mevzû olduğunu düşünmese de bazı mevzû rivâyetlere yer vermiştir.⁶⁸⁸ Hakîm'in bir diğer hadis şerhi *Kitâbü'l-Menhiyyât*'ta ise tespit edilebildiği kadarıyla 13 zayıf ve beş mevzû hadis yer almakta, 15 hadiste ise teferrüd bulunmaktadır.

⁶⁸⁴ İbnü'l-Îmâd, *Şezerât*, III, 404.

⁶⁸⁵ Bkz.: Köktaş, *İlk Dönem Sûfîleri*, s. 140.

⁶⁸⁶ Karapınar, “İlk Dönem Sûfîleri”, s. 49.

⁶⁸⁷ Köktaş, *İlk Dönem Sûfîleri*, s. 85-86.

⁶⁸⁸ Köktaş, *İlk Dönem Sûfîleri*, s. 141-142.

Ayrıca eserde hadislerin şerhinde yardımcı olması amacıyla îrâd edilen 170 civarında senedsiz hadis yer almaktadır.⁶⁸⁹

Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* dışında *Kitâbü'l-Menhiyyât*'ta 146, *es-Salât ve makâsıduhâ* adlı eserinde ise 122 hadis rivâyetini isnâdıyla birlikte kaydetmiştir. Ancak Hakîm et-Tirmizî'nin ilgili eserlerinde amacının hadis rivâyet etmek olmadığı da belirtilmektedir.⁶⁹⁰ Nitekim Hakîm'in hadis rivâyet faaliyetiyle ilişkisine dair bir yorumda bulunan Sülemî, onun hakkında “çokça hadis yazar ve rivâyet ederdi” ifadelerini kullanmış olsa da Hakîm'in kendi eserleri dışında kaydedilen sınırlı sayıdaki hadis rivâyetinin hadis kaynakları yerine sûfî tabakât eserlerinde yer alıyor olması Hakîm'in hadis râvîsî şeklinde bir konumdan ziyade bir sûfî olarak öne çıktığına işaret etmektedir. Zira tespit edilebildiği kadarıyla Sülemî'nin *Tabakât*'ında Hakîm'in yalnızca bir hadis rivâyeti yer alırken⁶⁹¹ Ebû Nuaym da *Hilye*'de Hakîm'in İbn Abbas'dan (ö. 68/687-88) mevkûf olarak ru'yetullah meselesine dair rivâyet ettiği bir hadise yer vermektedir.⁶⁹² Dolayısıyla Hakîm'in hadis râvîsî olmaktan çok hadisleri daha çok sûfî meşrebine uygun şekilde eserlerine kaydeden ve bu eserler üzerinden bir takım sûfî yorumlarda bulunan bir âlim olarak nitelemek daha uygun görünmektedir.

2. 1. 13. Ebû Alî er-Rûzbârî (322/934)

2. 1. 13. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

Rûzbârî'nin tam ismi Muhammed b. Ahmed b. Kâsım b. Mansûr b. Şehriyâr Ebû Alî olarak bilinmektedir.⁶⁹³ Ancak isminin Ahmed b. Muhammed, Hasan b. Hemmâm⁶⁹⁴ veya Hasan b. Hârûn⁶⁹⁵ olabileceği de ifade edilmektedir. Soyunun İran şahlarına ve Bağdat'ın saygın âilelerinden birine dayandığı ifade edilen Rûzbârî, Mısır'da ikâmet

⁶⁸⁹ Köktaş, *İlk Dönem Sûfîleri*, s. 155.

⁶⁹⁰ Köktaş, *İlk Dönem Sûfîleri*, s. 45.

⁶⁹¹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 217-218.

⁶⁹² Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 235.

⁶⁹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, II, 180; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIV, 535; İbn Tağriberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, III, 247.

⁶⁹⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 344; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, III, 48; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 180.

⁶⁹⁵ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIV, 535.

etmiş ve vefat edinceye dek burada sûfîlerin öncü şeyhi olarak yaşamıştır.⁶⁹⁶ 322/934⁶⁹⁷ ya da 323/935 yılında⁶⁹⁸ vefat ettiği belirtilmektedir.

Cüneyd el-Bağdâdî, Ebû'l-Hüseyn en-Nûrî, Ebû Hamza el-Bağdâdî, İbnü'l-Cellâ gibi önde gelen sûfîlerle bir arada bulunan Rûzbârî,⁶⁹⁹ tasavvufta Cüneyd el-Bağdâdî'ye, fıkıhta İbn Süreyc'e (ö. 306/918), dil ilimlerinde Sa'leb'e (ö. 291/904) ve hadis tahsilinde İbrâhîm el-Harbî'ye (ö. 285/899) talebelik etmekten duyduğu minnettarlığı ifade etmektedir.⁷⁰⁰ Tasavvuf ilmindeki kadri bakımından övülen Rûzbârî, yaşadığı dönemin önde gelen sûfî şeyhlerinden biridir.⁷⁰¹ Ebû Nuaym'ın fasîh dili nedeniyle övdüğü Rûzbârî⁷⁰² Arap dilinde yetkinliğinin yanı sıra ilim ve hadis ehli bir isimdir.⁷⁰³ Şerîat ve hakikat ilimlerini câmî bir şahsiyet olduğu kaydedilmekte,⁷⁰⁴ tasavvuf ilminde çok sayıda telifi bulunduğu dile getirilmektedir;⁷⁰⁵ ancak bu eserler günümüze ulaşmamıştır.⁷⁰⁶ Tasavvuf hayatına dair kalbi huşû içinde olup karnı aç olan, her daim zühd halinde olup dâim bir fakr üzere bulunan, dâim bir kanaat içinde olup sabrı kâmil olan kişinin selamette olduğunu ifade etmesi ilk dönem zâhidleriyle benzer düşüncelerine işaret eden sözlerinden yalnızca biridir.⁷⁰⁷

Tasavvufu “uzakta olmanın acısını yaşadktan sonra yakınlığın safiyetine varmak” şeklinde tanımlayan Rûzbârî,⁷⁰⁸ mürîdi “kendisi için ancak Allah'ın rızasına uygun olanı isteyen kişi” olarak tanımlarken murâdî “iki cihanda O'ndan başkasını istemeyen kişi” olarak zikreder.⁷⁰⁹ Sabretmeyenin rızasının, şükretmeyenin kemâlinin gerçekleşmeyeceğini ifade eden⁷¹⁰ Rûzbârî'nin iyiliği ve infâk konusunda elinin

⁶⁹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, II, 180; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 354; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 103; İbn Tağriberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, III, 247; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 308.

⁶⁹⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 355; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, II, 184; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIV, 536.

⁶⁹⁸ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, III, 48.

⁶⁹⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 354; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIV, 535.

⁷⁰⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 360; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 103; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü fukahâi's-şâfiyye*, I, 395; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIV, 535; İbn Tağriberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, III, 247; Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 400.

⁷⁰¹ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü fukahâi's-şâfiyye*, I, 394; krş.: Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, II, 180.

⁷⁰² Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 356.

⁷⁰³ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü fukahâi's-şâfiyye*, I, 394.

⁷⁰⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, II, 182.

⁷⁰⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, II, 180; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü fukahâi's-şâfiyye*, I, 395.

⁷⁰⁶ Abdürrezzak Tek, “Rûzbârî”, *DİA*, XXXV, 276.

⁷⁰⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 357; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 712-714.

⁷⁰⁸ Şa'rânî, *Tabakât*, I, 193.

⁷⁰⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 356.

⁷¹⁰ el-İsfahânî, *Siyerü's-selef*, s. 1283.

bolluğundan ve sadaka verirken elini hep aşağıda tutarak infâk ettiği kimsenin elini üstün tutma inceliği taşıdığından da söz edilmektedir.⁷¹¹

2. 1. 13. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Hadis rivâyeti ile meşgul olan Rûzbârî'nin Mes'ûd er-Ramlî'den (ö. ?) hadis rivâyet ettiği bilinmektedir.⁷¹² Bunun yanı sıra kendisine tasavvuf yolunda çok şey borçlu olduğu Cüneyd el-Bağdâdî'den hadis ilminde de istifade etmiş, ondan hadis dinleyip ezberine almıştır.⁷¹³ Dinlediği hadisleri aktaran Rûzbârî'den hadis rivâyet edenler arasında ise yeğeni Ebû Abdullah Ahmed b. Atâ er-Rûzbârî (ö. 369/980) başta olmak üzere Muhammed b. Abdullah er-Râzî (ö. ?), Ahmed b. Alî el-Vecîhî (ö. ?), Ma'rûf ez-Zencânî (ö. 391- 400 arası/1001-1010 arası) gibi isimler bulunmaktadır.⁷¹⁴

Rûzbârî hakkında kaynaklarda zikredilen bazı olaylar, onun bir sûfî olarak hadis ilmiyle meşguliyetine dair ipuçları sunmaktadır. Örneğin Rûzbârî'nin yolda ehl-i hadisten bir grup insanla karşılaştığında onlara “Ey ashâb-ı hadis, hadis sizi tanınır kıldı” demesi dikkat çekicidir.⁷¹⁵ Rûzbârî'nin burada hadis ilminin önemine vurgu yaptığı ve hadis ilminin doğası gereği âlimlerin toplumda bir yer edinmelerini sağladığı düşünülebilir. Diğer yandan Rûzbârî, hadis ilminin kişilere getirdiği sorumluluğun da bilincindedir. Bu nedenle yalnızca hadis nâkili olunmasından çok hadislerin pratik açıdan örnek alınacak bir eylem zemini oluşturma fonksiyonunu önemsemektedir. Nitekim kızkardeşinin oğlu olan Ebû Abdullah er-Rûzbârî'nin onun hakkında “hadislerle fetvâ verirdi” yorumu da bu minvalde düşünüldüğünde⁷¹⁶ Rûzbârî'nin hadislerle amel hususunda hassasiyet sahibi olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Rûzbârî'nin hadis ilmiyle meşguliyeti ile ilgili kaydedilen bir anekdotda hadis hâfızı İbnü'l-Ciâbî (ö. 355/966), hadis hâfızı Abdân el-Ahvâzî'yle (ö. 306/918) karşılaşmak umuduyla bir mescide yöneldiğini, orada gördüğü temiz yüzlü bir şeyh ile farklı konularda ikiyüzden fazla hadisi müzakere ettiğini nakletmiştir. Nitekim mescide giren Abdân'ın bu şeyhe sarılıp tebessüm etmesiyle merakı giderek artan İbnü'l-Ciâbî,

⁷¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 180.

⁷¹² Sübkî, *Tabakâtü 'ş-şâfiyyeti 'l-kübrâ*, III, 48; Zehebî, *Siyerü âlâmi 'n-nübelâ*, XIV, 535.

⁷¹³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 180; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 344.

⁷¹⁴ Zehebî, *Siyerü âlâmi 'n-nübelâ*, XIV, 536; a.mlf., *Târihu 'l-İslâm*, XXIV, 120.

⁷¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, II, 182. İlgili ibâre “يا أصحاب الحديث جعلهم الحديث حديثا” şeklindedir.

⁷¹⁶ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü fukahâi 'ş-şâfiyye*, I, 395; Zehebî, *Siyerü âlâmi 'n-nübelâ*, XIV, 536. İbnü's-Salâh bu ifadeyi “كان يتفقه بالحديث” olarak kaydederken Zehebî “يفتي بالحديث” ifadelerini kullanmıştır.

bu şeyhin Rûzbârî olduğunu öğrenir. İbnü'l-Ciâbî'nin şaşkınlığının yerini takdire bıraktığı ise “[Ezberindeki] Hadisleri müzakere etme âdeti vardı, onun hadis ezberini gördüğümde şaşkına döndüm” şeklindeki ifadelerinden anlaşılmaktadır.⁷¹⁷ Nitekim bu anekdotu kaydeden Zehebî, İbnü'l-Ciâbî'nin “onunla konuştuğumda hadis hâfızı olduğunu gördüm” dediğini de ekler.⁷¹⁸

Ebû Alî Rûzbârî'nin ilmî açıdan yetkinliğine ilişkin anlatılar daha çok hıfz ve fıkıh yönüne vurgu yapmaktadır. Örneğin Sülemî onun için “âlim, fakîh, tasavvufta ârif, hadis hâfızı idi” ifadelerini kullanırken⁷¹⁹ İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) da Rûzbârî'nin fakîh ve “hadis hâfızı” olduğunu dile getirir.⁷²⁰ Onun “fakîh” ve “muhaddis” olduğu kaanatini taşıyanlar arasında ise Sübkî ve Zehebî bulunmaktadır.⁷²¹ Yâfîi ise Rûzbârî için “imâm, muhakkik” ifadelerini kullanır.⁷²²

Rûzbârî'nin hadis ilmindeki durumuna ilişkin “hadis hâfızı” ifadesinden başka hadis rivâyetinde güvenilir olduğuna dair sarîh bir ifade kullanan kişi ise İbn Tağriberdî'dir. İbn Tağriberdî onun hakkında “sika sadûktu” ifadelerini kaydetmektedir.⁷²³

Her ne kadar Rûzbârî hakkında cerh-ta'dîl ifadesi kullanılmış olsa da tespit edilebildiği kadarıyla kaynaklarda Rûzbârî'nin hadis rivâyetlerine pek yer verilmemektedir. Örneğin Sülemî'nin *Tabakât*'ta Ebû Alî er-Rûzbârî'nin iki hadisini kaydettiği görülür. Bunlardan biri İbn Abbâs'tan mevkûf olarak kaydedilen, diğeri ise İbn Abbâs'dan merfû olarak zikredilen hadistir.⁷²⁴ Diğer yandan Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sı başta olmak üzere pek çok kitabında yer verdiği Ebû Alî er-Rûzbârî- (Ebû Bekir) İbn Dâse- Ebû Dâvûd isnâdıyla kaydedilen rivâyetlerin burada sözü edilen sûfîye ait değil, 403/1013 vefatlı Tûsî nisbesiyle de bilinen Hüseyin b. Muhammed Ebû Alî er-Rûzbârî'ye ait olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Dolayısıyla Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'da kendisinden doğrudan semâî ve rivâyetleri bulunan hocası Ebû Alî'nin, burada

⁷¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, II, 181; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 344; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü fukahâi's-şâfiyye*, I, 395; krş.: Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIV, 535-536.

⁷¹⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 121.

⁷¹⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 354.

⁷²⁰ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü fukahâi's-şâfiyye*, I, 395.

⁷²¹ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, III, 48; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 469.

⁷²² Yâfîi, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 215.

⁷²³ İbn Tağriberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, III, 247.

⁷²⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 355-356.

incelenen sûfî ile karıştırılmaması Rûzbârî'nin hadis rivâyetlerinin doğru şekilde tespit edilebilmesi adına önem taşımaktadır.⁷²⁵

2. 1. 14. Ebû Saîd b. A'râbî (ö. 341/952)

2. 1. 14. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

Tam ismi Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd b. Bişr b. Dirhem el-Basrî el-Anezî'dir.⁷²⁶ Zehebî'ye göre 246/861,⁷²⁷ İbnü'l-Mulakkîn'e göre 247/862 yılında⁷²⁸ Basra'da dünyaya gelen İbnü'l-A'râbî, 340/952⁷²⁹ ya da 341/953⁷³⁰ yılında vefat etmiş olup Ebdâh mevkiinde medfûndur.⁷³¹ Vefat ettiğinde 93⁷³² ya da 94⁷³³ yaşında bulunduğu bilgileri ile vefat yılına ilişkin farklı değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda kendisinin 246-248/861-863 yıllarından birinde doğmuş olduğunu söylemek daha isabetli görünmektedir.

Hayatının son dönemlerinde Mekke'de ikamet eden ve yaşadığı dönemde “Şeyhu'l-harem” unvanıyla tanınan İbnü'l-A'râbî⁷³⁴ pek çok âlimin takdirini kazanan önemli bir sûfidir. Nitekim Zehebî onun hakkında “imâm, hâfız, zâhid, şeyhu'l-harem” ifadelerini kullanarak hâiz olduğu bazı sıfatlara işaret etmektedir.⁷³⁵ İlim, zühd ve takvâda önde gelen âlimlerden biri olan Ebû Saîd b. A'râbî⁷³⁶ zühd yolunda Ebû Ahmed el-Kalânîsî'ye (ö. 270/884) intisab etmiştir.⁷³⁷ Öte yandan önde gelen sûfilerden Cüneyd el-Bağdâdî, Amr b. Osmân el-Mekkî (ö. 297/910), Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî,⁷³⁸ Hasan el-

⁷²⁵ Bazı örnekler için bkz.: Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 3, 9, 14, 21 vd.

⁷²⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 427; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 216; İbn Nokta el-Bağdâdî, *Tekmiletü'l-Kemâl*, (thk. Abdülkayyûm Abdürreceb eb-Nebî), Mekke, Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1991, IV, 408.

⁷²⁷ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, III, 47.

⁷²⁸ İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 77.

⁷²⁹ İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 77; İbn Nokta el-Bağdâdî, *et-Takyîd li ma'rifetiruvâtî's-süneni ve'l-mesânîd*, (thk. Kemal Yûsuf el-Hût), Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1988, s. 167; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 216; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XV, 410; İbn Hacer, *Lisân*, I, 671.

⁷³⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 427; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 355.

⁷³¹ İbn Nokta, *Tekmiletü'l-Kemâl*, IV, 409.

⁷³² el-İsfahânî, *Siyerü's-selef*, s. 1219.

⁷³³ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 216.

⁷³⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 427; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire*, III, 307; el-İsfahânî, *Siyerü's-selef*, s. 1219.

⁷³⁵ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, III, 47.

⁷³⁶ İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire*, III, 307.

⁷³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XV, 141.

⁷³⁸ Bilgi için bkz.: İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 216; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire*, III, 307; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XV, 409.

Mesûhî⁷³⁹ gibi pek çok isimle de sohbet imkânı bulması, kendisinin zâhidlerle önemli ölçüde hemhâl olduğunun bir göstergesidir.

Ebû Saîd b. A'râbî tasavvufu fuzûlî işleri terketmek olarak görmekte, zühdü ise olmazsa olmazlar dışındaki her şeyi terketmek olarak tanımlamaktadır.⁷⁴⁰ Zehebî'nin "İbnü'l-A'râbî sûfî âlimlerdendi, ancak ona bakıldığında sûfî tâifesinin terimlerini bir hüccet/delil olmaksızın kullanmadığını görürsün."⁷⁴¹ şeklindeki teveccühünden de anlaşıldığı üzere İbnü'l-A'râbî tasavvuf terimlerinin Kur'an ve Sünnet'te bulunmasını incelemektedir. Nitekim tasavvufî manaları çeşitli tanımlarla ele alan İbnü'l-A'râbî'nin daha çok tevhit, tevekkül, rızâ, muhabbet, âfiyet, sabır vb. kavramları üzerinde durmasına şaşkınlık gerekmez.⁷⁴²

Kaynaklarda Ebû Saîd b. A'râbî'nin çok sayıda eser kaleme aldığı ifade edilmektedir. Bu eserler arasında bazı zâhidlerin biyografisini kaydettiği *Tabakâtü'n-nüssâk* ile tarih kitabı olarak kaleme aldığı *Târîhu Basra* eserleri öne çıkarılmaktadır. Ayrıca [tasavvufî bir terim olarak] fakirliğin şerefi üzerine de bir eser kaleme aldığı ifade edilmektedir.⁷⁴³ Ancak bu kitaplar arasında *Tabakâtü'n-nüssâk*, *Kitâbü'z-Zühd*, *Risâle fi'l-mevâ'iz ve'l-fevâid*, *Ru'yetillâhi tebâreke ve te'âlâ*, *Kitâbü'l-Mu'cem fi'l-hadîs* eserlerinin günümüze ulaştığı tespit edilmiştir.⁷⁴⁴

2. 1. 14. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Ebû Saîd b. A'râbî'nin zühd hayatının yanı sıra hadis ilmiyle de önemli ölçüde meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Bu meşguliyeti pek çok âlim tarafından hakkında cerh-ta'dîl hükmü belirtilmesinin yanında kendisinin "muhaddis"⁷⁴⁵ ve "muhaddis-sûfî"⁷⁴⁶ olarak tanıtılmasından da anlaşılmaktadır. İlimlerde derin bir anlayış sahibi olduğu ifade edilen İbnü'l-A'râbî'nin "ashâb-ı hadisın mezhebine ve zâhiri ilimlere meyleden biri" olarak temâyüz etmesi de bu açıdan kayda değerdir.⁷⁴⁷

⁷³⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 427.

⁷⁴⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 428.

⁷⁴¹ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XV, 410.

⁷⁴² Örnekler için bkz.: Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 148.

⁷⁴³ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 217. İsmâil b. Muhammed el-İsfahânî bu eserin "*Şerefü'l-fakr*" şeklinde isimlendirildiğini nakletmektedir, bkz.: el-İsfahânî, *Siyerü's-selef*, s. 1219.

⁷⁴⁴ Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, I (4. Kısım), 156.

⁷⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *Telkîhü fuhûmi ehli'l-eser*, s. 529; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XV, 407.

⁷⁴⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 216; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 248.

⁷⁴⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 355.

İbnü'l-A'râbî'nin ehl-i hadîsin âdet edindiği üzere ilim (hadis) talebiyle çeşitli yolculuklarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu yolculuklar kendisine çok sayıda hadis dinleme imkânı sağlamış ve bu rivâyetleri kendisinden dinlemek isteyen çok sayıda râvînin teveccühüne mazhar kılmıştır.⁷⁴⁸ Nitekim İbnü'l-A'râbî'nin tasavvuf ve hadis ilmindeki durumu ve gayreti Ebü'l-Abbâs en-Nesevî'nin (ö. 396/1006) ifadelerinde yankı bulmaktadır:

[İbnü'l-A'râbî] Çok sayıda ilim yolculuklarına çıkmış, çok sayıda hadis yazmış, sûfî büyükleri ile karşılaşmış, [...] ashâb-ı hadis ve sûfî tâifesi için çok sayıda kitap telif etmiş, [...] [sufî] tâifesine samimi bir muhabbetle, onları dilinden düşürmeyecek derecede bağlı, onların mezheplerini dirayeti ve iyi derecede anlayışıyla [onlar adına] çok iyi biçimde ifade eden, ashâb-ı hadis ve sûfî tâifelesine mensup kimselerin kendisinden nakillerde bulundukları bir kimsedir.⁷⁴⁹

İbnü'l-A'râbî'nin söz konusu hadis yolculukları neticesinde Bağdat, Dimaşk, Remle ve Mısır'da bulunduğu anlaşılmaktadır. Bağdat âlimlerinden hadis dinleme imkânı bulan İbnü'l-A'râbî⁷⁵⁰ Dimaşk'te iken Ahmed b. Enes b. Mâlik (ö. 299/912), İbrâhim b. Duhaym (ö. 300/913), Muhammed b. Abbâs b. Velîd b. Derfes (ö. 303/916) ve Abdüssamed b. Abdullah b. Abdüssamed b. Ebû Yezîd'den (ö. 306/919); Remle'de iken Muhammed b. 'Isme el-Etrûş'dan (ö. ?), Mısır'da iken Ahmed b. Muhammed b. Nâfi' et-Tahhân (ö. 296/909) ve Ahmed b. Hammâd er-Rağbe (ö. 296/909) gibi isimlerden hadis dinlemiştir.⁷⁵¹ Ayrıca Hasan ez-Za'ferânî (ö. 260/874),⁷⁵² Sa'dân b. Nasr (ö. 265/879),⁷⁵³ Abdullah b. Eyyûb el-Muharrimî (ö. 265/879), Ahmed b. Mansûr er-Ramâdî (ö. 265/879), Muhammed b. Abdülmelik ed-Dakîkî (ö. 266/880), Muhammed b. İshâk es-Sağânî (ö. 270/884),⁷⁵⁴ Hasan b. Ali b. Affân (ö. 270/884), *Kütüb-i Sitte* arasında yer alan el-

⁷⁴⁸ Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 24; İbn Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire*, III, 307; İbnü'l-Îmâd, *Şezerât*, IV, 216.

⁷⁴⁹ el-İsfahânî, *Siyerü's-selef*, s. 1219.

⁷⁵⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 356.

⁷⁵¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 353.

⁷⁵² Tam ismi Ebû Alî el-Hasen b. Muhammed b. Sabâh el-Bağdâdî ez-Za'ferânî (ö. 260/874)'dir. İmam Şâfiî'nin "kavl-i kadîm"inin en güçlü râvîsi olara bilinmektedir, detaylı bilgi için bkz.: Bilal Aybakan, "Za'ferânî", *DİA*, XLIV, 68-69.

⁷⁵³ İbnü'l-Îmâd, *Şezerât*, IV, 216; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, III, 47.

⁷⁵⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 353, 356.

Câmi 'u's-sahih 'in müellifi Muhammed b. İsa et-Tirmizî (ö. 279/892)⁷⁵⁵ gibi isimler de İbnü'l-A'râbî'nin hadis hocaları arasında kaydedilmektedir.

Ebû Saîd b. A'râbî'nin hadis ilmine ilgisi Ebû Dâvud'un *Sünen* kitabını rivâyet etmesinden de anlaşılmaktadır.⁷⁵⁶ *Sünen*'i rivâyet etmiş olması bizâtihî bu kitaba verdiği değere işaret etmeye yetiyor olsa da rivâyet ettiği sırada elindeki nüshaya işaret ederek "Bir kimse Kur'an ve bu kitapta yazarlar dışında bir ilme sahip olmasa, bunların dışında başka bir ilme asla ihtiyaç duymaz" şeklindeki sarîh övgüsü bu kitaba verdiği önemi ortaya koymaktadır.⁷⁵⁷

Ebû Saîd b. A'râbî'nin hadis naklettiği hocalarının dışında kendisinden hadis rivâyet eden pek çok râvînin de bulunduğu zikredilmişti. Bu isimler arasında ise Ebû Abdullah Muhammed b. Hafîf (ö. 371/982)⁷⁵⁸ Muhammed b. İbrâhim İbnü'l-Mukrî', İbn Mende (Ebû Abdullah) (ö. 395/1005), Muhammed b. Ahmed b. Cümey' el-Gassânî (ö.402/1012),⁷⁵⁹ Abdullah b. Yûsuf el-İsfahânî (ö. ?)⁷⁶⁰ gibi râvîler öne çıkmaktadır. Bu râvîler arasında İbn Mende'nin Mekke'de iken İbnü'l-A'râbî'den 1000 cüz (hadis) yazdığı ifade edilmektedir.⁷⁶¹ Her ne kadar cüz olarak ifade edilen hadis kitaplarının küçük hacimli bir tasnif olduğu akla gelmeliyse de⁷⁶² söz konusu edilen 1000 cüz hadis, bir sûfî olarak İbnü'l-A'râbî'nin azımsanmayacak derecede hadis rivâyetiyle meşgul olduğunu gösterir. Diğer yandan Fuad Sezgin'in tespitine göre İbnü'l-A'râbî'nin *Kitâbü'l-Mu'cem fî'l-hadîs* isimli bir kitabının bulunması kayda değerdir.⁷⁶³

Bir sûfî olarak İbnü'l-A'râbî'nin tasavvuf ve hadis ilmindeki meşguliyetlerini birlikte yürütebilmek adına özel bir çaba içerisinde olduğu söylenebilir. Zâhidlerin sıkça vurguladıkları üzere zühd hayatını hakkıyla yaşamak için başka işlerle uğraşmaktan geri durulması tavsiye edilir. Nitekim İbnü'l-A'râbî de bu minvalde yaşadığı zorluğu "Tasavvufu iştigal etmem beni hadis yazmaktan alıkoydu, nitekim (bu hususta) niyetimi sağlamlaştırdıktan sonra hadis dâhîlerine/uzmanlarına ve münekkitlerine yetişebildim de

⁷⁵⁵ İbn Nokta, *et-Takyîd*, s. 166.

⁷⁵⁶ İbn Nokta, *et-Takyîd*, s. 166; İbn Hacer, *Lisân*, I, 670.

⁷⁵⁷ İbn Nokta, *et-Takyîd*, s. 166.

⁷⁵⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 354.

⁷⁵⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 216; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XV, 408.

⁷⁶⁰ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, III, 48.

⁷⁶¹ İbn Nokta, *et-Takyîd*, s. 166; İbn Hacer, *Lisân*, I, 671.

⁷⁶² Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 10. Baskı, İstanbul: İFAV Yayınları, 2019, s. 54.

⁷⁶³ Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-arabî*, I (4. kısım), 156.

bana daha önce kaçırdığım ne varsa naklettiler”⁷⁶⁴ sözleriyle dile getirmektedir. İbnü’l-A‘râbî’nin bu ifadeleri yaşadığı dönemde hem hadis ile hem tasavvufla iyi derecede meşgul olmanın zor olduğuna ve önemli ölçüde kişinin özel çabalarına dayandığına işaret etmekte, ancak yine de bir zâhid için hadis ilmiyle iyi derecede meşgul olabilmenin de mümkün olabildiğine bir misal teşkil etmektedir. Nitekim İbnü’l-A‘râbî’nin söz konusu ifadeleri üzerine [Ebü’l-Abbâs] en-Nesevî onun tasavvufla meşguliyetini hadis ilmine bir engel olarak değil; bir bereket vesilesi olarak yorumlamış, bu bereket sayesinde hadis ilminde akrânlarının bilebildiğinden dahi fazlasına erişebilen İbnü’l-A‘râbî’nin zühd yönüyle de onların ulaşamadığı pek çok nimete mazhâr olabildiğine değinmiştir.⁷⁶⁵

Ebû Saîd b. A‘râbî’nin hadis ilmiyle iyi derecede iştigali, hadis âlimleri tarafından bir muhaddis olarak dikkate alınmasına ve hakkında cerh-ta‘dîl durumuna ilişkin bilgiler kaydetmelerine neden olmuştur. Nitekim kendisi hakkında cerh-ta‘dîl ifadesi kullanan âlimlerin başında hem hadis hem tasavvuf ilmiyle meşgul olan sûfî tabakat müellifi Ebû Abdurrahmân es-Sülemî yer almaktadır. Sülemî onun sika olduğunu düşünmektedir.⁷⁶⁶ Sülemî’nin çağdaşı olan ve hadis ricâli konusunda söz sahibi hadis âlimlerinden Ebû Ya‘lâ el-Halîlî de Sülemî ile aynı kanaati paylaşarak İbnü’l-A‘râbî’nin sika olduğunu ve onunla karşılaşan herkesin hakkında övgüyle bahsettiğini ifade etmiştir.⁷⁶⁷

Ebû Saîd b. A‘râbî’nin hadis ilmindeki durumu ile ilgili muhaddis ve tarih yazarı İbn Asâkir, onun çok sayıda hadis yazıp rivâyette bulunduğundan söz etmekte ve İbn A‘râbî’nin sika olduğunu belirtmektedir.⁷⁶⁸ İbn Nokta el-Bağdâdî (ö. 629/1232) de İbnü’l-A‘râbî’yi “sika, fâzıl” olarak niteler.⁷⁶⁹ İmam Zehebî *Siyer*’de onun hakkında “imâm, muhaddis, kudve, sadûk, hâfız, şeyhu’l-İslâm” nitelemelerini kullanırken⁷⁷⁰ *Tezkiratü’l-huffâz*’da kendisini “sika, sebt, ârif, âbid, rabbânî, yüce bir mertebede (kebîrû’l-kadr), şöhrat olmaktan uzak (baîdû’s-sayt)” şeklinde tanıtır.⁷⁷¹ Dolayısıyla Zehebî İbnü’l-A‘râbî’nin hadis ilmindeki durumunu belirtmek adına önemli ta‘dîl kavramlarından “imâm”, “sadûk”, “hâfız”, “sika”, “sebt” ifadelerini İbnü’l-A‘râbî

⁷⁶⁴ el-İsfahânî, *Siyerü’s-selef*, s. 1220.

⁷⁶⁵ el-İsfahânî, *Siyerü’s-selef*, s. 1220.

⁷⁶⁶ Sülemî, *Tabakâtü’s-sûfiyye*, s. 427.

⁷⁶⁷ İbn Hacer, *Lisân*, I, 671.

⁷⁶⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 355.

⁷⁶⁹ İbn Nokta, *Tekmilatü’l-Kemâl*, IV, 409.

⁷⁷⁰ Zehebî, *Siyerü’l-âlami’n-nübelâ*, XV, 407. Zehebî’nin İbnü’l-A‘râbî hakkında “sika, sebt” ifadesi için ayrıca bkz.: a.mlf., *Târîhu’l-İslâm*, XXV, 185.

⁷⁷¹ Zehebî, *Tezkiratü’l-huffâz*, III, 48.

hakkında kullanmış olmaktadır. Üstelik Zehebî verdiği bu hükümlerde yalnız değildir. İbn Tağrıberdî benzeri ifadelerle İbnü'l-A'râbî için "imâm, hâfız, sebt idi" derken⁷⁷² İbn Hacer de hocası Zehebî'yi takip ederek onun hakkında "imâm, hâfız, sika, sadûk" ifadelerini kullanır. Ancak bu ifadelerin hemen ardından "evhâmları var" şeklindeki açıklamasıyla zabt açısından rivâyetlerinde bazı kusurlar bulunduğunu belirtmeyi de ihmal etmez.⁷⁷³ Üstelik İbn Hacer "evhâmları var" şeklindeki ifadesini delillendirmiş istemiş olacak ki, bu hususta Dârekutnî'den nakil yaparak onun *Ğarâib-i Mâlik* eserinde Ebû Saîd b. A'râbî'den kitabet yoluyla aldığı Ali b. Abdülaziz- Ka'nebî- Mâlik- Nâfi'- İbn Ömer isnâdlı bir rivâyete⁷⁷⁴ ilişkin "bu, Nâfi'den mahfûz değildir" şeklindeki yorumunu dile getirir. Diğer yandan İbn Hacer ikinci ve daha sarîh bir tenkide işaret edecek şekilde Dârekutnî'nin "İbnü'l-A'râbî bana kendi hattıyla yazdığı yazıyla nakletti, O da Hasan b. Müsennâ- Abdullah b. Ca'fer el-Bermekî- Ma'n- Mâlik- Sümeyy- Enes (r.a) dedi ki: "Resûlullah (s.a) ile ramazanda yolculuk ettik, [seferilik nedeniyle] ne oruç tutanlar tutmayanları, ne de oruç tutanlar tutmayanları kınadı rivâyetini aktarır ve söz konusu rivâyete ilişkin Dârekutnî'nin "Bu kabîh/yakışıksız bir vehimdir, Sümeyy- Enes kanalıyla bir nakil vâkî değildir ve bu rivâyetteki vehm, şeyhimizden (İbnü'l-A'râbî) kaynaklanmaktadır. En doğrusunu Allah bilir" şeklindeki yorumuna yer vererek İbnü'l-A'râbî'nin bu rivâyette vehmettiğini ortaya koyar.⁷⁷⁵

İbnü'l-A'râbî'nin hadis rivâyetlerinde eleştirilmesine neden olan bir diğer husus İbn Hacer'in naklettiği üzere Mesleme b. Kâsım, [Ebü'l-Hasan] İbnü'l-Kattân'ın [el-Fâsî] (ö. 628/1231) ifadelerinde karşılık bulmaktadır. Mesleme'nin ifadelerine göre İbnü'l-A'râbî hadis ilminde sika olup hadis hasen bir edâ keyfiyeti vardı, aynı zamanda kadri yüce biriydi; ancak hadis rivâyet etmeye karşılık ücret alırdı.⁷⁷⁶ İbnü'l-Kattân [el-Fâsî] bu hususu "Hadis semâına/rivâyetine karşılık ücret alması dışında [bir şey nedeniyle] eleştirilmemişti" şeklinde dile getirmektedir.⁷⁷⁷

⁷⁷² İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu 'z-zâhire*, III, 307.

⁷⁷³ İbn Hacer, *Lisân*, I, 670.

⁷⁷⁴ İlgili rivayet İbn Hacer tarafından "أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يقول: لا ومقلب القلوب" şeklinde kaydedilmiştir.

⁷⁷⁵ İbn Hacer, *Lisân*, I, 671.

⁷⁷⁶ İbn Hacer, *Lisân*, I, 671; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 16.

⁷⁷⁷ İbn Hacer, *Lisân*, I, 671.

İbnü'l-A'râbî'nin çok sayıda hadis naklettiğine ilişkin bazı âlimlerin açıklamalarına yer verilmişti. Zehebî ise İbnü'l-A'râbî'nin rivâyetleri arasında âlî isnâdlar bulunduğunu⁷⁷⁸ belirterek bazı rivâyetleri ile ilgili daha detaylı bir bilgi kaydetmiş olmaktadır. Yukarıda zikredildiği üzere hadis münekkidi tarafından sika kabul edilen İbnü'l-A'râbî'nin *Kütüb-i Sitte* içerisinde Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde iki rivâyetinin yer aldığı görülmektedir.⁷⁷⁹ Dârekutnî ise *Sünen*'inde İbnü'l-A'râbî'nin dört rivâyetine yer verir.⁷⁸⁰ Bunların dışında İbnü'l-A'râbî'nin hadis rivâyetlerinin çoğunlukla Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ* eserinde yer aldığını söylemek mümkündür. Nitekim bu eserde İbnü'l-A'râbî'nin 386 rivâyetine rastlanılmaktadır.⁷⁸¹ Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde dört, Ziyâüddin el-Makdisî'nin *el-Ehâdisü'l-muhtâra*'sında ise biri merfû ikisi mevkûf olmak üzere üç hadis rivâyeti bulunan⁷⁸² İbnü'l-A'râbî'nin Taberânî'nin *el-Mu'cemü's-Sağîr*'inde ise mesh meselesine dair bir hadis rivâyeti yer almaktadır.⁷⁸³ Sülemî de *Tabakât*'da İbnü'l-A'râbî'nin bir merfû hadis rivâyetine yer vermektedir.⁷⁸⁴

2. 1. 15. Ebü'l-Abbâs es-Seyyârî (ö. 342/953-54)

2. 1. 15. 1. Hayatı ve Zühde İlişkisi

Seyyârî'nin tam ismi Ebü'l-Abbâs Kâsım b. Kâsım b. Mehdî es-Seyyârî el-Mervezî'dir.⁷⁸⁵ Horasan'ın Merv şehrinde⁷⁸⁶ 262/876 yılında doğmuş,⁷⁸⁷ 342/954 yılında Merv'de vefat etmiştir.⁷⁸⁸ Ahmed b. Seyyâr'ın torunudur.⁷⁸⁹

Zehebî'nin zâhid ve muhaddis olduğunu belirttiği Ebü'l-Abbâs es-Seyyârî⁷⁹⁰ yine onun ifadesine göre "hadis ve tasavvufta Merv ehlinin şeyhi"dir.⁷⁹¹ Fıkıh ilmiyle de

⁷⁷⁸ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XV, 408.

⁷⁷⁹ Ebû Dâvud, *Sünen*, "Salât", Bâbü'l-Muhâfaza ale's-salavât, (No. 429), (No. 430).

⁷⁸⁰ Dârekutnî, *Sünen*, I, 8, 29, 125; IV, 23.

⁷⁸¹ Bazı örnek hadisler için bkz.: Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 5, 6, 25, 42 vd.; II, 9-10, 15, 24, 38 vd.

⁷⁸² Merfû rivayet için bkz.: el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VII, 224. Mevkûf rivayetler için bkz.: el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, X, 95; XII, 170.

⁷⁸³ Taberânî, *el-Mu'cemü's-Sağîr*, I, 132.

⁷⁸⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, s. 427-428.

⁷⁸⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 92; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XV, 500.

⁷⁸⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 92.

⁷⁸⁷ Sem'ânî, *el-Ensâb*, VII, 329.

⁷⁸⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, s. 440; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 380; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XV, 501; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 92; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 366; İbn Tağrıberdî, *en-Nucümü'z-zâhire*, III, 309; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 729.

⁷⁸⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, s. 440; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 92; Zehebî, *el-İber*, II, 65.

⁷⁹⁰ Zehebî, *el-İber*, II, 65; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XV, 500; XXV, 268. İbnü'l-İmâd da Ebü'l-Abbâs es-Seyyârî hakkında aynı ifadeleri kullanır, bkz.: İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 229.

⁷⁹¹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXV, 267.

meşgul olan Seyyârî'nin⁷⁹² bahsi geçen üç ilimdeki saygınlığı nedeniyle âlimler tarafından çeşitli övgülere mazhar olduğu söylenebilir. Üç ilimle de ileri düzeyde iştigal etmiş olsa da sûfî yönüyle öne çıkan Seyyârî, sûfî tabakât müelliflerinden Hucvîrî tarafından “asrının imâmlarından biri”⁷⁹³ olarak tanıtılmış, Ebû Nuaym ve Feridüddin Attâr da kendisinin ayrıca muhaddis ve fakîh olduğunu belirtmeyi ihmal etmemiştir.⁷⁹⁴

Zühd hayatının başlangıcında ilim ve riâset ehlinde olan Seyyârî'nin babasından kalan mirası Allah yolunda infak ettiği, hatta tüm servetini Resûlullah'ın (s.a) iki tel saçını almak için harcadığı rivâyet edilmektedir.⁷⁹⁵ Nitekim bu sayede kendisinde hâsıl olan bereketle tevbe edip zühd yoluna girdiği söylenir.⁷⁹⁶ Vefat etmek üzereyken ashâbına bu mübarek iki tel saç ağzına koymalarını vasiyet etmesi,⁷⁹⁷ Seyyârî'nin son nefesinde dahi Resûlullah'a hürmetinin bir ifadesi olmasının yanı sıra bu saç tellerine atfettiği hususî öneme işaret etmektedir.

Ebü'l-Abbas es-Seyyârî tasavvuf tarihinde Merv'de ilk kez tasavvufî hallerden bahseden kişi olması bakımından ayrı bir önemi hâizdir.⁷⁹⁸ Ebû Bekir Muhammed b. Mûsa el-Fergânî el-Vâsîtî'nin sohbetinde bulunan⁷⁹⁹ Seyyârî, zühd yolunda kendisine intisap etmiştir.⁸⁰⁰ Cem ve tefrîkten söz eden ilk sûfî olması, Seyyârî'yi tasavvuf tarihi açısından önemli kılmaktadır.⁸⁰¹

Seyyârî'nin yaşadığı dönemde sûfiler arasında en güzel sözlü olanı olduğu belirtilirken diğer yandan kendisinin tevhid konusundaki düşüncelerinde cebir dili kullandığı kaydedilmektedir.⁸⁰² Nitekim Seyyârî'nin Cebriyye'nin görüşlerine meylettiği, hatta cebr görüşünün propagandasını yaptığı da iddia edilmektedir.⁸⁰³ Buna karşın Sülemî'nin Seyyârî'nin çevresinin ve ashâbının ehl-i sünnetten olduğunu⁸⁰⁴ ifade

⁷⁹² Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 440; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 380; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 92.

⁷⁹³ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 369.

⁷⁹⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 380; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 726.

⁷⁹⁵ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 369.

⁷⁹⁶ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 369; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 726.

⁷⁹⁷ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 370; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 729.

⁷⁹⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 440; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXV, 267; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, III, 309-310.

⁷⁹⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 440; Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 370; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXV, 268; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 366.

⁸⁰⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 440; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VII, 329; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 726.

⁸⁰¹ Reşat Öngören, “Seyyârî”, *DİA*, XXXVII, 39.

⁸⁰² Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 440.

⁸⁰³ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, IV, 509; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VII, 329.

⁸⁰⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 440.

etme ihtiyacı hissetmesi, belki de cebrî olmakla itham edilen Seyyârî'yi savunmaya yönelik bir adım olarak görülebilir.

2. 1. 15. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Ebü'l-Abbas es-Seyyârî'nin tasavvuf ilminin yanı sıra fıkıh ve hadis ilimleriyle de ilgilendiği belirtilmişti. Seyyârî ile ilgili çok sayıda hadis yazdığı ve rivâyet ettiğine ilişkin bilgilerin yanı sıra ⁸⁰⁵ hem muhaddisler hem de sûfî âlimler tarafından muhaddis olarak nitelenmesi, hadis rivâyeti hususunda önemli ölçüde bir gayret içinde olduğunun bir göstergesidir. Üstelik Seyyârî'nin bir sûfî olarak hadis ve fıkıh ilminde ulaştığı konumun diğer sûfîler arasında temayüz etmesine ve ön plana çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Bu hususta İbnü'l-Mulakkîn'in Seyyârî hakkında “Çok sayıda hadis yazması[nın yanı sıra] fıkıh ve ilmi sayesinde sûfî tâifesinin öncülerinden biri oldu”⁸⁰⁶ şeklindeki ifadesi buna bir delildir. Diğer yandan bu ifadenin söz konusu döneme ait önemli bir bakış açısını yansıttığı da düşünülebilir. Nitekim bu ifadelerde zühd hayatının yanı sıra hadis ve fıkıh gibi ilimlerle meşgul olan ve dinlediği hadis rivâyetlerini kaydeden Seyyârî'nin söz konusu meşguliyeti nedeniyle sûfî tâifesi tarafından eleştirilmediğine; aksine takdirle karşılandığına şahit olunmaktadır. Nitekim bu husus, zâhidlerin hadis yazımıyla/rivâyetiyle meşguliyetinin hem kendi tâifeleri hem de muhaddisler tarafından hoş karşılanmadığı şeklindeki olumsuz değerlendirmelerin vakıayı doğru yansıtmayacağına bir örnektir.

Seyyârî'nin hadis dinlediği ve kendisinden hadis rivâyet ettiği âlimler arasında Abdülazîz b. Hâtim (ö. 261- 270 arası/875-884 arası),⁸⁰⁷ Ebü'l-Müvecceh Muhammed b. Amr b. Müvecceh (ö. 282/895),⁸⁰⁸ Muhammed b. Musa b. Hâtim (ö. ?),⁸⁰⁹ Muhammed b. Eyyûb (ö. ?), Muhammed b. Câbir (ö. ?)⁸¹⁰ gibi isimler bulunmaktadır. Kendisinden de Abdülvâhid b. Alî es-Seyyârî (ö. ?), Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1015) ve Horasan'ın önde gelen âlimleri de hadis rivâyet etmiştir.⁸¹¹

⁸⁰⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 440; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 92; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 366.

⁸⁰⁶ İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 366.

⁸⁰⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 104, 272; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 33; IX, 107.

⁸⁰⁸ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXV, 268; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XV, 501.

⁸⁰⁹ bkz.: Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 33, 66, 167, 384 vd.

⁸¹⁰ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, IV, 509.

⁸¹¹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXV, 268.

Ebü'l-Abbas es-Seyyârî'nin hadis ilmindeki cerh-ta'dîl durumu ile ilgili görüş belirten âlimlerin başında kendisinden hadis rivâyetinde de bulunan Hâkim en-Nîsâbûrî gelmektedir. Hâkim'in onun hakkında “ondan daha iyisini görmedim” yorumunda bulunur.⁸¹² Ebû Ya'lâ el-Halîlî *el-İrşâd*'da Seyyârî hakkında “hâfız, âlim” ifadelerini kullanır.⁸¹³ İmam Zehebî ise Seyyârî'nin zâhid ve fakîh olduğunu ifade etmesinin yanı sıra onun hadis ilmindeki konumunu “imâm, muhaddis idi”⁸¹⁴ şeklindeki sözleriyle ortaya koyar. İbnü'l-İmâd da Zehebî'ye benzer şekilde Seyyârî'yi “imâm”, “zâhid muhaddis”, “şeyhu ehl-i Merv” ifadeleriyle tanıtmaktadır.⁸¹⁵

Ebü'l-Abbas es-Seyyârî'nin naklettiği hadislerin bir kısmı hadis kaynaklarında ve sûfî tabakât kitapları içerisinde yer almaktadır. Örneğin talebesi Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Müstedrek*'inde 91, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ* eserinde Seyyârî'nin 36 hadis rivâyeti tespit edilebilmektedir. Hâkim'in zikrettiği ilgili rivâyetler arasında “iftirak hadisi” olarak bilinen hadisin yer alması dikkat çekmektedir.⁸¹⁶ Bunların yanı sıra Sülemî, Seyyârî'nin hal tercemesinde iki merfû hadis rivâyetine yer vermiştir. Bu rivâyetlerden ilki “Sübânallah, Elhamdülillah, Lâ ilâhe illallah ve Allâhu Ekber” şeklindeki zikirlerin en hayırlı dört söz/kelime olduğu ile ilgiliyken ikincisi Allah'ın 99 ismi ile ilgilidir.⁸¹⁷ Sülemî'nin zikrettiği ikinci rivâyet aynı zamanda Ebû Nuaym'ın *Hilye*'de Seyyârî'nin hal tercemesine yer vererek naklettiği tek merfû hadis rivâyetidir.⁸¹⁸ Ancak Sülemî zikrettiği iki rivâyetle de ilgili herhangi bir yorumda bulunmazken Ebû Nuaym farklı bir yaklaşım benimseyerek Sülemî ile zikrinde ortak oldukları bu rivâyetle ilgili önemli bir yorumda bulunmur. İsnadında İbrâhim b. Edhem, Üveys el-Karanî (ö. 37/657) ve daha pek çok zâhid ismin yer aldığı görülen Allah'ın 99 isminin zikredildiği söz konusu rivâyet, Seyyârî tarafından Süfyân es-Sevrî- İbrâhim b. Edhem- Mûsa b. Yezîd- Üveys-i Kârânî- Alî (r.a) kanalıyla merfû olarak kaydedilmektedir. Ebû Nuaym ise benzeri bir rivâyetin A'rec- Ebû Hüreyre kanalıyla da geldiğini hatırlatarak “A'rec- Ebû Hüreyre şeklinde nakledilen rivâyet sahihtir, *müttefakun aleyhtir*, Sevrî- İbrâhim [b. Edhem] kanalına ihtiyatla yaklaşmak gerekir (*fîhi nazar*), sahih değildir (lâ sıhhate fih)” yorumunda

⁸¹² el-Halîlî, *el-İrşâd*, III, 922; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VIII, 16.

⁸¹³ el-Halîlî, *el-İrşâd*, III, 922.

⁸¹⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXV, 268.

⁸¹⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 229-230.

⁸¹⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 6.

⁸¹⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 440-441.

⁸¹⁸ krş. Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 441-443; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 380.

bulunur. Dolayısıyla Ebû Nuaym Seyyârî'nin hal tercemesinde naklettiği tek hadisi isnâdî bakımından tenkit etmiş olmaktadır.⁸¹⁹

2. 1. 16. Ca'fer el-Huldî (ö. 348/959)

2. 1. 16. 1. Hayatı ve Zühde İlişkisi

Tam ismi Ebû Muhammed Ca'fer b. Muhammed b. Nusayr b. Kâsım el-Huldî el-Havvâs'dır.⁸²⁰ Huldî, Bağdat'ta 252/866 ya da 253/867 yılında doğmuş⁸²¹ ve burada büyümüştür.⁸²² Bağdat'ta 348/959 yılında⁸²³ 95 yaşında iken vefat etmiştir.⁸²⁴ Kabri Serî es-Sakâtî ve Cüneyd el-Bağdâdî'nin yanında Şunûziyye mevkiindedir.⁸²⁵

Önde gelen sûfî şeyhlerinden biri olan Ca'fer el-Huldî,⁸²⁶ aynı zamanda Zehebî'nin "imâm, kudve, muhaddis" nitelemeleriyle tanıttığı üzere hadis ilmiyle de meşgul olmuş bir âlimdir.⁸²⁷ Nitekim Ziriklî Bağdat'ta bulunduğu zamanlarda sûfîlerin şeyhi olduğunu belirttiği Huldî'nin aynı zamanda bu sûfîler arasında hadisi en çok bilen kişi olduğunu dile getirir.⁸²⁸ Bunun yanı sıra sûfî şeyhlerinin en fazla fetva bilen ve en iyi konuşanları arasında gösterilen Huldî'nin⁸²⁹ hayat hikâyesi "âsârı kaydetti, ahyârla birlikte oldu" ifadeleriyle özetlenebilmektedir.⁸³⁰

Ca'fer el-Huldî sûfîlerin tasavvuf meselelerinde, hikâye ve telifleri ile ilgili hususlarda kendisine müracaat ettiği bir kimsedir.⁸³¹ Özellikle zâhidlerin hayat hikâyeleriyle ilgili hususlarda pek çok âlim için önemli bir mercii olan Huldî'nin⁸³² sûfî menkıbelerini topladığı 130'dan fazla sûfî dîvânı bulunduğu belirtilir.⁸³³

⁸¹⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 380.

⁸²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VIII, 145; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 119; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXV, 396.

⁸²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VIII, 147.

⁸²² Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 434; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 212.

⁸²³ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 434; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VIII, 152; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XV, 560; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 213; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 254.

⁸²⁴ Zehebî, *el-İber*, II, 79; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XV, 560; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, III, 322.

⁸²⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 254; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 213; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 710.

⁸²⁶ Zehebî, *el-İber*, II, 79. Ayrıca bkz.: a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XXV, 230, 396.

⁸²⁷ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XV, 558.

⁸²⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 128.

⁸²⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 434.

⁸³⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 381.

⁸³¹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 434; Zehebî, *el-İber*, II, 79; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XXV, 397.

⁸³² Şa'rânî, *Tabakât*, I, 213.

⁸³³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXV, 396; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 213.

Ca'fer el-Huldî'nin zühd hayatına bakıldığında tevekkülü varlık ve yokluk hallerinde kalbin (rızasının) eşit olması şeklinde açıkladığı görülür.⁸³⁴ Tevekkülün yanında fütüvveti de insanın nefisini küçük görürken diğer yandan Müslümanları yüceltmesi olarak tanımlayan Huldî,⁸³⁵ Peygamber'i (s.a) rüyasında görmüş ve ona tevhid ve tasavvufun mânâlarını sormuştur. Buna göre tevhid aklın, ilmin, idrâkin ve hislerin bilebildiği herşeyin ötesinde bir Zât olduğunu kavramak, tasavvuf ise iddiaları terkederek (gönüldeki) mânâları açığa vurmamaktır.⁸³⁶

Ca'fer el-Huldî yaşadığı dönemde pek çok sûfî ile karşılaşma imkânı elde etmiştir. Cüneyd el-Bağdâdî ile yakınlık kuran ve onun mürîdi olan Huldî,⁸³⁷ Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî, Ebü'l-Abbâs b. Mesrûk,⁸³⁸ Rüveyym (ö. 303/915-16), Ebû Muhammed el-Cüreyrî (ö. 311 ya da 312)⁸³⁹ ve Semnûn (ö. 298/911 [?])⁸⁴⁰ gibi önde gelen sûfîlerle sohbet imkânı bulmuştur. Nitekim Bağdat'ta belli bir üne kavuşan Huldî'nin yine sûfî büyüklerinden Murtaiş (ö. 328/940) ve Şiblî ile birlikte anılarak Bağdat'ta dikkat çeken üç isim ve özellikleri "Murtaiş'in nüketleri, Şiblî'nin işaretleri ve Huldî'nin menkıbeleri" şeklinde sıralanmıştır.⁸⁴¹ Hac ibâdetindeki azmiyle dikkat çeken Huldî'nin 56 kez haccettiği belirtilmektedir.⁸⁴²

2. 1. 16. 2. Hadis ilmindeki Yeri

Ca'fer el-Huldî pek çok beldeye rihlelerde bulunan ve çok sayıda hadis dinleyen ve rivâyet eden bir sûfîdir.⁸⁴³ İlim tahsili için belde belde dolaşarak hadis âlimleri ve sûfî büyükleriyle görüşme imkânı bulan Huldî, Bağdat'a geri dönerek burada ilmini aktarmıştır.⁸⁴⁴ Ca'fer el-Huldî'nin Kûfe, Mekke, Medine ve Mısır âlimlerinden hadis dinlemiş olması⁸⁴⁵ da bu rihlelerin semeresi olmalıdır.

⁸³⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 437; Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 368.

⁸³⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 436; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 254.

⁸³⁶ Kazvînî, *et-Tedvîn*, III, 73.

⁸³⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 381; Zehebî, *el-İber*, II, 79; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, III, 322; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 212.

⁸³⁸ Zehebî, *el-İber*, II, 79.

⁸³⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 434; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXV, 397; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 212.

⁸⁴⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 434; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 170.

⁸⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VIII, 147; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XV, 559; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XXV, 396.

⁸⁴² İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, III, 322.

⁸⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VIII, 146; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 119; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatüs's-safve*, s. 489. Ayrıca bkz.: İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 234; Zehebî, *el-İber*, VII, 226.

⁸⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VIII, 146.

⁸⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VIII, 146.

Ca'fer el-Huldî'nin hadis dinlediği âlimler arasında Ahmed b. Alî el-Hazzâz (ö. 268/882),⁸⁴⁶ Hâris b. Ebî Usâme (ö. 279 ya da 282/893 ya da 895), Ali b. Abdülaziz el-Begavî, (ö. 286/899)⁸⁴⁷ Bişr b. Mûsâ el-Esedî (ö. 288/901), İbrâhîm b. Abdullah [Ebû Müslim] el-Keccî (ö. 292/905), Ömer b. Hafs es-Sedûsî (ö. 293/906), Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe (ö. 297/909-910), Ebü'l-Abbâs b. Mesrûk (ö. 298/911) gibi isimler bulunmaktadır.⁸⁴⁸ Kendisinden hadis rivâyet eden âlimler arasındaysa meşhur hadis âlimlerine rastlamak mümkündür. Nitekim Ebû Ömer b. Hayyûyeh (ö. 381/991), İmâm Dârekutnî ve Ebû Hafs İbn Şâhin (ö. 385/996) gibi isimler başta olmak üzere⁸⁴⁹ Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebü'l-Hasen b. es-Salt el-Ehvâzî (ö. ?), Abdülaziz b. Muhammed b. Nasr es-Sutûrî (ö. 408/1018), Ebü'l-Hasen b. Rizkuveyh (ö. 412/1022), İbnü'l-Fadl el-Kattân (ö. ?), Ebü'l-Hüseyn b. Bişrân (ö. 415/1024), Muhammed b. Ebû Tâhir ed-Dekkâk (ö. 415/1024), Abdullah b. Yahyâ es-Sükkerî (ö. 417/1026), Muhammed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Mahled (ö. 419/1028), Ebü'l-Hasen b. Hammâmî (ö. 417/1026), Ebû Ali b. Şâzân (ö. 425/1034) gibi çok sayıda âlimin Ca'fer el-Huldî'den hadis rivâyet ettiği bilinmektedir.⁸⁵⁰

Bir sûfî olarak Cafer el-Huldî'nin hadis rivâyet talebi nedeniyle sûfî çevresinde bazı tepkilerle karşılaştığıyla ilgili bir anekdot kaydedilmektedir. Bu anıyı Huldî şöyle anlatır:

Sûfiler beni bıraksaydı (bana izin verseydi) onlara bir dünya isnâdla gelirdim, gençlik yıllarımda bir gün Abbâs ed-Dûrî'nin [Abbas b. Muhammed b. Hâtîm (ö. 271/885) olmalı] yanına gittim, onun naklettiklerini bir mecliste yazdım, sonra onun yanından ayrıldım ve benimle arkadaşlık eden sûfilerden bazılarıyla karşılaştım. İçlerinden biri bana “Bu yanındaki de ne?” dedi, kağıdı ona gösterdim. Bana “Yazık sana, hırka ilmini [zâhitliği] bırakıyorsun da varak ilmini mi alıyorsun! (*teda 'ilmü 'l-hırak ve te 'huz ilme 'l-varak!*) dedi ve elimdeki kağıtları yırtıp attı. Söyledikleri kalbime işledi. Daha sonra Abbâs'a bir daha gitmedim.”⁸⁵¹

⁸⁴⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VIII, 146.

⁸⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VIII, 145; Zehebî, *el-İber*, II, 79; a.mlf., *Siyerü âlâmi 'n-nübelâ*, XV, 559.

⁸⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VIII, 145-146; Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, XXV, 396-397; a.mlf., *Siyerü âlâmi 'n-nübelâ*, XV, 559.

⁸⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VIII, 146; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 119.

⁸⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VIII, 146; Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, XXV, 396; a.mlf., *Siyerü âlâmi 'n-nübelâ*, XV, 559.

⁸⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VIII, 146-147; Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, XXV, 397; a.mlf., *Siyerü âlâmi 'n-nübelâ*, XV, 559.

Söz konusu anekdotta bir sûfî olarak Ca'fer el-Huldî'nin iyi derecede isnâd bilgisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak Huldî, arkadaşlık ettiği sûfî grubun kendisini yadırgaması nedeniyle bildiği rivâyetlerin pek çoğunu nakletmekten geri durduğunu îmâ etmektedir. Nitekim karşılaştığı tepki, Huldî'nin bir daha Abbâs ed-Dûrî'ye hadis dinlemek üzere gitmesine engel olmuştu. Ancak burada anekdotu zikretmesinin hemen ardından Zehebî, Huldî'nin karşılaştığı tepkiye karşı çıkarak “Bu kimse nebevî hadisleri yırtacak kadar câhil bir sûfî değildir de nedir! Meçhul bir işe teşvik ediyor, kendisinin ne kadar da ilme ihtiyacı var!” şeklinde sert bir eleştiride bulunmaktadır.⁸⁵² Zehebî'nin söz konusu eleştirisinin, Ca'fer el-Huldî'ye hadis rivâyeti konusunda karşı çıkan sûfinin bizatihi kendisine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Zehebî buradan hareketle sûfî tâifesinin tamamına yönelik bir eleştiride bulunmamış, zâhidlerin hadis rivâyetine sıcak bakmadıkları şeklinde genel bir yargıya ulaşmamış, aksine Huldî'ye tepki gösteren sûfîyi câhillikle suçlayarak ferdî olarak eleştirmiştir. Bu husus bir yandan da Zehebî'nin hadis konusunda nitelikli bir sûfinin hadis âlimi olmasında bir beis görmediğini zımnen ifade etmektedir.

Ca'fer el-Huldî'nin hem zühd hem de hadis ilmiyle olan bağı Zehebî, İbnü'l-İmâd ve İbn Tağrıberdî gibi âlimler tarafından sufi/zâhid-muhaddis olarak tanıtılmasına imkân sağlamıştır.⁸⁵³ Ca'fer el-Huldî'nin hadis ilmiyle önemli ölçüde ıstigali, hadis âlimlerinin kendisi hakkında cerh-ta'dîl hükümleri kaydetmelerinde de etkili olmuştur. Örneğin Ca'fer el-Huldî'nin hadis ilmindeki durumu ile ilgili Hatîb el-Bağdâdî “sika, sâdık, dindar (deyyin), fâzıl biriydi” ifadelerini kullanmaktadır.⁸⁵⁴ İbnü'l-Cevzî ve İbn Kesîr de Bağdâdî ile benzer şekilde onu “sika, sadûk ve dindar bir kimseydi” şeklinde tanıtır.⁸⁵⁵ Huldî'nin önde gelen sûfî büyüklerinden ve muhaddislerinden biri olduğunu dile getiren Zehebî, aynı zamanda onun “imâm, kudve”⁸⁵⁶ olduğunu belirterek hadis ilmindeki kuvvetine de işaret etmiş olmaktadır.

⁸⁵² Zehebî, *Siyerü âlâmi 'n-nübelâ*, XV, 559.

⁸⁵³ Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, XXV, 230; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmü 'z-zâhire*, III, 322; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 253. İbnü'l-İmâd burada Huldî'yi “zahid, sufi şeyhlerinden ve muhaddislerinden” ifadeleriyle tanıtmaktadır.

⁸⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VIII, 146.

⁸⁵⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 119; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 234.

⁸⁵⁶ Zehebî, *Siyerü âlâmi 'n-nübelâ*, XV, 558.

Ca'fer el-Huldî'nin kaynaklarda yer alan hadis rivâyetlerine bakıldığında Dârekutnî'nin *Sünen*'inde 22 rivâyetinin yer aldığı görülmektedir. Bunun dışında diğer hadis kaynaklarından Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ* eserinde 22, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *Müstedrek*'inde ise 39 hadis rivâyeti bulunmaktadır. Ziyâüddîn el-Makdisî'nin *el-Ehâdisü'l-muhtâra* isimli eserinde iki merfû hadis rivâyetine yer verilmektedir. Hatîb el-Bağdâdî *el-Müttefik ve'l-müfterik* de üç merfû hadis rivâyetine yer vermektedir.⁸⁵⁷ Öte yandan tarih ve tabakât literatüründe de Huldî'nin bazı hadis rivâyetlerine rastlamak mümkündür. Örneğin tabakât müellifi Sülemî, Huldî'nin biyografisinde bir merfû hadis rivâyetine yer vermektedir.⁸⁵⁸ Bu çalışmada Huldî'nin hadis rivâyetlerinin sıhhat durumu ile ilgili kapsamlı bir inceleme yapmak mümkün değilse de önemli hadis tenkitçilerinden İbn Hacer'in eleştirdiği bir rivâyet üzerinde durulacaktır. Söz konusu rivâyet, Abdülkerîm el-Kazvînî'nin (ö. 623/1226) *et-Tedvîn* eserinde kaydettiği, çoğunluğu sûfî râvîlerden oluşan bir isnâda sahip olan “Hakkı talep etmek gurbettir” hadisidir. Bu rivâyet Hamza b. Muhammed b. Abdullah el-Hüseyn-Ebü'l-Kâsım el-Ensârî- sûfî Abdulvâhid b. Ahmed el-Hâşimî- sûfî Ebû Abdullah Allân b. Yezîd ed-Dîneverî, Ca'fer el-Huldî- Cüneyd [Bağdâdî]- Serî [es-Sakatî]- Ma'rûf el-Kerhî- Ca'fer b. Muhammed- Ebîhi [Muhammed el-Bâkır]- Ceddihi [Alî Zeynîl'âbidîn]- Alî (r.a)- Nebî (s.a) isnâdıyla nakledilmektedir.⁸⁵⁹ rivâyet aynı isnâdla Herevî'nin (ö. 481/1088) *Menâzilü's-Sâirîn* eserinde de yer almaktadır. Ancak Herevî bu hadisin garîb olduğunu, bu rivâyeti yalnızca Allân'dan nakille yazdığını belirtir.⁸⁶⁰ İbn Hacer ise *Lisânü'l-Mîzân*'da bu rivâyetin nâkili Allân b. Yezîd⁸⁶¹ hakkında “belki de bu hadisi uyduran kişi odur” şeklinde bir tenbihte bulunarak hem Allân'ı hem de bu rivâyeti cerh etmektedir.⁸⁶²

⁸⁵⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, Dımaşk: Dâru'l-kâdirî, 1997, III, 1452, 1535, 1900.

⁸⁵⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 435-436.

⁸⁵⁹ Kazvînî, *et-Tedvîn*, IV, 146-147.

⁸⁶⁰ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, I, 8-9.

⁸⁶¹ İbn Hacer ismini Allân b. Zeyd olarak kaydetmektedir, bkz.: İbn Hacer, *Lisân*, V, 470.

⁸⁶² İbn Hacer, *Lisân*, V, 470.

2. 1. 17. Abdullah er-Râzî (ö. 353/964)

2. 1. 17. 1. Hayatı ve Zühde İlişkisi

Abdullah er-Râzî'nin tam ismi Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Abdillâh er-Râzî eş-Şa'rânî'dir. Aslen Rey bölgesinde mensup olsa da doğma büyüme Nisâburludur.⁸⁶³ 353/964 yılında vefat etmiştir.⁸⁶⁴

Zehebî'nin “ârif, [sûfî] tâifenin büyüklerinden” diyerek tanıttığı⁸⁶⁵ Abdullah er-Râzî yaşadığı dönemde Cüneyd el-Bağdâdî, Ebû Osmân el-Hîrî, Rüveyym, Semnûn, Ebû Alî el-Cûzecânî gibi önde gelen sûfîlerin sohbetinde bulunmuştur. Ebû Osmân el-Hîrî'nin gözde talebelerinden olan Abdullah er-Râzî'nin hocasının nezdinde önemli bir menzile sahip olduğu bilinmektedir.⁸⁶⁶ Râzî'nin Hakîm et-Tirmizî ile de arkadaşlık ettiği ifade edilmektedir.⁸⁶⁷

Nisâbur'un önde gelen sûfî şeyhlerinden biri olan Abdullah er-Râzî, Sülemî'ye göre ehli dışında kimsenin güç yetiremeyeceği bir riyazet ahlâkına sâhipti.⁸⁶⁸ Tasavvuf anlayışında çetin riyazetinin yanı sıra ilimle amel hususuna da öncelik verdiği anlaşılan Abdullah er-Râzî'nin marifetin delillerini “ilim, ilimle amel ve amel konusundaki havf” olarak açıklaması bu minvalde anlaşılabilir.⁸⁶⁹

Abdullah er-Râzî'nin hayatının son dönemlerinde Nisâbur'da mihneye maruz kaldığını belirten Zehebî, bu mihne ile ilgili detay vermemekte, ancak mihnenin Abdullah er-Râzî'nin kadrini ortaya çıkarttığını ve büyüklüğünü gösterdiğini ifade etmektedir.⁸⁷⁰

2. 1. 17. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Abdullah er-Râzî hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler kısıtlı olsa da kendisinin hadislerle meşgul olduğu, hadis rivâyet ettiği ve yazdığı ifade edilmektedir.⁸⁷¹ Hadis hocaları arasında hâfız ve fakîh Muhammed b. İbrâhim el-Bûşencî (ö. 290 ya da 291/903 ya da 904), Ca'fer b. Muhammed et-Türkî (ö. ?), Ahmed b. Necde el-Herevî (ö. 296/909),

⁸⁶³ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 451; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 117; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 215.

⁸⁶⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 451; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 139; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 216.

⁸⁶⁵ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 65.

⁸⁶⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 451; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXVI, 90-91; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 215.

⁸⁶⁷ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 66.

⁸⁶⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 451.

⁸⁶⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 118; Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 452; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 231.

⁸⁷⁰ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXVI, 91.

⁸⁷¹ İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 231.

Yûsuf el-Kâdî (ö. ?) gibi isimler yer almaktadır.⁸⁷² Kendisinden hadis rivâyetinde bulunanlar arasında ise sûfî tabakât müellifi ve muhaddis Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Hâkim en-Nîsâbü'rî ve Ebû Ali b. Humşâd es-Sâîğ (ö. ?) gibi isimler yer almaktadır.⁸⁷³

Abdullah er-Râzî'nin hadis ilmindeki durumuna ilişkin açıklamalar, aynı zamanda kendisine talebelik etmiş olan Sülemî'nin ifadelerine dayanmaktadır. Sülemî hocası hakkında “çok sayıda hadis yazmış ve rivâyet etmiştir; o, sika idi” yorumunda bulunur.⁸⁷⁴ Sülemî'ye ait olduğu tespit edilen bu değerlendirme, Zehebî ve tabakât müellifi Şa'rânî tarafından da kabul görmüş ve nakledilmiştir.⁸⁷⁵

Her ne kadar Sülemî hocasının çok sayıda hadis yazıp rivâyet ettiğini belirtse de tespit edilebildiği kadarıyla Abdullah er-Râzî'nin Sülemî'nin *Tabakât*'ında⁸⁷⁶ ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında yalnızca birer hadis rivâyetine yer verilmektedir.⁸⁷⁷

2. 1. 18. İbn Nüceyd (ö. 366/976)

2. 1. 18. 1. Hayatı ve Zühde İlişkisi

İbn Nüceyd'in tam ismi Ebû Amr İsmâîl b. Nüceyd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hâlid es-Sülemî en-Nîsâbü'rî'dir.⁸⁷⁸ Meşhur sûfî-muhaddis ve *Tabakâtü's-sûfiyye* müellifi Sülemî'nin dedesi⁸⁷⁹ olan İbn Nüceyd, 272/886 yılında doğmuş,⁸⁸⁰ 365/976⁸⁸¹ yahut 366/977 yılında⁸⁸² Mekke'de vefat etmiştir.⁸⁸³ Vefat ettiğinde 93 yaşında olduğu kaydedilmektedir.⁸⁸⁴

⁸⁷² Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 65-66; Nâyif b. Salâh b. Alî el-Mansûrî, *er-Ravdü'l-bâsim fî terâcümi şuyûhi'l-Hâkim*, Riyâd: Dârü'l-Âsime, 1432/2011, I, 620.

⁸⁷³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVI, 91; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 65.

⁸⁷⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 451.

⁸⁷⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVI, 91; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 215.

⁸⁷⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 451-452.

⁸⁷⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 209.

⁸⁷⁸ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ* XVI, 146; Mahmud b. Abdülfettah en-Nehhâl, *İthâfü'l-murtakî bi terâcümi şuyûhi'l-Beyhakî*, Riyad: Dârü'l-Meymân, 2008, s. 278.

⁸⁷⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 454.

⁸⁸⁰ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 146.

⁸⁸¹ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü fukahâi's-şâfiyye*, I, 430; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVI, 337; a.mlf., *el-İber*, II, 120; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, III, 223; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 286; Sadefî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, IX, 138. İbn Nüceyd'i 365 yılında vefat eden âlimler arasında zikreden İbnü'l-İmâd, vefat yılı ile ilgili farklı bilgilerin olduğunu göz önünde bulundurmak istemesinden olsa gerek, “bu yılda yahut daha sonraki bir yılda vefat etmiştir” kaydıyla her iki görüşe de yer vermiştir, bkz.: İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 419.

⁸⁸² Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 454; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 248; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 328.

⁸⁸³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 118; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 328.

⁸⁸⁴ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü fukahâi's-şâfiyye*, I, 430; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVI, 337; a.mlf., *el-İber*, II, 120; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, III, 223; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 286; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 419.

Zehebî tarafından “şeyh, imâm, kudve, muhaddisü’r-rabbânî” ve “sûfî, kebîrû’t-tâife, müsniid-i Horasan” nitelemeleriyle tanıtılan İbn Nüceyd,⁸⁸⁵ yine Zehebî nazarında muâmele (fıkıh) ve tasavvufta “asrının şeyhi” olarak öne çıkmaktadır.⁸⁸⁶ Horasan’ın önde gelen sûfî şeyhlerinden biri olan İbn Nüceyd’in⁸⁸⁷ zühd hayatındaki şöhreti, kendisi hakkında pek çok âlimin zâhid, âbid, sûfî şeyhi⁸⁸⁸ ve “yeryüzünün evtâdlarından biri”⁸⁸⁹ olduğunu belirtmesinden de anlaşılmaktadır.

İbn Nüceyd’in tasavvuf çevresindeki konumunu görebilmek adına kendisinin önde gelen sûfîlerden Ebû Osman el-Hîrî (ö. 298/910) ve Cüneyd el-Bağdâdî’nin sohbetlerinde bulunduğunu da belirtmek gerekir.⁸⁹⁰ Ancak Kuşeyrî ve İbnü’l-Mulakkîn gibi bazı âlimler İbn Nüceyd’in Ebû Osman el-Hîrî’nin mürîdi olduğunu vurgularken (sahibe) Cüneyd el-Bağdâdî ile bu denli yakın bir ilişkide bulunmadığını ifade etmek adına “Cüneyd ile karşılaştı” (lakiye) diyerek sohbet ile mülâkî olmayı birbirinden ayırmış,⁸⁹¹ Cüneyd ile İbn Nüceyd’in mürîd-şeyh ilişkisinde olmadıklarını îmâ etmişlerdir. İbn Nüceyd’in bu iki isimle beraber önde gelen sûfîlerden İbnü’l-Cellâ’ya da hususî bir önem atfettiği “Bu üç ismin üstüne dördüncüsü yoktur” ifadesinden anlaşılmaktadır.⁸⁹² Buna mukabil Ebû Osmân el-Hîrî’nin, öğrencisi İbn Nüceyd’i kendisinden sonra halefi olarak tayin etmesi,⁸⁹³ büyük sûfîlerin de İbn Nüceyd’e teveccüh gösterdiğine bir örnektir.

İbn Nüceyd’in zühd hayatını tercih etmesi, ailesinden kalan yüklü miktardaki parayı kendi refâhı için harcamak yerine zâhid ve âlimlerini ihtiyaçlarını gidermek üzere infâk etme cömertliğinde bulunmasına vesile olmuştur.⁸⁹⁴ İlimden neşet etmeyen mânevî

⁸⁸⁵ Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, XVI, 146. *Müsniid*, hadisi senedli olarak nakleden kimse anlamına gelebildiği gibi hadisleri müsniid kitap şeklinde toplayan kimseye denir. Bu kullanım aynı zamanda âlî senedi olan kimseler için itlâk olunmaktadır., bkz.: Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, “Müsniid”, s. 237.

⁸⁸⁶ Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, XXVI, 336.

⁸⁸⁷ Yâfiî, *Mir’âtü’l-Cenân*, II, 286.

⁸⁸⁸ Sübkî, *Tabakâtü’ş-şâfiyyeti’l-kübrâ*, III, 222.

⁸⁸⁹ Sübkî, *Tabakâtü’ş-şâfiyyeti’l-kübrâ*, III, 223.

⁸⁹⁰ İbnü’s-Salâh, *Tabakâtü fukahâi’ş-şâfiyye*, I, 430; Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, XVI, 147; a.mlf., *Târihu’l-İslâm*, XXVI, 336; Yâfiî, *Mir’âtü’l-Cenân*, II, 286.

⁸⁹¹ Hafîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, VI, 459; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 118; İbnü’l-Mulakkîn, *Tabakâtü’l-evliyâ*, s. 107.

⁸⁹² İbn Tağrıberdî, *en-Nucümü’z-zâhire*, III, 170; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, III, 419; İbnü’l-Adîm, *Buğyetü’t-taleb*, III, 1235.

⁸⁹³ Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, XXVI, 337.

⁸⁹⁴ İbnü’s-Salâh, *Tabakâtü fukahâi’ş-şâfiyye*, I, 430; Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, XXVI, 336; Yâfiî, *Mir’âtü’l-Cenân*, II, 286.

hâllerin kişiye faydasından çok zararı olduğunu söylemesi ve tasavvufu kişinin dînî emir ve yasaklara sabretmesi olarak tanımlaması,⁸⁹⁵ zühd hayatında ilim ve amel birlikteliğine verdiği önemi göstermektedir. Nitekim sûfî tabakât müellifi Sülemî, dedesi İbn Nüceyd'in mânevî hâllerini korumada ve gizlemede kendine has bir yolu olduğunu ifade etmiş, böylelikle bu hususta İbn Nüceyd'in önceki sûfîlerden farklılaştığına işaret etmiştir.⁸⁹⁶

2. 1. 18. 2. Hadis İlmindeki Yeri

İbn Nüceyd her ne kadar sûfî yönüyle temayüz etmiş olsa da hadis ilmiyle de ilgilenen âlimlerden biridir. Bu meşguliyeti, kendisinin âli isnâdları muhtevi olduğu bilinen bir hadis cüzü telif ettiği göz önüne alındığında⁸⁹⁷ daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim klasik kaynaklarda *Cüz-ü İbn Nüceyd* olarak zikri geçen eserin âlimler tarafından bilinen ve rivâyet edilen bir cüz olduğunu söylemek mümkündür.⁸⁹⁸ Nitekim Takiyyuddîn İbn Teymiyye ve muhaddis ve tarihçi olan Birzâlî (ö. 739/1339) gibi âlimlerin de bu cüzün rivâyetini dinledikleri bilinmektedir.⁸⁹⁹

İbn Nüceyd'in hadis ilmindeki hocalarına bakılırsa, kendisinin Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903), Muhammed b. İbrâhim el-Bûşencî, Ali b. Cüneyd er-Râzî (ö. 291/904), Ebû Müslim el-Keccî, Muhammed b. Eyyûb el-Becelî (ö. 294 ya da 295/907 ya da 908), İbrâhim b. Ebû Tâlib (ö. 295/908), Ca'fer b. Ahmed b. Nasr (ö. 303/916) ve Muhammed b. Hasan b. Halîl en-Nesevî (ö. 332/944) gibi isimlerden hadis dinlediği ifade edilmelidir.⁹⁰⁰ İbn Nüceyd'den hadis rivâyetinde bulunanlar arasında ise Sehl b. Ebû Sehl es-Sa'lûkî (ö. 404/1014),⁹⁰¹ Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Nasr Ahmed b. Abdurrahman es-Saffâr (ö. 411/1021), İbn Nüceyd'in aynı zamanda torunu da olan *Tabakâtü's-sûfiyye* müellifi Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, Abdülkâhir b. Tâhir el-Usûlî (ö. 429/1038), Ebû'l-Alâ Sâid b. Muhammed el-Kâdî (ö. 431/1040), Ebû Nasr Muhammed b. Abdeş (ö. ?),

⁸⁹⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 454; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 118; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 108.

⁸⁹⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 454.

⁸⁹⁷ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 146. Eserin bir nüshasının İstanbul'da Köprülü Kütüphanesinde (Mecmua, nr. 1584/3) bulunmaktadır. Bilgi için bkz.: Erhan Yetik, "İbn Nüceyd", *DİA*, XX, 235.

⁸⁹⁸ Örnekler için bkz.: İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IX, 454; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXXV, 224; XXXVI, 235.

⁸⁹⁹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, LI, 197.

⁹⁰⁰ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü fukahâi's-şâfiyye*, I, 430; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, II, 1013; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 146; a.mlf., *Târihu'l-İslâm*, XXVI, 336; XXIII, 330; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, III, 222.

⁹⁰¹ Ebû Zekerîyya en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y., I, 238.

Abdurrahmân b. Hamdân en-Nasrevî (ö. 433/1042), Ebû Nasr Ömer b. Katâde (ö. ?), Ebû Hafs Ömer b. Mesrûr (ö. 448/1056)⁹⁰² gibi pek çok isim bulunmaktadır.

İbn Nüceyd'in hadis ilmindeki konumu ile ilgili âlimlerin cerh-ta'dîl ifadelerine rastlamak mümkündür. Kendisinin torunu olmakla birlikte aynı zamanda hadis râvîlerinden biri olan Ebû Abdurrahmân es-Sülemî onun sika olduğu görüşündedir.⁹⁰³ Yine İbn Nüceyd'den hadis nakledenler arasında olduğu bilinen Hâkim en-Nîsâbü'rî onun tasavvuf ilminde şeyh ve âbid bir zât olduğunu ifade etmesinin ardından “Horasan'da hadis rivâyet edenlerin en güvenilir” olarak tanıtır.⁹⁰⁴ Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ve İbn Kesîr de İbn Nüceyd'in sika olduğunu belirtirken⁹⁰⁵ İsmâil b. Muhammed el-İsfahânî (ö. 535/1141) İbn Nüceyd'in cerh-ta'dîl durumu ile ilgili “çok sayıda hadis yazdı, herkese göre *makbûl* [hükmü verilmiş] biridir” şeklinde bir yorumda bulunur.⁹⁰⁶ Muhaddis ve biyografi yazarı olarak bilinen İbn Mâkûlâ (ö. 478/1086), onu “imâmlardan biri” şeklinde tanıtmaktadır.⁹⁰⁷ Zehebî'nin de İbn Nüceyd hakkında “imâm”, “*muhaddis-i rabbânî*” ve “*müsnid-i Horasan*” şeklindeki ifadelerinden,⁹⁰⁸ kendisine hadis ilmindeki meşguliyeti ve konumu bakımından kıymet verdiğini söylemek mümkündür.

İbn Nüceyd'in hadis rivâyetleri çeşitli kaynaklarda zikredilmektedir. Ziyâüddin el-Makdisî'nin *el-Ehâdisü'l-muhtâra* eserinde bir,⁹⁰⁹ Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *Müstedrek*'inde 15,⁹¹⁰ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ* eserinde 120⁹¹¹ hadis rivâyeti yer alan İbn Nüceyd'in rivâyetlerine hadis kaynaklarının yanı sıra önemli tarih ve tabakât kitaplarında da rastlamak mümkündür. Örneğin Sülemî dedesi İbn Nüceyd'in biyografisini zikrederken kendisinden bir hadis nakletmektedir.⁹¹² İbn Asâkir'in *Târîhu*

⁹⁰² Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 146; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XXVI, 336; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, III, 223.

⁹⁰³ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, s. 454; Şa'rânî her ne kadar açıkça Sülemî'ye işaret etmese de Tabakât kitabında Sülemî'nin sözlerine aynı ifadelerle yer verir ve İbn Nüceyd'in “sika” olduğunu da kaydeder, bkz.: Şa'rânî, *Tabakât*, I, 216.

⁹⁰⁴ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, III, 222.

⁹⁰⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 288; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 249.

⁹⁰⁶ el-İsfahânî, *Siyerü's-selef*, s. 1346.

⁹⁰⁷ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, I, 189.

⁹⁰⁸ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 146.

⁹⁰⁹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 213. Söz konusu hadis “ويل للأقدام والبطون الأقدام من النار” şeklindedir.

⁹¹⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 196, 567, 584, 591, 678; II, 36, 71, 103, 106, 459; III, 401; IV, 363, 453, 463.

⁹¹¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 291, 370, 445; II, 17, 123, 173, 235, 321, 347; III, 270 vd.

⁹¹² Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, s. 454.

Dımaşk eserinde İbn Nüceyd'in 19 hadis rivâyeti bulunmaktadır.⁹¹³ Bu rivâyetlerden biri Hz. Alî'nin bir sözü olup mevkûftur. Söz konusu rivâyetlerle ilgili dikkat çeken husus, meşhur hadislerin de İbn Nüceyd tarafından nakledilmiş olduğunu göstermeleridir. Üstelik İbn Nüceyd'in rivâyetlerinin muhtevâ açısından zühd konularına mahsus kalmadığı da anlaşılmaktadır. Örneğin zikredilen rivâyetler içerisinde “Zâlim de olsa mazlum da olsa [din] kardeşini kolla!”⁹¹⁴ Her müskir her Müslümana haramdır”⁹¹⁵ “Eğer utanmıyorsan istediğini yap”⁹¹⁶, “Velinin izni olmaksızın nikâh olmaz”⁹¹⁷ gibi rivâyetlerin yer alması dikkat çeker. Bunların dışında Tâceddin es-Sübkî (ö. 771/1370) *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ* eserinde İbn Nüceyd'in merfû bir hadis rivâyetine yer verirken⁹¹⁸ Zehebî *Tezkiratü'l-huffâz* ve *Mu'cemü's-şuyûhu'l-kebîr* eserlerinde İbn Nüceyd'in üçer merfû hadis rivâyetine yer verir.⁹¹⁹ Yine Kazvî'nin *et-Tedvîn* isimli tarih kitabında İbn Nüceyd'in üç merfû hadis rivâyetine yer verilmektedir.⁹²⁰ Bu rivâyetler arasında cuma namazı için gusledilmesine dair bir hadis yer almaktadır.⁹²¹

2. 1. 19. Nasrâbâdî (ö. 367/978)

2. 1. 19. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

Nasrâbâdî'nin tam ismi Ebü'l-Kâsım İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed b. Mahmeveyh'dir. Nîsâbur'un Nasrâbâd isimli mahallesine nisbetle Nasrâbâdî nisbesiyle anılmaktadır.⁹²² Nîsâbur'da dünyaya gelen ve burada yetişen Nasrâbâdî⁹²³ hac ibâdetini ifâ etmek üzere geldiği Mekke'de iki yıl kalabilmiş, 367/978 yılında Mekke'de vefat etmiştir.⁹²⁴

⁹¹³ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, III, 374; V, 490; XV, 252; XIX, 252, 391; XXV, 56; XXVI, 115; XXVIII, 285; XL, 509; XLI, 355; XLII, 513; XLIII, 258; XLVII, 486; LI, 204; LII, 110, 299; LX, 356; LXI, 4; LXVI, 324.

⁹¹⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XV, 252.

⁹¹⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LII, 110.

⁹¹⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XL, 509.

⁹¹⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LII, 299.

⁹¹⁸ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, II, 192; II, 169; II, 184-185.

⁹¹⁹ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, II, 157; a.mlf., *Mu'cemü's-şuyûhu'l-kebîr*, I, 142, 255, 350.

⁹²⁰ Kazvî'nî, *et-Tedvîn*, II, 435, 450; IV, 165.

⁹²¹ Kazvî'nî, *et-Tedvîn*, II, 435.

⁹²² İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dımaşk*, IV, 105.

⁹²³ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 484.

⁹²⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 484; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, VII, 105; Zehebî, *el-İber*, II, 125; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 256.

Sülemî'nin "ilim ve manevî hallerde [önde gelen sûfî] şeyhler arasında zamanında tekti" diyerek methettiği Nasrâbâdî⁹²⁵ "sûfî, vâiz",⁹²⁶ "zâhid",⁹²⁷ "şeyh kebîr, ârif billah",⁹²⁸ "Horasan'da sûfî ve muhaddislerin şeyhi"⁹²⁹ gibi sıfatlarla nitelenmektedir. Zehebî *Siyer*'de bu nitelemelere ek olarak Nasrâbâdî'nin hadis ilmindeki konumuna da işaret ederek onun hakkında "imâm, muhaddis, kudve, vâiz, sûfî şeyhi" ifadelerini kullanmakta ve Nasrâbâdî'nin hem tasavvuf hem de hadis ilmiyle iştigalini ortaya koymaktadır.⁹³⁰

Şiblî, Ebû Alî er-Rûzbârî ve Murtaîş gibi önde gelen sûfilerden istifade etme imkânı bulan Nasrâbâdî,⁹³¹ aynı zamanda pek çok sûfî âlim yetiştirmiştir. Bu isimler arasında Nasrâbâdî'den çokça istifade eden Ebû Alî ed-Dekkâk, tasavvuf yolunda kendisinin önde gelen müridlerinden biri olmuştur.⁹³² Nitekim Kuşeyrî'nin tasavvuf yolundaki silsilesi'nin Ebû Alî ed-Dekkâk- Nasrâbâdî- Şiblî- Cüneyd el-Bağdâdî- Serî es-Sakatî- Ma'rûf el-Kerhî- Dâvûd et-Tâî kanalıyla tâbiûn nesline bağlandığı dikkate alındığında Nasrâbâdî'nin Kuşeyrî için ayrı bir önemi hâiz olduğu söylenebilir.⁹³³

Nasrâbâdî'nin zühd hayatına bakıldığında Kur'an ve sünnet'e bağlılığın önemini sıklıkla vurgulamış olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim tasavvufun aslını kitap ve sünnete bağlılık, hevâ ve bid'atları terk, şeyhlere hürmette kusur etmemek, sâlihlerin sohbet ve hizmetinde bulunmakla ilişkilendiren Nasrâbâdî, ruhsatlardan ve te'villerden uzak kalmanın önemi üzerinde durmuş, bu çerçevede dinde şüpheli olabilecek her türlü davranıştan peşinen uzak durmayı tavsiye etmiştir.⁹³⁴

Her ne kadar tasavvuf tanımı itibarıyla mutedil görüşlere sahip olsa da Nasrâbâdî'nin ruh konusundaki görüşleri nedeniyle hayli eleştirilen Hallâc-ı Mansûr'a (ö.

⁹²⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 484; Aynı husus Sehâvî tarafından da tekrarlanmıştır, bkz.: İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 357.

⁹²⁶ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dımaşk*, IV, 105; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVI, 367; a.mlf., *el-İber*, II, 125.

⁹²⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVI, 367; a.mlf., *el-İber*, II, 125; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 356.

⁹²⁸ Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 291.

⁹²⁹ Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 291. Zehebî Horasan'la sınırlamadan Nasrâbâdî hakkında "sûfilerin ve muhaddislerin şeyhi" ifadelerini kullanmaktadır, bkz.: Zehebî, *el-İber*, II, 125.

⁹³⁰ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 263.

⁹³¹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 484; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 357; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 291.

⁹³² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVIII, 140.

⁹³³ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-şâfiyyîn*, (thk. Ahmed Ömer Hâşim- Muhammed Azb), t.y.: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 1993, s. 451-452; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 266.

⁹³⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 488; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVI, 369-370; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 29. Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 743.

309/922) destek çıktığı ve Hallâc'ı "muvahhid" olarak nitelediği bilinmektedir.⁹³⁵ Hallâc-ı Mansûr'a destek vermesi nedeniyle ruhun mahlûk olmadığı görüşünü savunduğu iddia edilen ve bu iddialardan ötürü defalarca kez cezalandırılan, dövülen ve bir süre hapse mahkûm edilen Nasrâbâdî, hakkındaki suçlamaları Allah'ın buyurduğu üzere "De ki: Ruhun ne olduğunu ancak rabbim bilir"⁹³⁶ âyetini hatırlatarak reddetmiştir.⁹³⁷ Nasrâbâdî'nin eleştirildiği bir diğer nokta Hristiyan mezarlarına gidip tavaf etmesi ve bu davranışıyla Kabe'yi küçümsediği şeklindeki ithamlara yol açmasıdır. Nitekim bu suçlamalar kendisine iletildiğinde amacının bu mezarları ta'zim etmek olmadığını, her iki yerin mahlûk olmakta müşterek olduğunu, ancak Kabe'nin faziletli olup bu mezarları ziyaretinse tıpkı Allah'ın mahlûkâtından olduğu için köpeğe ikramda bulunan kimsenin haline benzediğini söyleyerek kendisini savunmuştur. Ancak bu davranışları nedeniyle uzun yıllar çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır.⁹³⁸ Nasrâbâdî'nin talebelerinden biri olan Hâkim en-Nîsâbûrî'nin ise tüm eleştirilere karşın hocasını "yaşadığı asırda hakikat ehlinin dili" olarak methetmesi ve mânevî halleri bakımından sahih bir hâl üzere yaşadığını belirtmesi mânidardır. Ayrıca Nasrâbâdî'nin hadis yazan ve hadis dinlemek üzere rihlelerde bulunan biri olduğunu belirten Hâkim, hocasının önceleri varrâk olarak çalıştığından, zühd yoluna intisap ettikten sonra varrâklığı bırakarak yaklaşık 20 seneyi aşkın bir süre boyunca Nîsâbur dışında yaşadığından bahsetmekte, insanlara vaâz edip hayra davet ettiğini belirtmektedir. Nitekim Hâkim'in verdiği bilgilere göre Nasrâbâdî 365/976 senesinde hac vesilesiyle gittiği Mekke'de vefat ettiği 367/978 yılına kadar tüm zamânını ibâdete hasrederek geçirmiş bir sûfidir.⁹³⁹

2. 1. 19. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Nasrâbâdî'nin fıkıh, tarih, tasavvuf (sulûki's-sûfiyye) gibi ilimlerin yanı sıra hadis ilminde deengin bir birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁴⁰ Hâkim en-Nîsâbûrî'nin verdiği bilgilere göre küçük yaşlardan itibaren hadis talep eden Nasrâbâdî çok sayıda hadis toplamış ve yazmış olsa da kitaplarının çoğu kaybolmuştur. Hâkim, Nasrâbâdî'nin

⁹³⁵ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 265; a.mlf., *Târihu'l-İslâm*, XXVI, 369; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 132. İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 46.

⁹³⁶ İsrâ, 17/85.

⁹³⁷ Sadeî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VI, 78.

⁹³⁸ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XXVI, 367.

⁹³⁹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXVI, 369; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 265.

⁹⁴⁰ Zehebî, *el-İber*, II, 125; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 291; Sadeî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VI, 77.

vefat ettiğinde evindeki kitaplarının satıldığına şahit olmuş, bu sırada incelediği kitapların tasavvufi haller ile ilgili olduklarını görmüştür.⁹⁴¹ Bununla beraber bahsi geçen kitapların arasında Nasrâbâdî'nin hadis rivâyetlerini kaydettiği cüzlerin de var olup olmadığı sorusu cevapsız kalmaktadır.

Nasrâbâdî'nin hadis ilmiyle meşguliyeti yalnızca yaşadığı Nîsâbur beldesindeki faaliyetleri ile sınırlı kalmamış, hadis rivâyetlerine olan ilgisi Dımaşk, Bağdat, Beyrut, Mısır gibi beldelere hadis dinlemek üzere çeşitli rıhlelerde bulunmasına neden olmuştur.⁹⁴² Bu yolculuklarda pek çok hadis âlimi ile karşılaşma fırsatı bulan Nasrâbâdî, Horasan'da iken meşhur hadis âlimi Ebû Bekir b. Huzeyme (ö. 311/924), Ebû'l-Abbâs es-Serrâc (ö. 313/926) ve Ahmed b. Muhammed b. Ezher'den (ö. 314/926); Bağdat'ta Yahyâ b. Sâid (ö. ?), Ca'fer el-Huldî ve Abdullah b. Muhammed b. Hasan eş-Şarkî'den [İbnü's-Şarkî] (ö. 314 civarı/926 civarı); Şam'da hadis hâfızı İbn Cavsâ'dan (ö. 320/932); Mısır'da iken Ahmed b. Abdülvâris el-Assâl (ö. 321/933) ve önemli fakîh ve muhaddislerden olan Ebû Ca'fer et-Tahâvî'den (ö. 321/933); Re'y'de iken Ebû Hâtim'in oğlu Ebû Muhammed b. Ebû Hâtim'den; Dimyat'ta iken Ebû Muhammed Zekerîya b. Abdullah'dan (ö. ?); Dımaşk'te iken Ahmed b. 'Umeyr [İbn Cevsâ] (ö. 320/932) ve Mekhûl el-Beyrûtî olarak bilinen Muhammed b. Abdullah b. Abdüsselâm'dan (ö. 321/933) hadis dinlemiştir.⁹⁴³ Aynı zamanda dinlediği hadisleri rivâyet eden Nasrâbâdî'nin hadis râvîleri arasında ise Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, Ebû Hâzim el-Abderî (ö. ?) ve Ebû'l-'Alâ Muhammed b. Alî el-Vâsîtî (ö. 431/1040) gibi isimler bulunmaktadır.⁹⁴⁴

Nasrâbâdî'nin hadis öğrenme hususunda himmeti, hac için kendisiyle beraber yolculuk eden talebesi Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin bu yolculukla ilgili naklettiği bazı bilgi ve anekdotlardan hareketle daha iyi anlaşılmaktadır. Sülemî'nin verdiği bilgilere göre Nasrâbâdî, ilimle dolu mübârek bir zâttır, yanında dâima mürekkebe ve kâğıt bulundurur. Yolculukları sırasında uğradıkları her belde hadis semâi için fırsat kollayan, duyacağı hadisleri unutmadan zabt edebilmek adına yazı malzemelerini bir an

⁹⁴¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, VII, 105.

⁹⁴² İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dımaşk*, IV, 105.

⁹⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VII, 107; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, VII, 103; Zehebî, *el-İber*, II, 125; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 263.

⁹⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VII, 107; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, VII, 103; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVI, 368; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 264; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 256.

olsun yanından ayırmayan Nasrâbâdî, hadis meclislerini takip eder, hadîs ehli kimseleri arar bulur, hadis yazmayı büyük bir şevk ve muhabbetle sürdürürdü.⁹⁴⁵ 366/977 yılında⁹⁴⁶ çıktıkları bu yolculukta da Nasrâbâdî, uğradıkları her yeni beldeye durup Sülemî'ye "Hadis dinlememiz için kalk!" diye seslenmekteydi. Nitekim Bağdat'a geldiğinde muhaddis bir âlim olan [İbn malik olmalı] Katî' den (ö. 368/979) hadis dinlemek isteyen Nasrâbâdî, bu şeyhin varrâkının kafiyeledeki hacılardan birinin elinden aldığı hadisleri okumaya çalıştığını ancak hata yaptığını farkeder. Hatalı okumalara dayanamayan Nasrâbâdî, varrâkın hatalarını düzeltmeye başlar. Ancak Bağdat halkı beldelerine gelen yabancıların hadis konusunda kendilerini düzeltmesine alışık değildir. Varrâk da hatasının üçüncü kez düzeltilmesi üzerine bu yabancıya dönerek müstehzî bir tavırla "İyi okuyabiliyorsan sen oku!" diye çıkışır. Bunun üzerine Nasrâbâdî eline aldığı hadisleri güzelce okuyarak başta şeyh Katî olmak üzere etrafında bulunan herkesi şaşırtır. Elindeki hadis cüzünü bitirdikçe yeni bir cüzü okumaya başlamasına şaşıran varrâk, Sülemî'ye dönerek bu yabancıya ismini sorar, bu kişinin Ebül-Kâsım en-Nasrâbâdî olduğunu öğrenir. Nasrâbâdî'yi tanımış olduğu anlaşılan varrâk daha sonra belde halkına dönerek "Ey insanlar, bu [kişi] Horasan şeyhidir, Bağdat'ta 15 sene kaldı, burada hadis yazdı, herhangi bir varrâkın beş günde okuyabileceği hadisleri bir hadis meclisinde okudu" diyerek onu över.⁹⁴⁷ Görüldüğü üzere Sülemî'nin paylaştığı bu anekdot her ikisi de muhaddis-sûfî olan bu iki zâtın hadis talebindeki himmetlerine bir ışık tutmaktadır.

Nasrâbâdî'nin hadis ilmiyle bu denli meşgul olması, kendisi hakkında hadis uzmanlarının cerh-ta'dîl değerlendirmelerinde bulunmasını sağlamıştır. Örneğin Hatîb el-Bağdâdî onu sika kabul ettiğini ifade etmektedir.⁹⁴⁸ Sülemî de bu hükme katılarak hocası Nasrâbâdî'nin hem çok sayıda hadis yazıp rivâyet ettiğini hatırlatmakta hem de onun sika olduğunu vurgulamaktadır.⁹⁴⁹ Kuşeyrî *er-Risâle*'de Nasrâbâdî'nin "hadis ilmine vâkıf" (kâne âlimen bi'l-hadîs)" bir sûfî olduğunu dile getirir.

⁹⁴⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, VII, 109.

⁹⁴⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVI, 370. Zehebî bu hikâyeyi 366/977 yılına hamletse de tarih ve tabakât müelliflerinin çoğu Nasrâbâdî'nin hac yolculuğunun 365/976 yılında gerçekleştiğini kaydetmektedir.

⁹⁴⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVI, 370; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 266; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, VII, 109.

⁹⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VII, 107.

⁹⁴⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 484.

Nasrâbâdî hakkında cerh-ta'dîl hükmü dile getiren âlimlerden biri de İsmâil b. Muhammed el-İsfahânî'dir. Nasrâbâdî'nin hadis talebi hususundaki himmetine dikkat çeken İsfahânî, onun hadis dinlemek üzere gittiği yolculuklarını hatırlatarak çok sayıda hadis dinlediğinden ve yazdığından söz etmektedir. Ancak değerlendirmesinin en dikkat çekici yanı Nasrâbâdî'nin "yaşadığı dönemde ashâb-ı hadisın şeyhi" olduğunu ifade etmesidir.⁹⁵⁰ Bu ifade Nasrâbâdî'nin sika bir râvî olmasının yanı sıra bir zâhid olarak yaşadığı dönemde ashâb-ı hadis zümresinden sayılacak derecede meşgul olduğuna, üstelik bu zümrenin önde gelenleri arasında telakki edildiğine açıkça delalet etmektedir.

Nasrâbâdî'nin tasavvuf ilmindeki yerine işaret etmek adına kendisinin sûfî şeyhi olduğunu dile getiren Zehebî de Nasrâbâdî'nin hadis ilmindeki durumunu değerlendiren isimlerden biridir. Nitekim Zehebî onun hakkında "imâm, muhaddis, kudve" ifadelerini kullanmıştır.⁹⁵¹ İbnü'l-Cevzî de Nasrâbâdî'nin çok sayıda hadis dinlediğine işaret ederek onun sika ve hadis âlimi olduğunu ifade eden âlimler arsında yer alır.⁹⁵²

Güvenilir bir hadis âlimi olduğu anlaşılan Nasrâbâdî'nin naklettiği bazı hadisler hadis, tarih veya tabakât kitapları içerisinde yer almaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla hadis kaynakları arasında Nasrâbâdî'nin iki hadisi yer almaktadır. Bunlardan biri Nasrâbâdî'nin aynı zamanda hadis râvîlerinden biri olan Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Müstedrek*'te merfû olarak naklettiği rivâyettir. Ancak Hâkim bu hadisin isnâdında hocası Nasrâbâdî'ye üç râvî ile ulaşmaktadır ki bu, ilgili hadisi doğrudan hocasından dinleme imkânı bulamadığı anlamına gelmektedir.⁹⁵³ Diğer hadis ise Ziyâüddin el-Makdisî'nin *el-Ehâdisü'l-muhtâra* da kaydettiği merfû rivâyettir.⁹⁵⁴

Nasrâbâdî'nin bazı rivâyetlerineyse Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târihu Bağdat*'ında⁹⁵⁵ ve İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk*'inde⁹⁵⁶ rastlamak mümkündür. Bağdâdî'nin zikrettiği hadis rivâyetinin zühd konularıyla ilişkili olmayıp fikhî bir konu olan mesh meselesi ile ilgilidir.

Tabakât literatürü içindeyse Nasrâbâdî'nin bazı rivâyetlerinin talebesi Sülemî'nin *Tabakâtü's-sûfiyye* eserinde yer aldığı görülmektedir. Sülemî, ilgili eserinde

⁹⁵⁰ el-İsfahânî, *Siyerü's-selef*, s. 1347.

⁹⁵¹ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 263.

⁹⁵² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 256.

⁹⁵³ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 34.

⁹⁵⁴ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VII, 185.

⁹⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, VII, 107.

⁹⁵⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, VII, 103-104.

Nasrâbâdî'nin biyografisine yer verirken “süknâ (barınma) ve nafaka” hadisi olarak bilinen bir rivâyeti Nasrâbâdî tarîkiyle ve “haddesenâ” lafzıyla doğrudan nakletmektedir.⁹⁵⁷ Sülemî'nin aynı zamanda Nasrâbâdî'den hadis rivâyet eden râvîlerin başında geldiği düşünülduğünde söz konusu bölümde hocasının tek bir hadis rivâyetine yer vermiş olması dikkat çekicidir. Ancak Sülemî'nin bu eseri te'lif amacının hadis rivâyet etmek olmadığı göz önünde bulundurulduğunda bu durum garip karşılanmayacaktır. Zira hocası Nasrâbâdî'nin sika olduğu kanaatini taşıyan Sülemî'nin, burada hocasının tek bir rivâyetine yer vermesinden yola çıkarak kendisine ulaşan diğer hadisleri sıhhat yönünden problemli gördüğü için yahut kayda değer bulmadığı şeklinde bir yorumda bulunmak isabetli olmayabilir.

Bu bölümde, zikredilen sûfîlerin farklı hadis münekkitleti tarafından hadis rivâyetinde güvenilir kabul edildiklerine dair açıklama veya işaretlere dayanarak tespit ettiğimiz bilgiler sıralanmıştır.

2. 2. Zayıf Hükmü Verilenler

Bu bölümde hadis ilmiyle meşgul olan Kuşeyrî ricâli arasından zayıf oldukları oldukları belirtilen sûfîler ele alınacaktır. “Hakkında Sika Hükmü Verilen” sûfî-râvîler başlığı altında ele alınan râvînin hadis ilmindeki durumunu belirtirken güvenilir olduğuna açıkça delalet eden sika fâzıl, sika sebt, sika, hâfız, hadiste imâm vb. ta'dîl ifadeleri dikkate alınmış yahut hakkında herhangi bir cerh hükmü belirtilmeyen ve *Sikât* türü bir eserde ismi kaydedilen isimler de güvenilir olma ihtimallerinin zayıf olma ihtimalinden güçlü bulunması nedeniyle sika râvîler arasında kaydedilmişti. Bu bölümde ise haklarında sika olduklarına dair açık bir ifade bulunmayan ve hadis ilmindeki yeri veya rivâyetlerinin durumu nedeniyle tenkide uğramış, buna karşın hadislerinin terkin gerektirecek bir cerh sebebine rastlanmamış râvîler incelenecektir. Zayıf râvîler içerisinde kaydedilen sûfîlerden bazıları hadis rivâyetlerinin azlığı, hadis rivâyetinde vehim, hadis rivâyetinde fâhiş hatalar yapma, hadis rivâyetinde gevşeklik (*lîn*) ya da münker hadisler rivâyet etmesi yönüyle zayıflıkla nitelendirilmektedir. Nitekim ele alınan sûfîler arasında hadisleri ya da kendisi hakkında “metrûk” hükmü verilen kimsenin bulunmaması, bu hükme sebebiyet verecek açık bir cerh ifadesine de rastlanmamış olması ile hiçbir sûfînin

⁹⁵⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 484-485.

hadis uydurmakla itham edilmemesi dikkat çekicidir. Dolayısıyla za'f derecesi farklılaşsa da aşağıda zikredilecek sûfilerin genel bir kategori olarak zayıf râvîler içerisinde addedilmesinin mümkün olduğu düşünülmektedir.

2. 2. 1. Şakîk el-Belhî (ö. 194/810)

2. 2. 1. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

Şakîk'in tam ismi Ebû Alî Şakîk b. İbrâhîm el-Ezdî el-Belhî'dir.⁹⁵⁸ Belh'de doğduğu bilinse de doğum yılı hakkında net bir bilgi yoktur. Horasan'ın önde gelen zâhidlerinden biri olan Şakîk'in⁹⁵⁹ İbrâhîm b. Edhem'le arkadaşlık ettiği⁹⁶⁰ ve İbrâhîm'in tasavvuf yolunda kendisinin müridi olduğu nakledilmektedir.⁹⁶¹ Şakîk'in yetiştirdiği talebelerinden bir diğeri önde gelen sûfilerden Hâtîm el-Esam'dır.⁹⁶² Önemli mücâhitlerden biri olduğu belirtilen⁹⁶³ Şakîk el-Belhî 194/810 yılında Türk diyarında cereyan eden Kûlân savaşında şehit olmuştur.⁹⁶⁴ Kaynaklarda ekseriyetle 194/810 yılında vefat ettiği ifade edilse de meşhur tarihçi İbn Hallikân Şakîk'in vefat yılını 153/770 olarak kaydetmektedir.⁹⁶⁵

Şakîk el-Belhî oldukça zengin olmasına rağmen zühd yolunu seçmesiyle birlikte tüm malını terketmiştir.⁹⁶⁶ rivâyetlere göre ticaret için Türkistan'a gittiğinde karşılaştığı bir putperestle arasında geçen diyalogta putpereste kâdir olan Allah'a iman etmesini öğütleyen Şakîk, putperest gencin cevaben "Madem Allah her şeye kâdirdir, o halde neden rızık peşinde koşmak için buralara kadar geldin, sana rızık verecek olan her yerde vermez mi!" demesi üzerine zühd yoluna girmeye karar vermiştir.⁹⁶⁷ Diğer bir rivâyete

⁹⁵⁸ İbn Hallikân, *Veşeyâtü'l-a'yân*, II, 475; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIII, 228; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, IX, 313.

⁹⁵⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 61; İbn Hallikân, *Veşeyâtü'l-a'yân*, II, 475; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, IX, 313.

⁹⁶⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 61; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 170; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIII, 228.

⁹⁶¹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 61; İbn Hallikân, *Veşeyâtü'l-a'yân*, II, 475.

⁹⁶² İbn Hallikân, *Veşeyâtü'l-a'yân*, II, 475-476; Kazvînî, *et-Tedvîn*, III, 81.

⁹⁶³ İbn Hacer, *Lisân*, IV, 258.

⁹⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 409; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXIII, 145; Zehebî, *el-İber*, I, 246; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, IX, 316; a.mlf., *Mizân*, II, 279; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 442; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 171.

⁹⁶⁵ İbn Hallikân, *Veşeyâtü'l-a'yân*, II, 476.

⁹⁶⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 170.

⁹⁶⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXIII, 136; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIII, 228; İbnü'l-Cevzî, *Sifetü's-safve*, s. 781; İbn Hallikân, *Veşeyâtü'l-a'yân*, II, 476; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 251- 252; Ali Bolat, "Şakîk-i Belhî", *DİA*, XXXVIII, 305. *DİA*'da Türkistan olarak tercüme edildiği görülen

göre ise kıtlık senesinde şen şakrak oynayan bir köleyi gören Şakîk ona “Bu neşe de neden? Halkın kıtlık yüzünden çektiği sıkıntıları görmüyor musun?” diyerek sitem etmiş, kölenin “Efendimin hususi bir çifliği var, ihtiyacım olan herşeyi burdan sağlayabiliyorum” cevabı üzerine Şakîk Allah’ın da kulun efendisi olduğunu, kulun Rabbi varken rızık kaygısı çekmesinin yersiz olduğunu idrak etmiş ve zühd yoluna girmiştir.⁹⁶⁸ İbn Hacer ise Şakîk’in zühd yoluna girme kararını, sağlıklı bir kuşun kanatları kırık bir kuşa rızık getirdiğine şahit olması üzerine gördüklerinden çok etkilenmesine ve bunun üzerine Allah’ın rızık konusunda dilediğine kâdir olduğunu nefesine telkin etmek adına ibâdete yönelmeye karar vermesine bağlamaktadır.⁹⁶⁹

Şakîk el-Belhî’nin Horasan’da tasavvufi hallerden ilk kez bahseden kişi olması tasavvuf tarihi açısından kendisini önemli bir konuma yerleştirmektedir.⁹⁷⁰ Nitekim Horasan’daki etkinliği sayesinde bölge halkı onun eliyle zühd yoluna girmiştir.⁹⁷¹ Şakîk’in zühd hayatına bakılırsa kendisinin ilk dönem sûfîleriyle benzer şekilde havf ve recâ temaları üzerinde durduğu anlaşılabılır.⁹⁷² Mürîdî Hâtîm el-Esam’a (ö. 237/851) verdiği öğütlerden yola çıkarak zühd anlayışında az konuşmanın önemi üzerinde durduğu görülmektedir.⁹⁷³ Zühde dair ifadelerinde sabır ve rıza kavramlarından da söz eden Şakîk,⁹⁷⁴ özellikle tevekkül hususunda etkili sözleriyle tanınmaktadır.⁹⁷⁵ Tevekkül anlayışı gereği çalışıp maddi kazanç elde etmeye karşı olumsuz bir bakış açısına sahip olduğu görülen Şakîk’in⁹⁷⁶ bu düşünceleri nedeniyle yaşadığı dönemde âlimlerin dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. Mekke’ye gitmek üzere çıktığı yolculukta Kûfe’de iken, Süfyân es-Sevrî’nin kendisini “Tevekküle davet edip maddî kazançlardan meneden kişi sen misin?” sorusuyla karşılaşması kayda değerdir. Bu soru karşısında Şakîk “Ben böyle söylemedim” diyerek kendini savunmak zorunda kalmış, Süfyân’a “Ben helâl ve haram

ibare, klasik kaynaklarda “bilâdi’t-türk” şeklinde geçmektedir, bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 59; Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, IX, 313.

⁹⁶⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 51-52; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXIII, 135; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü’l-evliyâ*, s. 252.

⁹⁶⁹ İbn Hacer, *Lisân*, IV, 258-259.

⁹⁷⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-sûfiyye*, s. 61; Kazvînî, *et-Tedvîn*, III, 81; Zirikî, *el-A’lâm*, III, 171; Ali Bolat, “Şakîk-i Belhî”, *DİA* XXXVIII, 305.

⁹⁷¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXIII, 134; Muhammed b. Şâkir el-Kutubî, *Fevâtü’l-vefeyât*, II, 105-106.

⁹⁷² Feridüddin Attâr, *Tezkiratü’l-evliyâ*, s. 255.

⁹⁷³ Feridüddin Attâr, *Tezkiratü’l-evliyâ*, s. 256.

⁹⁷⁴ Sülemî, *Tabakâtü’s-sûfiyye*, s. 66.

⁹⁷⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-sûfiyye*, s. 63; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXIII, 131,134; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, II, 475; Muhammed b. Şâkir el-Kutubî, *Fevâtü’l-vefeyât*, II, 105.

⁹⁷⁶ Feridüddin Attâr, *Tezkiratü’l-evliyâ*, s. 252; Ali Bolat, “Şakîk el-Belhî”, *DİA*, XXXVIII, 305.

açıktır, ikisi arasındaki bazı şeyler şüphelidir, derim. Ancak hassadan âmmeye her nevi insan beş farklı mertebeden birindedir” diyerek görüşlerini izah etmek istemiştir. Bu konuşmanın ardından Süfyân es-Sevrî’nin sessiz kaldığı ve Şakîk’e selam vererek yanından ayrıldığı nakledilmektedir.⁹⁷⁷

Şakîk’in çeşitli ilimlerle meşgul olduğu ve pek çok ilimde telifleri bulunduğu ifade edilmektedir.⁹⁷⁸ Şakîk’in ilgilendiği ilimler arasında fıkıh⁹⁷⁹ ve hadis ilmi de yer almaktadır.

2. 2. 1. 2. Hadis İlimindeki Yeri

Zühd hayatının yanı sıra hadis ilmiyle de meşgul olan Şakîk el-Belhî’nin hadis naklettiği hocaları arasında çokça ibâdet etmeyi de kendisinden öğrendiğini belirttiği⁹⁸⁰ Abbâd b. Kesîr (ö. 141/759)⁹⁸¹ ve tevekkül hususunda kendisine örneklik teşkil eden⁹⁸² sûfîlerden İbrâhim b. Edhem bulunmaktadır.⁹⁸³ Bu isimlerin dışında Ebû Hanîfe,⁹⁸⁴ İsrâil b. Yûnus b. Ebû İshâk (ö. 160/777)⁹⁸⁵ ve Ebû Hâşim Kesîr b. Abdullah el-Eblî (ö. 161/ 778)⁹⁸⁶ gibi âlimlerden de hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden Hâtim el-Esam, Abdüssamed b. Yezîd Merdeveyh (ö. 231-240 arası/846-855 arası), oğlu Muhammed b. Şakîk (ö. ?) ve Muhammed b. Ebân el-Müstemlî (ö. 244/859),⁹⁸⁷ Hüseyin b. Dâvud el-Belhî (ö. 282/895),⁹⁸⁸ Ebû Saîd Muhammed b. Amr b. Hacer el-Belhî (ö. ?), Muâz b. Îsâ el-Herevî (ö. ?), Ahmed b. Abdullah en-Nîsâbûrî (ö. ?), Ebû Sâlih Müslim b. Abdurrahman el-Belhî (ö. ?)⁹⁸⁹ gibi isimler hadis dinlemiştir. Ancak Şakîk’in rivâyet ettiği hadislerin az sayıda olduğu bilinmektedir.⁹⁹⁰

⁹⁷⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXIII, 140.

⁹⁷⁸ Feridüddin Attâr, *Tezkiratü 'l-evliyâ*, s. 251.

⁹⁷⁹ Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, XIII, 230.

⁹⁸⁰ Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, XIII, 230.

⁹⁸¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXIII, 131; Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, XIII, 228; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, IX, 313; İbn Hacer, *Lisân*, IV, 258.

⁹⁸² İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXIII, 136.

⁹⁸³ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXIII, 131.

⁹⁸⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXIII, 131; Zehebî, *Mîzân*, II, 279; İbn Hacer, *Lisân*, IV, 258; Muhammed b. Şâkir el-Kutubî, *Fevâtü 'l-vefeyât*, II, 105.

⁹⁸⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXIII, 131.

⁹⁸⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXIII, 131; Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, XIII, 228; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, IX, 313; İbn Hacer, *Lisân*, IV, 258.

⁹⁸⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXIII, 131.

⁹⁸⁸ Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, XIII, 228; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, IX, 313.

⁹⁸⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXIII, 131.

⁹⁹⁰ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, IX, 313.

Hadis ilmindeki durumu ile ilgili *el-Cerh ve't-ta'dîl* eserinde Şakîk el-Belhî'den kısaca bahseden İbn Ebû Hâtîm, onunla ilgili sadece “Zâhiddir, İbrâhim b. Edhem'den hadis rivâyet etmiş, kendisinden de Hâtîm el-Esam ve Mirdeveyh el-Bağdâdî olarak da bilinen Abdüssamed b. Zeyd b. Ma'rûf [ö. 235/850] hadis almıştır.” ifadelerine yer vererek Şakîk hakkında bir cerh-ta'dîl hükmü zikretmemektedir.⁹⁹¹ Hadis hâfızı ve *Târîhu Semerkand* müellifi Ebû Sa'd Abdurrahman b. Muhammed el-İdrîsî (ö. 405/1015) ise Şakîk'in hadisleri ile ilgili olarak “Zühd ve diğer konularda münker hadisler rivâyet etmiştir, hadis âlimlerinden biri olarak görülmeye ehil değildir, kendisinin rivâyetlerini sika kabul edenler arasında bile ondan hadis rivâyet edenler azdır; bu nedenle rivâyetlerine itimat edilmez” değerlendirmesini yapmaktadır.⁹⁹² Bu yorum bir yandan Ebû Sa'd'ın Şakîk'i hadis alanında ehil isimlerden biri olarak görmediğini ortaya koyarken diğer yandan bazı âlimlerin Şakîk'i sika kabul ettiğine dair bir bilgi sunmaktadır. Ancak bu âlimlerin kimler olduğu açık değildir.

Şakîk el-Belhî'nin hadis ilmindeki durumu ile ilgili önemli açıklamalarda bulunan isimlerden biri de Zehebî'dir. Şakîk hakkında cerh hükmü belirten Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duafâ*'da onun hakkında “zâhid, kendisiyle ihticâc edilmez”⁹⁹³ yorumunu yaparken *Dîvânü'd-duafâ*'da “rivâyet ettiği hadis azdır, rivâyetleri tek başına delil olarak kullanılmaz” demektedir.⁹⁹⁴ *Mîzânü'l-i'tidâl*'de ise Zehebî Şakîk hakkında “münkerü'l-hadîs” ifadesini kullanır. Üstelik bu konuda Zehebî yalnız değildir; İbn Hacer Zehebî'yi takip ederek Şakîk hakkında aynı ifadelere yer vermektedir. Ancak her iki âlim de Şakîk için “münkerü'l-hadîs” dedikten sonra, şu yorumda birleşirler: “Kendisi hakkında zayıflıkla hükmedilmesi tasavvur edilemez; çünkü bu hadislerin münker olma sebebi, kendisinden rivâyet eden râvîlerden kaynaklanmaktadır.”⁹⁹⁵ Bu açıklamalarıyla Zehebî ve İbn Hacer, bir taraftan Şakîk hakkına “münkerü'l-hadîs” ifadesinin illetine vurgu yaparak Şakîk'ten rivâyet eden kimseler nedeniyle bu ifadenin kullanıldığını belirtmekte

⁹⁹¹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 373.

⁹⁹² Muhyiddin b. Neccâr el-Bağdâdî, *el-Müstefâd min zeyl-i Târîhu Bağdat*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986, s. 252.

⁹⁹³ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duafâ*, (thk. Nûreddin İtr), b.y.: Dımaşk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Medresetü'l-hadîs, t.y., I, 300.

⁹⁹⁴ Zehebî, *Dîvânü'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, (thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî), 2. Baskı, Mekte: Mektebetü'n-nahzatü'l-hadîsiyye, 1967, s. 189.

⁹⁹⁵ Zehebî, *Mîzân*, II, 279; İbn Hacer, *Lisân*, IV, 257.

ve Şakîk'in hadis ilminde münker olma ihtimalini isabetli bulmadıklarına işaret etmektedir.

Şakîk el-Belhî'nin hadisçiliği hakkında kaydedilen değerlendirmeler, kendisinin hadis alanında uzman olarak telakki edilmediğinde ve hadis rivâyetlerinin zayıf kabul edildiği noktasında birleşmektedir. Nitekim Şakîk'den rivâyet edilen hadislerin de sayıca azlığı bu değerlendirmelerin hem sebebi hem de sonucu olarak görülebilir. Nitekim temel hadis kaynaklarına bakıldığında Şakîk'in *Kütüb-i Sitte* içerisinde rivâyetinin bulunmadığı tespit edilmektedir. Ancak az da olsa bazı rivâyetlerine muhtelif kaynaklarda yer verildiği söylenebilir. Örneğin hem sûfî hem muhaddis kimliğiyle tanınan Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*'de Şakîk el-Belhî'nin "Allahım, iyilik (hayr) ahirette iyiliktir"⁹⁹⁶ ve "Kim bu dünyadan helâlleri seçerse Allah onu bu haliyle hesaba çeker, kim de bu dünyadan haramları alırsa Allah onu bununla cezalandırır, dünya ve dünyada olan musibetler ne değersiz! helâlleri hesap haramları azap!" şeklinde iki merfû hadis rivâyetine yer verir.⁹⁹⁷ İbn Asâkir de *Târîhu Dimaşk* eserinde Şakîk'in biyografisinde naklettiği dört merfû hadis rivâyetini kaydeder.⁹⁹⁸ Ebû Nuaym *Hilye*'de Şakîk'in teferrüd ettiği bazı hadisleri sıralamak üzere rivâyet ettiği beş merfû hadisi kaydeder.⁹⁹⁹ Bu hadisler arasında dört merfû rivâyetin Şakîk'e nisbetiyle ilgili olumsuz bir yorumda bulunmazken zikrettiği ilk rivâyetle ilgili önemli değerlendirmelerde bulunur. Şakîk kanalıyla çeşitli tarîklerle merfû olarak zikredilen söz konusu rivâyet "Sizi şu beş şeyden birine sevkeden âlimler dışında hiçbir âlimle yakın olmayın: şekten yakîne, düşmanlıktan öğüde, kibirden tevâzuya, riyadan ihlâsa, yetinmemekten kanaate." şeklinde kaydedilmektedir. Bu rivâyeti değerlendiren Ebû Nuaym, rivâyetin aslında Şakîk'in vaazları sırasında ashâbına ve sohbetine katılan gruplara sıkça söylediği bir söz olduğunu; dolayısıyla sözün Peygamber'e (s.a) ait olmadığını, râvîlerin bir vehim sonucu sözü hadis zannederek merfû olarak isnâd ettiklerini açıklığa kavuşturarak olası bir karışıklığı gidermektedir.¹⁰⁰⁰

Şakîk hakkında cerh hükmü belirttiği görülen Zehebî'nin Şakîk'den nakledilen bir rivâyetle ilgili yorumu zikre değerdir. Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*'ında isnâdında Şakîk'in de yer aldığı "Ey âdemoğlu! Kıyamet gününde Allah'ın huzurunda ayakların şu dört suale

⁹⁹⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 61-62.

⁹⁹⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 62-63.

⁹⁹⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXIII, 131-133.

⁹⁹⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 72-73.

¹⁰⁰⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 72.

cevap vermeden zâil olmaz: Ömrünü nerde harcadığını, bedenini nerede yıprattığını, malını nerede kazanıp nerede harcadığını” şeklindeki rivâyeti kaydettikten sonra bu rivâyetle ilgili “isnâdı vâhîdir, manası sahihtir” yorumu dikkat çekmektedir.¹⁰⁰¹

2. 2. 2. Ma‘rûf el-Kerhî (ö. 200/815-16 [?])

2. 2. 2. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

İlgili sûfinin tam ismi Ebü'l-Mahfûz Ma‘rûf b. Fîrûzân el-Kerhî’dir. İsmi Fîrûzan yerine Feyrûz el-Kerhî olarak da kaydedilen Ma‘rûf¹⁰⁰² Bağdat’ta takvâsı ve salâhı ile meşhur olup zamanının önde gelen zâhidlerinden biridir.¹⁰⁰³ Serî es-Sakatî’nin de hocası olup¹⁰⁰⁴ sûfilerden Davud et-Tâî (ö. 165/781 [?])¹⁰⁰⁵ ve İbrâhim el-Harbî (ö. 285/899)¹⁰⁰⁶ ile arkadaşlık ettiği söylenmektedir. Ancak Zehebî’ye göre Dâvud et-Tâî ile görüştüğü bilgisini doğru değildir.¹⁰⁰⁷ Ma‘rûf’un Bağdat’ta 200/816,¹⁰⁰⁸ 201/817¹⁰⁰⁹ ya da 204/820 yıllarından birinde vefat ettiği belirtilir.¹⁰¹⁰

Ma‘rûf el-Kerhî’nin anne ve babasının Hristiyan olduğu ve küçük yaşta kendisini yetiştirmek üzere Hristiyan bir mürebbiyeye teslim ettikleri söylenmektedir. Hocasının benimsetmek istediği teslis inancına “Allah birdir” diyerek karşı çıkan Ma‘rûf, mürebbiye tarafından şiddetli bir dayığa maruz kalarak evden kaçmış, bunun üzerine ebeveynleri geri döndüğünde Ma‘rûf’un dinini benimseyecekleri konusunda anlaşmıştır. Daha sonra İmam Ali b. Musa er-Rıza¹⁰¹¹ (ö. 203/819) vasıtasıyla Müslüman olan Ma‘rûf’un evine dönmesiyle anne ve babasının Müslüman olmasına vesile olduğu belirtilir.¹⁰¹²

¹⁰⁰¹ Zehebî, *Târîhu ‘l-İslâm*, XIII, 231.

¹⁰⁰² Sülemî, *Tabakâtü ‘s-sûfiyye*, s. 83; İbn Hallikân, *Vefeyâtü ‘l-a‘yân*, V, 231.

¹⁰⁰³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XV, 263, 265; İbn Ebû Ya‘lâ, *Tabakâtü ‘l-hanâbile*, I, 381; Zehebî, *Siyerü âlâmi ‘n-nübelâ*, IX, 339; a.mlf., *Târîhu ‘l-İslâm*, V, 199; İbnü’l-Müstevfî, *Târîhu İrbîl*, Irak: Dârü’r-reşîd, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1980, II, 468.

¹⁰⁰⁴ Sülemî, *Tabakâtü ‘s-sûfiyye*, s. 84-85; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, III, 240.

¹⁰⁰⁵ Sülemî, *Tabakâtü ‘s-sûfiyye*, s. 85.

¹⁰⁰⁶ İbn Ebû Ya‘lâ, *Tabakâtü ‘l-hanâbile*, I, 382.

¹⁰⁰⁷ Zehebî, *Siyerü âlâmi ‘n-nübelâ*, IX, 339.

¹⁰⁰⁸ Hatîb el-Bağdâdî, 200/816 yılında vefat ettiği bilgisini daha doğru bulmaktadır, bkz.: Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XV, 275.

¹⁰⁰⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü ‘l-a‘yân*, V, 233.

¹⁰¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XV, 274; İbn Ebû Ya‘lâ, *Tabakâtü ‘l-hanâbile*, I, 389; Zehebî, *Târîhu ‘l-İslâm*, V, 199.

¹⁰¹¹ Alî er-Rızâ İsnâaşeriyye’ye göre on iki imamın sekizincisi olarak kabul edilmektedir.

¹⁰¹² İbn Hallikân, *Vefeyâtü ‘l-a‘yân*, V, 231-232. Ayrıca bkz.: Zehebî, *Siyerü âlâmi ‘n-nübelâ*, IX, 339; İbnü’l- Mulakkîn, *Tabakâtü ‘l-evliyâ*, s. 280.

Ma'rûf, bereketi ve duasına icabet edilmesi ile bilinen bir zâttır. Kabrini ziyaret edenlerin onun bereketi ile şifa bulduğu söylenmektedir. Öyle ki Bağdat ehli arasında “Ma'rûf'un kabri denenmiş bir deva ve şifadır” cümlesi meşhurdur.¹⁰¹³ Nitekim Zehebî Ma'rûf'un kabri hakkındaki bu ifadenin yaygın olduğunu bildiğinden ve yanlış anlaşılmalara önüne geçmek istediğinden olsa gerek, sözü nakletmekle yetinmeyerek açıklama ihtiyacı duymuştur. Ona göre darda kalan kimse burada dua ettiğinde, tıpkı mübarek bir beldede dua etmiş gibi, duasının kabul olunacağını umarak bunu yapmaktadır. Zaten darda kalan kimsenin duası mekâna bağlı olmaksızın icabete mazhar olur.¹⁰¹⁴

2. 2. 2. 2. Hadis İlmiyle İlişkisi

Ma'rûf el-Kerhî'nin zühd ve ibâdetle meşgul olmasının yanında, az da olsa hadis rivâyeti ile de iştigal ettiği bilinmektedir.¹⁰¹⁵ Hadis aldığı hocaları arasında Rabi' b. Sabîh (ö. 160/777), Bekr b. Huneys (ö. 161-170 arası/778-787 arası),¹⁰¹⁶ ilk dönem zâhidlerinden İbnü's-Semmâk (ö. 183/799)¹⁰¹⁷ gibi isimler bulunmaktadır. Kendisinden de Halef b. Hişâm el-Bezzâr (ö. 229/844), Zekerîyya b. Yahyâ el-Mervezî (ö. 251-260 arası/865-874 arası), Yahyâ b. Ebû Tâlib (ö. 271-280 arası/885-894 arası) gibi isimler hadis almıştır.¹⁰¹⁸

Ma'rûf el-Kerhî'nin hadis ilmindeki durumuna geçmeden önce, önde gelen hadis âlimlerinden Ahmed b. Hanbel'e karşı düşüncelerinin dikkat çektiği söylenebilir. Nitekim Ma'rûf el-Kerhî'nin Ahmed b. Hanbel hakkında bazı değerlendirmelerinde Ahmed b. Hanbel'i gençliğinde âbid biri olarak gördüğünü ve Ahmed b. Hanbel'in tüm iyilikleri cem eden biri olduğunu ifade etmesi kayda değerdir. Ma'rûf “öldüğünde unutulacağını bilen iyilik eder, asla kötülük yapmaz” cümlesini Ahmed'den işittiğini ve bu cümleden oldukça etkilendiğini söylemektedir.¹⁰¹⁹ Ahmed b. Hanbel ise Ma'rûf için “abdâllardan idi, duası makbûl bir kimseydi” yorumunu yapar. Yine bir gün Ahmed b. Hanbel'in meclisinde Ma'rûf el-Kerhî'den söz açılır, mecliste bulunanlardan bazıları “Onun ilmi azdır/sınırlıdır” şeklinde yorum yaptığında Ahmed b. Hanbel buna itiraz eder ve “Sus,

¹⁰¹³ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 85.

¹⁰¹⁴ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, IX, 344.

¹⁰¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XV, 275.

¹⁰¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XV, 264; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-hanâbile*, I, 381.

¹⁰¹⁷ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, IX, 340.

¹⁰¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XV, 264; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-hanâbile*, I, 381; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, IX, 340.

¹⁰¹⁹ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-hanâbile*, I, 381.

Allah seni affetsin, ilimden Ma'rûf'un ulaştığı yere/şeye ulaşmaktan başka maksat mı vardır" der.¹⁰²⁰ Yine Ahmed b. Hanbel'in Ma'rûf'un ilimdeki durumunu soran oğluna "Ey oğlum, Ma'rûf'da ilimlerin en başı olan Allah korkusu vardı" diyerek methetmesi dikkat çekicidir.¹⁰²¹

Ma'rûf el-Kerhî'nin hadis âlimlerinden Ahmed b. Hanbel dışında yaşadığı dönemde Süfyân b. Uyeyne'nin de dikkatini çektiği görülmektedir. Süfyân b. Uyeyne bir gün Bağdat'lı bir grupla karşılaşmış ve "Sizdeki (habr) ne yaptı?" demiş, bunun üzerine "Kimden söz ediyorsun?" şeklinde bir cevap alınca "Ma'rûf el-Kerhî" diye cevap vermiştir. Gruptan birinin "O iyidir" demesi üzerineyse "Aranızda Ma'rûf bulunduğu sürece bu şehrin sakinleri de selamettedir" sözleri ile Ma'rûf'a iltifat etmiştir.¹⁰²²

Görüldüğü üzere Ma'rûf el-Kerhî Ahmed b. Hanbel ve Süfyân b. Uyeyne gibi önde gelen hadis âlimlerinin iltifatına mazhâr olmuş bir sûfidir. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla Ma'rûf el-Kerhî'nin hadis ilmindeki cerh-ta'dîl durumuyla ilgili tek açıklama İbn Hibbân tarafından yapılmıştır. Ma'rûf hakkında "Irak ehlinin âbid ve kurrâlarındandır, kerametleri ve dualarının makbul olduğu ile ilgili hikâyeler nakledilir, Bişr b. Hâris ile arkadaşlık etmiştir" şeklinde muhtasar bir bilgi veren İbn Hibbân, hadisleri ile ilgiliyse "delil olarak kullanılacak hadisi yoktur, Irak ehli ondan hadis rivâyet etmiştir." demektedir.¹⁰²³

İbn Hibbân dışında hadis âlimlerinin Ma'rûf el-Kerhî ile ilgili cerh-ta'dîl hükmü zikretmemelerini Ma'rûf el-Kerhî'nin hadis rivâyeti ile fazla meşgul olmaması ile açıklamak mümkündür. Nitekim Ebû Nuaym Ma'rûf'un hadis rivâyetlerinin az olmasının nedenini çok sayıda ilimle meşgul olmasına karşın [bu ilimleri] idrâk etmeye (viâye) odaklanmasına ve bu tercihin kendisini hadis rivâyetiyle meşgul olmaktan alıkoymasına bağlamaktadır.¹⁰²⁴ Ancak bu değerlendirmenin hemen ardından Ebû Nuaym Ma'rûf'un kendisine ulaşan rivâyetlerini zikretmeyi de ihmal etmez.¹⁰²⁵ Sûfî tabakât müelliflerinden Sülemî ise her ne kadar Ma'rûf'un hadis râvîsi olduğunu söylese de doğrudan bir hadis

¹⁰²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XV, 265; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-hanâbile*, I, 382; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, IX, 340.

¹⁰²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XV, 266; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-hanâbile*, I, 382.

¹⁰²² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XV, 266; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 382; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, IX, 340.

¹⁰²³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 206.

¹⁰²⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 367.

¹⁰²⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 367-368.

rivâyetine yer vermemekte, yalnızca kendisinden kaydedilen bir duayı zikrederek bu duanın aslının merfû senedli bir hadise dayandığını belirtmektedir.¹⁰²⁶

İbn Hibbân dışında hadis âlimlerinin Ma'rûf'un hadisçiliğiyle ilgili bir değerlendirmede bulunmaması, rivâyetleri ile hiç ilgilenmedikleri anlamına gelmemelidir. Örneğin Ma'rûf el-Kerhî hakkında cerh-ta'dîl ifadesi kullanmamış ve nakletmemiş olsa da İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*'da senedinde Ma'rûf'un da zikredildiği "Hakkı talep etmek gurbettir" şeklindeki rivâyetin uydurma olduğunu, uydurmanın kaynağının da Allân b. Zeyd¹⁰²⁷ [bazı kaynaklarda Allân b. Yezîd olarak da geçmektedir] isimli bir sûfî olma ihtimalinin bulunduğunu belirtmek suretiyle bu rivâyetle ilgili yorum yapmaktadır.¹⁰²⁸ Diğer yandan Zehebî, İbnü'l-Cevzî'nin Ma'rûf el-Kerhî'nin menkıbeleriyle ilgili 4 cüzden oluşan bir telifi olduğu bilgisini vermektedir.¹⁰²⁹ Nitekim *Menâkıbü Ma'rûf el-Kerhî ve aḥbâruhû* adıyla yirmi yedi bölümden oluşan bir eser telif eden İbnü'l-Cevzî, burada hem Ma'rûf el-Kerhî'nin faziletlerini nakleder hem de isnâd ettiği yedi hadisi zikrederek tahririni yapar.¹⁰³⁰ Bununla birlikte bu eserde İbnü'l-Cevzî'nin "Ma'rûf'a İsrailiyat'tan ve Diğer Kanallardan Ulaşan rivâyetler" başlığıyla bir bölüm ayırması da dikkat çekicidir. Bu başlık altında da İbn Cevzî, Ma'rûf'un bazı rivâyetlerini kayıt altına almaktadır.¹⁰³¹

Ma'rûf el-Kerhî'nin *Kütüb-i Sitte*'de hadis rivâyetlerinin bulunmadığı görülmektedir. Diğer hadis kaynakları arasında ise Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında bir hadis rivâyeti yer almaktadır.¹⁰³²

2. 2. 3. Mansûr b. Ammâr (ö. 225/840)

2. 2. 3. 1. Hayatı ve Zühde İlişkisi

Mansûr'un tam ismi Ebu's-Serî Mansûr b. Ammâr b. Kesîr'dir.¹⁰³³ Horasan zâhidlerinden¹⁰³⁴ olduğu belirtilen Mansûr'un kökeni ile ilgili farklı görüşler bulunmakta,

¹⁰²⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 86-87.

¹⁰²⁷ İlgili râvînin ismi bazı kaynaklarda Allân b. Yezîd olarak da geçmektedir.

¹⁰²⁸ İbn Hacer, *Lisân*, V, 470.

¹⁰²⁹ Zehebî, *Siyerü'âlemi'n-nübelâ*, IX, 343.

¹⁰³⁰ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıb-i Ma'rûf el-Kerhî ve aḥbâruhû*, (thk. Abdullah Cubûrî), b.y.: Dâru'l-kütübü'l-arabî, t.y., s. 57-73.

¹⁰³¹ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıb-i Ma'rûf el-Kerhî*, s. 75-81.

¹⁰³² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, II, 65.

¹⁰³³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 108.

¹⁰³⁴ Zehebî, *Mîzân*, IV, 187; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 286.

Merv asıllı olduğu¹⁰³⁵ ve Dandanakan'da doğduğu¹⁰³⁶ bilgisinin yanı sıra kaynaklarda Basra,¹⁰³⁷ Ebîverd ya da Bûşenc ahâlisinden biri olduğuna dair bilgiler de yer almaktadır.¹⁰³⁸ Basra'da ikamet eden Mansûr b. Ammâr,¹⁰³⁹ daha sonra Bağdat'ta yaşamış¹⁰⁴⁰ ve burada 225/840 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁴¹

Zehebî tarafından “zâhid, vâiz, kebîrû’ş-şe’n” olarak tavsif edilen Mansûr’un¹⁰⁴² zühhd hayatına yönelmesinin sebebi olarak bir gün üzerinde besmele yazılı bir bez parçasını yerden kaldırmak isteyip koyacak yer bulamayınca onu yuttuğu, bunun üzerine rüyasında beslemeye gösterdiği ihtiramın hürmetine kendisine hikmet kapılarının açıldığı müjdesini aldığı şeklinde bir menkıbe nakledilmektedir.¹⁰⁴³ Kendisinin son derece belâgat yüklü bir dil ve kalpleri Allah’a yaklaştırmada etkili bir uslûpla vaaz etmekle temâyüz ettiği görülmektedir.¹⁰⁴⁴ Öyle ki vaazları ile meşhur olması “kâss” (kıssa anlatan) sıfatı ile de anılmasına sebep olmuştur.¹⁰⁴⁵ Mansûr b. Ammâr’ın Mısır’a gittiğinde beldenin ahâlisine kıssalar anlattığı, bu sırada Leys b. Sa’d’ın dilinin fesâhatini ve anlattıklarını çok beğenerek¹⁰⁴⁶ kendisine 1000 dinar verdiği kaydedilmektedir.¹⁰⁴⁷ Nitekim bu bilgiyle ilişkili olarak Leys b. Sa’d ile Mansûr arasında geçtiği kaydedilen bir rivâyete göre, Mısır’a niçin geldiğini soran Leys b. Sa’d’a Mansûr’un “1000 dinar kazanmak istedim” şeklinde bir cevap verdiği söylenmektedir. Nitekim Leys’in Mansûr’a “Kelâmını güzel eyle, (dilini) koru, istediğin senindir, (yeter ki) mebzûl olma” şeklinde bir cevap verdiği, burada verdiği vaazın ardından Leys’in Mansûr’a 1000 dinar takdim ettiği nakledilmiştir.¹⁰⁴⁸ Kaynaklarda Bağdat ve Mısır’ın yanı sıra Şam’a da yolculuk eden Mansûr b. Ammâr’ın Şam’da da vaazlar verdiği ifade edilmektedir.¹⁰⁴⁹

¹⁰³⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 170; Sülemî, *Tabakâtü’s-sûfiyye*, s. 130; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 68.

¹⁰³⁶ Sülemî, *Tabakâtü’s-sûfiyye*, s. 130; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LX, 324.

¹⁰³⁷ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XIII, 409; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 108.

¹⁰³⁸ Sülemî, *Tabakâtü’s-sûfiyye*, s. 130.

¹⁰³⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 68.

¹⁰⁴⁰ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 108. İbn Ebû Hâtim de Mansûr’u “Bağdâdî” olarak tanıtır, bkz.: İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 176.

¹⁰⁴¹ İbnü’l-Mulakkîn, *Tabakâtü’l-evliyâ*, s. 286; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 109, 110; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu’z-zâhire*, II, 244.

¹⁰⁴² Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XIII, 410.

¹⁰⁴³ İbnü’l-Mulakkîn, *Tabakâtü’l-evliyâ*, s. 286; İbn Manzûr, *Muhtasarı Tarihi Dımaşk*, XXV, 260.

¹⁰⁴⁴ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XIII, 410; a.mlf., *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, IX, 93; a.mlf., *Mizân*, IV, 187.

¹⁰⁴⁵ İbnü’l-Cevzî, *el-Kussâs ve’l-müzekkîrîn*, (thk. Muhammed Lütfi es-Sabbâğ), Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1988, s. 284.

¹⁰⁴⁶ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 109; İbn Yûnus el-Mısırî, *Târîhu İbn Yûnus*, II, 237-238.

¹⁰⁴⁷ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XIII, 410.

¹⁰⁴⁸ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 109.

¹⁰⁴⁹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XIII, 410; a.mlf., *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, IX, 94.

Mansûr b. Ammâr zühd ve vaaz hususunda öne çıkan âlimlerden biri olmanın yanı sıra dönemin kelam tartışmalarında da yer almış, hatta bu nedenle önde gelen hadis âlimlerinden Süfyân b. Uyeyne'nin de tenkidine maruz kalmıştır. Bir rivâyete göre Mansûr b. Ammâr Süfyân b. Uyeyne'ye Kur'ân ile ilgili soru sorunca İbn Uyeyne elindeki değnekle onu işaret eder ve azarlayıp yanından kovar. Bu olaya şahit olanlar ise Mansûr'un âbid ve zâhidlerden olduğunu söyleyip Süfyân'ı teskin etmeye çalışsalar da Süfyân “ona bakınca şeytandan başka bir şey olduğunu sanmıyorum” der.¹⁰⁵⁰ Önde gelen hadis âlimlerinden Süfyân b. Uyeyne'nin bu denli sert tutumu, o dönemde kelâmî meselelerde görüş belirtmenin önemli bir tenkit noktası olarak görülmesi ile ilişkilendirebileceği gibi Mansûr b. Ammâr'ın “cehmiyye taraftarı” olarak görülmesinin de bu tenkidin şiddetini etkilemiş olabileceği akla gelmektedir. Nitekim Mansûr'un oğlu ve râvîsi olan Süleym kanalından gelen bir rivâyette Süfyân b. Uyeyne'nin Mansûr'a hadis rivâyet ettiği, Mansûr'un da buna mukabil Süfyân'a vaazda bulunduğunu, hatta bu vaazdan çok etkilenen Süfyân'ın ağlamamak için kendini zor tuttuğu¹⁰⁵¹ bilgileri yer almaktadır. Bir taraftan kendisini şiddetli bir tenkide tabi tutan Süfyân'ın diğer yandan Mansûr'a hadis rivâyet etmiş olmasını dönemin düşünce arkaplanı gözardı edildiğinde anlamak mümkün olmayacaktır. Bu rivâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla Süfyân b. Uyeyne'nin Mansûr'a karşı bakış açısında iki farklı sâik etkilidir. Zühd ve vaaz hususunda Mansûr'a takdir nazarıyla bakan İbn Uyeyne'nin diğer yandan ona karşı sert tutumunda halku'l-Kur'an tartışmalarını alevlendirmesi muhtemel soru ve konuşmalara dönemin hâkim dinamikleri gereği tepkisel bir tutum geliştirilmesinin etkili olduğu söylenebilir. İbn Uyeyne'nin söz konusu çekincesi, Mansûr'un özellikle halku'l-Kur'an meselesinde görüş belirttiği ve Bişr el-Merîsî (ö. 218/833) ile Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı ile ilgili mektuplaştığı göz önüne alındığında daha iyi anlaşılabilecektir. Ancak bu mektupta Mansûr'un Bişr el-Merîsî'ye “Allah bizi bağışlasın, her türlü fitneden sakın! Allah bizi ve seni ehl-i sünnetten ayırmasın [...] Biz Kur'an hakkında konuşmanın bid'at olduğunu düşünüyoruz” ifadelerini kullandığı, ardından da “Kur'an Allah'ın kelâmıdır; mahlûk değildir” şeklinde görüş belirttiği de ifade edilmelidir.¹⁰⁵² Dolayısıyla Süfyân b.

¹⁰⁵⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LX, 335; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, IX, 94; a.mlf., *Mîzân*, IV, 187.

¹⁰⁵¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 327.

¹⁰⁵² Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 326; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LX, 337; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, IX, 97.

Uyeyne'nin Mansûr hakkında dile getirdiği tenkit her ne kadar halku'l-Kur'an meselesinde konuşması sebebiyle gerçekleşmiş gibi düşünülebilse de bu nakilde Mansûr'un bid'at vurgusunun ehl-i hadisin düşüncelerine paralellik arzemesi dikkat çekicidir. Dolayısıyla Süfyân b. Uyeyne'nin ifadeleri, söz konusu rivâyetler sıhhat bakımından doğru nakledilmişse, zikredilen ihtimallerin dışında farklı bir sebebe de dayanıyor olabilir.

2. 2. 3. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Mansûr b. Ammâr'ın zühd ve kelam ilimleri dışında hadis ilmiyle de meşgul olduğu bilinmektedir. Mısır'da bulunduğu sırada Leys b. Sa'd, İbn Lehîa (ö. 174/790), Münkedir b. Muhammed b. Münkedir (ö. 180/797), Beşîr b. Talhâ (ö. 171-180/788-797 arası), Muhammed b. Ziyâd gibi isimlerden hadis dinleme imkânı bulan Mansûr,¹⁰⁵³ Dımaşk ziyareti sırasında Ebü'l-Hattâb Ma'rûf el-Hayyât (ö. 171/788), Hıkl b. Ziyâd'dan (ö. 179/796) da hadis rivâyet etmiştir.¹⁰⁵⁴ Mansûr b. Ammâr'dan hadis rivâyetinde bulunanlar arasında iki oğlu Süleym (ö. 231/846) ve Dâvud (ö. ?), Ali b. Haşrem, Yûsuf b. Abdullah el-Harrânî (ö. ?), Züheyr b. Abbâd er-Ruâsî (ö. 238/853), Halife Mütevekkil'in müezzini Abdullah b. Süheyl (ö. ?), Ahmed b. Menî' el-Beğavî (ö. 244/859), Mansûr b. Hâris b. Ebû Mansûr, Abdurrahman b. Yûnus er-Rakkî (ö. 246/861),¹⁰⁵⁵ Yahyâ b. Bükeyr (ö. ?) ve Saîd b. Ufeyr (ö. ?)¹⁰⁵⁶ Ebû Bekr b. Ali b. Hazm (ö. ?)¹⁰⁵⁷ Abdûs b. Muhammed el-Mısırî (ö. 252 veya 253/866 veya 867)¹⁰⁵⁸ gibi isimler bulunmaktadır.

Mansûr b. Ammâr'ın hadis ilmindeki durumuna bakıldığında hadis âlimlerinin hakkında bazı değerlendirmelerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Ebû Hâtim onun hakkında “Mevâiz sahibiydi, kavî değildir” ifadelerini kullanmıştır.¹⁰⁵⁹ Dârekutnî de onun için “zayıf ravilerden, kendisine mütâbî bile bulunmayan hadisler rivâyet ederdi” şeklinde kanaatini dile getirmektedir.¹⁰⁶⁰ Zehebî'nin de Mansûr hakkında “Kendisi

¹⁰⁵³ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LX, 324-325; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIII, 410; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 108.

¹⁰⁵⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LX, 324.

¹⁰⁵⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LX, 325; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIII, 410.

¹⁰⁵⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIII, 410.

¹⁰⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 108.

¹⁰⁵⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I, 57; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIV, 131.

¹⁰⁵⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 176.

¹⁰⁶⁰ Sülemî, *Suâlatü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*, s. 281.

kıssacıdır (el-kâss), münker rivâyetleri vardır”,¹⁰⁶¹ “Vâizdir, münker rivâyetleri bulunur”,¹⁰⁶² “Hadis ilmîne vâkıf bir âlim değil”¹⁰⁶³ şeklinde çeşitli cerh lafızları kullandığı görülür. Bununla beraber İbn Adî’nin (ö. 365/976) değerlendirmelerini de göz önüne alan Zehebî, “İbn Adî Mansûr’un bazı rivâyetlerini zikretmiştir; bu rivâyetlerden anlaşılan Mansûr’un hadiste “vahî” olduğudur” şeklinde bir yorumda bulunur.¹⁰⁶⁴ Diğer yandan Zehebî, İbn Adî’nin Mansûr’a ait dokuz münker hadisini kaydettiğini de belirtir.¹⁰⁶⁵

Mansûr b. Ammâr’ın hadisçiliğine dair değerlendirmelerde bulunan bir diğer hadis âlimi ise İbn Hibbân’dır. *es-Sikât*’ta Mansûr b. Ammâr’a yer veren İbn Hibbân, onun hakkında “Kıssalar nakletmesi ve insanları hayra teşvik edici yönü, anlatılmaya gerek bırakmayacak kadar çokça bilinir, sağlam rivâyet eden hadis âlimlerinden değildir, çoğu rivâyeti zayıf râvîlerdendir” ifadelerini kullanır. Bu değerlendirmenin ardından ise “müştâşû’t-tayr” olarak bilinen ve Muhammed b. Dâvud er-Râzi- Ahmed b. Şurayh- Mansûr b. Ammâr- İbn Lehîa kanalıyla gelen rivâyete yer vererek bu rivâyetin İbn Lehîa’ya ait olmadığını söyler ve söz konusu hadisin illetini açıklamış olur.¹⁰⁶⁶ Dolayısıyla İbn Hibbân’ın Mansûr b. Ammâr’ı zayıflıkla nitelemekle yetinmeyip za‘f sebebine işaret eden bir rivâyetine de yer vermiş olduğu görülmektedir.

İbn Hibbân gibi Mansûr’un kıssacılığı üzerinde duran ve hadis rivâyetlerini tenkit eden âlimlerden biri de Ukaylî’dir. Ukaylî *Duafâ*’da Mansûr b. Ammâr ile ilgili cerhta’dîl hükmünde bulunur ve onun “kâss” olduğunu belirtirken hadis ilminde sağlam olmadığını “hadisleri sağlıklı rivâyet etmez”¹⁰⁶⁷ diyerek ortaya koyar. Ayrıca Mansûr’un Cehmî eğilimleri olduğunu da ekler.¹⁰⁶⁸ İbn Adî de Mansûr b. Ammâr hakkında cerh hükmü zikreden âlimlerden biridir. Zira o, Mansûr için “münkerü’l-hadîs” ifadesini tercih etmektedir.¹⁰⁶⁹ İbn Adî kendisini bu hükme sevkeden hususları daha detaylı biçimde şu sözlerle açıklar:

¹⁰⁶¹ Zehebî, *el-Muğnî fî’l-duafâ*, II, 678.

¹⁰⁶² Zehebî, *el-Müntekâ fî serdi’l-kunâ*, Medine: Meclisü’l-ilmî, İslam Üniversitesi, 1408/1987, I, 260.

¹⁰⁶³ Zehebî, *Siyerü’l-âlmî’n-nübelâ*, IX, 94.

¹⁰⁶⁴ Zehebî, *Mizân*, IV, 188.

¹⁰⁶⁵ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XIII, 413.

¹⁰⁶⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 170.

¹⁰⁶⁷ İlgili ifade (lâ yukîmü’l-hadîs) şeklindedir.

¹⁰⁶⁸ Ukaylî, *ed-Duafâü’l-kebîr*, (thk. Abdülmüt’î Emîn Kal’acî), Beyrut: Dâru’l-Mektebeti’l-ilmiyye, 1984, IV, 193.

¹⁰⁶⁹ İbn Adî, *el-Kâmil fî duafâi’r-ricâl*, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1997, VIII, 130.

Mansûr b. Ammâr vaazları ile meşhur olmuştur [...] Hadislerinin çoğu birbirlerine benzemektedir; kendisi, İbn Lehîa ve onun dışındaki râvîlerin rivâyet ettiği hadislerin de benzerleri ile gelmektedir. İbn Lehîa hadis rivâyetinde gevşektir (*leyyin*), İbn Lehîa dışında Mansûr'un hadis aldığı raviler ise tanınmış isimler değildir, vaazlarının güzelliğini de göz önünde bulundurursak umuyorum ki bile bile yalan söylemeyi kastetmemiştir, belki de hadis rivâyetlerinin bilinmemesi/hoş karşılanmaması (*inkâr*) kendisinden hadis aldığı kimselerden kaynaklanmaktadır.¹⁰⁷⁰

Söz konusu ifadelerinin de işaret ettiği üzere Mansûr'un rivâyetlerinin durumu hakkında bilgi sahibi olan İbn Adî, Mansûr'un bazı hadis rivâyetlerine işaret etmeyi de ihmâl etmemektedir. Duafâ'yı kaydettiği eserde isnâdında Mansûr'un yer aldığı “Kim bevlettiği yerde abdest alır da şeytan içine bir vesvese düşürürse, kendinden başka kimseyi suçlamasın!” şeklinde naklettiği merfû bir rivâyete yer veren İbn Adî¹⁰⁷¹ Mansûr'un teferrüd ettiği bazı hadisleri de nakleder ve bu hadislerdeki teferrüdünü belirtir.¹⁰⁷²

Yukarıda zikredilen hadis dışında Mansûr b. Ammâr'ın naklettiği hadislerin bazı hadis kaynakları içerisinde kaydedildiği görülmektedir. Bu kitaplar arasında Hâkim'in *Müstedrek*'inde iki,¹⁰⁷³ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde yedi,¹⁰⁷⁴ *el-Mu'cemu'l-evsat*'ında dört¹⁰⁷⁵ ve *el-Mu'cemu's-Sağîr*'inde bir,¹⁰⁷⁶ İbn Hacer'in *el-Metâlibü'l-âliye*'sinde ise Mansûr'un bir hadis rivâyeti yer almaktadır.¹⁰⁷⁷

2. 2. 4. Ahmed b. Âsım el-Antâkî (ö. 239/853)

2. 2. 4. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

Tam ismi Ahmed b. Âsım Ebû Abdullah el-Antâkî'dir.¹⁰⁷⁸ Künyesinin Ebû Ali olduğu belirtilmişse de¹⁰⁷⁹ Sülemî'ye göre doğru olan künyesinin Ebû Abdullah olduğudur.¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 132.

¹⁰⁷¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 249.

¹⁰⁷² İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 130.

¹⁰⁷³ Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 537; III, 659.

¹⁰⁷⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, III, 120, 123; XIV, 131; XX, 38; XXII, 82, 83, 258.

¹⁰⁷⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I, 57; IV, 247-248; VII, 221.

¹⁰⁷⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu's-sağîr*, II, 117.

¹⁰⁷⁷ İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*, Riyâd: Dârü'l-âsime – Dârü'l-gays, 1998-2000, XVII, 75.

¹⁰⁷⁸ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, X, 487.

¹⁰⁷⁹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, II, 848.

¹⁰⁸⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 137.

140/758 yılında doğduğu, 239/854¹⁰⁸¹ ya da bir rivâyete göre 240/855 yılında¹⁰⁸² vefat ettiği söylenmektedir. Tebe-i tâbiin tabakasına yetişen Ahmed b. Âsım Ebû Abdullah el-Antâkî'nin¹⁰⁸³ Dımaşk'te ikamet ettiği bilinmektedir.¹⁰⁸⁴

Zehebî'nin “zâhid, rabbânî, velî” ve “mevâiz ve sulûk sahibi” olarak tanıttığı Antâkî¹⁰⁸⁵ etkili ve hikmetli konuşmaları ile zamanının önde gelen âlimleri arasında addedilen sûfî büyüklerindendir.¹⁰⁸⁶ Kalbin amelleri hususundaki sözleri ile ön plana çıkan Antâkî'nin¹⁰⁸⁷ ferâsetinden dolayı hocası Ebû Süleyman ed-Dârânî tarafından “kalplerin câsusı” olarak nitelendiği kaydedilir.¹⁰⁸⁸

Ahmed b. Âsım el-Antâkî'nin önde gelen sûfîlerden Bîşr b. Hâris, Serî es-Sakâtî¹⁰⁸⁹ ve Hâris el-Muhâsibî¹⁰⁹⁰ ile akran olduğu, Fudayl b. İyâz'ı ise görmüş olabileceği söylenebilir.¹⁰⁹¹ Kendisinin Hâris el-Muhâsibî'nin müridi olduğu da zikredilen bilgiler arasındadır.¹⁰⁹² Tasavvuf ilmi açısından ise Antâkî melamet konusunda konuşan ilk sûfîlerden biri olması ve nefis muhasebesi ile ilgili Hâris el-Muhâsibî'nin usulünü geliştirmesi bakımından dikkat çeken isimlerden biridir.¹⁰⁹³

2. 2. 4. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Zühd hayatının yanı sıra hadis ilmi ile de meşgul olduğu görülen Antâkî, Mahled b. Hüseyin (ö. 191 ya da 196/807 ya da 812), Yûsuf b. Esbât (ö. 195/811), Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzim ed-Darîr (ö. 195/811), Süfyân b. Uyeyne, Ebû Katâde el-Harrânî (ö. 207 veya 210/823 veya 826), Heysem b. Cemîl el-Antâkî (ö. 213/829) ve Ebû Ya'kûb

¹⁰⁸¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 318; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 46.

¹⁰⁸² Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî terâcimi's-sâdeti's-şûfiyye*, (thk. Abdülhamit Sâlih Hamdân), Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, t.y., I, 352.

¹⁰⁸³ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 342; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 424.

¹⁰⁸⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 66; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXXI, 220.

¹⁰⁸⁵ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, X, 487.

¹⁰⁸⁶ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 342; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXXI, 220; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, II, 848.

¹⁰⁸⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 318. Bu sözlerden bazıları için bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 281-297.

¹⁰⁸⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXXI, 222; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 318; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 46; İbnü'l-Cevzî, *Sıfetu's-safve*, s. 846.

¹⁰⁸⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 137; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 152; el-İsfahânî, *Siyerü's-selef*, s. 1072.

¹⁰⁹⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 137; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXXI, 222; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 318; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, II, 848.

¹⁰⁹¹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 137; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXXI, 220; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, II, 848.

¹⁰⁹² Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 424.

¹⁰⁹³ Mustafa Bilgin, “Ahmed b. Âsım el-Antâkî”, *DİA*, II, 44.

İshâk b. İbrâhim el-Hanînî'den (ö. 216/831) hadis rivâyet etmiştir.¹⁰⁹⁴ Kendisinden Ahmed b. Ebü'l-Havârî,¹⁰⁹⁵ Mahmûd b. Hâlid (ö. 245/860), Abdullah b. Hilâl ed-Dûmî er-Rabâî (ö. ?),¹⁰⁹⁶ Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, Ebû Amr es-Serrâc ed-Dımaşkî (ö. ?), Ali İbnü'l-Muvaffak el-Bağdâdî (ö. 261-270 arası/ 875-884 arası), Ebû Husayn Muhammed b. İsmâil et-Temîmî (ö. 290/903), İshâk b. Abdülmü'min ed-Dımaşkî (ö. ?), Muhammed İbnü'l-Feyz b. Muhammed (ö. 315/927)¹⁰⁹⁷ gibi isimler hadis rivâyet etmiştir.

Ahmed b. Âsım el-Antâkî'nin hadis ilmindeki cerh-ta'dîl durumuna bakılacak olursa İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ta "kendisine müracaatı gerektirecek kadar hadis rivâyeti yoktur" dediği görülmektedir.¹⁰⁹⁸ Kâsım b. Kutluboğa da *es-Sikât*'ında bu görüşü kaydeder.¹⁰⁹⁹ Açıkça herhangi bir cerh-ta'dîl hükmü kullanmasa da İbn Ebû Hâtım *el-Cerh ve't-ta'dîl* eserinde babası Ebû Hâtım er-Râzî'nin "(Ahmed b. Âsım el-Antâkî) ile karşılaştım, ancak ondan hadis yazmadım, zühd ve mevâiz sahibiydi" dediğini nakletmektedir.¹¹⁰⁰

Tespit edilebildiği kadarıyla Ahmed b. Âsım el-Antâkî'nin *Kütüb-i Sitte* ya da *Kütüb-i Tis'a* içerisinde hadis rivâyetleri yer almamaktadır. Kaynaklarda tasavvufa ilişkin sözlerine rastlamak mümkündür.¹¹⁰¹

2. 2. 5. Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857)

2. 2. 5. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

Muhâsibî'nin tam ismi Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezî'dir. Basra'da doğmuş, Bağdat'ta¹¹⁰² 243/858 yılında vefat etmiştir.¹¹⁰³ Zehebî'nin "zâhid, ârif, sûfîlerin şeyhi" olarak tanımladığı Muhâsibî,¹¹⁰⁴ Hatîb el-Bağdâdî'nin ifadeleriyle "kendisinde

¹⁰⁹⁴ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 66; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXXI, 220; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVI, 43.

¹⁰⁹⁵ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 66.

¹⁰⁹⁶ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 66.

¹⁰⁹⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXXI, 220; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, II, 848.

¹⁰⁹⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 20.

¹⁰⁹⁹ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, I, 363.

¹¹⁰⁰ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 66.

¹¹⁰¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 280-296; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, II, 269.

¹¹⁰² Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 56; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 153.

¹¹⁰³ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 56; Zehebî, *el-İber*, I, 346; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 112; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 212; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 175; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 58; Sadeî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XI, 198; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 138; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 290.

¹¹⁰⁴ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 110.

zühd ile zâhir ve bâtin ilimlerin bilgisinin toplandığı kimselerden” biridir.¹¹⁰⁵ Önde gelen sûfilerden biri olan Muhâsibî’nin “evtâdlardan biri” olduğu da ifade edilmektedir.¹¹⁰⁶ Kendisini çokça nefis muhasebesine çekmesi nedeniyle¹¹⁰⁷ yahut zikir esnasında yanında bulundurduğu taşları saymasından dolayı¹¹⁰⁸ el-Muhasibî nisbesiyle tanınmıştır. Şâfiî mezhebinin ilk tabakasındaki âlimlerden biri olduğu kaydedilen Muhâsibî’nin¹¹⁰⁹ İmam Şâfiî ile görüştüğü ifade edilmişse de İbnü’s-Salâh bu bilgiyi doğru bulmamaktadır.¹¹¹⁰

Hâris el-Muhâsibî babasının sıfatlar konusunda tevakkuf edenlerden olması nedeniyle kendisine bıraktığı mirasa “Farklı din mensupları birbirlerine mirasçı olamazlar”¹¹¹¹ hadisi muktezasınca hiç dokunmamıştır.¹¹¹² Onun bir sûfî olarak söz konusu hadisi bu minvalde yorumlaması ve bu hadisla amel etme gayreti dikkat çekicidir. Zengin bir aileden gelmesine karşın takvâ anlayışı gereği mirasına dokunmayan Muhâsibî’nin vefat ettiğinde bir dirheme dahi muhtaç halde olduğu ifade edilmiştir.¹¹¹³ Zühd hayatında takvâyâ verdiği önem yanında helâl lokma hususunda da oldukça titiz olduğu ve Allah’ın kendisine verdiği lütüfla bir yemeğin helâl yahut haram olduğunu bilebildiği kaydedilmiştir.¹¹¹⁴

Mısırlı mütefekkir ve medeniyet tarihçisi Ahmet Emîn (ö. 1954) Muhâsibî’yi “tasavvuf felsefecisi” şeklinde tanımlayarak tasavvufun felsefileşmesinde etkili olan

¹¹⁰⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, IX, 105.

¹¹⁰⁶ İbnü’l-Mulakkîn, *Tabakâtü’l-evliyâ*, s. 175.

¹¹⁰⁷ İbnü’l-Mulakkîn, *Tabakâtü’l-evliyâ*, s. 175; Yâfiû, *Mir’âtü’l-Cenân*, II, 106.

¹¹⁰⁸ İbnü’l-Mulakkîn, *el-Ukadi’l-mezheb fî tabakât-ı hamleti’l-mezheb*, Beyrut: Dâru’l-kütübü’l-ilmiyye, 1997, s. 219; Sem’ânî, *el-Ensâb*, XII, 103.

¹¹⁰⁹ İbn Kesîr, *Tabakâtü’ş-şâfiyyîn*, s. 126.

¹¹¹⁰ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtü’ş-şâfiyye*, (thk. Hâfız Abdülalîm Han), Beyrut: Âlemü’l-kütüb, 1407/1986, I, 59.

¹¹¹¹ Bu hadis Ebû Dâvud ve Tirmizî tarafından nakledilmektedir: Ebû Dâvud, “Ferâiz”, Babu hel yerisu’l-müslim el-kâfir (No. 2911); Tirmizî, “Ferâiz”, 16 (No. 2108); Buhârî’de ise benzeri rivayet “Kâfir bir kimse müslümana, müslüman da kâfire mirasçı olamaz” lafızları ile geçmektedir, Buhârî, “Ferâiz”, 26 (No. 6764).

¹¹¹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, IX, 108; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 75; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, II, 57; Zehebî, *Siyerü âlâmi’n-nübelâ*, XII, 110; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, V, 209; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü’l-evliyâ*, s. 291. Ayrıca İbnü’l-Mulakkîn, Muhâsibî’nin babasının “vakıf” olduğunu söylemek yerine “Kaderi” ifadesini kullanır, bkz.: İbnü’l-Mulakkîn, *Tabakâtü’l-evliyâ*, s. 176. Zehebî ve Sadeî ise eserlerinde “vâkıf” ifadesinin “Kur’an’ın mahlûk olup olmadığıyla ilgili susan, görüş belirtmeyen kimse” demek olduğunu eklemişlerdir, bkz.: Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XVIII, 206; Sadeî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, XI, 198.

¹¹¹³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, II, 57; İbnü’l-Mulakkîn, *Tabakâtü’l-evliyâ*, s. 176; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü’l-evliyâ*, s. 294.

¹¹¹⁴ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XVIII, 207; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, II, 58; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, V, 211; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü’l-evliyâ*, s. 292.

isimlerin başında saymaktadır.¹¹¹⁵ Irak'ın önde gelen sûfîlerinden biri olan Muhâsibî, yaşadığı dönemde başta Cüneyd el-Bağdâdî olmak üzere¹¹¹⁶ Bağdat sûfîlerinin çoğunun hocası konumundadır.¹¹¹⁷ Zühhd ve tasavvuf ilminde ön plana çıkan ve bu ilimde önemli bir mertebeye eriştiği anlaşılan Muhâsibî'nin¹¹¹⁸ bunun dışında fıkıh, hadis ve kelam gibi çeşitli ilim dallarıyla ilgilendiği görülmektedir.¹¹¹⁹ Nitekim bu ilgisini zühhd, kelam ve fıkıh¹¹²⁰ konuları başta olmak üzere çok sayıda telifle ortaya koymanın yanı sıra¹¹²¹ Mutezile, Râfiziyye başta olmak üzere muhalif gruplara da reddiyeler kaleme aldığı da bilinmektedir.¹¹²² Kaynaklarda günümüze ulaşmayan *Kitâbu 'd-Dimâ'* isimli eserinin¹¹²³ sahabe arasında dökülen kanlar ile ilgili meselelerde başucu kitabı niteliğinde kabul edildiği nakledilmektedir.¹¹²⁴ Telifleri arasında en meşhuru ise bir tasavvuf usulü niteliğindeki *er-Ri'âye li-hukûkillâh ve'l-kıyâm bihâ* isimli eseridir.¹¹²⁵

Çeşitli ilim dallarıyla ilgilenen Muhâsibî, zühdü sebebiyle methedilmesine karşın özellikle kelâm konularından Kur'an lafızları ve iman meseleleri hakkında görüş bildirmesi nedeniyle yaşadığı dönem de dâhil olmak üzere âlimler tarafından çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Nitekim bu hususa işaret eden Zehebî, "Hâris yüce biridir, onun gibisi az bulunur; ancak bazı kelam konularıyla ilgilenmiş ve bu nedenle ayıplanmıştır." kaydını düşmüş,¹¹²⁶ diğer yandan "lafız ve iman meselelerinde görüş belirtmiş olması, başta Hasan el-Mesûhî [ö. 256/870] olmak üzere birçok âlimin onunla yakın arkadaşlık kurmaktan çekinmesine sebep olmuştur"¹¹²⁷ şeklinde verdiği bilgiyle Muhâsibî'nin kelam ilmiyle iştigalinin yaşadığı dönemde kendisiyle sohbet etmek istemeyen âlimlerin çekincelerine yol açtığına işaret etmiştir. Nitekim modern dönem

¹¹¹⁵ Ahmet Emin, *Zuhru'l-İslâm*, Kahire: Müessesetü'l-Hindâvî, 2013, I, 188; Erginli, Zafer. "Muhâsibî", *DİA*, XXXI, 14.

¹¹¹⁶ Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 106.

¹¹¹⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 56; Hucvârî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 319; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 138; Ahmet Emin, *Zuhru'l-İslâm*, I, 188.

¹¹¹⁸ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 112.

¹¹¹⁹ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 112.

¹¹²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, II, 766.

¹¹²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, IX, 105; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü fukahâi's-şâfiyye*, I, 439; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 57; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 209; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 106; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 290.

¹¹²² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, IX, 105; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 209.

¹¹²³ Zafer Erginli, "Muhâsibî", *DİA*, XXXI, 16.

¹¹²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, IX, 105; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 209.

¹¹²⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 57; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 106.

¹¹²⁶ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 111-112; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XVIII, 208.

¹¹²⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVIII, 209.

araştırmacılarından Louis Massignon (ö. 1962) Sünnî âlimlerin kelâmî meselerde tartışmayı hoş görmemeleri nedeniyle Muhâsibî'ye karşı tavır almalarının, Muhâsibî'nin 232/846 yılından itibaren tedrisâtı bırakmak zorunda kalmasına neden olduğunu düşünmektedir.¹¹²⁸

Muhâsibî'nin bazı kelâmî meselelerde görüş belirtmiş olması, özellikle ehl-i hadîsin en önemli ismi olan Ahmed b. Hanbel ile aralarındaki anlaşmazlıkların da temel nedenidir. Ahmed b. Hanbel Muhâsibî'yi bid'atçılara karşı reddiyede bulunurken onların görüşlerinin aktarılmasına ve görüşleri üzerinde düşünmelerini sağlayarak fikirlerinin yayılmasına imkân sağlayıp "hakkı bâtil bir yolla reddetmekle" suçlamaktadır.¹¹²⁹ Ahmed b. Hanbel'in Muhâsibî aleyhindeki sert tutumu Muhâsibî ile Bağdat ehlinin arasının açılmasına ve halkın Muhâsibî aleyhine tavır almasına sebep olmuş, bu nedenle bir süre Bağdat'ta evinde saklanmak zorunda kalan Muhâsibî'nin, vefat ettiğinde cenazesine yalnızca dört kişinin katıldığı nakledilmiştir.¹¹³⁰

Ahmed b. Hanbel'in kelâmî meselelerde görüş belirtmesi nedeniyle eleştirdiği Muhâsibî'yi zühd anlayışı hususunda ise beğendiği anlaşılmaktadır.¹¹³¹ Ahmed b. Hanbel ile Ahmed b. İshâk es-Serrâc arasındaki konuşmalar, bu hususa işaret etmektedir. Muhâsibî'nin sohbetlerini merak eden ve kendisini dinlemek isteyen Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. İshâk es-Serrâc'a "Duydum ki Hâris seninle epey oturuyormuş, onu evine davet etsen, beni de konuşmalarını duyabileceğim bir yere oturtsan da ben de neler dediğini bilsem" şeklinde bir ricada bulunmuştur. Muhâsibî'nin konuşmalarını dinleyen Ahmed b. Hanbel'in, bu sohbetin ardından ağlamaktan baygınlık geçirecek kadar etkilendiği, ancak kendisine düşüncelerini soran Ahmed b. İshâk'a "Bu topluluk (Muhâsibî ve ashâbı) gibisini görmedim, hakikat ilmine dair"¹¹³² bu cümleler gibisini de daha önce duymadım, buna rağmen onunla arkadaşlık etmene sıcak bakmıyorum" dediği nakledilmektedir.¹¹³³ Bu rivâyetle ilgili âlimlerin yorumları ise Ahmed b. Hanbel ile

¹¹²⁸ Massignon, *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, s. 113.

¹¹²⁹ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, I, 287.

¹¹³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 159; Zehebî, *Mîzân*, I, 430; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XVIII, 209; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, I, 219; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 58; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 308-309.

¹¹³¹ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 112.

¹¹³² Bu hikâye Ahmed b. Hanbel'in "hakikat ilmine dair" ifadesi yerine "zühde dair" ifadesi ile de aktarılmıştır, bkz.: İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 330.

¹¹³³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, IX, 109-110; Zehebî, *Mîzân*, I, 430. Ayrıca benzeri için bkz.: a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XVIII, 208.

Muhâsibî arasındaki ilişkinin mahiyetiyle ilgili daha detaylı bilgiler içermektedir. Söz gelimi Zehebî bu hikâyeyi naklettikten sonra “Bu bilginin senedi sahîh; ancak anlam itibariyle münkerdir, Ahmed b. Hanbel gibi bir âlimin bunu söyleyeceğini zannetmiyorum” şeklindeki ifadeleriyle bu rivâyetin senedini zayıf görmekte ve bir bakıma bu rivâyetten hareketle Ahmed b. Hanbel’in Muhâsibî’ye karşı bir tavır alması ihtimalini yadırgamaktadır.¹¹³⁴ İbn Hacer ise bu alıntıyı kaydettikten sonra söz konusu rivâyetin sıhhati ile ilgili bir değerlendirmede bulunmaksızın “(Muhâsibî’nin) yolu/makamı dardır, herkes aynı yoldan geçemez. Gücü yetmeyecek kişinin o yolun hakkını eda edemeyeceğinden korkulur” şeklinde bir yorum getirerek Ahmed b. Hanbel’in ashâbı adına endişelendiği noktaya işaret etmektedir.¹¹³⁵ Bu alıntıyla ilgili Beyhakî’nin yorumu da kayda değerdir. Beyhakî’ye göre Ahmed b. Hanbel Hâris el-Muhâsibî’ye esas itibariyle kelâm ilmindeki bazı görüşleri nedeniyle mesafelidir. Kelâmî meselelerle meşguliyetten hoşlanmayan Ahmed b. Hanbel hem bu nedenle hem de ashâbının Muhâsibî gibi zâhidlerin zühd ve takvâ için çektikleri zorluklara güç yetiremeyeceklerini düşündüğünden onları Muhâsibî’yle yakın ilişki kurmaktan uzak tutmak istemiştir.¹¹³⁶

Ahmed b. Hanbel’in Hâris el-Muhâsibî’ye karşı tavır almasının Muhâsibî’nin hayatını daha güç duruma soktuğu bilinmektedir. Muhâsibî belki de bu zorluklardan dolayı hadis ehlinin ve Bağdat halkının kendisine mesafeli tavrını hafifletmek adına Kûfe’ye gittiğinde hadis ile meşgul olmuş, ayrıca “Ahmed b. Hanbel’in bana karşı çıktığı görüşlerden dolayı tevbe ettim” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Ancak bu durum kendisine iletildiğinde Ahmed b. Hanbel, “Hâris’in tevbe ettiği yok, ona bir şey söylendiğinde o buna karşı geliyor. Tevbe, kişi hatasını kabul ettiğinde tevbe sayılır, hatası söylendiği halde ısrarcı olan tevbe etmiş sayılmaz” diyerek açıklamasını kabul etmemiş, “Haris’ten sakının! O tehlikelidir” diye de eklemiştir.¹¹³⁷

¹¹³⁴ Zehebî, *Mizân*, I, 430.

¹¹³⁵ İbn Hacer, *Tehzibü’l-Tehzib*, II, 136.

¹¹³⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 330. Beyhakî’nin görüşünü nakleden müellif, aynı sayfada kendi yorumunu da şu sözlerle zikreder: “Ahmed b. Hanbel’in Muhâsibî’nin ashâbını sohbetinden uzak tutmak istemesinin nedeni, şer’î hükümlerde emredilmemiş olmasına rağmen zühd yolunda şiddetli ve zorlu haller geçirmeleri, emredilmemiş olmasına rağmen bu denli abartılı bir nefis muhasebesinde bulunmalarıdır.”

¹¹³⁷ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XVIII, 209.

Ahmed b. Hanbel dışında Hâris el-Muhâsibî'ye karşı tavır alan bir diğer önemli hadis âlimi Ebû Zür'a'dır (ö. 281/894). Nitekim Ebû Zür'a'nın Muhâsibî ve kitapları hakkında sorulan bir soruya "Bu kitaplardan sakın! Bu kitaplar bid'at ve dalalettir. Bunların yerine seleften ne çok kitap kalmıştır. Size Mâlik, Sevrî veya Evzâî'in vesveseler hususunda bu tür eserler yazdıklarını duydunuz mu? İnsanlar bid'atlara nasıl da çabuk düşüyorlar!" şeklinde cevap verdiği görülmektedir.¹¹³⁸ "Hâris'in kitaplarında ibretler var" denildiğinde Ebû Zür'a'nın "Allah'ın kitabındaki ibreti alamayanlar, bu kitaptaki ibretleri nasıl alsınlar" dediği kaydedilmektedir.¹¹³⁹ Yine bu rivâyetin devamı olarak nakledilen bazı bilgilere göre Ebû Zür'a şöyle devam etmektedir: "Onlar, ehl-i ilm'e muhalefet etmişlerdir. Bakıverirsiniz bir seferinde karşımıza Hâris el-Muhâsibî, bir seferinde Abdurrahîm ed-Debîlî [ö. ?], bir başka seferinde Hâtîm el-Esam [ö. 237/851] ve nihayet başka bir seferinde Şakîk [el-Belhî] olarak çıkıverirler, insanlar ne çabuk bid'atlara düşüyorlar!"¹¹⁴⁰ Bu rivâyetten anlaşıldığı üzere Ebû Zür'a'nın Muhâsibî'ye karşı eleştirileri temel olarak Muhâsibî'nin bahsettiği yeni düşünceleri "bid'at" kategorisinde telakki etmesinden kaynaklanmaktadır.

Hâris el-Muhâsibî yalnızca ehl-i hadis tarafından eleştirilen bir sûfî değildir; aksine çağdaşı bazı sûfîler tarafından da bazı hususlarda tepki çektiği söylenebilir. Sözelimi Cüneyd el-Bağdâdî ile Serî es-Sakatî arasında geçen bir konuşmada Cüneyd Serî'ye "Benim yanımdan ayrıldıktan sonra kime gideceksin" diye sormuş, Serî'nin "Hâris el-Muhâsibî'ye" şeklindeki cevabı üzerine "Evet, onun ilmi ve edebinden istifade et, ancak kelim ilmindeki sözlerinden ve mütekellimine reddiyelerinden uzak dur!" şeklinde Serî'ye tenbihte bulunması buna bir örnektir.¹¹⁴¹

2. 2. 5. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Kelamî meselelerde görüş belirtmesi nedeniyle zikredildiği üzere hem önde gelen ehl-i hadis âlimleri hem de Serî es-Sakatî gibi önde gelen bir sûfî tarafından eleştirilen

¹¹³⁸ Zehebî, *Siyerü âlâmi 'n-nübelâ*, XII, 112; a.mlf., *Târihu'l-İslâm*, XVIII, 209.

¹¹³⁹ Zehebî, *Mizân*, I, 431; a.mlf., *Târihu'l-İslâm*, XVIII, 209; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, III, 276. Hatîb el-Bağdâdî ise bu kıssayı naklederken Ebû Zür'a'nın yukarıda zikredilenlere ek olarak "Bu topluluk ilim ehline muhalefet etmiştir, bazen Hâris el-Muhâsibî derken bazen Abdurrahîm ed-Dübeylî, bazen Hatîm el-Esam bazense Şakîk'i zikrederek bize çıkışlar, bid'atlara ne de hızlı koşuluyor!" dediğini de kaydeder, bkz.: Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, IX, 110.

¹¹⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 150; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, III, 277.

¹¹⁴¹ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, I, 271. Ayrıca bkz.: İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XLI, 252.

Muhâsibî, diğer taraftan hadis ilmi ile de meşgul olmuştur. Bu nedenle Muhâsibî'nin hadis ilmindeki konumu ve hakkındaki eleştirilerin cerh-ta'dîl hükümlerine yansıyor yansımadığı hususu ayrı bir önem kazanmaktadır.

Muhâsibî'nin Abdülaziz b. Abdullah, Muhammed b. Kesîr el-Kûfî (ö. ?), Yezîd b. Hârûn (ö. 206/822)¹¹⁴² gibi isimlerden hadis naklettiği, kendisinden hadis rivâyet edenler arasında ise önde gelen sûfilerden Cüneyd el-Bağdâdî ile İsmâil b. İshâk es-Sekafî es-Serrâc (ö. 286/899), Abbâs Muhammed b. Mesrûk et-Tûsî (ö. 298/910-11), Ahmed b. Hasen b. Abdilcebbar es-Sûfî (ö. 306/919), Ahmed İbnü'l-Kâsım b. Nasr el-Ferâizî (ö. 320/932), Ebû Ali Hüseyin b. Sâlih b. Hayrân (ö. 320/932)¹¹⁴³ gibi âlimlerin bulunduğu görülmektedir.¹¹⁴⁴

Çeşitli ilimlerde mâhir olan Muhâsibî'nin tasavvuf, fıkıh, kelam ve hadis ilminden “imâm” olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁴⁵ Hâris el-Muhâsibî'nin hadis ilmindeki durumuna ilişkin hadis âlimlerinin değerlendirmelerine bakıldığında Zehebî'nin Muhâsibî için “sadûk fî nefsih (kendisi doğru sözlüdür), bazı tasavvufî görüşleri ve telifleri nedeniyle eleştirilmiştir/yerilmiştir” ifadelerini kullandığı tespit edilmektedir.¹¹⁴⁶ Zehebî'nin “sadûk fî nefsih” hükmünü “râvînin hocaları ile arasında hadis rivâyetiyle tanınmayan (meçhul) kimselerin bulunduğunu, rivâyetindeki zayıflığın kendisinden değil hocalarından kaynaklandığını” belirtmek için kullandığı dikkate alınırsa,¹¹⁴⁷ Muhâsibî'yi önde gelen hadis âlimleri arasında saymadığı söylenebilir. İbn Hacer ise Muhâsibî için “makbûl” hükmünü vermektedir.¹¹⁴⁸ Ancak İbn Hacer'in bu terimi hadislerini terki gerektirecek bir sebep bulunmamasına karşın önde gelen hadis âlimleri arasında da addedilmeyecek râvîler için kullandığı anlaşılmaktadır.¹¹⁴⁹

¹¹⁴² Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 110; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 135.

¹¹⁴³ Zehebî bu isimden rivayeti ile ilgili “Eğer duyduğu doğruysa” kaydını düşmektedir, bkz.: Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 110.

¹¹⁴⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVIII, 205; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 135; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 208-209.

¹¹⁴⁵ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, II, 275; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 136; Aydın, *Tasavvuf ve Hadis*, s. 206.

¹¹⁴⁶ Zehebî, *Mizân*, I, 430.

¹¹⁴⁷ Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, s. 135.

¹¹⁴⁸ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, s. 145.

¹¹⁴⁹ Bir râvî ya da rivayetleri hakkında “makbûl” hükmü çoğunlukla “merdûd” teriminin mukâbili olarak kullanılmakta ve “hadisi kabul edilebilir” anlamında ta'dîl lafızlarının altıncı mertebesi olarak zikredilmektedir. Ancak İbn Hacer'in bu terimi farklı bir anlamda, rivayeti az olan, rivayetini terk etmeyi gerektiren bir cerh hükmü belirtilmemiş olan ya da rivayetlerinde tek kalmayan râvîler hakkında kullandığı unutulmamalıdır, Detaylı bilgi için bkz.: Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, s. 143-146.

Hâris el-Muhâsibî'nin *Kütüb-i Sitte* içerisinde rivâyeti bulunmamaktadır. Ancak Sülemî, Hatîb el-Bağdâdî ve İbn Şâhin Muhâsibî'nin Ebû Derdâ'dan merfû olarak "Kıyamet gününde kulun terazisine konulacak en üstün ameli güzel ahlakıdır" şeklinde naklettiği bir rivâyetine yer vermektedir.¹¹⁵⁰ Tespit edilebildiği kadarıyla bu rivâyetin Muhâsibî kanalından aktarılmayan farklı tarîkleri bazı hadis kaynaklarında yer almaktadır. Örneğin Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde Ebû Derdâ'dan Ümmü Derdâ- Atâ b. Nafi' el-Keyhârânî- el-Hasen b. Müslim- İbrâhim b. Nafi'- İbn Ebû Bukeyr ve Abdülmelik b. Amr kanalıyla benzeri bir rivâyet kaydedilmektedir. Bu rivâyette "en üstün amel" ifadesiyle birlikte ayrıca hadisin "en ağır basacak şey" lafzıyla da nakledildiği kaydedilir.¹¹⁵¹ Nitekim söz konusu hadisin bir benzeri Tirmizî tarafından Ebû Derdâ- Ümmü Derdâ- Ya'la b. Mâlik- İbn Ebû Müleyke- Amr b. Dînâr (ö. 126/744 [?])- Süfyân- İbn Ebû Ömer kanalıyla merfû olarak nakledilmektedir. Tirmizî bu konuda Hz. Âişe, Ebû Hureyre (ö. 58/678), Üsame b. Şerîk'den (ö. 61/681) nakledilen rivâyetlerin bulunduğu da işaret ederek söz konusu hadis ile ilgili "hasen sahih" yorumunu yapmaktadır.¹¹⁵² Zikredilen hadis ayrıca Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred* isimli kitabında Ebu'l-Velîd- Şu'be- Kâsım b. Ebû Berze- Atâ el-Keyhârânî- Ümmü Derdâ- Ebû Derdâ kanalıyla merfû olarak kaydedilmektedir.¹¹⁵³ Hadisin Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde,¹¹⁵⁴ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde,¹¹⁵⁵ İbn Hibban'ın *es-Sikât*'ında¹¹⁵⁶ ve hadis hâfızı Harâitî'nin (ö. 327/939) *Mekârimü'l-ahlâk* isimli eserinde¹¹⁵⁷ de Muhâsibî dışındaki râvîlerden nakledildiği görülmektedir. *Tehzîbü'l-Kemâl* müellifi Mizzî bu hadisi Kubeysa b. Leys'in (ö. 191/ 807) hal tercemesinde zikretmektedir.¹¹⁵⁸ Bu bilgiler ışığında bahsi geçen hadisin Buhârî, Tirmizî, Ebû Dâvud gibi hadis âlimleri tarafından Muhâsibî tarîki tercih edilmeden zikredilmesinin dikkat çektiği söylenebilir. Ancak bu durum Sülemî, Hatîb el-

¹¹⁵⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, s. 56-57; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, II, 766; a.mlf., *Târîhu Bağdat*, IX, 106; İbn Şâhin, *Mecmû fîhi min musannefâti'l-hâfiz Ebi'l-Hafs Ömer b. Ahmed b. Şâhin*, (thk. Bedr Abdullah el-Bedr), Kuveyt: Dârü İbn Esîr, 1994, s. 353-354.

¹¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 6702 (No. 28142).

¹¹⁵² Tirmizî, *Sünen*, "Birr ve's-sıla", 62 (No. 2002). Söz konusu hadisin metni şöyledir. "ما من شيء أسقل في

ميزان المؤمن يوم القيامة من خلق حسن، وإن الله ليبغض الفاحش البذيء"

¹¹⁵³ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 103.

¹¹⁵⁴ Ebû Dâvud, *Sünen*, "Edeb", Bâbü Hüsnü'l-hulk, (No. 4799).

¹¹⁵⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXIV, 255-256.

¹¹⁵⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 21-22.

¹¹⁵⁷ Harâitî, *Mekârimü'l-ahlâk*, (thk. Emîn Abdülcebbar el-Buhayrî), Kahire: Dârü'l-Âfâki'l-arabiyye, 1999, I, 39.

¹¹⁵⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 491.

Bağdâdî, İbn Şâhin gibi âlimlerin Muhâsibî kanalıyla zikrettiği isnâdın değerini düşürmemektedir. Aksine Muhâsibî'nin naklettiği bir hadisin farklı tarîklerle yinelenmesi, söz konusu hadisin isnâdlarının güvenilirlik durumunu güçlendirmektedir.

Hâris el-Muhâsibî'nin hadis ilmindeki durumunu naklettiği tek bir hadise dayanarak belirlemek elbette mümkün değildir. Ancak incelenen hadisin farklı tarîklerle benzeri lafızlarla nakledilmiş olması, Muhâsibî'nin zâhid olması nedeniyle hadis ilmini bir kenara bıraktığı ya da zâhid kişiliğinin hadis rivâyetinde kaçınılmaz şekilde hadis ilmindeki değerini düşürdüğü şeklindeki genellemeci bir yaklaşımın doğru olmayacağını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Muhâsibî hakkında zühd yolunu tercih etmesi nedeniyle hadis çevrelerinden uzaklaştığı ve bu nedenle kullandığı hadislerin değerinin azaldığı şeklindeki görüşlerin isabetli olmadığı, telif ettiği eserlerinde senedleriyle birlikte pek çok hadise yer veren Muhâsibî'nin hadis ilmindeki hassasiyetini zâhidâne yaşamıyla birlikte devam ettirdiğini söylemek daha uygundur.¹¹⁵⁹

Hâris el-Muhâsibî her ne kadar eserlerinde hadis rivâyetleriyle istişhâdda bulunuyorsa da kendisinin bir hadisçi gibi hareket etmediği anlaşılmaktadır. Daha çok hadisi metnini ön plana çıkaran, hadisleri çoğunlukla senedsiz nakleden Muhâsibî'nin bu tavrı hadisleri kullanış gâyesine hizmet etmektedir. Ancak bu husus her hadisi senedsiz biçimde kaydettiği anlamına gelmemelidir.¹¹⁶⁰ Diğer yandan Muhâsibî'nin hayatı boyunca bulunduğu ilmî çevrelerin hadis rivâyetlerine etki etmiş olabileceği dile getirilmektedir. Nitekim Abdullah Aydınî'ya göre Muhâsibî, ehl-i hadis çevresinde iken onların sıkça kullandığı hadisleri ön plana çıkarırken sûfî çevrelerde bulunmasının ardından bu grubun daha sıklıkla kullandığı hadisleri kullanma eğiliminde olmuştur.¹¹⁶¹

2. 2. 6. Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk (ö. 298/910-11)

2. 2. 6. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

İlgili sûfînin tam ismi Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk et-Tûsî'dir.¹¹⁶² Horasan'ın Tûs şehrinde 214/830 yılında doğduğu tahmin edilen Ahmed b.

¹¹⁵⁹ Zafer Erginli, "Muhâsibî", *DİA*, XXXI, 14.

¹¹⁶⁰ Abdullah Aydınî, *Tasavvuf ve Hadis*, s. 209-210.

¹¹⁶¹ Aydınî, *Tasavvuf ve Hadis*, s. 217.

¹¹⁶² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXII, 74.

Muhammed,¹¹⁶³ hayatını Bağdat'ta sürdürmüş,¹¹⁶⁴ 298/911'de 84 yaşında,¹¹⁶⁵ diğer bir görüşe göreyse 299/912 yılında¹¹⁶⁶ vefat etmiştir. Bağdat'ta Bâb-ı Harb Mezarlığı'nda medfûndur.¹¹⁶⁷

“Sûfî”,¹¹⁶⁸ “zâhid”¹¹⁶⁹ “seyyid, celîl, ârif, şeyh”¹¹⁷⁰ “imâm”¹¹⁷¹ “abdâllardan biri”¹¹⁷² gibi sıfatlarla nitelenen Ahmed b. Muhammed, Hatîb el-Bağdâdî'nin verdiği bilgiye göre iyilikle (hayr) bilinen, salâhı ile zikredilen bir kimsedir.¹¹⁷³ Nitekim Hucvîrî de onun “Horasan'ın en saygıdeğerlerinden, evliyâullahtan biri” olarak görüldüğünü belirtir.¹¹⁷⁴ Cüneyd'in gördüğü bir rüya üzerine “Bağdat'ta evliyâ var mıdır?” şeklindeki sorusuna belde halkının Ahmed b. Muhammed'i işaret etmesi yaşadığı dönemde Bağdat'ta da evliyâlardan biri olarak görüldüğünü göstermesi bakımından kayda değerdir.¹¹⁷⁵ Önde gelen sûfîlerle yakın bir temas kurduğu görülen Ahmed b. Muhammed, zâhidlerden Hâris el-Muhâsibî, Muhammed b. Mansûr et-Tûsî (ö. 254/868) ve Serî es-Sakatî gibi âlimlerle arkadaşlık etmiş,¹¹⁷⁶ Ebû Alî er-Rûzbârî de bir süre kendisinin sohbetinde bulunmuştur.¹¹⁷⁷ Aynı zamanda Cüneyd el-Bağdâdî'nin ona saygı gösterdiği ve güven duyduğu ifade edilmektedir.¹¹⁷⁸ Bu minvalde Ahmed b. Muhammed'in Cüneyd'in hocası olduğu söylenmektedir.¹¹⁷⁹

¹¹⁶³ İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 89.

¹¹⁶⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 213; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, s. 765.

¹¹⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VI, 283; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 107; a.mlf., *Sıfatü's-safve*, s. 765; Zehebî, *el-İber*, I, 435; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XXII, 74; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 172; İbn Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire*, III, 175.

¹¹⁶⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 238; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 89; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 650.

¹¹⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VI, 283.

¹¹⁶⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXII, 74; Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire*, III, 175.

¹¹⁶⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXII, 74.

¹¹⁷⁰ Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 172.

¹¹⁷¹ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XIII, 494.

¹¹⁷² Zehebî, *Mîzân*, I, 150; İbn Hacer, *Lisân*, I, 646.

¹¹⁷³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VI, 280.

¹¹⁷⁴ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 358.

¹¹⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VI, 283; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 214; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, s. 765.

¹¹⁷⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 237; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXII, 74.

¹¹⁷⁷ Kâtip Çelebi, *Süllemlî'l-vusûl ilâ tabakâtî'l-fuhûl*, (thk. M.Abdülkâdir el-Arnâvut), İstanbul: IRCICA, 2010, I, 235.

¹¹⁷⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXII, 74.

¹¹⁷⁹ Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 172.

el-Kanâa isimli risale/cüz kaleme aldığı bilinen Ahmed b. Muhammed¹¹⁸⁰ çok sayıda eser telif etmiştir.¹¹⁸¹ Zühhd anlayışında takvânın önemini “Kim takvâ sahibi olursa dünyadan yüz çevirmesi kolay olur” sözüyle dile getiren Ahmed b. Muhammed’e göre¹¹⁸² ilk dönem sûfî âlimlerinin genel kaanatine uygun biçimde kullarda *havfın recâya* galip gelmesi gereklidir.¹¹⁸³ Zâhir ve bâtında müstakîm bir yol üzerinde bulunmayı önceleyen Ahmed b. Muhammed,¹¹⁸⁴ bu anlayışı kendi hayatında da temessül edebilmiş bir sûfidir.¹¹⁸⁵

2. 2. 6. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Zehebî’ye göre Ahmed b. Muhammed hem sûfîlerin öncülerinden hem de muhaddislerinden biri olarak temâyüz etmektedir.¹¹⁸⁶ Bu bilgiye dayanarak Ahmed b. Muhammed’in zühhd hayatının yanı sıra hadis ilmiyle de kendisine muhaddis denilecek derecede meşgul olduğu söylenebilir. Nitekim Bağdat’a geldiğinde burada hadis rivâyetiyle ilgilendiği bilinmektedir.¹¹⁸⁷ Ahmed b. Muhammed’in hadis aldığı hocaları arasında Halef b. Hişâm el-Bezzâr, Alî İbnü’l-Ca’d (ö. 230/845) ve Ali b. Medînî, Dâvud b. Reşîd (ö. 239/854), Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. İbrâhim ed-Devrakî, Hennâd b. Serî (ö. 243/858), Hâris el-Muhâsibî, Muhammed İbnü’l-Hüseyn el-Bürcülânî (ö. 231-240 arası/845-855 arası) ve Zübeyr b. Bekkâr (ö. 256/870) gibi âlimler bulunmaktadır.¹¹⁸⁸ Ahmed b. Muhammed’den ise Ebû Amr b. Semmâk (ö. 344/956), Ca’fer el-Huldî (ö. 348/959), Habîb el-Kazzâz (ö. 359/970), Mahled b. Ca’fer el-Bâkarhî (ö. 359/970), Ebû Ubeyd el-Askerî (ö. ?) gibi isimler hadis rivâyet etmiştir.¹¹⁸⁹

Ahmed b. Muhammed’in bir sûfî olarak hadis ilmiyle meşguliyetine dair nakledilen bir anekdotda rüyasında bir meleğin kendisine “Sen de sûfîlerdendin, ancak hadisle fazla meşguliyetin ve akranların arasında öne çıkma arzun seni bu kimseler

¹¹⁸⁰ Zehebî, *Mîzân*, I, 150; İbn Hacer, *Lisân*, I, 646.

¹¹⁸¹ Zehebî, *el-İber*, I, 435.

¹¹⁸² Sülemî, *Tabakâtü’s-sûfiyye*, s. 240; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü’l-evliyâ*, s. 651.

¹¹⁸³ Feridüddin Attâr, *Tezkiratü’l-evliyâ*, s. 651.

¹¹⁸⁴ Şa’rânî, *Tabakât*, I, 170.

¹¹⁸⁵ Hucvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, I, 359; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü’l-evliyâ*, s. 650.

¹¹⁸⁶ Zehebî, *el-İber*, I, 435.

¹¹⁸⁷ İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu’z-zâhire*, III, 175.

¹¹⁸⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VI, 280; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 107; Zehebî, *el-İber*, I, 435; a.mlf., *Siyerü’l-âlâmi’n-nübelâ*, XIII, 494; a.mlf., *Târîhu’l-İslâm*, XXII, 74.

¹¹⁸⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VI, 279; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 107; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XXII, 74.

zümresine (sufilere) katılmanı engelledi” dediğini görmesi üzerine “Uyanır uyanmaz tevbe ettim, zühd yoluna girdim ve ‘Hadis ilmiyle meşgul olacak benim dışımda nice âlimler var’ diye düşündüm” dediği aktarılmaktadır.¹¹⁹⁰ Bu anlatıya göre Ahmed b. Muhammed, hadislerle meşguliyeti nedeniyle tasavvuftan uzaklaşmış, bu nedenle tevbe ederek hadis ilmiyle meşguliyetini azaltması gerektiğini düşünmüştür. Bu rüyanın Ahmed b. Muhammed’in hayatında hangi döneme tesadüf ettiğine yahut rüyasına dair düşüncelerini hangi bağlamda zikrettiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak sıhhatli bir şekilde aktarıldığı varsayıldığında bu anlatının bir sûfi olarak Ahmed b. Muhammed’in hem zühd hayatını hem de hadis ilmiyle meşguliyetini birlikte yürütmek isteyen biri için sürecin zorlu olacağına kânî olduğuna işaret etmektedir. Ahmed b. Muhammed’in “hadis ilmi için benim dışında nice âlimler var” şeklinde dile getirdiği husus, esas itibarıyla kendisini hadis alanında mütehassıs bir âlim olarak konumlandırmadığını ve sûfi yaşantısını merkeze aldığını göstermektedir.

Öte yandan Ahmed b. Muhammed’in hadis rivâyeti ile meşgul olması, hadis münekkitlerinin hakkında cerh-ta’dîl hükmü zikretmelerine de imkân vermiştir. Nitekim erken dönem âlimleri içerisinde kendisi hakkında cerh-ta’dîl ifadesi kullanan münekkitlerin başında önde gelen hadis hâfızlarından Dârekutnî yer almaktadır. Kaynaklarda Dârekutnî’nin onun hakkında “kavî değil”¹¹⁹¹ yahut “kavî değil, mu’dâl rivâyetler naklediyor”¹¹⁹² şeklindeki cerh ifadesine yer verilmesi kayda değerdir. Zira bu ifadelerle Dârekutnî Ahmed b. Muhammed’i hadis alanında zayıf kabul ettiğini belirtmiş olmaktadır. Dârekutnî’nin ardından hadis âlimlerin Ahmed b. Muhammed hakkındaki değerlendirmelerinde çoğunlukla onun bu görüşüne itimat ettikleri söylenebilir. Nitekim söz konusu cerh ifadesini nakleden âlimlerden biri de Zehebî’dir. Ancak Zehebî Dârekutnî’nin “kavî değil” değerlendirmesinin yanı sıra “Dârekutnî onu hadis rivâyetinde yeterince sağlam görmedi (leyyenehû Dârekutnî)” şeklinde bir açıklamada bulunmaktadır.¹¹⁹³ Kâsım b. Kutluboğa da *es-Sikât*’ında Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk’a yer vermesine karşın Dârekutnî’nin mezkûr değerlendirmesini tekrarlamıştır.

¹¹⁹⁰ Şa’rânî, *Tabakât*, I, 170.

¹¹⁹¹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XXII, 74.

¹¹⁹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VI, 279; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 107; a.mlf., *ed-Duafâ ve’l-metrûkûn*, (thk. Ebü’l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Beyrut: Dârü’l-kütübü’l-ilmiyye, 1986, I, 89; Zehebî, *Mîzân*, I, 150; İbn Hacer, *Lisân*, I, 646.

¹¹⁹³ Zehebî, *el-Muğnî fi’l-duafâ*, (thk. Nûreddin İtr). b.y.: Dımaşk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Medresetü’l-hadîs, t.y. I, 57.

Bununla beraber İbn Kutluboğa Mesleme'den bir nakilde bulunarak Ahmed b. Muhammed'in çok sayıda hadis rivâyet ettiğini ve bununla meşhur olduğunu dile getirmiştir.¹¹⁹⁴

Ahmed b. Muhammed'in çok sayıda hadis rivâyet ettiğine işaret eden âlimler arasında Ebû Nuaym ve İbnü'l-Cevzî de bulunmaktadır.¹¹⁹⁵ Üstelik Ebû Nuaym "biz de kendisinden hadis rivâyet eden grupla karşılaştık" diyerek Ahmed b. Muhammed'in râvîleri ile muâsır olduğunu ifade eder. Nitekim bu bilginin ardından *Hilye*'de senedleriyle birlikte Ahmed b. Muhammed'in yedi hadis rivâyetine yer verir.¹¹⁹⁶ Sülemî de *Tabakât*'da Ahmed b. Muhammed'in bir merfû hadis rivâyetini kaydeder.¹¹⁹⁷

Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk'un hadis kaynaklarında yer alan rivâyetlerine bakıldığında Hâkim'in *Müstedrek*'de Urve b. Zübeyr- Âişe (r.a) kanalıyla naklettiği "Resûlullah şöyle dedi: Ey Âişe, bana katılmak istiyorsan sana dünyadan yolcunun azığı kadar (bir parça) yeter, ardında üzerinde parçalanana kadar bir elbise dahi bırakma, zenginlerle oturmaktan/yakın olmaktan sakın!" şeklindeki merfû bir hadis rivâyetine yer vererek bu rivâyetle ilgili "bu hadisin isnâdı sahihtir, ancak Buhârî ve Müslim kitaplarına almamışlardır (lem yuharricâhu)" yorumunu yapmaktadır.¹¹⁹⁸ Hatîb el-Bağdâdî *el-Mu'telif* 'te Ahmed b. Muhammed'in naklettiği "Kim âşık olup da iffetli davranır ve ölürse şehit olarak ölmüştür" rivâyetine yer verir.¹¹⁹⁹

2. 2. 7. İbn Atâ er-Rûzbârî (ö. 369/980)

2. 2. 7. 1. Hayatı ve Zühde İlişkisi

Tam ismi Ebû Abdullah Ahmed b. Atâ b. Ahmed er-Rûzbârî'dir.¹²⁰⁰ Önde gelen sûfîlerden Ebû Alî er-Rûzbârî'nin kızkardeşinin oğludur.¹²⁰¹ Uzun yıllar Bağdat'ta ikamet ettikten sonra buradan ayrılarak Şam'ın sahil şehirlerinden biri olan Sûr'a yerleşmiştir.¹²⁰² 369/980 yılında Sûr ile Akka arasındaki Minvâs olarak bilinen bölgede vefat ettiği

¹¹⁹⁴ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 100.

¹¹⁹⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 215; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, s. 766.

¹¹⁹⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 215-216.

¹¹⁹⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 228.

¹¹⁹⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 312.

¹¹⁹⁹ İbn Hacer, *Lisân*, I, 646-647.

¹²⁰⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 383; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 272.

¹²⁰¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 126; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 272; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 296.

¹²⁰² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, V, 552; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 22; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 372; Zehebî, *el-Kâmil*, VII, 375; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 295.

kaydedilen Rûzbârî, buradan taşınarak Sûr'da defnedilmiştir.¹²⁰³ Her ne kadar Ebû Nuaym Rûzbârî'nin 359/970 yılında vefat ettiğini söylese de İbn Asâkir bu tarihlendirmeye itiraz ederek Ebû Nuaym'ın hata yaptığını ifade etmiştir.¹²⁰⁴

Zehebî'nin “ârif, zâhid, sûfî şeyhi” olarak tanıttığı İbn Atâ er-Rûzbârî,¹²⁰⁵ Kuşeyrî'nin “zamanının Şam şeyhi” diyerek methettiği bir sûfidir.¹²⁰⁶ Kıraat, fıkıh ve tasavvuf ilmiyle meşgul olduğu ve kendine has ahlâk anlayışı ile akranları arasında da temayüz ettiği ifade edilmektedir.¹²⁰⁷

İbn Atâ er-Rûzbârî'nin zühd hayatında son derece mütevâzi bir kişiliğe sahip olduğu görülmektedir. Sûfî meşrepli insanlarla beraber yürürken asla onların önüne geçmediği ifade edilen Rûzbârî'nin,¹²⁰⁸ toplum içerisinde sûfilere her zaman saygıdeğer görülebilmesine de hususiyetle dikkat ettiği anlaşılmaktadır. Bu minvalde müridleriyle beraber bir yemeğe davet edildiğinde, davete icâbet etmeden önce müridlerine yemek yedirmesi dikkat çekicidir. Kendisine bu davranışının nedeni sorulduğunda, toplumda sûfilere karşı bir suizan oluşmaması ve sûfilere açgözlü vb. gibi çirkin vasıflarla nitelenmelerinden duyduğu endişeyi öne sürmektedir.¹²⁰⁹ Hayatı boyunca sûfî tâifesinin hor görülmemesi ve insanlar arasında sûfiler hakkında olumsuz bir intiba oluşmasının önüne geçebilmek adına çeşitli önlemler alan Rûzbârî'nin “Çirkinlerin en çirkinini, cimri sûfidir” şeklindeki tenbihi de bu bağlamda anlaşılabilir.¹²¹⁰

2. 2. 7. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Başta tasavvuf olmak üzere pek çok ilimle ilgilenen Rûzbârî'nin aynı zamanda hadis rivâyetiyle de meşgul olduğu bilinmektedir.¹²¹¹ Hadis ilmiyle iştigali küçük yaşlarına dayanan İbn Atâ er-Rûzbârî'nin 315/927 yılında henüz 12 yaşında iken Ebû Saîd Hasen b. Alî el-Adevî'ye (ö. 319/931) giderek kendisinden Hirâş-Enes kanalıyla naklettiği tüm

¹²⁰³ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 497; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, V, 552; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 126; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 272; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVI, 411; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 295; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 296; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire*, IV, 135; Sem'ânî, *el-Ensâb*, XII, 465.

¹²⁰⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 383; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 22.

¹²⁰⁵ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 227.

¹²⁰⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 126.

¹²⁰⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVI, 411; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 222.

¹²⁰⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 126; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, s. 223.

¹²⁰⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 126.

¹²¹⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 127; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 20; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 372.

¹²¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 296.

hadisleri dinlemesi bu ilme olan ilgisinin somut bir göstergesidir.¹²¹² Nitekim bu ilgisi yaşı ilerledikçe artarak devam etmiş, hadis öğrenmek adına pek çok âlimden istifade etmiştir.

İbn Atâ er-Rûzbârî'nin hadis dinlediği âlimler arasında Ebû Bekr b. Ebû Dâvud (ö. 316/928), Yûsuf b. Yakûb b. İshâk b. Behlûl (ö. 329/941),¹²¹³ Hüseyin b. İsmâil el-Mahâmîlî (ö. 330), el-Begaviyyü'l-kebîr olarak bilinen hadis âlimi Ebü'l-Kâsım el-Begavî (ö. 317/929),¹²¹⁴ Muhammed b. Mahled ed-Dûrî (ö. 331/943), Muhammed b. Abdullah ed-Dûlâbî (ö. ?) ve sûfîlerden Ebû Sâlih Abdullah b. Sâlih (ö. ?) gibi isimler bulunmaktadır.¹²¹⁵ Bunun yanı sıra pek çok râvî kendisinden hadis rivâyetinde bulunmuştur. İbn Atâ er-Rûzbârî'den rivâyette bulunanlar arasında Ebû Bekir Ahmed b. Hasen b. Ahmed b. Osmân b. Tayyân ed-Dımaşkî (ö. ?), Ebü'l-Hüseyin [Muhammed b. Ahmed] b. Cümey', Ebü'l-Kâsım Bükeyr b. Muhammed b. Bükeyr el-Münzirî et-Tarsûsî (ö. ?), Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Zekerıyyâ en-Nesevî (ö. 396/1006), Ebü'l-Hüseyin Ahmed İbnü'l-Hüseyin el-Vâiz (ö. 424/1033), Ebü'l-Hasen b. Cehdam (ö. 414/1023), Abdullah b. Bekr et-Taberânî (ö. ?), Ali b. İyâz es-Sûrî (ö. ?), Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî es-Sûrî (ö. 441/1049) gibi isimler yer almaktadır.¹²¹⁶

Hadis rivâyet eden bir sûfî olarak İbn Atâ er-Rûzbârî'nin hadis ilmiyle meşguliyete bakış açısının müsbet olduğu söylenebilir. Nitekim tasavvuf ile hadis meşguliyeti arasında bir denge kurulmasını teşvik eden Rûzbârî, tasavvufun insanı cimrilikten uzaklaştırdığını söylerken hadis yazımının da kişiyi cehaletten uzaklaştırdığına dikkat çekmektedir. Bu nedenle ona göre bu iki ilmi kendisinde toplamayı başaran kimse şanlı kimsedir.¹²¹⁷

İbn Atâ er-Rûzbârî'nin hadis ilmindeki cerh-ta'dîl durumuna ilişkin görüşlerini dile getiren en önemli isim Hatîb el-Bağdâdî'dir. Zira Rûzbârî hakkında cerh-ta'dîl görüşü bildiren âlimler daha çok Bağdâdî'den nakledilen bilgilere dayanmaktadır. Rûzbârî hakkında bir cerh ifadesi kullanan Bağdâdî, onun rivâyet ettiği hadislerde vehme

¹²¹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, V, 553; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, V, 17.

¹²¹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, V, 552; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, V, 22.

¹²¹⁴ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 228.

¹²¹⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, V, 16.

¹²¹⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, V, 16; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVI, 411; Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 228.

¹²¹⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 500.

düşerek fahiş hatalar yaptığını belirtir.¹²¹⁸ Üstelik Bağdâdî, aynı zamanda Rûzbârî'nin hadis râvîlerinden biri olan Ebû Abdullah es-Sûrî'nin söz konusu cerh nedenine ilişkin bir açıklamasını kaydetmeyi de ihmal etmez. Sûrî'nin açıklamasına göre İbn Atâ Rûzbârî'den İsmâil b. Muhammed es-Saffâr- Hasan b. Arefe kanalıyla nakledilen hadislerin isnâdları hatalıdır; çünkü Saffâr'ın bu hadisleri İbn Arefe'den nakletmediği bilinmektedir. Ancak Sûrî bir yandan hatanın kaynağını ve cerh hükmünün nedenini ortaya koyarak Rûzbârî'nin zabtını eleştirirken diğer yandan râvînin adâlet vasfına zarar gelmemesi adına İbn Atâ er-Rûzbârî'nin kasıtlı olarak yalan söylemiş olabileceğine pek ihtimal vermediğini de vurgular. Ona göre Rûzbârî söz konusu isnâdla naklettiği hadisleri sehven karıştırmış ve bu nedenle hata yapmıştır.¹²¹⁹ Dolayısıyla Sûrî'nin Rûzbârî'yi hakkında oluşabilecek kizb töhmetinden uzak tutmak istediği anlaşılmaktadır.

Zehebî'nin naklettiğine göre Kuşeyrî her ne kadar Bağdâdî'nin dillendirdiği üzere Rûzbârî'nin fahiş hatalar yaptığının dair bir cerh hükmü belirtmemiş olsa da Rûzbârî'nin hadis âlimleri tarafından zayıf kabul edildiğini ifade etmiştir. Kuşeyrî bu hükmün sebebini Bağdâdî'ye benzer şekilde İsmâil es-Saffâr'dan münker hadisler rivâyet ederek teferrüd etmesine bağlamaktadır.¹²²⁰

İbn Asâkir Hatîb el-Bağdâdî'nin Rûzbârî ile ilgili cerh hükmünü kendisine ulaşan bir isnâd ile nakletmektedir.¹²²¹ Zehebî bu nakli İbn Asâkir ile ilişkilendirmekte ve İbn Asâkir'in Rûzbârî ile ilgili "rivâyet ettiği hadislerde fahiş hatalar yaptı" ifadesini kullandığını dile getirmektedir.¹²²² Zehebî'nin Rûzbârî'nin hadisçiliğine dair şahsî kanaatinin de benzer şekilde Hatîb el-Bağdâdî'nin ifadelerine dayandığı söylenebilir. Çeşitli kitaplarında Rûzbârî'nin hadis ilmindeki durumuna ilişkin eleştirilere yer veren Zehebî, *Dîvânü'd-duafâ ve'l-metrûkûn* eserinde Rûzbârî'yi zayıf râvîler arasında zikrederek kendi görüşünün diğer âlimlerle benzer olduğuna işaret etmektedir.¹²²³

İbn Atâ er-Rûzbârî'nin rivâyet ettiği bazı hadisler tarih ve tabakât literatürü içerisinde yer almaktadır. Örneğin Sülemî *Tabakâtü's-sûfiyye*'de Rûzbârî'nin Ca'fer-i Sâdık'tan naklettiği bir rivâyetine yer vermektedir.¹²²⁴ İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk*

¹²¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, V, 552.

¹²¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, V, 552; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVI, s. 411.

¹²²⁰ Zehebî, *el-İber*, II, 131.

¹²²¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, V, 22.

¹²²² Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XVI, 228.

¹²²³ Zehebî, *Dîvânü'd-duafâ*, I, 8.

¹²²⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 497-498.

eserinde de Rûzbârî'nin merfû bir hadis rivâyeti bulunmaktadır.¹²²⁵ Sülemî ve İbn Asâkir'in zikrettikleri hadis rivâyetlerinin Saffâr- İbn Arefe kanalıyla nakledilmemiş olmaması dikkat çekmektedir. Her iki âlimin de söz konusu tarîk nedeniyle Rûzbârî'nin cerh edildiğine vâkıf oldukları da göz önünde bulundurulduğunda bu tarîkten uzak kalmayı tercih ettikleri düşünülebilir.

2. 3. Hakkında Yanlış Cerh-Ta'dîl Bilgisi Verilen Sûfiler

2. 3. 1 Ebû Hafs el-Haddâd (ö. 260/874)

2. 3. 1. 1. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

İlgili sûfinin tam ismi Ebû Hafs Amr b. Seleme el-Haddâd en-Nisâbü'rî'dir.¹²²⁶ Kaynaklarda babasının ismi Seleme dışında Selem,¹²²⁷ Müslim¹²²⁸ ya da Mesleme¹²²⁹ olarak farklı şekillerde zikredilmektedir. Babasının ismini Selem olarak kaydedenler arasında yerlerini alan Hatîb el-Bağdâdî ve İbnü'l-Mulakkîn, buna karşın isminin Amr b. Seleme olduğu bilgisini daha doğru bulduklarını da eklerler.¹²³⁰ Babasının isminin yanı sıra kendisinin de ismiyle ilgili de bazı ihtilaflar bulunmakta; Ebû Hafs'ın Amr yerine Ömer ismiyle de zikredildiği görülmektedir.¹²³¹

Ebû Hafs el-Haddâd'ın vefat yılı ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Kendisinin 260/874,¹²³² 264/878,¹²³³ 265/879,¹²³⁴ 267/881 veya 270/884¹²³⁵ yıllarından birinde vefat ettiği düşünülmektedir. Bu yıllar arasından İbnü'l-Mulakkîn 264/878 yılında vefat ettiği bilgisini öne çıkarırken Zehebî, 270/884 yılında vefat ettiği bilgisini açıkça yanlışlamakta ve bu tarihler arasında bir tercih yapmasa da hatalı olduğunu düşündüğü

¹²²⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, III, 516-517.

¹²²⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XX, 142; Sülemî de bu ismin daha doğru olduğu görüşündedir, bkz.: Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 115.

¹²²⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 115; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XIV, 133; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 248.

¹²²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*, Beyrut: Dârü Sâdır, 1980, I, 346; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XII, 203; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 78.

¹²²⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 64.

¹²³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XIV, 133; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 248.

¹²³¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 229.

¹²³² Yâfî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 132.

¹²³³ İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 249; Zehebî de *Tarih*'te bu yılı Ebû Hafs'ın vefat tarihi olarak zikreder, bkz.: Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XX, 145.

¹²³⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XIV, 133; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, 346; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XX, 15. İbnü'l-Cevzî 264/878, 267/881 ve 270/884 yıllarını zikretse de doğru olanın 265/879 yılı olduğunu düşünmektedir, bkz.: İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XII, 203.

¹²³⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 229.

bir bilgiyi düzeltmektedir.¹²³⁶ Nitekim İmam Kuşeyrî Ebû Hafs el-Haddâd'ın vefat yılıyla ilgili bu farklılıkları da dikkate alarak Ebû Hafs'ın 260/874 küsür yılında vefat ettiğini ifade etmektedir.¹²³⁷ Bu nedenle Ebû Hafs el-Haddâd'ın 260/874 yılı civarında vefat ettiğini söylemek daha doğru görünmektedir.

Ebû Hafs el-Haddâd Nîşâbur civarındaki Kurdâbâd köyünde doğmuş ve orada ikamet etmiştir.¹²³⁸ Hakkındaki “lisânı a'cemiyydi” şeklindeki bilgiden hareketle kendisinin Arap asıllı olmadığı anlaşılmaktadır.¹²³⁹ İlim, takvâ, verâ ve zühd hususunda Horasan'ın önde gelenlerinden biri olan Ebû Hafs,¹²⁴⁰ Zehebî'nin ifadeleriyle “imâm, kudve, rabbânî” bir zâttır.¹²⁴¹ Tasavvufi halleri, kerametleri, fütüvvet ve murûeti ile bilinen Ebû Hafs'ın cömertlik ve hoşgörü timsali olduğu ifade edilmektedir.¹²⁴²

Rivâyet edildiğine göre Ebû Hafs'ın “Haddâd” (demirci) nisbesini alması ve zühd yoluna girmesi, bir gün çırağıyla demir işlerken elini ateşe sokmasına rağmen elinin yanmadığını farketmesiyle olmuştur. Bu olayın ardından sırrını korumak için dükkânını terkeden Ebû Hafs, tevbe edip ibâdete yönelmeye karar vermiştir.¹²⁴³

Hakkında kısaca bilgilere yer verilen Ebû Hafs'ın zühd yolunda meşhur sûfîlerden Ahmed b. Hadraveyh¹²⁴⁴ ve Ali en-Nasrâbâzî (ö. ?) ile arkadaşlık ettiği bilinmektedir.¹²⁴⁵ Sûfî büyüklerinden Şâh b. Şüca' el-Kirmânî ve (ö. 300'den önce/913'den önce) Ebû Osman el-Hîrî ise kendisine intisab edenler arasındadır.¹²⁴⁶ Yaşadığı dönemde özellikle Bağdat ulemâsının dikkatini çektiği anlaşılan Ebû Hafs, Bağdat'a yolculuk ettiğinde bu bölgedeki tüm sûfî büyüklerinin kendisini ziyaret ederek onların övgülerine mazhar olmuştur.¹²⁴⁷ rivâyetlere göre Bağdat yolculuğunda Cüneyd el-Bağdâdî'nin yanında sekiz arkadaşıyla beraber tam bir sene ikamet eden Ebû Hafs, Bağdat'tan ayrılacağı sırada Cüneyd'e fütüvvet ve cömertliği öğretmeyi dahi teklif eedebilmiştir. Ebû Hafs'ın bu

¹²³⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XX, 145.

¹²³⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 64.

¹²³⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 115; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 64.

¹²³⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XIV, 133.

¹²⁴⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XX, 142; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 78.

¹²⁴¹ Zehebî, *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 510.

¹²⁴² Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 229; Yâfî, *Mir'âtü'l-Cenân*, II, 133.

¹²⁴³ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 230; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XX, 143; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 510-511.

¹²⁴⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 229; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XIV, 133.

¹²⁴⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 115-116; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XIV, 133.

¹²⁴⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 116.

¹²⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XIV, 133.

isteğinin sebebi sorulduğunda, misafirlikleri boyunca Cüneyd'in yaptığı ikramları fazla bulduğunu ve fütüvveti "tekellüfî terk etmek" olarak gördüğü için böyle bir teklifte bulunduğunu açıklamıştır.¹²⁴⁸ Ebû Hafs'ın fütüvvet ehlinin temsilcilerinden biri olduğu düşünüldüğünde Cüneyd'e böyle bir teklifte bulunması yadırganmamalıdır.¹²⁴⁹

2. 3. 1. 2. Hadis İlmindeki Yeri

Ebû Hafs el-Haddâd, sûfî olmasının yanı sıra hadis ilmiyle de meşgul olan âlimlerden biridir. Aynı zamanda bir fakîh olan hocası Hafs b. Abdurrahman'dan hadis rivâyetinde bulunmuş, kendisinden de Hamdûn el-Kassâr (ö. 271/884), önemli öğrencilerinden Ebû Osman el-Hîrî ve Ebû Ca'fer Ahmed b. Hamdân (ö. 311/924) gibi isimler hadis rivâyet etmiştir.¹²⁵⁰ Bununla beraber Ebû Hafs'ın hadis ilmindeki durumu ile ilgili erken dönem hadis ve tabakât kitaplarında herhangi bir cerh-ta'dîl bilgisine rastlanmamaktadır. Ancak modern dönem araştırmacılarından Tahsin Yazıcı, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nin ilgili maddesinde Ebû Hafs'ın hadis ilmindeki durumu ile ilgili "İbn Ebû Hâtîm, Ebû Hafs'ın rivâyet ettiği hadislerin yazılabileceği, ancak delil olarak kullanılamayacağı kanaatindedir." şeklinde bir bilgiye yer vermektedir.¹²⁵¹ Bu bilgiye referans olarak verilen İbn Ebû Hâtîm'in *el-Cerh ve't-ta'dîl* isimli eseri incelendiğinde söz konusu ifadenin bu araştırmaya konu olan Amr b. Seleme isimli Ebû Hafs el-Haddâd yerine; künyesindeki "Ebû" ziyadesi nedeniyle farklı bir râvî olduğu anlaşılan Ebû Hafs Amr b. Ebû Seleme'ye ait olduğu tespit edilmiştir.¹²⁵² Dolayısıyla İbn Ebû Hâtîm'in sözü edilen cerh-ta'dîl hükmünün incelemeye konu olan zâhîde ait olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu karışıklığın giderilmesiyle araştırmanın bu bölümünde hakkında en az bir cerh-ta'dîl ifadesi bulunan sûfîlerin ele alındığını hatırlayacak olursak Ebû Hafs el-Haddâd'ın bu kategoride zikredilmesinin isabetli olmayacağı açıklık kazanmaktadır.

¹²⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XIV, 133; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XX, 144.

¹²⁴⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 229; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XIV, 133.

¹²⁵⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XX, 142; a.mlf., *Siyerü âlâmi'n-nübelâ*, XII, 510.

¹²⁵¹ Tahsin Yazıcı, "Ebû Hafs el-Haddâd", *DİA*, X, 128.

¹²⁵² İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 235-236.

2. 3. 2. Abdullah el-Harrâz (ö. 310/922)

a. Hayatı ve Zühdle İlişkisi

İlgili sûfinin tam ismi Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Harrâz er-Râzî'dir. Re'y'de doğan¹²⁵³ ve burada önde gelen şeyhlerden biri olan Harrâz, uzun yıllar Mekke'de bulunmuştur. 310/923 yılından önce vefat etmiştir.¹²⁵⁴

Zühd ve takvâsı ile meşhur olan Abdullah el-Harrâz Bâyezîd-i Bistâmî'nin müritleriyle ve Ebû Hafs el-Haddâd ile görüşme imkânı bulmuştur. Nitekim bu sûfîlerin kendisini takdir ettiği bilinmektedir.¹²⁵⁵ Tasavvufta "Açlık zâhidlerin, zikir ise âriflerin yiyeceğidir" sözü meşhurdur.¹²⁵⁶

Hayatına dair fazla bilgi bulunmayan Harrâz'ın tasavvufta fütüvvet fikrini benimsediği, zühd hayatında uzletin önemine dikkat çekerek kalbî ve fikrî uzleti de önemsendiği ifade edilmektedir.¹²⁵⁷

b. Hadis İlmindeki Yeri

Abdullah el-Harrâz'ın hadis ilmindeki yerine dair tespit edilebilen tek açıklama, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'ninde yer alan "Abdullah el-Harrâz" maddesinde kaydedilmiştir. İlgili maddede Harrâz'ın hadis kaynaklarına göre güvenilir bir râvî olduğu belirtilmiş, ardından "Hadislerini Mâlik b. Enes'ten ve onun derecesindeki kişilerden rivâyet etmiştir. Ebû Zür'a, Ahmed b. Hanbel ve oğlu ile Begavî ve Müslim gibi muhaddisler ondan hadis rivâyet etmişlerdi" şeklinde bir bilgi sunulmuştur. İlk bakışta bu ismin önemli bir sika râvî olduğu izlenimi sunan bu ifadelerin tespiti için hadis kaynaklarına müracat edildiğinde bahsi geçen kişinin 310/923 tarihinde vefat eden Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Harrâz değil, 232/847'de vefat eden Ebû Muhammed Abdullah b. Avn el-Harrâz olduğu tespit edilmiştir. Nitekim Abdullah b. Muhammed el-Harrâz'ın 179/796'da vefat eden İmâm Mâlik'e yetişerek kendisinden veya onun akranlarından doğrudan hadis rivâyet etmiş olması mümkün değildir. Ancak Abdullah b. Avn el-Harrâz'ın Mâlik'ten hadis rivâyet ettiği bilinmektedir.¹²⁵⁸ Dolayısıyla yapılan

¹²⁵³ İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 348.

¹²⁵⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 288; İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 348; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 178.

¹²⁵⁵ İbnü'l-Mulakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 348; Şa'rânî, *Tabakât*, I, 178.

¹²⁵⁶ Şa'rânî, *Tabakât*, I, 178.

¹²⁵⁷ Mustafa Bilgin, "Abdullah el-Harrâz", *DİA*, I, 105.

¹²⁵⁸ Dârekutnî, *Sünen*, III, 472; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, XI, 216.

araştırmalar sonucu ilk bakışta bu çalışmada yer alması beklenen Abdullah el-Harrâz isimli sûfinin güvenilir bir hadis râvîsi olduğu şeklindeki bilginin isabetli olmadığı anlaşılmaktadır. Üstelik tespit edilebildiği kadarıyla Abdullah el-Harrâz'ın hadis ilmiyle ve rivâyetiyle meşgul olduğuna dair bir bilgi ve karine bulunmamaktadır.

Sonuç itibarıyla Kuşeyrî ricâli arasında bu kısımda zikredilen iki sûfinin hakkında kaydedilen bilgilerin hatalı olması, hadis ilmindeki konumları noktasında haklarında zikredilen cerh-ta'dîl hükümlerini de geçersiz kılmaktadır. Söz konusu hataların vuku sebebiyle ilgili râvîlerin künye bilgilerinin hatalı ve eksik okunmasıdır.

2. 4. Değerlendirme

Bu çalışmanın birinci bölümünde Kuşeyrî ricâli olarak isimlendirilen 83 sûfi arasında 55 ismin hadis ilmiyle meşgul olduğu tespit edilmişti. Bu isimlerden 26'sının hadis âlimlerinin cerh-ta'dîl değerlendirmelerine konu olduğu sonucuna ulaşılmıştı. Bu bölümde ise söz konusu 26 ismin hadis ilmindeki durumuyla ilgili bilgiler kaydedilmiş oldu. Yapılan incelemeler sonucu söz konusu sûfilerin cerh-ta'dîl durumu aşağıdaki tabloda daha net görülebilir:

Tablo 3: Hakkında Cerh-Ta'dîl Hükümü Zikredilen Kuşeyrî Ricâli

Kuşeyrî Ricâli	Vefat Tarihi	Cerh-Ta'dîl Hükümü
İbrahim b. Edhem	(ö. 161/778 [?])	Sika
Fudayl b. İyâz	(ö. 187/803)	Sika
Şakîk el-Belhî	(ö. 194/810)	Zayıf
Ma'rûf el-Kerhî	(ö. 200/815-16 [?])	Zayıf
Ebû Süleyman ed-Dârânî	(ö. 215/830)	Sika
Mansûr b. Ammâr	(ö. 225/840)	Zayıf
Bişr el-Hâfî	(ö. 227/841)	Sika
Hâtim el-Esam	(ö. 237/851)	Sika
Ahmed b. Âsım el-Antâkî	(ö. 239/853)	Zayıf
Hâris el-Muhâsibî	(ö. 243/857)	Zayıf
Zünnûn el-Mısrî	(ö. 245/859 [?])	Sika
Ahmed b. Ebû'l-Havârî	(ö. 246/860)	Sika
Serî es-Sakatî	(ö. 257/865)	Sika
Ebû Saîd el-Harrâz	(ö. 277/890 [?])	Sika

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî	(ö. 283/896)	Sika
Ahmed b. Mesrûk	(ö. 298/910-11)	Zayıf
Bünân el-Hammâl	(ö. 316/928)	Sika
Hakîm et-Tirmizî	(ö. 320/932)	Sika
Ebû Alî er-Rûzbârî	(ö. 322/934)	Sika
Ebû Saîd b. A'râbî	(ö. 341/952)	Sika
Ebü'l-Abbâs es-Seyyârî	(ö. 342/953-54)	Sika
Ca'fer el-Huldî	(ö. 348/959)	Sika
Abdullah er-Râzî	(ö. 353/964)	Sika
İbn Nüceyd	(ö. 366/976)	Sika
Nasrâbâdî	(ö. 369/978)	Sika
İbn Atâ er-Rûzbârî	(ö. 369/980)	Zayıf

Tabloda hadis ilmiyle meşgul olan 26 Kuşeyrî ricâli arasından 19'unun sika, yedi ismin ise zayıf kabul edilebileceği görülmektedir. Bu isimler arasında Fudayl b. İyâz, Dâvud et-Tâî ve Bîşr el-Hâfî gibi önde gelen sûfîlerin hadis ilmiyle belirgin biçimde meşgul oldukları ve dönemlerinin önde gelen hadis âlimleri arasında yer aldıkları, ehl-i hadis ve ehl-i re'y şeklinde bir tasnif altında detaylı bir liste zikreden ilk kişi olan İbn Kuteybe'nin¹²⁵⁹ bu üç isme ashâb-ı hadîs içerisinde yer vermesinden de anlaşılmaktadır.¹²⁶⁰ Üstelik İbn Kuteybe'nin bu ayırmada ehl-i hadisten maksadının “meslek olarak rivâyet ilmiyle ilgilenenler” olması kayda değerdir.¹²⁶¹ Zikredilen zâhidlerin meslekten hadisçi sayılması, bir kimsenin sûfî meşrebe sahip olmasının hadis ilmiyle meşgul olmasına bir engel oluşturmadığını gösterir. Bu isimlerin yanı sıra Kuşeyrî ricâli arasında hadis ilminde “muhaddis” olarak tanıtılan İbnü'l-A'râbî, Ebü'l-Abbâs es-Seyyârî, Bünân el-Hammâl, Ca'fer el-Huldî, Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk ve Ebû Alî er-Rûzbârî ve “hâfız” oldukları belirtilen Ahmed b. Ebü'l-Havârî ve Hakîm et-Tirmizî gibi hadisle ileri derecede meşgul olmuş zâhidler bulunmaktadır. Tabloda yer alan zâhidlerin bazılarının ise hadis dinlemesine karşın çeşitli sebeplerle bildiği hadisleri nakletmediği ve hadis rivâyet faaliyetlerine “kişisel bir tercih olarak” katılmadıkları

¹²⁵⁹ Mansur Koçinkağ, *Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018, s. 80.

¹²⁶⁰ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 511-525.

¹²⁶¹ Mansur Koçinkağ, *Re'y ve Hadis*, s. 81.

anlaşılmaktadır. Bu noktada 83 sûfî arasında 55 ismin -az ya da çok- hadisle meşgul olması ve 26 zâhid hakkında hadis münekkitletlerinin cerh-tadîl değerlendirmelerinde bulunması, h. II., III. ve IV. asırlarda yaşamış önde gelen zâhidlerin hadis ilmine, hadis âlimlerinin de zâhidlere ve hadis ilmindeki faaliyetlerine karşı kayıtsız kalmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla Melchert'in erken dönem zâhid ve hadis uzmanlarının ilişkisine dair şu yorumunun yeniden gözden geçirilmesi isabetli olacaktır:

Zengin ricâl tenkidi edebiyatı, hadis derleyecilerinin ve tenkitçilerinin zâhid selefleri hakkında ne düşündüklerini bizlere sunmaktadır. Şunu ifade etmeliyiz ki III. (IX.) yüzyılın önde gelen ricâl tenkitçileri (hadis râvileri hakkında değerlendirme yapanlar), II. (VIII.) yüzyıl sonlarında yaşamış olan zâhidleri -en azından birer hadis râvîsi olmaları açısından- büyük ölçüde ihmâl etmişlerdir. Hâlbuki onlar, haklarında değerlendirmede bulundukları kişilerin çoğuna saygılı davranma eğilimindeydiler. Kendi çağdaşları olan zâhidlere karşı ise daha şüpheli bir tavır geliştirmişler ve onların rivâyet ettikleri hadislerin çok daha fazlasını gözden düşürmüşlerdir. Nihayet III. yüzyılın sonlarına doğru klasik Tasavvufun gelişmesiyle birlikte, mistik gelenek kendi yolunu çizmiş oldu. Her ne kadar bu yolun bağlıları hadis rivâyet etmişlerse de, IV. (X.) yüzyıl ve sonrasında yaşayan hadis uzmanları onları neredeyse tamamen yok saymışlardır.¹²⁶²

Melchert'in bu ifadeleri bu döneme ilişkin pek çok soruyu gündeme getirmektedir: Acaba h. III. yüzyılda yaşayan hadis münekkitletleri burada iddia edildiği üzere h. II. yüzyılda yaşamış zâhidleri büyük ölçüde hadis râvîsi olarak görmeyerek bu zâhidlerin rivâyetlerini kasıtlı olarak "ihmâl" etmiş miydi? Hadis âlimleri çağdaşları sûfîlere karşı daha şüpheli mi yaklaşmaktaydı? Bu şüphe onları zâhidlerin rivâyetlerini kasıtlı olarak göz ardı etmelerine mi sebep olmuştu? Tasavvufun geliştiği h. IV. yüzyıldan itibaren ne olmuştu da hadis uzmanları zâhidleri neredeyse tamamen yok saymıştı? Melchert'in tespitine medâr olan asırlar, hadis rivâyet faaliyetlerinin ve cerh-ta'dîl ameliyesinin yoğun biçimde sürdürüldüğü zamanlara tekabül ettiğinden, söz konusu iddiaların geçerli olup olmadığı hususu merak konusudur.

Her ne kadar bu çalışmada mezkûr asırlarda yaşayan zâhidlerin cüz'î bir kısmı hakkında incelemeler yapılmışsa da çalışmada ilgili dönemlerde yaşamış öncü zâhidlerin hadis ilmindeki durumu ve erken dönem hadis münekkitletlerinin ifadeleri öncelikli

¹²⁶² Melchert, *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü*, s. 311.

araştırma konusu olduğundan, bu iddianın Kuşeyrî ricâli özelinde de geçerli olup olmadığı incelenebilir.

Kuşeyrî ricâli arasında h. II. asırda yaşamış 5 sûfî bulunmaktadır. Bu isimler İbrâhim b. Edhem, Dâvud et-Tâî, Fudayl b. İyâz, Şakîk el-Belhî ve Ma'rûf el-Kerhî'dir. Bahsi geçen zâhidlerin tamamı hem hadislerle meşguldür hem de hadis uzmanlarının cerh-ta'dîl değerlendirmelerine konu olmuştur. Üstelik hadis ilminde sika olarak kabul edilen İbrâhim b. Edhem'in hadis hocaları arasında Katâde, Ebû İshâk es-Sebî, Mâlik b. Dînâr, Ebân b. Ebû Ayyâş, A'meş, Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, kendisinden hadis nakledenlerin arasındaysa Evzaî ve yine Süfyân es-Sevrî bulunmaktadır. Dâvud et-Tâî'nin hocaları arasında Humeyd et-Tavîl, Hişâm b. Urve, A'meş ve Abdurrahman b. Ebû Leylâ gibi önemli hadis âlimleri yer alırken hadis râvîleri arasındaysa İbn Uleyye, Vekî' b. Cerrâh ve Süfyân b. Uyeyne gibi isimler de bulunmaktadır. Fudayl'ın hadis hocaları arasında Humeyd et-Tavîl, İbn Ebû Leylâ ve A'meş'in yanı sıra Cafer-i Sâdık, İbn Ebû Ayyâş ve Süfyân es-Sevrî gibi önde gelen hadis âlimleri zikredilmektedir. Dâvud et-Tâî de Humeyd et-Tavîl, Hişâm b. Urve, Ameş ve İbn Ebû Leylâ'dan hadis dinlemiştir. Zayıf râvîler kategorisinde yer alan Şakîk el-Belhî ve Ma'rûf el-Kerhî'nin hadis aldıkları isimler mezkûr âlimler kadar meşhur değildir. Diğer yandan Şakîk'in az sayıda hadis rivâyet ettiği bilinmekte, Ma'rûf'un da benzer şekilde hadis rivâyet faaliyetlerine katılımının zühdle meşguliyeti sebebiyle önemli ölçüde sınırlı kaldığı âlimler tarafından ifâde edilmektedir.

Mezkûr beş sûfiden hadis dinleyenler arasında da önde gelen hadis âlimleri bulunmaktadır. Örneğin İbrâhim b. Edhem'den hadis nakleden isimler arasında Evzaî ve Süfyân es-Sevrî; Fudayl'dan hadis nakledenler arasında Abdullah b. Mübârek, İbn Vehb, Abdurrahmân b. Mehdî, Süfyân b. Uyeyne ve Esmâî gibi önde gelen hadis âlimleri zikredilmektedir. Dâvud et-Tâî'nin hadis râvîleri arasındaysa İbn Uleyye, Vekî' b. Cerrâh ve Süfyân b. Uyeyne gibi önde gelen hadis âlimleri yer almaktadır.

Melchert'in işaret ettiği üzere h. III. yüzyılda yaşamış önemli hadis tenkitçilerinin mezkûr zâhidleri ihmâl edip etmediği ise ayrıca incelenmeye muhtaçtır. Bu açıdan İbrâhim b. Edhem'in hadis ilmindeki cerh-ta'dîl durumuna ilişkin görüş bildiren h. III. yüzyılda yaşamış hadis münekkitleri arasında Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî, İbn Numeyr, İclî ve Nesâî'nin yer alması kayda değerdir. Fudayl b. İyâz hakkında ise Süfyân es-Sevrî, İclî ve Ebû Hâtim er-Râzî görüş belirtmiştir. Dâvud et-Tâî ise Yahyâ b. Maîn'in hadis

ilminde güvenilir kabul ettiği bir isimdir. Ma'rûf el-Kerhî hakkında erken dönem âlimleri tarafından bir cerh-tadîl hükmü verilmemişse de Ma'rûf hakkında Ahmed b. Hanbel ve Süfyân es-Sevrî'nin çeşitli yorumda bulundukları bilinmektedir.

Melchert'ın sözünü ettiği durumun en azından Kuşeyrî ricâli özelinde geçerli olmadığı ortadadır. Ancak mezkûr asırlardaki zühd-hadis ilişkileri hakkında kapsamlı bir araştırma yapılmadığı müddetçe konu ile ilgili genelleyici ve kesin yargılardan kaçınmak da ilmî bir zaruriyettir. Bu noktada Melchert'in bu tespitinin kaynağı ve yöntemi ayrı bir inceleme konusudur. Diğer yandan çalışma boyunca tespit edilen bilgiler ışığında hadis âlimlerinin zâhidleri kasıtlı olarak göz ardı ettiklerine işaret eden herhangi bir veriye rastlanılmadığı hatırlatılmalıdır. Aksine kanaatimizce, bu iddiaların geçerli olup olmadığını tespit etmenin yolu, yalnızca zâhidlerin günümüze ulaşan hadis kaynaklarında rivâyetlerinin bulunup bulunmadığı tespit etmekten geçmemektedir. Zira bu rivâyetlerin sayıca az ya da çok olmasına etki eden pek çok âmil bulunmaktadır. Unutulmamalıdır ki bir râvînin hadis tahsil etmesi ile hadis rivâyet etmesi farklı şeylerdir. Zira hadis âlimlerinin de rivâyetlerin naklinde dikkat ettikleri çok sayıda ilmî kriter bulunmaktadır. Örneğin akrân rivâyetinin âlî isnâd elde etmek isteyen bir râvî için öncelik taşımayacağı muhakkaktır. Öte yandan zâhidlerin zühd hayatına ilişkin hassasiyetleri ve önceliklerinin pek çoğunu hadis naklinde çekimser davranmaya ittiğine dair bilgiler ortadadır. Bu açıdan hadis tahsilinde emek sarf edebilen, güvenilir biçimde hadis nakledebilen, bu ilimde ileri seviyede meşgul olan zâhidlerin, rivâyetlerinin sıhhatleri ve değeri teslim edilmiş, bu isimler bir hadis râvîsi gibi değerlendirmeye alınmıştır. Ancak bu ilimde uzmanlık çabası olmayan, itibara alınmasını gerektirecek derecede hadis rivâyetiyle meşgul olmayan ve bu nedenle oldukça az sayıda hadis naklettiği anlaşılan bir zâhidin isnâdlarının tercih edilmesi isabetli bir beklenti değildir. Hadis münekkitlerinin çoğu zaman isnâddan hareketle bir râvînin hadisçiliği hakkında fikir sâhibi olduğu düşünüldüğünde, bu imkânı sağlayacak derecede hadis rivâyet etmemiş bir sûfinin hadis münekkitleri tarafından değerlendirilmesini beklemek de sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır.

Erken dönem hadis âlimlerinin zühd-hadis ilişkisine dair yaklaşımları, Kâdî İyâz'ın naklettiği üzere İmâm Mâlik'in söyleminde belirgin hale gelmektedir. İmâm Mâlik'e göre rivâyette önde gelen isimlerden olsa da ahmaklığı alenî olan kişilerden, bid'at sahibi olup insanları bid'atına davet edenlerden, hadis konusunda yalan söylemekle itham edilmese de günlük konuşmalarında yalan söyleyen yalancılardan ve "eğer hadis

bilmiyorsa [hadis ilminde yetkin değilse] âbid ve fazilet sahibi şeyh”lerden hadis alınmamalıdır.¹²⁶³ İmâm Mâlik’in burada vurguladığı husus, kişinin salt dînî ve ahlâkî meziyetlerine bakılarak hadis ilmindeki yeterliliğine dair bir olumlu bir yaklaşımda bulunulmasının isabetli olmayacağıdır. Zira hadis bilgisi zayıf ve hadis rivâyetinde yeterli donanıma sahip olmayan bir râvînin üstün ahlâkî meziyetlerine bakılarak hadis rivâyetinde tercih edilmesi doğru değildir. İmâm Mâlik’in bu söyleminin erken dönem münekkitlerinin cerh-ta’dîl faaliyetlerine de bakıldığında bir teorinin değil, pratiğe yansıyan ilmî bir yaklaşımın ifadesi olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmada tespit edildiği üzere araştırmaya konu olan sûfilerin her biri dînî ve ahlâkî meziyetleri bakımından zamanının öncü isimleri arasında gösterilse de hadis uzmanlarının ilgili zâhidlere yaklaşımında esas olan hadis ilmindeki yeterlilikleri olmuştur. Dolayısıyla erken dönem zâhid ve hadis uzmanlarının ilişkisinde belirleyici unsurun “ilmî kaygı ve hassasiyetler” olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

¹²⁶³ Kâdî İyâz, *el-İlma’ ilâ ma’rifeti usûli’r-rivâye ve takyîdi’s-semâ*, (thk. Ahmed Sakr), Kâhire: Dârü’t-türâs – Tunus: Mektebetü’l-atîka, 1970, s. 60.

SONUÇ

Hadis tarihinde rivâyet dönemi içerisinde addedilen h. II., III. ve IV. asırda yaşamış önde gelen sûfîlerden bazılarının hadis ilmiyle de meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada Kuşeyrî'nin *er-Risâle* eseri özelinde yapılan incelemelerde araştırmaya medâr teşkil eden 83 sûfinin 55'inin hadis ilmi ve rivâyetiyle meşgul olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu meşguliyetin derecesi ise sûfiden sûfîye değişkenlik göstermektedir. Bu sûfîler arasında yalnızca müsned bir hadis rivâyeti naklettiği bilinenler olduğu gibi hadis rivâyetiyle ileri düzeyde meşguliyeti sebebiyle muhaddis olduğu ikrâr edilen ve ashâb-ı hadis arasında zikredilen isimler de bulunmaktadır.

Sûfîlerin hadis ilmine karşı gösterdiği ilgi, hadis uzmanlarının dikkatini çekmiş ve onların hadisçilikleri hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmalarına sebep olmuştur. Nitekim Kuşeyrî ricâli arasında hadisle meşgul olduğu tespit edilen 55 sûfiden 26'sı hakkında cerh-ta'dîl değerlendirmelerine rastlanılmıştır. İlgili 26 sûfinin 19'unun hadis rivâyetinde sika/güvenilir, 7 isminse zayıf kabul edilebileceği tespit edilmiştir.

Araştırmada ele alınan sûfîlerin hadis ilmindeki güvenilirliklerine ilişkin değerlendirmelerin “adâlet”leriyle ilgili olmayıp yalnızca “zabt” bakımından ta'dil veya tenkidleri noktasında toplanmış olması dikkate değerdir. Zira cerh edilen hiçbir sûfî hakkında adâleti zedeleyecek veya hadis rivâyetlerini terketmeyi gerektirecek bir itham ya da değerlendirme bulunmamaktadır. İlgili sûfîler hakkında kaydedilen cerh hükümleri daha çok hadis ilmine vâkıf olmamak, hadis rivâyetinde gevşeklik (*lîn*), zayıf, mu'dâl veya münker hadis rivâyet etmek ya da hadis rivâyetinde vehm ve fahiş hatalar yapmış olmak bakımından zabtla ilgili kusurlarla ilgilidir. Bazense -Şakîk el-Belhî örneğinde olduğu gibi- hadis rivâyetlerindeki zayıflık, sûfinin hadis râvîlerinden kaynaklanabilmektedir. Dolayısıyla zâhidlerin hadis uydurmacılığıyla sıkça anıldıklarına ve özellikle tergîb ve terhîb için hadis uydurmaktan çekinmediklerine ilişkin söylemlerin erken dönem zâhidleri nezdinde bir geçerliliğinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Elbette bu netice tarih boyunca bazı sûfîlerin hadis uydurduğu gerçeğini göz ardı etmemektedir. Ancak bu durumun tesbitinde de ilmî referans erken dönem hadis münekkittlerinin cerh-ta'dîl değerlendirmeleri olmalıdır. Zira cerh-ta'dîl faaliyetleri râvîlerin “sûfî” kimliğine ve “salâh”ına bakılarak peşin bir hüküm vermeyi değil, her bir râvînin hadis ilmindeki

yetkinliğini çeşitli ilmî kriterlerle tespit ederek ortaya koymayı tazammun etmektedir. Kaldı ki bu çalışmada erken dönem zâhidlerinin “sûfî” olmalarının bizâtihî cerh ya da ta’dîl sebebi olmadığı da tespit edilmiştir. Zira sırf sûfî olduğu için hadislerinin müstakîm olduğu belirtilen veya sırf sûfî/vâiz olduğu için rivâyetlerinden uzak durulması salık verilen hiçbir sûfî yoktur. Bu husus hadis münekkitlerinin zâhidlere yönelik cerh-ta’dîl değerlendirmelerinde “hadis ilmindeki durumlarını” esas alarak ilmî kaygı ve hassasiyetlerle hareket ettiğinin bir göstergesidir.

İbrâhim b. Edhem, Bişr el-Hâfî ve İbnü’l-A’râbî başta olmak pek çok sûfî zühde meşguliyetlerinden önce hadis ilmiyle meşgul olmuşsa da zühhd hayatını tercih etmelerinin hadis faaliyetlerine etki ettiği söylenebilir. Çalışmada tespit edildiği kadarıyla zâhidlerin hadis tahsil ve rivâyet faaliyetlerini etkileyen ana unsurlar ise şunlardır:

- a. Şöhret, kibir ve riyâdan sakınma isteği
- b. Nefse muhalefet etme isteği
- c. Zühhd hayatıyla meşguliyetin zaman alması
- d. “Amel”i rivâyete önceleme isteği
- e. Hadis rivâyetinin yüksek dînî mesuliyet ve titizlik gerektirmesi
- f. Ashâb-ı hadisle müsbet veya menfî ilişkileri

Zühhd anlayışının getirdiği “şöhret, kibir ve riyâdan sakınma” düşüncesi İbrâhim b. Edhem ve Bişr el-Hâfî gibi bazı zâhidlerin yer yer hadis rivâyetinden çekinmelerinde önemli bir unsurdur. Bişr el-Hâfî’nin hadis rivâyetinin verdiği hazzı engellemek adına hadis rivâyetinden mümkün mertebe kaçınması ve ancak bu şehveti kırdığında hadis rivâyet edeceğini ifade etmesi “nefse muhalefet etme” düşüncesinin bir yansımasıdır. Ebu Süleyman ed-Dârânî’nin ve Bişr el-Hâfî’nin hadis rivâyeti peşinde koşmayı dünyaya meyletmek olarak algılaması, Dâvud et-Tâî’nin kendisine hadis soran birine “nefsinden kurtulmaya çalıştığını” söyleyerek bu isteğe karşı çekimser kalması da bu hassasiyetin bir sonucudur. Zühhd anlayışının gerektirdiği ibâdet ve nefis terbiyesiyle dolu yaşam biçimi, zaman yetersizliği bakımından sûfîlerin farklı bir ilimle meşgul olmasını da hayli zorlaştırmaktadır. Nitekim Ali b. Medînî, Nesâî ve Dârekutnî gibi önde gelen hadis münekkitlerinin hadis rivâyetinde güvenilir kabul ettiği İbrâhim b. Edhem gibi bir âlimin hadis rivâyetine vakit ayıramaması, Serî es-Sakatî’nin âhirete hazırlıkla meşgul olabilmek adına hadis rivâyetinden kaçınması, tüm vaktini tasavvufî meşguliyete ayıran Ebû Saîd b. A’râbî’nin ancak “niyetini sağlamlaştırdıktan sonra” hadis tahsiline yetişmek için

gayret sarfedebilmesi kesîf ibâdet hayatının hadis faaliyetlerine yoğunlaşılmasını zorlaştırdığını gösterir. Diğer yandan İbrahim b. Edhem, Fudayl b. İyâz, Bîşr el-Hâfî gibi bazı zâhidlerin hadis toplamaktan ziyade hadislerle “amel” etmeyi öncelemesi hadis rivâyet faaliyetine katılımlarını sınırlayan unsurlardan biridir. Ma’rûf el-Kerhî’nin hadislerin anlamını idrâk etmeye (viâye) odaklanmayı rivâyete öncelemesi de bu kabildendir. Diğer yandan hadis rivâyetinin titizlik gerektiren bir faaliyet olması ve yüksek dînî sorumluluk gerektirmesi, mübâhlarda dahi takvâyı gözetmeyi tazammun eden zühd ahlâkı ile birleştiğinde zâhidler için oldukça hassas bir konu halini almaktaydı. Bu bakımdan Fudayl b. İyâz’ın “nefsine ağır geldiği” için hadis rivâyetinden çekinmesi, Dâvud et-Tâî’nin “her kelimede titizlenen bir topluluk” olarak gördüğü ashâb-ı hadis varken rivâyet faaliyetinde tereddüd etmesi garip değildir. Ashâb-ı hadisle zâhidler arasındaki müsbet veya menfî ilişkilerin de zâhidlerin hadis rivâyet faaliyetlerine etki ettiği söylenebilir. Zâhidlerin ashâb-ı hadîsi sünnetin koruyucuları olarak görmeleri ashâb-ı hadisi hem takdir hem de tenkit etmelerinde rol oynamıştır: Zâhidler bir taraftan hadis âlimlerine karşı büyük bir hürmet beslemiş ve bir kimsenin zühd hayatına girmeden önce hadis tahsil etmesinin gerekliliğini vurgulamışlardı. Nitekim zâhidlerin hadis ilmine verdikleri bu önem onları hadisle meşguliye de sevk etmekteydi. Öte yandan zâhidlerin ashâb-ı hadise yönelik yüksek ahlâkî beklentileri, -Fudayl b. İyâz örneğinde görüldüğü üzere- bu grubun bazı mensuplarına yakıştıramadıkları hasletler nedeniyle zaman zaman onlara sitem etmelerine yol açmıştır. Zâhidlerin “amel” konusundaki hassasiyetleri de ashâb-ı hadisi “sadece nakille ilgilendikleri” iddiasıyla eleştirmelerinde önemli bir etkidir. Diğer yandan ricâl tenkidi zâhidlerin “gıybet” konusundaki hassasiyetleriyle çelişmekteydi. Bu bakımdan bir sûfinin ricâl tenkidinde aktif rol oynamasının ve bazı noktalarda “ashâb-ı hadîs gibi” davranmasının daha zor olduğu söylenebilir.

Ashâb-ı hadis ile zâhidler arasındaki düşünce farklılıkları, Ca’fer el-Huldî’nin hadis dinlediği için sûfî arkadaşlarından eleştiri almasına sebep olabilmisti. Bahsi geçen “sûfî arkadaşların” kimliği bilinmese de bu tepkilerin sûfî tâîfesi içerisinde sınırlı bir alanda kaldığı hem Ca’fer’in hem de erken dönem zâhidlerinin hadisle ilgilenmeye devam etmesinden anlaşılabılır. Meselenin diğer tarafındaysa ashâb-ı hadisin öncü isimleri bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel’in ashâbını Hâris el-Muhâsibî’den uzak durmaları için tenbihlediği, Ebû Zür’a’nın Muhâsibî’nin kitaplarını “bid’at ve dalâlet” olarak nitelediği bilinmektedir. Ancak burada Muhâsibî’ye yönelik eleştirilerin

Muhâsibî'nin kalamî tartışmalarla ilgilenmesinden kaynaklandığı hatırlatılmalıdır. Öte yandan Süfyân es-Sevrî'nin İbrâhim b. Edhem'le, Abdullah b. Mübârek'in Dâvud et-Tâî ile, Ahmed b. Hanbel'in de Bişr el-Hâfî gibi sûfilerle iyi bir ilişki içinde olduğu, ayrıca hadis âlimlerinin sûfilere, sûfilerinse hadis âlimlerine -hem zühd hem de hadis rivâyeti bakımından- teveccüh ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Fudayl b. İyâz, Bişr el-Hâfî ve Dâvud et-Tâî'nin ashâb-ı hadîs arasında zikredilecek kadar hadis âlimleri arasında kabul görmeleri, çok sayıda zâhidin “muhaddis” olarak nitelendirilecek kadar hadis rivâyetiyle ilgilenmesi, zâhidlerin “mesleken hadisçi” olabilmeleri için bir engel bulunmadığını ve hadis âlimlerinin zâhidlerin hadis faaliyetlerine tepkisel yaklaşmadıklarını ortaya koyar.

Burada zikredilen unsurlar her ne kadar zâhidlerin hadisle meşguliyetlerini tamamen engellememişse de zâhidlerin hadis rivâyet faaliyetlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Örneğin bazı zâhidler zikredilen nedenlerden ötürü hadis rivâyetinden çekinmiş ve bildikleri hadisleri rivâyet etmemeyi tercih etmişlerdir. Pek çok hadis âliminden istifâde etmelerine karşın Dâvud et-Tâî ve Ahmed b. Havârî gibi bazı sûfilerin kitaplarını nehre atarak Bişr el-Hâfî gibi bazı sûfilerinse yazdıkları hadisleri toprağa gömerek imhâ etmesi hadis nakli konusundaki çekincelerinin boyutunu ortaya koyar. Sûfilerin hadisle amel etmeyi rivâyete tercih etmeleri de az sayıda hadis rivâyet etmelerinde bir etkendi. Ayrıca Bişr el-Hâfî'nin hadislerle “amel” vurgusu, yalnızca sahih hadislerin rivâyet edilmesi gerektiğini düşünmesine sebep olmuştu. Ebû Saîd el-Harrâz ve Hakîm et-Tirmizî gibi sûfiler ise hadisleri sûfi bakış açısıyla yorumlayarak zühd hayatlarına taşımak istemişler ve hadisle meşguliye “râvî” olmanın ötesinde bir anlam yüklemişlerdir. Bu açıdan zühd odaklı yaşamın tabîi bir sonucu olarak zâhidlerin hadis rivâyet faaliyetlerine katılımları çoğunlukla sınırlı kalmaktadır. Bununla birlikte zikredilen endişe ve hassasiyetleri taşımakla birlikte zühd hayatıyla hadis faaliyetlerini birarada yürütme gâyesi taşıyan sûfilerin sayısı da az değildir. Bu yolu tercih eden sûfilerden bazıları hadis talebi için rihlelerde bulunmuş, bazıları yazı malzemelerini yanından ayırmayarak duyduğu hadisleri kaydetme yolunu seçmiş, hatta hadisle ileri seviyede meşgul olanları hadis âlimlerince “muhaddis” olarak tanınmış ve bu isimler hadis dinlemek üzere kendilerine müracaat edilen kimseler olmuştur. Sonuç olarak zühd hayatının belirli ölçülerde zâhidlerin hadislere bakış açılarını ve rivâyet faaliyetlerini etkilediği ancak hadisle meşguliyetlerini engellemediği söylenmelidir. Nitekim çok

sayıda hadis dinlemesine ve rivâyet etme konusunda karşısında herhangi bir engel olmamasına karşın pek çok sûfî “kişisel bir tercihle” hadis nakletmemektedir.

Zâhidlerin rivâyetlerinin hadis kaynaklarında yer alıp almadığı incelendiğinde çalışmada ele alınan 26 sûfî arasında sika kabul edilen İbrâhim b. Edhem, Dâvud et-Tâî, Fudayl b. İyâz, Ahmed b. Ebü'l-Havârî ve İbnü'l-A'râbî'nin hadis rivâyetlerinin *Kütüb-i Sitte* içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Bu isimler arasında tek *Sahîhayn* râvîsi ise Fudayl b. İyâz'dır. Zayıf kategorisinde zikredilen sûfî-râvîlerinse *Kütüb-i Sitte*'de rivâyetleri yer almamaktadır. Kalan sûfîlerin bir kısmının rivâyetleri -*Kütüb-i Sitte* dışındaki- meşhur hadis kaynaklarında yer alırken bir kısmının rivâyetlerine -neredeyse- hiçbir hadis kaynağında rastlanılmamaktadır.

Çalışmada ele alınan zâhidlerin hadis rivâyetlerinin hangi kaynaklarda yer aldığına ilişkin bilgiler ikinci bölümde detaylandırılmıştı. Bu noktada dikkat çeken husus, bazı zâhidlerin kaynaklarda yer alan hadis rivâyetlerinin oldukça az sayıda olmasına karşın İbnü'l-A'râbî'nin 400'e, Fudayl b. İyâz'ın ve Hakîm et-Tirmizî'nin 300'e yakın, Ebü'l-Abbâs es-Seyyârî ve İbn Nuceyd'inse 100'den fazla rivâyetinin tespit edilmesidir. Öte yandan günümüze ulaşan meşhur hadis ve tabakât kitaplarında -rivâyet sayısı bakımından- somut bir karşılık bulamasa da kaynaklarda Ebû Tûrâb en-Nahşebî, Abdullah b. Hubeyk, Ahmed b. Muhammed b. Münâzil, Ebû Bekr b. Tâhir el-Ebherî, Tâhir, Şiblî ve İbn Yezdânyâr gibi hakkında cerh-ta'dîl ifadesi bulunmayan zâhidlerin ve Bîşr el-Hâfî, İbnü'l-A'râbî, Ebü'l-Abbâs es-Seyyârî, Cafer el-Huldî, Abdullah er-Râzî, Nasrâbâdî ve Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk gibi haklarında cerh- ta'dîl hükmü verilen isimlerin “çok sayıda hadis yazmış ve rivâyet etmiş” olduklarına ilişkin bilgiler nakledilmektedir. Bu durumda söz konusu rivâyetlerin âkîbeti merak konusudur. Kanaatimizce söz konusu rivâyetlerin kaynaklarda bu nicelikte bulun(a)mamasının muhtemel nedenleri şunlardır: Zâhidlerin hadis toplama/yazma faaliyetleri çoğunlukla salt hadis rivâyeti amacına yönelik olmadığından çok sayıda rivâyet dinlemelerine/kaydetmelerine karşın zâhidler nakil konusunda ön plana çıkmamıştı. Bu husus kendi tercihleri olabildiği gibi zühd hayatını incelemelerinin de tabii bir neticesidir. Örneğin Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk'un zühd hayatını seçtikten sonra hadisle meşguliyetini “benim dışımda nice âlimler var” diyerek ikinci plana atabilmesi, hadis rivâyetini kendisi için bir “uzmanlık alanı” olarak görmediğini ve kendisini hadis rivâyetinde “sorumlu” hissetmediğini ifade etmektedir. Üstelik bu düşüncede Ahmed b.

Muhammed yalnız değildir. Bazı sûfilerin yazdıkları hadisleri imhâ etmesi, bazılarının da kitaplarının kaybolması, dinledikleri rivâyetlerin bir kısmının nakledilememesi anlamına gelmekteydi. Öte yandan bazı zâhidlerin hadis ilminde uzmanlık iddiası taşımamaları hadis âlimlerinin de bu rivâyetlere bakış açısını etkilemiş olmalıdır. Zira her ilmin kendine mahsus bir uzmanlık talep ettiği izahtan vârestedir. Bu noktada öncelikli ilgi alanı zühd olan sûfi taifesinin hadis ilminde “meslekten hadisçi” ya da “aktif bir hadis râvîsi” olarak temâyüz etmedikçe rivâyetlerinin hadis âlimleri tarafından öncelikli olarak tercih edilmemesi anlaşıldır. Ancak bu durum hadis uzmanlarının erken dönem zâhidlerini hadis râvîsi olarak “ihmâl ettiğini”, kendi çağdaşları olan zâhidlere karşı daha “şüpheli” davrandıklarını ya da onları “tamamen yok saydıklarını” değil, zâhidlerin hadis ilmindeki durumlarını ve rivâyetlerini yine hadis ilmi kriterleri içerisinde ele aldıklarını ve ilgili rivâyetleri gerekli durumlarda nakledip gerekli durumlarda nakletmeyi tercih etmediklerini göstermektedir. Kaldı ki aynı husus zâhid olsun ya da olmasın her hadis râvîsinin rivâyeti için geçerlidir. Hadis uzmanlarının önde gelen pek çok sûfi hakkında cerh-tadîl değerlendirmesinde bulunması, bazı zâhidlerin hadis rivâyetiyle “muhaddis”, “hâfız” nitelendirmeleriyle anılacak kadar ilgilenmeleri, bu nedenle hadis râvîlerinin bu zâhidlerden hadis işitmek için gayret sarfetmesi, hadis âlimlerinin de zâhidlerin pek çoğuna hadis rivâyet etmeleri vb. gibi hususlar, hadis âlimlerinin zâhidlere ve rivâyetlerine yönelik herhangi ihmâl ve yoksaymalarının söz konusu olmadığını gösterir.

Zâhidlerin hadis rivâyetleriyle ilgili dikkat çeken bir başka husus zühd ve ahlâkî meselelerle sınırlı kalmayarak fıkıh ve akâide dair çeşitli konuları da muhtevî oluşlarıdır. Bu durum zâhidlerin ilgi alanlarını yalnızca zühd hadisleriyle sınırlı tutmayarak “rivâyet asrı”nın tabiatına uygun biçimde hadis faaliyetlerine katıldıklarını ve hadis nakline bizâtihî değer verdiklerine bir işarettir.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. b.y.: Cem'iyeti'l-Meknizi'l-İslâmî - Dârü'l-minhâc, 2010. 12 Cilt.

Akkuş, Süleyman. "Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî'nin Bir Risâlesi." *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2000.

-----, "Kuşeyrî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâmî Görüşleri." Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1997.

Ali b. Medînî. *Suâlât-ü İbn Ebû Şeybe li İbni'l-Medînî*. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1404/1983.

Arberry, A. J. "Kelâbâzî", *MEBİA*, VI, 538.

Âsım Efendi. *Kâmus Tercümesi*. İstanbul: Matbaatü Bahriyye, 1304-1305/1886-1887.

Aşkar, Mustafa. *Tasavvuf Tarihi Literatürü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Attâr, Feridüddin. *Tezkiratü'l-evliyâ* (thk. Muhammed Edîb el-Câdir). Dımaşk: Dârü'l-mektebî, 1430/2009.

-----, *Tezkiretü'l-evliyâ* (trc. Süleyman Doğanay). Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.

Aybakan, Bilal. "Za'ferânî", *DİA*, XLIV, 68-69.

Aydınlı, Abdullah. *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*. Ankara: Seha Neşriyat, 1986.

-----, *Hadis Istılahları Sözlüğü*. 10. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.

Başer, Hacı Bayram. "Sünni Tasavvufun Teşekkül Sürecinde Şariat-Hakikat İlişkisi Sorunu (Hicrî III ve IV. Yüzyıllar)." Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2015.

-----, "Tasavvufu Önceleyen Dönemde Ahlâk Literatürü: Kitâbü'z-zühd'ler", *İslâm Ahlâk Literatürü Ekoller ve Problemler* (ed. Ömer Türker – Kübra Bilgin Tiryaki). 2. Baskı. Ankara: Nobel Yayınları, 2016.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *el-Câmî' li Şuabi'l-îmân* (thk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî). Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003.

-----, *es-Sünenü'l-kübrâ*. Haydârabad: Meclisü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1352-1355/1933-1936. 10 Cilt.

-----, *Fedâilü'l-evkât*. Mekke: Mektebetü'l-menârâ, 1990.

-----, *Kitâbü'z-zühdi'l-kebîr* (thk. Amir Ahmed Haydar). Beyrut: Dârü'l-cinân, 1987.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *Müsned*. Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem - Beyrut: Müessesetü ulûmi'l-Kur'ân, 1988-2009. 18 Cilt.

Bilgin, Mustafa. "Abdullah el-Harrâz", *DÎA*, I, 105-106.

-----, "Ahmed b. Âsım el-Antâkî", *DÎA*, II, 44.

-----, "Ahmed b. Ebü'l-Havârî", *DÎA*, II, 58.

-----, "Hâtım el-Esam", *DÎA*, XVI, 470-472.

Bolat, Ali. "Şakîk-i Belhî", *DÎA*, XXXVIII, 305-306.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Edebü'l-müfred* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî). 3. Baskı. Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-islâmiyye, 1989.

-----, *Sahîhü'l-Buhârî*. Dımaşk: Dârü'l-feyhâ – Dârü'l-menhel nâşirûn, 2017.

Cebecioğlu, Edhem. *Tasavvuf Terimleri ve Değimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayıncılık, 1997.

el-Cevziyye, İbn Kayyim. *Tuhfetü'l-mevdûd bi-ahkâmi'l-mevlûd* (thk. Abdülkâdir el-Arnâvut). Dımaşk: Mektebetü dâri'l-beyân, 1971.

Çelebi, Kâtip. *Keşfü'z-zunûn*. Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsi'l-arabî, t.y.. 2 Cilt.

-----, *Süllemlî'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl* (thk. M.Abdülkâdir el-Arnâvut). İstanbul: IRCICA, 2010.

Çift, Sâlih. "Yahyâ b. Muâz", *DÎA*, XLIII, 257-258.

Darekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. *el-Mu'telif ve'l-muhtelif*. Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1986. 5 Cilt.

-----, *Sünen*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2004. 5 Cilt.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *Sünen*. Riyad: Dârü'l-muğnî, 2000. 4 Cilt.

Demirci, Mehmet. "Ebû Saîd el-Harrâz", *DÎA*, X, 222-223.

Doğrul, Ömer Rıza. *İslamiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1948.

Ebû Davûd es-Sicistânî. *Kitâbü 'z-Zühhd*. Kahire: Dâru'l-mişkât, 1993.

-----, *el-Merâsîl*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1998.

-----, *Sünen* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit). Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, t.y.. 4 Cilt.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrut: Dâru'l-fikr – Kâhire: Mektebetü'l-hancî, 1996. 10 Cilt.

Ebû Saîd b. Yûnus. *Târîhu İbn Yûnus el-Mısırî –Târîhu'l-Gurebâ-*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000. 2 Cilt.

Ebü'l-Hasan b. Arrâk. *Tenzîhü's-şerîati'l-merfûa an ahhâri's-şenîati'l-mevzûa* (thk. Abdülevhâb Abdüllatif – Abdullah el-Ğumârî). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1399/1979. 2 Cilt.

Emin, Ahmet. *Zuhru'l-İslâm*. Kahire: Müessesetü'l-hindâvî, 2013.

Erginli, Zafer. “Muhâsibî”, *DİA*, XXXI, 13-16.

Erkan, Arif. *İslam'da Zühhd ve Tasavvuf*. İstanbul: Eskin Matbaası, 1972.

Güler, Zekeriya. “Kâtip Çelebi'nin Hadis Kitabiyatı Bilgisi Üzerine”, *Osmanlı'da İlm-i Hadis* (ed. Zekeriya Güler ve diğer.). İstanbul: İSAR Yayınları, 2020. s. 87-100.

Hâkim en-Nîsâbü'rî. *el-Müstedrek*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2002.

Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl*. Beyrut: Dâru Sâdır, t.y..

-----, *Nevâdirü'l-usûl* (thk. Nureddin Boyacılar). Cidde: Dâru'l-minhâc, 2015. 5 Cilt.

el-Halîlî, Ebû Ya'la. *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1989. 3 Cilt.

el-Hamevî, Yâkut. *Mu'cemu'l-buldân*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995. 7 Cilt.

-----, *Mu'cemü'l-üdebâ (İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb)* (thk. İhsan Abbas). Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993. 7 Cilt.

Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed es-Sâmerî. *Mekârimü'l-ahlâki ve meâlîhâ ve mahmûdü tarâikihâ* (thk. Emîn Abdülcebbar el-Buhayrî). Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-arabiyye, 1999.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Müttefik ve'l-müfterik*. Dimaşk: Dâru'l-kâdirî, 1997. 3 Cilt.

-----, *Târîhu Bağdat* (thk: Beşşar Avvâd Maruf). Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 2001. 16 Cilt.

-----, *Şerefü ashâbi'l-hadîs* (thk. Mehmet Said Hatiboğlu). Ankara: Dârü ihyâi's-sünneti'n-nebeviyye, t.y..

Herevî, Hâce Abdullah. *Menâzilü's-Sâirîn*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y..

-----, *Tabakâtü's-sûfiyye* (nşr. M. Server Mevlâî). İntişârâtü Tûs, 1362/1943.

Hucvîrî, Ebü'l-Hasen Ali b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcûb*. Kahire: Meclisü'l-a'lâ li's-sekâfe, 2008. 2 Cilt.

el-İsfahânî, İsmâil b. Muhammed b. Fadl b. Alî el-Teymî. *et-Terğîb ve't-terhîb*. Kahire: Dârü'l-hadîs, 1993. 3 Cilt.

-----, *Siyerü selefi's-sâlihîn* (thk. Kerem b. Hilmî b. Ferhât b. Ahmed). Riyad: Dârü'r-râye, 1999.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997. 9 Cilt.

İbn Asâkir, Kâsım b. Alî. *Târîhu Medîneti Dimaşk*. Beyrut: Darü'l-fikr, 1995. 80 Cilt (74 ve 6 Cilt Fihrist).

-----, *Tebyînü kezibi'l-müfterî fî mâ nüsiibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasen el-Eşarî*. 3. Baskı. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1404/1983.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1952. 9 Cilt.

-----, *İlelü'l-hadîs*. b.y.: el-Metâbia'l-hımdî, 2006. 7 Cilt.

İbn Ebû Ya'lâ. *Tabakâtü'l-Hanâbile*. Kahire: Matbaatü sünneti'l-muhammediyye, t.y.. 2 Cilt.

İbn Hacer, Ahmed b. Alî. *Lisânü'l-Mîzan* (thk: Ebû Gudde). Lübnan: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2002. 10 Cilt (9 ve 1 Cilt Fihrist).

-----, *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*. Riyâd: Dârü'l-âsime – Dârü'l-gays, 1998-2000. 19 Cilt (18 ve 1 Cilt Fihrist).

-----, *Takribu't-Tehzîb*. Dimaşk: Dârü'r-reşîd, 1986.

-----, *Tehzîbü't-Tehzîb*. Hindistan: Dârü'l-meârifî'l-osmâniyye, 1326/1908. 12 Cilt.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *Vefeyâtü'l-a'yân* (thk. İhsan Abbâs). Beyrut: Dârü Sâdır, 1978. 7 Cilt.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. Haydârabad: Dârü'l-meârifî'l-osmâniyye, 1973. 9 Cilt.

-----, *Sahîh*. 2. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993. 18 Cilt (17 ve 1 Cilt Fihrist).

İbn Kâdî Şuhbe. *Tabakâtü's-şâfiyye* (thk. Hâfız Abdülalîm Han). Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1407/1986. 4 Cilt.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 8. Baskı. Beyrut: el-Mektebetü'l-meârif, 1990. 15 Cilt (14 ve 1 Cilt Fihrist).

-----, *Tabakâtü's-şâfiyyîn* (thk. Ahmed Ömer Hâşim - Muhammed Azb). b.y.: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 1993.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Meârif*. 2. Baskı. Kahire: Hey'etü'l-misriyyeti'l-âmme, 1992.

İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım. *es-Sikât min men lem yaka' fî Kütübi's-Sitte*. Yemen: Merkezü'n-nu'man, 2011. 9 Cilt.

İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen*, b.y.: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009. 5 Cilt.

İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali b. Hibetillâh b. Alî. *el-İkmâl fî ref'il-irtiyâb ani'l-mü'telifi ve'l-müfteriki fî'l-esmâ ve'l-künâ*. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1990. 7 Cilt.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. *Lisânü'l-Arab*. 3. Baskı. Beyrut: Dârü Sâdır, 1414/1993, 15 Cilt.

-----, *Muhtasaru Târîhi Dimaşk*. Dimaşk: Dârü'l-fikr, 1984-1989. 29 Cilt.

İbn Nokta el-Bağdâdî. *Tekmiletü'l-Kemâl (İkmâlü'l-İkmâl)* (thk. Abdülkayyûm Abdürreceb eb-Nebî). Mekke: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1991. 6 Cilt.

-----, *et-Takyîd li ma'rifetiruvâti's-süneni ve'l-mesânîd* (thk. Kemal Yûsuf el-Hût). Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1988.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Beyrut: Dârü Sâdır, 1968. 8 Cilt.

İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed. *Mecmû fihî min musannefâti'l-hâfız Ebi'l-Hafs Ömer b. Ahmed b. Şâhin* (thk. Bedr Abdullah el-Bedr). Kuveyt: Dârü İbn Esîr, 1994.

-----, *Târîhu esmâi's-sikât* (thk. Subhi es-Sâmerâî). Kuveyt: Dârü's-Selefiyye, 1984.

İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *en-Nûcûmu'z-zâhire fî mulûki Mısır ve'l-Kahire*. Mısır: Dârü'l-kütüb – Vizâratü's-sekâfe, t.y.. 16 Cilt.

İbn Teymiyye, Takiyyüddin. *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye*. b.y.: İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye Üniversitesi, 1986. 9 Cilt.

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed. *Buğyetü't-taleb fî târîhi Halep* (thk. Süheyl Zekkâr). Beyrut: Dârü'l-fikr, t.y.. 12 Cilt.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *ed-Duafâ ve'l-metrûkûn* (thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî). Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1986. 3 Cilt.

-----, *el-İlelû'l-mütenâhiye fî'l-ehâdîsi'l-vâhiye*. 2. Baskı. Faysalabad: İdâretü'l-ulûm el-eseriyye, 1981. 2 Cilt.

-----, *el-Kussâs ve'l-müzekkirîn* (thk. Muhammed Lütfi es-Sabbâğ). Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1988.

-----, *el-Mevzûât* (nşr. Abdurrahman b. Osman). Medine: Mektebetü's-selefiyye, 1966. 3 Cilt.

-----, *el-Muntazam fî târihi'l-mulûk ve'l-Ümem*. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1992. 19 Cilt.

-----, *Menâkib-i Ma'ruf el-Kerhî ve ahhâruhû* (thk. Abdullah Cubûrî). b.y.: Dârü'l-kütübü'l-arabî, t.y..

-----, *Sıfetu's-safve* (thk. Hâlid Mustafâ Tartûsî). Beyrut: Darü'l-kütübü'l-arabî, 2012.

-----, *Telbîsü İblîs*. Beyrut: Dârü'l-fikr, 2001.

-----, *Telkîhü fuhûmi ehli'l-eser fî uyûni't-târîh ve's-siyer*. Beyrut: Dârü'l-Erkâm b. Ebü'l-Erkam, 1997.

İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *el-Kâmil fî't-tarih*. Beyrut: Darü'l-kütübü'l-arabî, 1997. 10 Cilt.

-----, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*. Beyrut: Dârü Sâdır, 1980. 3 Cilt.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1988. 11 Cilt.

İbnü'l-Mufaddal, Ebü'l-Hasen Şerefüddin Ali b. el-Mufaddal b. Alî el-Makdisî el-İskenderânî. *Kitâbü'l-erbeîn el-mürattebe alâ tabakâti'l-erbeîn*. Riyad: Dârü Edvâi's-selef, 1413-1414/1992-1993.

İbnü'l-Mulakkîn, Ebû Hafs Ömer b. Ali. *el-Ukadi'l-mezheb fî tabakât-ı hamleti'l-mezheb*. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1997.

-----, *Tabakâtü'l-evliyâ*. Kahire: Mektebetül-hâncî, 1994.

İbnü'l-Müstevfî, Ebü'l-Berekât Şerefüddîn el-Mübârek b. Ahmed. *Târîhu İrbîl*. Irak: Dârü'r-reşîd, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1980. 2 Cilt.

İbnü'l-Verdî, Zeynüddin. *Târîhu İbnü'l-Verdî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-ilmîyye, 1996. 2 Cilt.

İbnü'n-Nehhâs, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ömer b. Muhammed b. Saîd. *Rû'yetullah Teâlâ*. Delhi: Dârü'l-ilmîyye, 1987.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Tabakâtü fukahâi's-Şâfiyye* (thk. Muhyiddîn Alî Necîb). Beyrut: Dârü beşâiri'l-islâmîyye, 1992. 2 Cilt.

İbnü's-Sıddîk, Ebü'l-Feyz. *el-Müdvâ li ileli'l-Camii's-sağîr ve şerhi'l-Münâvî*. Kahire: Dârü'l-kütübî, 1996. 6 Cilt.

İclî, Ebü'l-Hasan. *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-duafâ ve zikri mezâhibihim ve ahhâbihim*. Medine: Mektebetü'd-dâr, 1985. 2 Cilt.

Kâdî İyâz. *el-İlma' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ* (thk. Ahmed Sakr). Kâhire: Dârü't-türâs – Tunus: Mektebetü'l-atîka, 1970.

-----, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik*. 2. Baskı. Mağrib: Matbaatü Fudâle, Vizâratü'l-evkâf ve's-şuûni'l-islâmîyye, 1983. 8 Cilt.

Karapınar, Fikret. “İlk Devir Sûfilerinin Hadis Birikimleri”, *Marife* 7/2 (2007).

-----, *Muhaddis Sufilerin Hadis usulü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri* (H. 4-5/ M. 10-11. Asır). Konya: Adal Ofset, 2009.

Kâşânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü* (çev. Ekrem Demirli). İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

Kazvînî, Abdülkerim b. Muhammed er-Râfîi. *et-Tedvîn fî ahhâri kazvîn* (thk. Azîzullah el-Utâridî). Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1987. 4 Cilt.

Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Taarruf* (haz. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979.

Konur, Hikmet. “Sülemî'nin Mihanu's-Sûfiyye'si: İnceleme ve Tercümesi”. *AKADEMİAR*, Ankara: Haziran (2020), 8/47-62.

Köktaş, Yavuz. *İlk Dönem Sûfileri ve Hadis: Hakîm et-Tirmizî Örneği*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010.

Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyrîyye*. Dimaşk: Dâru'l-hayr, 2003.

el-Makdisî, Ziyâüddin. *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*. 3. Baskı. Beyrut: Dârü Hıdr, 2000, 13 Cilt.

Mâlik b. Enes. Muvatta-i İmam Mâlik (Mukaddimesi) (thk: M. Mustafa el-A'zamî). Ebu Dabi: Müessesetü Zâ'id b. Sultan, 2004.

Mâlîni, Ebû Sa'd Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Herevî. *el-Erbeûn fî şuyûhu's-sûfiyye* (thk. Âmir Hasan Sabrî). Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-islâmiyye, 1997.

el-Mansûrî, Nâyif b. Salâh b. Alî. *er-Ravdü'l-bâsim fî terâcümi şuyûhi'l-Hâkim*. Riyâd: Dârü'l-âsime, 1432/2011. 2 Cilt.

Massignon, Louis. *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu* (çev. Mehmed Ali Aynî). İstanbul: Ataç Yayınları, 2006.

el-Mekkî, Ebû Tâlib. *Kûtü'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahcûb ve vasfî tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd* (thk. Asım İbrahim el-Kıyâlî). 2. Baskı. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 2005. 2 Cilt.

Melchert, Christopher. *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü* (çev. - der. Ali Hakan Çavuşoğlu). İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.

Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (thk: Beşşar Avvad Maruf). Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1982. 35 Cilt.

Moğultay b. Kılıç. *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl* (thk. Âdil b. Muhammed – Üsâme b. İbrâhim). Kahire: Fâruk el-Hadîse, 2001. 12 Cilt.

el-Muhallis, Muhammed b. Abdurrahmân b. Abbâs el-Bağdâdî. *el-Muhallısıyyât ve eczâ uhrâ li-Ebî Tâhir el-Muhallîs* (thk. Nebîl Sa'düddîn Cerrâr). 2. Baskı. Katar - Vizâratü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, 2011 – Kuveyt: Dârü'n-nevâdir. 4 Cilt.

Muhammed b. Şâkir el-Kutubî. *Fevâtü'l-vefeyât* (thk. İhsan Abbas). Beyrut: Dârü Sâdır, 1973-1974. 4 Cilt.

Muhyiddin b. Neccâr el-Bağdâdî. *el-Müstefâd min zeyl-i Târîhu Bağdat*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1986.

Münâvî, Muhammed Abdurraûf. *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî terâcimi's-sâdeti's-sûfiyye* (thk. Abdülhamit Sâlih Hamdân). Kahire: Mektebetü'l-ezheriyye li't-türâs, t.y.. 4 Cilt.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc. *Sahîh*. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1991. 5 Cilt.

en-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist* (thk. İbrâhim Ramazan). 2. Baskı. Beyrut: Dârü'l-marife, 1997.

en-Nehhâl, Mahmud b. Abdülfettah. *İthâfû'l-mürtekî bi terâcümü şuyûhu'l-Beyhakî*. Riyâd: Dârü'l-Meymân, 1429/2008.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001. 12 Cilt (11 ve 1 Cilt Fihrist).

-----, *Sünen-i Süğrâ* (thk. Abdülfettah Ebû Ğudde). 2. Baskı. Halep: Mektebü'l-matbûâtî'l-islâmiyye, 1986. 9 Cilt (8 ve 1 Cilt Fihrist).

en-Nevevî, Ebû Zekerîyya. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, t.y.. 4 Cilt.

Nicholson, Reynold Alleyne. *İslam Süfileri* (çev. Yücel Belli – Murat Temelli). İstanbul: Ataç Yayınları, 2004.

O'leary, De Lacy. *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri* (çev. Hüseyin Yurdaydın – Yaşar Kutluay). 2. Baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1971.

Öngören, Reşat. "İbn Atâ", *DİA*, XIX, 336.

-----, "Seyyârî", *DİA*, XXXVII, 39-40.

Özafşar, Mehmet Emin. "Zühd ve Rekâik", *DİA*, XLIV, 535-537.

Öztürk, Mustafa. "Sehl et-Tüsterî", *DİA*, XXXVI, 321-323.

Öztürk, Yaşar Nûrî. *MEBİA*, XIII, 638.

es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn. *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (thk. Ahmed el-Arnâvut – Türkî Mustafa). Beyrut: Dârü ihyâi't-türâs, 2000. 29 Cilt.

Saklan, Bilal. *Hadis Tarihinde Muhaddis Sûfîler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.

Schimmel, Annemarie. *Tasavvufun Boyutları* (çev. Ender Gürol). İstanbul: Adam Yayınları, 1982.

es-Sehmî, Hamza b. Yûsuf. *Suâlâtü Hamza b. Yûsuf es-Sehmî li'd-Dârekutnî ve gayrihî mine'l-meşâyih fi'l-cerhi ve't-ta'dîl* (thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir). Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1984.

Sem'ânî, Abdulkerîm b. Muhammed. *el-Ensâb*. Haydârabad: Meclisü dairetü'l-meârifî'l-osmâniyye, 1962.

Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lümâ'*. Mısır: Dârü'l-kütübü'l-hadîsiyye - Bağdat: Mektebetü'l-müsennâ, 1960.

Sezgin, Fuad. *Târîhu't-türâsi'l-arabî (Geschichte des arabischen Schrifttums)* (çev. Mahmud Fehmî Hicâzî). Riyâd: İdâretü's-Sekâfe ve'n-neşr bi-Câmi'ati'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1991. 8 Cilt.

Subkî, Ebû Nasr Tâcüddîn. *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*. 2. Baskı. b.y.: Hicr Yayınları, 1992, 10 Cilt.

Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn. *Hüsnü'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhira*. Mısır: Dârü ihyâi'l-kütübi'l-arabiyye, 1967. 2 Cilt.

-----, *Tabakâtü'l-huffâz*. 2. Baskı. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1994.

Sülemî, Muhammed b. Hüseyin. *Suâlatü's-Sülemî li'd-Dârekutnî* (thk: Said b. Abdillâh el-Hümeyyid - Halid b. Abdirrahman Cüraysi). Riyad: Mektebetül melik Fehd, 1427/2006.

-----, *Tabakâtü's-sûfiyye* (thk. Nûreddin Şüreybe). 3. Baskı. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1997.

Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ (Levâkihu'l-envârü'l-kudsiyye fî menâkibi'l-ulemâ ve's-sûfiyye)*. Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 2005. 2 Cilt.

Şeker, Necmeddin. "İlk Dönem Tasavvuf Erbabının Hadis İlmîne Yaklaşımları", *EKEV Akademi Dergisi* 53 (2012): 111-130.

Şık, İsmail. "Kuşeyrî'nin 'Luma' fî'l-İtikâd' Adlı Akâid Risalesinin Çeviri ve Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2008): 199-209.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. Kahire: Dârü'l-Harameyn, 1995. 10 Cilt. (9 Cilt ve 1 Cilt Fihrist).

-----, *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.. 25 Cilt.

-----, *el-Mu'cemü's-sağîr*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985. 2 Cilt.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu meâni'l-âsâr*. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1994. 5 Cilt (4 ve 1 Cilt Fihrist).

-----, *Şerhu müşkili'l-âsâr*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1994. 16 Cilt (15 ve 1 Cilt Fihrist).

Tek, Abdürrezzak. "Rûzbârî", *DİA*, XXXV, 276.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünen* (thk: Ahmed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâki, İbrâhim Atve). 2. Baskı. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbiyi'l-halebî, 1975. 5 Cilt.

Türer, Osman. "Hilyetü'l-evliyâ", *DİA*, XVIII, 51-52.

Uğur, Müctebâ. *Hadis Terimleri Sözlüğü*. 2. Baskı. Ankara: TDV Yayınları, 2018.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ. *ed-Duaî'ü'l-kebîr* (thk. Abdülmüt'î Emîn Kal'acî). Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-ilmîyye, 1984. 4 Cilt.

Uludağ, Süleyman. "Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin", *DİA*, XXVI, 473-475.

-----, "er-Risâle", *DİA*, XXXV, 122-123.

-----, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.

-----, *Tasavvufun Dili*. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2006.

Yâfiî, Alî el-Yemânî. *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibreti'l-yakzân*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997. 4 Cilt.

Yazıcı, Tahsin. "Ebû Hafs el-Haddâd", *DİA*, X, 128.

Yetik, Erhan. "et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf Ebû Bekir Muhammed el-Kelâbâzî", *Tasavvuf Klasikleri* (ed. Ethem Cebecioğlu). İstanbul: Erkam Matbaacılık, 2010.

-----, "İbn Nüceyd", *DİA*, XX, 234-235.

-----, "İbrâhim b. Şeybân", *DİA*, XXI, 352-353.

Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Yılmaz, Hasan Kâmil. *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1990.

Yüce, Abdülhakim. "el-Lüma", *Tasavvuf Klasikleri* (ed. Ethem Cebecioğlu). İstanbul: Erkam Matbaacılık, 2010.

Yücel, Ahmet. *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*. 2. Baskı. İstanbul: İFAV, 2014.

-----, *Hadis Târihi*. 37. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.

-----, *Hadis Usûlü*. 35. Baskı. İstanbul: MÜİF Yayınları, 2017.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Dîvânü'd-duaî' ve 'l-metrûkîn ve halkun mine 'l-mechûlîn ve sikâtün fîjîm lîn* (thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî). 2. Baskı. Mekke: Mektebetü'n-nahzatü'l-hadîsîyye, 1967.

-----, *el-İber fî haberi men ğaber*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.. 4 Cilt.

-----, *el-Kâşif fî mârifeti men lehû rivâye fî Kütübi 's-Sitte* (thk. Muhammed Avvâme). Cidde: Dâru'l-kıble ve Müessesetü ulûmi'l-Kur'an, 1992. 2 Cilt.

-----, *el-Muğnî fî 'd-duafâ* (thk. Nûreddin Itr). b.y.: Dımaşk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Medresetü'l-hadîs, t.y.. 2 Cilt.

-----, *el-Müntekâ fî serdi'-kunâ*. Medine: Meclisü'l-ilmî, İslam Üniversitesi, 1408/1987. 2 Cilt.

-----, *Mîzânü 'l-i'tidâl*. Beyrut: Dâru'l-mârifet, 1963. 4 Cilt.

-----, *Siyerü âlâmi 'n-nübelâ*. 2. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985. 25 Cilt (23 ve 2 Cilt Fihrist).

-----, *Tarihü 'l-İslâm* (thk: Tedmurî). 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1993.

-----, *Tezkiratü 'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998. 4 Cilt.

Ziriklî, Ebû Gavs Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-alem li'l-malâyîn, 2002. 8 Cilt.

EKLER

EK-1

Tablo 1

Kuşeyrî *Risâle*'sinde Biyografileri Yer Alan Sûfiler

Kuşeyrî Ricâli	Vefat Tarihleri
1. İbrahim b. Edhem	(ö. 161/ 778 [?])
2. Zünnûn el-Mısrî	(ö. 245/859 [?])
3. Fudayl b. İyâz	(ö. 187/803)
4. Ma'rûf-i Kerhî	(ö. 200/815-16 [?])
5. Serî-i Sakatî	(ö. 257/865)
6. Bîşr el-Hâfî	(ö. 227/841)
7. Hâris el-Muhâsibî	(ö. 243/857)
8. Dâvud et-Tâî	(ö. 165/781 [?])
9. Şakîk-ı Belhî	(ö. 194/810)
10. Bâyezid-i Bistâmî	(ö. 234/848 [?])
11. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî	(ö. 283/896)
12. Ebû Süleyman Dârânî	(ö. 215/830)
13. Hâtım el-Esam	(ö. 237/851)
14. Yahya b. Muâz	(ö. 258/872)
15. Ahmed b. Hadraveyh	(ö. 240/855)
16. Ahmed b. Ebü'l-Havâî	(ö. 246/860)
17. Ebû Hafs el-Haddâd	(ö. 260/874)
18. Ebû Tûrâb en-Nahşebî	(ö. 245/859)
19. Abdullah b. Hubeyk	(ö. ?)
20. Ahmed b. Âsım-ı Antâkî	(ö. 239/853)
21. Mansûr b. Ammâr	(ö. 225/840)
22. Hamdûn el-Kassâr	(ö. 271/884)
23. Cüneyd el-Bağdâdî	(ö. 297/909)
24. Ebû Osman el-Hîrî	(ö. 298/910)
25. Ebu'l-Hüseyn en-Nûrî	(ö. 295/908)
26. İbnü'l-Cellâ	(ö. 306/918)

27. Ruveyr b. Ahmed	(ö. 303/915-16)
28. Muhammed b. Fadl	(ö. 319/931)
29. Ebû Bekir ez-Zekkâk	(ö. 290/903)
30. Amr b. Osman el-Mekkî	(ö. 291/904)
31. Semnûn b. Hamza (Âşık Semnûn)	(ö. 298/911 [?])
32. Ebû Ubeyd el-Busrî	(ö. ?)
33. Şah b. Şücâ el-Kirmânî	(ö. 270/884)
34. Yusuf b. Hüseyin	(ö. 304/917)
35. Hakîm et-Tirmizî	(ö. 320/932)
36. Ebû Bekir el-Verrâk	(ö. 280/893)
37. Ebû Saîd el-Harrâz	(ö. 277/890 [?])
38. Ebû Abdullah el-Mağribî	(ö. 299/912)
39. Ahmed b. Mesrûk	(ö. 298/910-11)
40. Ali b. Sehl	(ö. 307/920)
41. Ebû Muhammed el-Cerîrî	(ö. 311/933)
42. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Sehl b. Atâ	(ö. 309/922)
43. İbrâhim el-Havvâs	(ö. 291/904)
44. Abdullah el-Harrâz	(ö. 310/922)
45. Bünân Hammâl	(ö. 316/928)
46. Ebû Hamza el-Bağdâdî	(ö. 289/902)
47. Ebû Bekir el-Vâsitî	(ö. 320/932)
48. Ebu'l-Hasan es-Sâîğ	(ö. 330/942)
49. İbrâhim er-Rakkî	(ö. 320/932)
50. Mümsâd ed-Dîneverî	(ö. 299/912)
51. Hayr en-Nessâc	(ö. 322/934)
52. Ebû Hamza el-Horasânî	(ö. 290/903)
53. Şiblî [Ebû Bekir]	(ö. 334/946)
54. Mürtaş	(ö. 328/940)
55. Ebû Alî er-Rûzbârî	(ö. 322/934)
56. Abdullah b. Münâzil	(ö. 330/942-42)

57. Ebû Ali es-Sekafî	(ö. 328/940)
58. Ebû'l-Hayr Akta'	(ö. 342/954)
59. Ebû Bekr el-Kettânî	(ö. 322/934)
60. Nehrecûrî	(ö. 300/913)
61. Müzeyyin	(ö. 328/940)
62. Ebû Ali b. Kâtib	(ö. 340/952)
63. Muzaffer el- Kırmîsînî	(ö. 315/927)
64. Ebû Bekr b. Tâhir	(ö. 330/942)
65. İbn Bünân	(ö. 316/928)
66. İbrâhim b. Şeybân	(ö. 330/942)
67. İbn Yezdânyâr	(ö. 334/945)
68. Ebû Saîd b. A'râbî	(ö. 341/952)
69. Ebû Amr ez-Zeccâcî	(ö. 348/959)
70. Ca'fer el-Huldî	(ö. 348/959)
71. Ebû'l-Abbas es-Seyyârî	(ö. 342/953-54)
72. Dükkî	(ö. 360/971)
73. Abdullah er-Râzî	(ö. 353/964)
74. İbn Nüceyd	(ö. 366/976)
75. Bûşencî	(ö. 348/959)
76. İbn Hafîf	(ö. 371/982)
77. Bündâr b. Hüseyin	(ö. 353/964)
78. Ebû Bekr et-Temestânî	(ö. 340/952)
79. Ebu'l-Abbas ed-Dîneverî	(ö. 340/952)
80. Ebû Osman el-Mağribî	(ö. 373/984)
81. Nasrâbâdî	(ö. 369/978)
82. Husrî	(ö. 371/982)
83. İbn Atâ Rûzbârî	(ö. 369/980)

Kaynak: Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 31-127.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Seher		ÖZTOPRAK
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	Arapça		
ve Düzeyi	Advance (C2)		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	2009	2013	Bakırköy Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans	2013	2018	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Yüksek Lisans	2018	2021	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1.	2020		Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
Tarih		16. 06. 2021	
İmza			
Adı Soyadı		Seher ÖZTOPRAK	

